

आनन्दाश्रमसंस्कृतग्रन्थावलि

ग्रन्थाङ्कः १८

सौरपुराणं व्यासकृतम् ।

एतत्पुस्तकं लेले इत्युपाह्वैः काशीनायकाधिभिः
संगोधितम् ।

तच्च

वी० ए० इत्युपपदधारीभिः

विनायक गणेश आपटे

इत्येतैः

पुण्याख्यपत्तने

आनन्दाश्रममुद्रणालये

आयसाक्षरैर्मुद्रयित्वा

प्रकाशितम् ।

द्वितीयेयमङ्कनावृत्तिः ।

शालिवाहनशकाब्दाः १८४६

ख्रिस्ताब्दाः १९२१

(अस्य सर्वेऽधिकारा राजशासनानुसारेण स्वायत्तिकाः)

मूल्यं पञ्चाशत्पणकाधिकं रूपकचतुष्कम् (रु. ४-५०)

अथ सौरपुराणस्थविषयानुक्रमः ।

अध्यायः १—नैमिषारण्यप्रशंसा । सूतागमनम् । सूतप्रशंसा । सौर-
पुराणप्रशंसा । आदित्यस्तुतिः । आदित्यमनुसंवादः ।

अध्यायः २—भानोर्मनुं प्रति शिवमहिमकथनम् । महादेवस्य ब्रह्मा-
दिसृष्टेः कथनम् । वेदोक्तं शिवमहिमवर्णनम् । महादेवस्य बेदेभ्यो हे वेदा लो-
कपूजिता भविष्यध्वमित्यादिवरप्रदानम् ।

अध्यायः ३—आदित्यस्य मनुं प्रति शिवधर्मकथनम् । महादेवस्मरण-
महिमा । सुद्युम्नाख्यानम् । सुद्युम्नं प्रति तृणविन्दोरागमनम् । सुद्युम्नस्य तृण-
विन्दुं प्रति पूर्वजन्मवृत्तकथनम् ।

अध्यायः ४—जालेश्वरमहिमा । वाराणसीमहिमा । गङ्गामहिमा ।
षणिकर्णारण्यतीर्थमहिमा । कलियुगवर्णनम् ।

अध्यायः ५—विश्वेश्वरलिङ्गमहिमा । व्यासकृता शिवस्तुतिः । व्या-
साय महादेवस्य वरप्रदानम् ।

अध्यायः ६—वाराणस्यामविमुक्तेश्वरस्याऽऽग्नेय्यां स्थिताया वाप्याः
स्नानादिफलकथनम् । लाङ्गलीशवर्णनम् । शूलपाणिमहिमा । तारकेश्वरमाहा-
त्म्यम् । शुक्रेश्वरमहिमा । ओंकारेश्वरमाहात्म्यम् । कृत्तिवासेश्वरलिङ्गमहिमव-
र्णनम् । हंसतीर्थकथनम् । रत्नेश्वरमाहात्म्यम् । वृद्धकालेश्वरवर्णनम् । मध्यमे-
श्वरवर्णनम् । घण्टाकर्णद्ववर्णनम् । कपर्दीश्वरवर्णनम् । पिशाचमोचनतीर्थ-
माहात्म्यम् ।

अध्यायः ७—दक्षेश्वरमाहात्म्यम् । दक्षोपाख्यानम् । तत्कृतयज्ञवर्ण-
नम् । शंकरेण विना कथं सर्वे देवाः समोद्धृता इत्यादिर्दक्षं प्रति ब्रह्मण उक्तिः ।
शिवमहिमकथनम् । दधीचिदक्षयोः संवादः । दधीचेः शिवं प्रति दक्षयज्ञवृत्ता-
न्तकथनम् । तं यज्ञमुद्दिश्य पार्वतीपरमेश्वरयोः संवादः । वीरभद्रोत्पत्तिः । द-
क्षयज्ञविधातः । वाराणस्यां दक्षस्य दक्षेश्वराख्यलिङ्गप्रतिष्ठापनम् ।

अध्यायः ८—त्रिलोचनमाहात्म्यवर्णनम् । कामेश्वरमाहात्म्यम् । दुर्वा-
ससे महादेवस्य वरप्रदानम् । व्यासकृता विशालाक्षीस्तुतिः । तस्यां दर्शनम-
हिमा । वाराणसीमाहात्म्यपठनादिफलम् ।

अध्यायः ९—पुराणलक्षणम् । यथाक्रममष्टादशपुराणवर्णनम् । तेषां दानफलकथनम् ।

अध्यायः १०—दानमहिमा । दानार्हविप्राः । नित्यदानम् । नैमित्तिक-दानम् । काम्यदानम् । विमलदानम् । अधिकदानम् । भूमिदानफलम् । विद्यादानफलम् । अन्नदानफलम् । जलदानफलम् । तिलदानफलम् । वासो-दानफलम् । दीपदानफलम् । यानदानफलम् । शय्यादानफलम् । धान्यदान-फलम् । अश्वदानफलम् । ब्रह्मदानफलम् । गोघ्रासदानफलम् । शाकदानफलम् । इन्धनदानफलम् । छत्रदानफलम् । औषधदानफलम् । गोदानफलम् । संक्रान्त्यादिपर्वकालदत्तदानफलम् ।

अध्यायः ११—शिवस्कन्दसंवादः । शिवभक्तमहिमा । शिवभक्तिम-हिमा । शिवस्य स्कन्दं प्रत्यात्मज्ञानकथनम् ।

अध्यायः १२—योगसाधननिरूपणम् । यमकथनम् । नियमकथनम् । अहिंसाकथनम् । स्तेयकथनम् । ब्रह्मचर्यकथनम् । अपरिग्रहकथनम् । तपःक-थनम् । स्वाध्यायकथनम् । संतोषकथनम् । शौचकथनम् । ईश्वरपूजाकथनम् । सप्तविंशतिसंख्याकासनकथनम् । प्राणायामकथनम् । तस्य भेदाः । समाधिक-थनम् ।

अध्यायः १३—उपसर्गकथनम् । सात्त्विकराजसादिविघ्नकथनम् । उप-सर्गनाशोपायाः । ईश्वरध्यानम् ।

अध्यायः १४—कृष्णाष्टमीव्रतम् ।

अध्यायः १५—श्रवणद्वादशीकथनम् ।

अध्यायः १६—अनङ्गत्रयोदशीव्रतकथनम् ।

अध्यायः १७—वर्णभेदाः । आचार्यभेदाः । वर्णाश्रमविधिनिरूपणम् । अनर्थातविप्रदूषणम् । साधुप्रकीर्तनम् । पुण्यदेशकथनम् । वर्ज्यदेशकथनम् ।

अध्यायः १८—द्विजधर्मकथनम् ।

अध्यायः १९—भ्रातृविधिकथनम् ।

अध्यायः २०—वानप्रस्थधर्माः । संन्यासधर्माः ।

अध्यायः २१—प्राकृतसर्गकथनम् । ब्रह्माण्डोत्पत्तिः ।

अध्यायः २२—वाराहकल्पकथनम् । ब्रह्मसृष्टिकथनम् । पञ्चसर्ग-कथनम् ।

अध्यायः २३—सनकादिसृष्टिकथनम् । हरोत्पत्तिकथनम् । शिवाष्टम-
तिकथनम् । शिवस्तुतिः । हरस्य ब्रह्माणं प्रति प्रसादः ।

अध्यायः २४—विष्णुब्रह्मसंवादः । ब्रह्मपद्मयोनिवकथनम् । विष्णु-
ह्राद्वरप्राप्तिः । शिवमहिमवर्णनम् । अहमंशेन भविता पुत्रस्तव पितामहे
ब्रह्मणे हरस्य वरप्रदानम् । नाऽऽवाभ्यां विद्यते भेदो मच्छक्तिस्त्वं (विष्णुः
न संशय इत्यादिः शिवविष्णुसंवादः ।

अध्यायः २५—ब्रह्मोक्तगौरीस्तुतिः । गौर्या दक्षदुहितृत्वम् ।

अध्यायः २६—मरीच्यादिसर्गकथनम् । दक्षकन्यासंततिकथनम् ।

अध्यायः २७—उत्तानपादसंततिकथनम् । सुशीलस्य पाशुपतयोगप्राप्तिः ।

अध्यायः २८—सुरासुरसृष्टिकथनम् । हिरण्यकशिपुवधः

अध्यायः २९—हिरण्याक्षवधः । प्रहार्दं प्रति विप्रशापः । अन्धकासुर-
वधः । अन्धककृतशिवस्तुतिः । अन्धकस्य महादेवाद्द्वारप्राप्तिः । शिवविष्णुरूप-
संमेलनम् । हरिहरभेददर्शिनां पातकम् ।

अध्यायः ३०—प्रहादराज्याधिरोहणम् । तस्य तपोवर्म प्रति गमनम् ।
तत्पुत्रवंशः । पुलस्त्यसंततिः । अत्रिसंततिः । कश्यपसंततिः ।
रघुवंशः । रामचरितम् । रामस्य कुशलवादिसंततिः ।

अध्यायः ३१—पुरूरवोवंशः । यदुर्वंशः । विश्रुतचरितम् । विश्रुतोर्व-
शीवंशः । वसुदेवसंततिः । जनार्दनस्य महादेवाद्द्वारप्राप्तिः ।

अध्यायः ३२—शिविनामधेयदेवेन्द्रचरितम् ।

अध्यायः ३३—नित्यनैमित्तिकप्राकृतात्यन्तिकप्रतिसंस्मरणकथनम् ।

अध्यायः ३४—त्रिपुरवर्णनम् । देवानां विष्णुं प्रति गमनम् । भूतान्मति
नारायणस्य नियोगः । विष्णोस्त्रिपुरं प्रति मत्तियप्रेषणम् । दानवसंमोहनम् ।
तेषां स्वधर्मत्यागः । त्रिपुरवधार्थं विष्णुकृतमहादेवस्तुतिः । शिवविष्णुसंवादः ।

अध्यायः ३५—शिवरथवर्णनम् । त्रिपुरवधार्थं देवानां प्रस्थानम् । महा-
देवं प्रति ब्रह्मणो विज्ञप्तिः । त्रिपुरदहनम् ।

अध्यायः ३६—उपमन्यूपान्वयानम् ।

अध्यायः ३७—जालंधरवधः ।

अध्यायः ३८—शिवमहिमा । शिवविष्णु उद्दिश्य सूतशौनकसंवादः । प्रतर्दनोपाख्यानम् । प्रतर्दनक्षपणकसंवादः । प्रतर्दनस्य राज्यं त्यक्त्वा तपश्चरणम् । ब्रह्मप्रतर्दनसंवादः । प्रतर्दने महीं शासति वर्णाश्रमाचारवर्णनम् । गुर्विन्द्रसंवादः । प्रतर्दनप्रजानां सन्मार्गाच्चालनार्थं देवान्प्रति बृहस्पतेरुपायकथनम् । भुवं गत्वा विष्णोः किंकरः शिव इति त्वया वक्तव्यमित्यादिः । किंनरं प्रति शचीपतेरादेशः । शिवविष्णु उद्दिश्य प्रतर्दनवैष्णवाभाससंवादः ।

अध्यायः ३९—कलिप्रवेशः । संप्राप्ते कलौ प्रतर्दनपालितप्रजावस्थावर्णनम् । शिवमुद्दिश्य लक्ष्मीनाराणसंवादः । तयोः कैलासं प्रति प्रस्थानम् । प्रतर्दनचरितमुद्दिश्य शिवसुरसंवादः । मध्वाचार्यमधिकृत्य ब्रह्मणो भविष्यकथनम् ।

अध्यायः ४०—श्रीमहेशस्य विष्णोश्च कथं तुल्यत्वमित्यादिः शौनकादीनामृषीणां सूतं प्रति प्रश्नः । तमुद्दिश्य तेषां सूतेन सह संवादः । रतिवसन्तादिसंवादः । कंदर्पनाशमधिकृत्य ब्रह्ममोहादिसंवादः । कलिमोहादिसंवादः । मधुमुद्दिश्य सूतस्य भविष्यकथनम् मध्वाचार्यस्य गुरुं प्रति स्वोत्पत्त्यादिकथनम् । अन्धता तत्र सिद्धान्ते पूर्वपक्षे च पाठवमित्यादिर्मधुं प्रति गुरोः शापः । कलिमहिमवर्णनम् । रते मा कुरु संतापमहं मोहः कलेः सखेत्यादि मोहादिभी रतेः समाश्वासनम् ।

अध्यायः ४१—विष्णोः सुदर्शनाख्यचक्रप्राप्तिमुद्दिश्य सूतशौनकादिसंवादः । विष्णोस्त्वरिताख्यरुद्रलिङ्गप्रतिष्ठापनम् । विष्णुप्रोक्तशिवसहस्रनामस्तोत्रम् । दैत्यनिषूदनार्थं श्रीमहेशाद्विष्णोः सुदर्शनप्राप्तिः । भक्तिर्मयि दृढा विष्णो भविष्यति तवानघ । अजेयस्त्रिषु लोकेषु मत्प्रसादान्द्रविष्यसीति विष्णवे शंभोर्वरप्रदानम् । विष्णुसमुदीरितशिवसहस्रनामस्तोत्रपठनादिमहिमा ।

अध्यायः ४२—शिवपूजाविधिः ।

अध्यायः ४३—उमामहेश्वरव्रतम् । दूर्वागणपतिव्रतम् ।

अध्यायः ४४—शिवालयकरणफलम् । शिवालये कृतस्य कर्मणः फलम् । शिवालयसंमार्जनादिफलम् । जलादिस्नानफलम् । वर्णमण्डलपूजनादिप्रकारः । अर्हिसाफलम् । शिवभक्तिफलम् । रुद्रपूजनमहिमा ।

अध्यायः ४५—महेश्वरं दिदक्षुणां ब्रह्मादिदेवानां मन्दरं प्रति प्रया-

णम् । महेश्वरसुरसंवादः । शिवस्तुतिः । पाशुपतव्रतम् । पाशुपतव्रतमाहात्म्यम् । भस्मधारणफलम् ।

अध्यायः ४६ — शिवमाहात्म्यम् ।

अध्यायः ४७ — अरुन्धतीसावित्रीसंवादः । शिवायतनसंमार्जनफलम् । शिवपूजामाहात्म्यम् । कथं वैश्रवणः पूर्वं समाराध्य महेश्वरम् । लब्धं तस्मात्कुबेरत्वं सूत तद्वक्तुमर्हसीति शौनकादीनां सूतं प्रति प्रश्नः । सूतस्य तान्प्रति वैश्रवणस्य पूर्वजन्मप्रभृति कुबेरत्वप्राप्तिपर्यन्तमशेषचरित्रकथनम् । कुबेरकृतशिवस्तोत्रम् । कुबेरस्य महेश्वराद्वरत्रयप्राप्तिः । शिवपूजनादिमहिमा । कुबेरकृतशिवस्तोत्रमहिमा ।

अध्यायः ४८ — शिवमाहात्म्यम् । शिवधर्ममहिमा । शिवार्चनादिकलम् । नरवर्मणो राज्ञो महिष्याः सुदेव्या उपाख्यानम् । शिवदर्शनादिमहिमा ।

अध्यायः ४९ — धर्मसंस्थापनार्थाय पार्वत्या अवतारः । रक्तासुरविक्रमवर्णनम् । तस्य मन्त्रिनामानि । अहमेव भवतां पूज्य इत्यादिर्दानवान्प्रति रक्तासुरस्योक्तिः । लोकस्य धर्महानिः । असुराभिभूतेन्द्रस्य बृहस्पतिसमीपं गत्वा स्वावस्थानकथनम् । न कालो विग्रहस्याद्येत्यादिर्मघवन्तं प्रति बृहस्पतेरुपदेशः । पुरोधोवचनमाकर्ण्य देवेन्द्रस्य अभिभूतो भृशं दैत्यैर्नाहं श्रीवितुमृत्सह इत्यादिस्तं प्रति पुनरुक्तिः । मा विषादं कृथाः शक्र शरणं ब्रज पार्वतीमित्यादि ब्रह्मणो देवेन्द्रं प्रत्युपायकथनम् । त्रिदशैः सार्धं शक्रस्य हिमवन्तं गिरिं प्रति प्रस्थानम् । पार्वत्यसुरयुद्धवर्णनम् । रक्तासुरवधः । शत्रुवधानन्तरं मघवते देव्या जगदैश्वर्यप्रदानम् ।

अध्यायः ५० — मातृराज्यं सुराधिपं द्रष्टुमङ्गिरआदिमुनीनामगमनम् । कथमाराध्यते देवी वरदाऽचलकन्यकेत्यादिदेवेन्द्रस्य मुनीन्प्रति प्रश्नः । भवानीपूजनमहिमा । उल्कानवमीव्रतम् । गिरिजार्चनमाहात्म्यम् ।

अध्यायः ५१ — तिथिनिर्णयः । अर्कसंक्रान्त्यादिपर्वण्यकालादिनिर्णयः । युगादयः । मन्वन्तरादयः ।

अध्यायः ५२ — प्रायश्चित्तविधिः ।

अध्यायः ५३ — भानुमनुसंवादः । शिवस्मरणमहिमा । तारकासुरोपाख्यानम् । तारकभयाभिभूतानां देवानां ब्रह्माणं प्रति रक्षणार्थं गमनम् । ब्रह्मणस्तारकाय वरप्रदानम् । ब्रह्मसुरसंवादः । इन्द्रकामसंवादः । मदनदहनम् ।

अध्यायः ५४— वरप्राप्त्यर्थं पार्वतीकृतमहादेवस्तुतिः । भवत्वन्ङ्गो मदनस्त्वत्प्रियार्थमित्यादि महादेवस्य पार्वत्यै वरप्रदानम् ।

अध्यायः ५५— पित्रे हिमालयाय पार्वत्या माहेश्वरज्ञानकथनम् ।

अध्यायः ५६— पार्वतीपरमेश्वरविवाहमण्डपकरणमुद्दिश्य पर्वतेश्वरविश्वकर्मसंवादः । विवाहमण्डपवर्णनम् ।

अध्यायः ५७— ईश्वरविवाहार्थं कालाग्न्याद्यावाहनम् । हरसंस्थानं प्रति कालाग्न्यादिप्रवेशः । शिवरूपवर्णनम् । शैलादेर्महेश्वराय देवासुरप्रवेशकथनम् । सिन्ध्वादिनदीप्रवेशकथनम् ।

अध्यायः ५८— उमाप्रदानार्थं हिमवतो मन्दरं प्रति गमनम् । शिवाहिमवत्संवादः । पार्वतीप्रदानम् । विवाहवर्णनम् ।

अध्यायः ५९— मार्गभूषावर्णनम् । साम्बप्रत्युद्गमनार्थमागतानाम्पसरआदिदिव्यस्त्रीणां वर्णनम् । शंकरात्पार्वत्या भूषणप्राप्तिः । क्रीडास्थानवर्णनम् । पार्वतीमुद्दिश्येश्वरहिमवत्संवादः । ब्रह्मशुक्रस्वलनम् । बालखिल्योत्पत्तिः । बालखिल्यरूपादिवर्णनम् । ब्रह्मादिदेवानां महेश्वराद्वरप्राप्तिः । शिवपार्वतीविवाहश्रवणादिफलम् ।

अध्यायः ६०— रुद्रगणरूपवर्णनम् । ईश्वरचिरक्रीडोद्भूतोत्पातवर्णनम् । उत्पातानुद्दिश्य नारददेवेन्द्रसंवादः । उत्पातकारणम् । शंकरक्रीडामधिकृत्य विष्णुसुरसंवादः । प्रवेशायोग्यकालः । विष्ण्वग्निसंवादः ।

अध्यायः ६१— अग्निस्तुतिः । अग्नेः शंभुगृहं प्रति गमनम् । नन्दिरूपवर्णनम् । हरं कथं पश्यामीत्याद्यग्नेश्चिन्ता । हंसरूपधारिणोऽग्नेर्महादेवक्रीडास्थाने प्रवेशः । पार्वतीवाहनवर्णनम् । सिंहस्य हुंकारेण ज्वलनस्य बधिरत्वम् । तस्यैव शंभुगृहाभिर्गमनम् । तं कृतकार्यं मन्यमानानां देवानां तेन सह संभाषणम् । गतोऽहं तस्य भवनं देवदेवस्य शूलिन इत्याद्यग्नेर्देवान्प्रति यथावत्स्वष्टान्तकथनम् । मुनिगणैः सार्धं देवानां मन्दरं प्रति प्रयाणम् । शिवस्तुतिः । बह्नेः शिवतेजोग्रहणम् । स्कन्दमुद्दिश्य शिवपार्वतीसंवादः ।

अध्यायः ६२— देवानां सगर्भत्वम् । गर्भमुद्दिश्य शंकरसुरसंवादः । शर्वतेजोमहिमवर्णनम् । कुमारोत्पत्तिः । तमुद्दिश्य शिवपार्वतीसंवादः । तस्य क्रीडनम् । षडानननाशमधिकृत्य देवेन्द्रभूतसंवादः । कथमुक्तामिदं भूता बालस्य हननं प्रतीत्यादिः पुरंदरस्य भूतान्प्रत्युक्तिः । आतुरादिनिवृत्तनपातकम् । गर्भो द्विवे-

र्यथा(दा) शक्र संरम्भात्सूदितस्त्वया । तदा नीतिर्गता कुत्रेत्यादिरिन्द्रं प्रति भूतानां प्रत्युक्तिः । स्कन्दवधार्थमिन्द्रप्रस्थानम् ।

अध्यायः ६३—नारदमहेन्द्रसंवादः । स्कन्दवर्णनम् । स्कन्दमहेन्द्रयुद्ध-वर्णनम् । गुर्विन्द्रसंवादः । प्रसीद मे त्वं शरणागतस्येत्यादिर्महेन्द्रस्य स्कन्दं प्रत्युक्तिः । स्कन्दमहेन्द्रसंवादः । गुह्यस्य सेनापत्यप्राप्तिः । तारकासुरवधः ।

अध्यायः ६४—शंकरभक्तियोगमाहात्म्यम् । शिवभक्तिमहिमा । लिङ्ग-वर्धनमहिमा । सत्यध्वजसुतवसुश्रुतोपाख्यानम् । वसुश्रुतमुद्दिश्य यमतर्किकरसं-वादः । शिवभक्तमाहात्म्यम् ।

अध्यायः ६५—पञ्चाक्षरमन्त्रमहिमा । बिल्ववृक्षमहिमा । शिवार्चनफलम् । नानाविधपुष्पकृतशिवपूजाफलम् । शिवप्रियपुष्पतारतम्यम् । निषिद्धपुष्पाणि । बिल्वपत्रादिभिः कृतस्य शिवार्चनस्य माहात्म्यम् । शिवालयमण्डनफलम् । पुष्पादिकृतपूजाफलम् । कूपारामादिबन्धनफलम् । शिवक्षेत्रादिमानम् ।

अध्यायः ६६—शिवप्रीतिफलम् । शिवभजनफलम् । शिवस्मरणफलम् । शिवनिर्माल्यधारणमहिमा । शिवनिर्माल्यलङ्घनपातकम् । लिङ्गव्याख्यानम् । ज्येष्ठत्वार्थं ब्रह्मविष्णुविवादः । तर्पणहरणाय लिङ्गप्रादुर्भावः । ज्येष्ठत्वं युवयोस्तावदास्तामित्यादिविष्णुब्रह्माणौ प्रति महादेवस्योक्तिः । मत्प्रसादेन सर्वस्मादधिको भव माधवेति विष्णवे महादेवस्य वरप्रदानम् । चराचरस्य जगतो मान्यो भव पितामहेति शंकरस्य ब्रह्मणे वरप्रदानम् । ब्रह्मनारदसंवादः । समुद्रदर्शनादिमहिमा । सप्तकोटीश्वरलिङ्गमाहात्म्यम् ।

अध्यायः ६७—उज्जयिनीस्थमहाकाललिङ्गमाहात्म्यम् । कुकुटेश्वरोत्प-त्तिः । शूलेश्वरमाहात्म्यम् । ओंकारेश्वरमाहात्म्यम् । अगस्त्येश्वरप्रादुर्भावः । शक्तिभेदाख्यालिङ्गमहिमा । स्थाणुलिङ्गमहिमा । प्रयागमाहात्म्यम् । गयातीर्थ-माहात्म्यम् ।

अध्यायः ६८—तिथिनिर्णयः । सोमसूत्रप्रदक्षिणा । मन्त्रवीर्यहरप-दार्थाः । गुरुशब्दव्युत्पत्तिः । गुरुत्यागादिदोषः । श्राद्धकर्तृनिर्णयः । साम्प्रिक-निराम्प्रिकव्याख्यानम् । एकहस्तकृतप्राणामादिदोषकथनम् । अक्षरगणकथनम् । परभक्षककथनम् ।

अध्यायः ६९—श्वेतोपाख्यानम् । शंभोः कालकालाख्याप्राप्तिः । ज्वालेश्वरादिलिङ्गमाहात्म्यम् । मुनिपत्नीमोहनमुद्दिश्य ब्रह्मनारदसंवादः । सौरपुराणश्रवणमहिमा ।

सौरपुराणस्याऽऽदर्शपुस्तकामि शुद्धीकरणार्थं येषां मिलितानि
तेषां नामानि पुस्तकानां संज्ञाश्च प्रदर्शयन्ते ।

- (क.) इति संज्ञितम्—पनवेलग्रामस्थानां बापटोपाह्वानां वे० शा० सं० रा०
रा० इसलामपुरकरोपाह्वैर्वामनशास्त्रिभिर्दत्तम् ।
- (ख.) इति संज्ञितम्—दक्षिणापथवर्तिविद्यालयग्रन्थसंग्रहालयस्थं डाक्टर इत्यु-
पपदधारिभिर्भाण्डारकरोपाह्वै रामकृष्ण गोपाल इत्येतै-
र्दत्तम् ।
- (ग.) इति संज्ञितम्—दक्षिणापथवर्तिविद्यालयग्रन्थसंग्रहालयस्थं डाक्टर इत्यु-
पपदधारिभिर्भाण्डारकरोपाह्वै रामकृष्ण गोपाल इत्येतै-
र्दत्तम् । लेखनकालः संवत् १६४५
- (घ.) इति संज्ञितम्—दक्षिणापथवर्तिविद्यालयग्रन्थसंग्रहालयस्थं डाक्टर इत्यु-
पपदधारिभिर्भाण्डारकरोपाह्वै रामकृष्ण गोपाल इत्येतै-
र्दत्तम् । लेखनकालः संवत् १७४१
- (ङ.) इति संज्ञितम्—दक्षिणापथवर्तिविद्यालयग्रन्थसंग्रहालयस्थं डाक्टर इत्यु-
पपदधारिभिर्भाण्डारकरोपाह्वै रामकृष्ण गोपाल इत्येतै-
र्दत्तम् । लेखनकालः संवत् १८१९
- (च.) इति संज्ञितम्—दक्षिणापथवर्तिविद्यालयग्रन्थसंग्रहालयस्थं डाक्टर इत्यु-
पपदधारिभिर्भाण्डारकरोपाह्वै रामकृष्ण गोपाल इत्येतै-
र्दत्तम् ।
- (छ.) इति संज्ञितम्—दक्षिणापथवर्तिविद्यालयग्रन्थसंग्रहालयस्थं डाक्टर इत्यु-
पपदधारिभिर्भाण्डारकरोपाह्वै रामकृष्ण गोपाल इत्येतै-
र्दत्तम् । लेखनकालः संवत् १८१९
- (ज.) इति संज्ञितम्—पुण्यपत्तननिवासिनां आडघरे इत्युपाह्वानां वे० शा०
सं० रा० रा० भाऊसाहेब वैद्य इत्येतेषाम् ।
- (झ.) इति संज्ञितम्—पुण्यपत्तननिवासिनां साठे इत्युपाह्वानां रा० रा०
गोपाळराव इत्येतेषाम् ।

॥ श्रीः ॥-

सौरपुराणं

व्यासकृतम् ।

यस्याऽऽज्ञया जगत्स्रष्टा विरञ्चिः पालको हरिः ।
संहर्ता कालरुद्राख्यो नमस्तस्मै पिनाकिने ॥ १ ॥
तीर्थानामुत्तमं तीर्थं क्षेत्रवणां क्षेत्रमुत्तमम् ।
मुनीनामाश्रयो नित्यं नैमिषारण्यमुत्तमम् ॥ २ ॥
शौनकाद्यां महात्मानः शिवभक्ता महौजसः ।
दीर्घसत्रं प्रकुर्वन्तस्तत्रेशानस्य तुष्टये ॥ ३ ॥
तस्मिन्सत्रे महाभागो मुनीनां भाग्यगौरवात् ।
आजगाम मुनीन्द्रं सतः पौराणिकोत्तमः ॥ ४ ॥
तं दृष्ट्वा ते महात्मानो नैमिषारण्यवासिनः ।
प्रहृष्टाः प्रष्टुमुद्युक्ताः पप्रच्छुः रोमहर्षणम् ॥ ५ ॥
ऋषय ऊचुः—कथं भगवता पूर्वमादित्येनाऽऽत्मरूपिणा ।

पुराणं कथितं सौरं तन्नो वक्तुमिहार्हसि ॥ ६ ॥
कृष्णद्वैपायनात्साक्षात्पूर्वं हि विदितं त्वया ।
त्वत्तो नास्ति परो वक्ता पुराणानां महातपः ॥ ७ ॥
सन्त्यन्धे बहवः शिष्या अपि तस्य महात्मनः ।
तथाऽपि शिष्यवात्सल्यात्त्वं पुराणेषु योजितः ॥ ८ ॥
यान्यन्यानि पुराणानि त्वयोक्तानि महात्मुने ।
अलं तैः पार्वतीकान्तभक्तौ भक्तियुतं त्विदम् ॥ ९ ॥
न यज्ञैर्न तपोभिर्वा न दानैर्न व्रतैस्तथा ।
शिवभक्तिमृते यस्मान्भुक्तिर्नास्तीति शुश्रुम ॥ १० ॥
देवोऽयं भगवान्भानुरन्तर्यामी सनातनः ।
यो ब्रूते सर्ववस्तूनां तत्त्वं ज्ञात्वैव नान्यथा ॥ ११ ॥

१ ख. °ह्य भक्ता महात्मानो म° । २ ड. °भक्त्या म° । ३ ख. °तं सूत त° ।
४ व. ड. छ. सौम्य त° । ५ ख. °नान्यथा° । ६ ख. °होमैः ॥ ७ ॥ ७ ख. म. शिष्यो
° । ८ ख. म. °हासने । अ° ।

अतः श्रद्धा हि महती श्रोतुं त्वद्वदनामृतम् ।

अस्माकं वर्तते सूतं रोमहर्षण सुव्रत ॥ १२ ॥

सूत उवाच—नत्वा सूर्यं परं धाम ऋग्यजुःसामरूपिणम् ।

त्रिसत्यं त्रिजगद्योनिं त्रिमार्गं च त्रितत्त्वगम् ॥ १३ ॥

पुराणं संप्रवक्ष्यामि सौरं शिवकथाश्रयम् ।

यच्छ्रुत्वा मनुजः शीघ्रं पापकञ्चुकमुत्सृजेत् ॥ १४ ॥

श्लोकद्वयं पठेद्यस्तु श्लोकमेकमथापि वा ।

श्रद्धावान्पापकर्माऽपि स गच्छेत्सवितुः पदम् ॥ १५ ॥

पौराणीं वृत्तिमाश्रित्य ये जीवन्ति द्विजातर्यैः ।

तन्मण्डलं विनिर्भेद्य तत्सायुज्यं व्रजन्ति ते ॥ १६ ॥

वक्ता यत्र रविः साक्षाच्छ्रोता तस्य सुतो मनुः ।

माहात्म्यं कथ्यते शंभोर्नास्त्यस्मादधिकं द्विजाः ॥ १७ ॥

इदं पुराणं दत्तव्यं धार्मिकायानसूयवे ।

द्विजाय श्रद्धधानाय शिवैकार्पितबुद्धये ॥ १८ ॥

आसीन्मनुः सूर्यसुतो वर्तते यो महातपाः ।

स कदाचिन्महाभागः कामिकारण्यं वनं ययौ ॥ १९ ॥

प्रतर्दनस्य नृपतेर्यज्ञे विपुलदक्षिणे ।

तत्त्वं विचारयामासुर्मिथो यत्र महर्षयः ॥ २० ॥

अशक्तास्ते महाभागा भृग्वाद्यास्तत्त्वनिर्णयं ।

एवं स्थितेषु विप्रेषु मायया मोहितात्मसु ॥ २१ ॥

संशयाविष्टचित्तेषु वागभूदशरीरिणी ।

तपः कुरुध्वं विप्रेन्द्रास्तपोऽज्ञाननिवर्हणम् ॥ २२ ॥

तपसा प्राप्यते सर्वमिति ते शुश्रुवुर्गिरम् ।

श्रुत्वा तु मुनयः सर्वे भृग्वाद्या दग्धाकिल्बिषाः ॥ २३ ॥

मनुं पुरस्कृत्य ययुः क्षेत्रं वै द्वादशात्मनः ।

विश्रुतं द्वादशादित्यमिति लोकेषु तद्द्विजाः ॥ २४ ॥

१ च. 'तः शुद्धा नो ऽि मतिः श्रो' । २ ख. ग. 'त लोम' । ३ घ. ङ. च. छ. 'णं तु प्र' । ४ क. ग. 'मि शैव शि' । ख. 'मि शिवं शि' । ५ क. ख. ग. 'द्ध युक्तः पदं गदं पार्श्वं वा चतुष्पदम् । ६ क. ख. ग. 'म स्थाय ये पठन्ति । ७ क. ख. ग. 'यः । आव- गन्ति च मद्भक्तान्मत्सा' । ८ क. ख. ग. 'ता वैवस्वतो । ९ क. ख. ग. 'तेर्धर्ममाने महाधरे । १० । १० ख. 'ये । स्थितेषु विप्रमुलेषु । ११ क. ख. पुरस्कृत्य ययुः क्षेत्रं मनुर्वै द्वा' ।

यत्र संनिहितो नित्यं भानुस्त्रिदशपूजितः ।
 तेषुस्तत्रं तपो घोरं तत्त्वदर्शनकाङ्क्षिणः ॥ २५ ॥
 गते वर्षसहस्रे तु सूर्यः प्रत्यक्षतामगात् ।
 किमर्थं तप्यते वत्स सर्वैश्चैतैर्महर्षिभिः ॥ २६ ॥
 तुष्टोऽहं तव दास्यामि यत्ते मनसि वर्तते ।
 एते च मुनयः सर्वे तपसा दग्धकिल्बिषाः ॥ २७ ॥
 पश्यन्तु मां परं देवं विश्वान्तर्यामिणं विभुम् ॥ २८ ॥
 सूत उवाच—इति दृष्ट्वा रविं साक्षात्प्रत्यक्षं पुरतः स्थितम् ।
 मेने कृतार्थमात्मानं मनुर्वैवस्वतस्तदा ॥ २९ ॥
 आत्मन्यात्मानमाधाय सर्वभावेन संयमी ।
 स्तुतिं चकार स मनुर्मुनिभिः सह सुव्रतः ॥ ३० ॥
 मनुर्वाच—नमो वरेण्याय वरदायांशुमालिने ।
 ज्योतिर्मयं नमस्तुभ्यमनन्तायाजितार्यं ते ॥ ३१ ॥
 त्रिलोकचक्षुषे तुभ्यं त्रिगुणायामृताय च ।
 नमो धर्माय हंसाय जगज्जननहेतवे ॥ ३२ ॥
 नरनारीशरीराय नमो मीढुष्ट्रमाय ते ।
 प्रज्ञानायाखिलेशाय सप्ताश्वाय त्रिमूर्तये ॥ ३३ ॥
 नमो व्याहृतिरूपाय त्रिलक्षायामुशुगामिने ।
 हर्यश्वाय नमस्तुभ्यं नमो हरितंवाहवे ॥ ३४ ॥
 एकलक्षविलक्षाय बहुलक्षाय दण्डिने ।
 एकसंस्थद्विसंस्थाय बहुसंस्थाय ते नमः ॥ ३५ ॥
 शक्तित्रयाय शुक्लाय रवये परभेष्टिने ।
 त्वं शिवस्त्वं हरिर्देव त्वं ब्रह्मा त्वं दिवस्पतिः ॥ ३६ ॥
 त्वमोकारो वषट्कारः स्वधा स्वाहा त्वमेव हि ।
 त्वामृते परमात्मानं न तत्पश्यामि दैवतम् ॥ ३७ ॥
 एवं स्तुत्वा मनुः प्राह भगवन्तं त्रयीमयम् ।
 मुनिभिः सह धर्मात्मा सम्यग्दर्शनकाङ्क्षिभिः ॥ ३८ ॥

१ क. ख. म. 'त्र महाधो' । २ च. छ. 'ते पुत्र स' । ३ क. ख. ग. घ. छ. सर्वे चैते
 महर्षयः । तु । ४ क. ख. ग. 'सि रोचते' । ५ क. ख. ग. 'ते सर्वे च मुनयस्तप' । ६ घ. 'न्तु
 परमं दे' । ७ घ. 'ष्टगाऽरविन्दक्षं मत्प' । ८ च. 'मो वेणाय वरद व' । ९ क. ख. व. 'य वै
 ॥ ३१ ॥ च. 'य च ॥ ३१ ॥ । १० क. ख. म. 'मो हंसाय धर्माय । ११ घ. 'हृश्याय
 नमो व' ।

मनुरुवाच—किं तच्छ्रेयस्करं तत्त्वं वेदान्तेषु प्रतिष्ठितम् ।

कस्माद्विश्वमिदं जातं कस्मिन्वा लयमेष्यति ॥ ३९ ॥

कस्य ब्रह्मादयो देवा वशे तिष्ठन्ति सर्वदा ।

तदेकमथवाऽनेकमुभयं वा वद प्रभो ॥ ४० ॥

केन वा ज्ञायते सम्यगयमैश्व इतीतिवत् ।

ज्ञाते तस्मिन्स्तु किं रूपं तस्य ज्ञानं किमात्मकम् ॥ ४१ ॥

चरितं तस्य किं तात किं तीर्थं तदधिष्ठितम् ।

केषामनुग्रहस्तस्य तीर्थे निवसतां प्रभो ॥ ४२ ॥

लक्षणं च पुराणानां व्रतानां च क्रमो यथा ।

वर्णानामाश्रमाणां च वर्णाचारविधिः कथम् ॥ ४३ ॥

श्राद्धं कथं वा क्रियते प्रायश्चित्तविधिः कथम् ।

एतत्सर्वं हि भगवन्पृष्ठं वक्तुमिहाहसि ॥ ४४ ॥

एवं मनोर्वचः श्रुत्वा भगवान्भास्करो द्विजाः ।

यत्पृष्ठं तदशेषेण वक्तुं समुपचक्रमे ॥ ४५ ॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौर स्मृतशौनकसंवादे नैमिपारण्य-

प्रश्नसादिकथनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

भानुरुवाच—शृणु पुत्र प्रवक्ष्यामि तत्त्वं यत्र प्रतिष्ठितम् ।

पुराणेऽस्मिन्महाभाग सर्ववेदार्थसंग्रहे ॥ १ ॥

तत्तत्त्वं यद्भगवतो रूपमीशस्य शूलिनः ।

विश्वं तेनाखिलं व्याप्तं नान्येनेत्यब्रवीच्छ्रुतिः ॥ २ ॥

स एवाऽऽत्मा समस्तानां भूतानां मनुजाधिप ।

चैतन्यरूपो भगवान्महादेवः सहोमया ॥ ३ ॥

एकोऽपि बहुधा भाति लीलया केवलः शिवः ।

ब्रह्मविष्ण्वादिरूपेण देवदेवो महेश्वरः ॥ ४ ॥

पृष्ठो ब्रह्मादिभिर्देवैः कस्त्वं देवेति शंकरः ।

अब्रवीदहमैवैको नान्यः कश्चिदिति श्रुतिः ॥ ५ ॥

आत्मभूतान्महादेवालीलाविग्रहरूपिणः ।

आदिसर्गे समुद्भूतौ ब्रह्मविष्णू सुरोत्तमौ ॥ ६ ॥

तमेकं परमात्मानमादिकर्तारमीश्वरम् ।

प्राहुर्बहुविधं तज्ज्ञा इन्द्रं मित्रमिति श्रुतिः ॥ ७ ॥

१ क. ख. ग. वा त्राय' । २ क. ख. ग. 'मर्थ इ' । ३ क. ख. ग. । 'ति पट्. ज्ञा' ।
४ घ. 'नृशो वी' । ५ व. 'क्तं तमु' । ६ घ. यत्तु तत्त्वं भग' । ७. यत्तत्त्वं य' । ७. ङ. छ.
७. द्विजातां दे' । ८ ख. 'म. अ. इ' ।

न तस्मादधिकः कश्चिन्नाणीयानपि कश्चन ।
तेनेदमखिलं पूर्णं शंकरेण महात्मना ॥ ८ ॥
मुमुक्षुभिः सदा ध्येयः शिव एको निरञ्जनः ।
सर्वमन्यत्परित्यज्य मुक्त एव विमुच्यते ॥ ९ ॥
* न तस्य कर्मकार्यं वा बन्धमुक्ती महेशितुः ।
आनन्दरूपया गौर्या क्रीडति स्म महेश्वरः ॥ १० ॥
अक्षरं परमं व्योम शैवं ज्योतिरनामयम् ।
यस्तन्न वेद किं वेदैर्ब्राह्मणस्य भविष्यति ॥ ११ ॥
+ नान्यो वेद्यः स्वयंज्योती रुद्र एको निरञ्जनः ।
तस्मिज्ज्ञातेऽखिलं ज्ञातमित्याहुर्वेदवादिनः ॥ १२ ॥
अहं ब्रह्मा च विष्णुश्च शक्रश्चान्ये दिवोकसः ।
अद्याप्युपायैर्विविधैः शंभोर्दशनकाङ्क्षिणः ॥ १३ ॥
न दानैर्न तपोभिर्वा नाश्वमेधादिभिर्मखैः ।
भक्त्यैवानन्यया राजञ्जायते भगवाञ्छिवः ॥ १४ ॥
यतो वाचो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह ।
भर्गाद्विश्वस्य भरणाद्विश्वयोनेरुमापतेः ॥ १५ ॥
तस्य ज्ञानमयी शक्तिरव्यया गिरिजा शिवा ।
तया सह महादेवः सृजत्यवति हन्ति च ॥ १६ ॥
आचक्षते तयोर्भेदमज्ञा न परमार्थतः ।
अभेदः शिवयोः सिद्धो वह्निदाहकयोरिव ॥ १७ ॥
माया सा परमा शक्तिरक्षेरा गिरिजाऽव्यया ।
मायाविश्वात्मको रुद्रस्तज्ज्ञात्वा ह्यमृती भवेत् ॥ १८ ॥

* छसंशितपुस्तके न तस्येत्यादिश्लोकान्तपूर्वं धर्मार्थकामेत्यादि वेदसिद्धान्तं त्यन्तर्धर्मं दृश्यते । तद्यथा—

धर्मार्थकाममोक्षाणां प्रायणे कारणं परम् । शिवभक्तिः सदा सत्यं नान्यत्किञ्चन भूतले ॥ १ ॥
त्रिलोक्यां सुखकामो यस्तेन पूज्यः सदाशिवः । शिवभक्तिमृते सौख्यं कुतः स्वात् दिदिनिम् ॥ २ ॥
शिवभक्त्या धनं विद्या यज्ञः शत्रुस्यस्तथा । प्राप्यते विजयः सर्वं सत्यमतन्न संशयः ॥ ३ ॥
रोगक्षयस्तथाऽऽरोग्यं यद्यद्धि मनसेच्छति । जनस्तन्सर्वमाप्नोति वेदस्य वचनं यथा ॥ ४ ॥
तर्हि सर्वेऽपि शिवभक्तिं कथं न कुर्वन्ति तद्याऽऽइ—
यदा ललाटे धात्रा हि लिखितं सौख्यमुत्तमम् । शिवभक्तौ तदा बुद्धिर्जायते नान्यथा ध्रुवम् ॥ ५ ॥
यदा ललाटे सुखप्राप्तिलिखिता भवेत्तदा शिवसेवायां मतिर्भवतीति वेदसिद्धान्तः ।

+ यसंशितपुस्तकेऽयं श्लोको नास्ति ।

१ क. ख. 'मुक्ति म' । २ क. ख. 'क्षयं प' । ३ क. ख. ग. न. न्यवे' । ४ क. ख. अनाप्य । ५ क. ख. ग. 'क्षया गि' ।

स्वात्मन्यवास्थितं देवं विश्वव्यापिनमीश्वरम् ।
 भक्त्या परमया राजञ्ज्ञात्वा पाशैर्विमुच्यते ॥ १९ ॥
 सकलं तस्य भासैव भाति नान्येन शंकरः ।
 तस्मिन्प्रकाशमाने हि नैव भ्रान्त्यनलादयः ॥ २० ॥
 तस्मिन्महेश्वरे गूढे विद्याविद्ये क्षराक्षरे ।
 विधातरि जगन्नाथे विश्वं भाति न वस्तुतः ॥ २१ ॥
 तस्मिन्महेश्वरे विश्वमोतं प्रोतं न संशयः ।
 तस्मिञ्ज्ञातेऽखिलैः पाशैर्मुच्यते मनुजेश्वरः ॥ २२ ॥
 ब्रह्मविष्णवादयो देवा मुनयो मनवस्तथा ।
 सर्वे क्रीडनकास्तस्य देवदेवस्य शूलिनः ॥ २३ ॥
 स एवैको न चानेको न द्विरूपः कदाचन ।
 तस्याऽऽज्ञयाऽखिलं विश्वं वर्तते तन्नियन्त्रितम् ॥ २४ ॥
 आदिसर्गे महादेवो ब्रह्माणमसृजत्प्रभुः ।
 दक्षिणाङ्गाद्विरूपाक्षः सृष्ट्यर्थं लीलया किल ॥ २५ ॥
 तस्मै वेदान्पराणानि दत्तवानग्रजन्मने ।
 वासुदेवं जगद्योनिं सत्त्वोद्विक्तं सनातनम् ॥ २६ ॥
 असृजत्पालनार्थं च वामभागान्महेश्वरः ।
 हृदयात्कालरुद्राख्यं जगत्संहारकारकम् ॥ २७ ॥
 असृजद्योगिनां ध्येयो निर्गुणस्तु स्वयं शिवः ।
 विश्वं तस्माद्धि संभूतं तस्मिंस्तिष्ठति शंकरे ॥ २८ ॥
 लयमेष्यति तत्रैवं त्रयमेतत्स्वलीलया ।
 स एवाऽऽत्मा महादेवः सर्वेषामेव देहिनाम् ॥ २९ ॥
 ज्ञानेन भक्तियुक्तेन ज्ञातव्यः परमेश्वरः ।
 न पश्यामि महादेवादधिकं देवतान्तरम् ॥ ३० ॥
 वेदा अपि तमेवार्थमाहुः स्वायंभुवेऽन्तरे ॥
 वेदा ऊचुः—यं प्रपश्यन्ति विद्वांसो योगिनः क्षपिताशयाः ।
 नियम्य करणग्रामं स एवाऽऽत्मा महेश्वरः ॥ ३१ ॥
 ब्रह्मविष्ण्वन्द्रचन्द्राद्या यस्य देवस्य किंकराः ।
 यस्य प्रसादाज्जीवन्ति स देवः पार्वतीपतिः ॥ ३२ ॥

१ घ. ड. च. छ. 'त्मन्वय' । २ क. ख. ग. तस्य भक्तिव सकलं भा । ३ क. ख. ग. यस्मि । ४ ग. 'मोतप्रो' । ५ घ. ड. च. छ. 'को भवाने' । ६ च. 'त्यार्कतीनाथो वा' । ७ क. ख. ग. 'कारिगम्' । ८ घ. ड. च. छ. 'व यत्र श्वेत' । ९ घ. ड. च. छ. 'न शुकै' ।

न जानन्ति परं भावं यस्य ब्रह्मादयः सुराः ।
 अद्यापि न वयं विद्मः स देवस्त्रिपुरान्तकः ॥ ३३ ॥
 शृण्वन्तु देवताः सर्वाः सत्यमस्मद्ब्रह्मचः परम् ।
 नास्ति रुद्रान्महादेवादधिकं दैवतं परम् ॥ ३४ ॥
 न यथा कूर्मरोमाणि शृङ्गं न शशमस्तके ।
 न यथाऽस्ति वियत्पुष्पं तथा नास्ति हरात्परम् ॥ ३५ ॥
 शिवभक्तिमृते यस्तु सुखमाप्तुमिहेच्छति ।
 अजागलस्तनादेव स दुग्धं पातुमिच्छति ॥ ३६ ॥
 महादेवं विजानीयाद्देहमस्मीति पण्डितः ।
 अन्यत्किमस्मादप्यस्ति ज्ञातव्यं मुक्तिहेतवे ॥ ३७ ॥
 ब्राह्मीं नारायणीं रौद्रीं पूजयित्वा महेश्वरीम् ।
 यत्प्रपश्यन्ति योगीन्द्रास्तद्विद्याच्छांकरं पदम् ॥ ३८ ॥
 क्रमाच्चक्राणि चक्रान्य शङ्खिन्यामुपरि स्थितम् ।
 यदभिव्यज्यते ज्योतिस्तद्विद्याच्छांकरं पदम् ॥ ३९ ॥
 देवयानपथं हित्वा पितृयाणं तथोत्तरम् ।
 गगनाद्यो रवः सूक्ष्मः शंकरस्य स वाचकः ॥ ४० ॥
 विश्वतश्चक्षुरीशानस्त्रिशूली विश्वतोमुखः ।
 जनकः सर्वभूतानामेक एव महेश्वरः ॥ ४१ ॥
 वालाग्रमात्रं हृत्पद्मे स्थितं देवमुमापतिम् ।
 येऽनुपश्यन्ति विद्वांसस्तेषां शान्तिर्हि शाश्वती ॥ ४२ ॥
 पृथिव्यां तिष्ठति विभुः पृथिवी वेत्ति नैव तम् ।
 रूपं च पृथिवी यस्य तस्मै भूम्यात्मने नमः ॥ ४३ ॥
 अप्सु तिष्ठति नैवाऽऽपस्तं विदुः परमेश्वरम् ।
 आपो रूपं च यस्यैव नमस्तरस्मै जलात्मने ॥ ४४ ॥
 योऽग्नौ तिष्ठत्यमेयात्मा न तं वेत्ति कदाचन ।
 अग्नी रूपं भवेद्यस्य तस्मै बह्व्यात्मने नमः ॥ ४५ ॥
 तिष्ठत्यजस्रं यो वायौ न वायुर्वेत्ति तं परम् ।
 वायुर्यस्य भवेद्रूपं तस्मै वाय्वात्मने नमः ॥ ४६ ॥
 व्योम्नि तिष्ठति यो नित्यं व्योम वेत्ति न तं हरम् ।
 व्योम यस्य भवेद्रूपं तस्मै व्योमात्मने नमः ॥ ४७ ॥

सूर्ये तिष्ठति यो देवो न सूर्यो वेत्ति शंकरम् ।
 यस्य सूर्यो भवेद्रूपं तस्मै सूर्यात्मने नमः ॥ ४८ ॥
 यश्चन्द्रे तिष्ठति विश्वंश्चन्द्रो वेत्ति न शाश्वतम् ।
 चन्द्रो यस्य भवेद्रूपं तस्मै चन्द्रात्मने नमः ॥ ४९ ॥
 यजमाने तिष्ठति यो न ते वेत्ति कदाचन ।
 यजमानोऽपि यद्रूपं यजमानात्मने नमः ॥ ५० ॥
 त्वत्तो वयं समुद्भूतास्त्वय्येव विलयस्तथा ।
 प्रमाणपदमारूढास्त्वत्प्रसादाद्दृषध्वज ॥ ५१ ॥

भानुरुवाच—एवं वेदस्तुतिं श्रुत्वा भगवान्गिरिजापतिः ।

प्रत्यक्षः समभूतेषां वेदानां मनुजाधिप ॥ ५२ ॥
 सूर्यकोटिप्रतीकाशः सहस्राक्षः सहस्रपात् ।
 सहस्रशीर्षा पुरुषः सूर्यसोमाग्निलोचनः ॥ ५३ ॥
 स्थूलात्स्थूलतरः स्थूलः सूक्ष्मात्सूक्ष्मतरः परः ।
 वेदानुवाच भगवान्देवदेवो महेश्वरः ॥ ५४ ॥

ईश्वर उवाच—मत्प्रसादाद्भविष्यध्वं हे वेदा लोकपूजिताः ।

युष्मानाश्रित्य विभ्रेन्द्राः कर्म कुर्वन्ति नान्यथा ॥ ५५ ॥
 ये युष्मान्समतिक्रम्य यत्किञ्चित्कर्म कुर्वते ।
 निष्फलं तद्भवेत्कर्म तेषां युष्मदंबज्ञया ॥ ५६ ॥
 नित्यं नैमित्तिकं काम्यं यच्चान्यन्मोक्षसाधनम् ।
 युष्मद्ब्रह्मो नान्यदिति मत्वा धीरो न शोचति ॥ ५७ ॥
 ये वै युष्माननाहत्य शास्त्रं कुर्वन्ति मानवाः ।
 निरये ते विपच्यन्ते यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ ५८ ॥
 श्रेयसे त्रिषु लोकेषु न वेदादधिकं परम् ।
 विद्यते नात्र संदेह इति दत्तो वरो मया ॥ ५९ ॥
 युष्मत्कृतं परं रतोर्त्रे ये पठिष्यन्ति वै द्विजाः ।
 तेषामध्ययनं पुण्यं मत्प्रसादाद्भविष्यति ॥ ६० ॥

१ क. ख. म. 'ति यं ह' । घ. 'ति तं प' । २ क. ख. भुनं चन्द्रो वेत्ति शा । ३ क. ख. ग. 'मानोऽपि यद्रूपं न । ४ च. छ. 'मानोऽपि यद्रूपं न । ४ घ. ङ. च. छ. विषाद्याः क' । ५ घ. 'दनुज' । ६ क. ख. ग. 'न्यथेति महाधी' । ७ ङ. छ. च. छ. 'ते मय' । ८ च. प. ९ गो' । ९ घ. 'त्रे पठिष्यन्ति द्विजोत्तमाः । ते' ।

भानुरुवाच—एवं दत्त्वा वरान्देवो वेदेभ्यो गिरिजापतिः ।
 पश्यतामेव वेदानां क्षणादन्तर्हितोऽभवत् ॥ ६१ ॥ १०६ ॥
 इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरे सूतशौनकसंवादे शिवम-
 हिमवर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

भानुरुवाच—यदेतदैश्वरं तेजः सर्वगं भाति केवलम् ।

तदेव शरणं गच्छ यदीच्छसि परं पदम् ॥ १ ॥

तदेव सर्वभूतस्थं चिन्मात्रं तमसः परम् ।

अक्षरं निर्गुणं शुद्धमानन्दं परमव्ययम् ॥ २ ॥

प्रत्यक्षं सर्वभूतानामज्ञानां ताद्विपर्ययः ।

विश्वमायाविधातारं द्विरष्टादशरूपिणम् ॥ ३ ॥

भक्तिग्राह्यं महादेवं जानीह्यात्मनि संस्थितम् ।

आत्मभूते महादेवे योगिध्येये सनातने ॥ ४ ॥

भक्तिमास्थाय परमां परं निर्वाणमाप्नुहि ।

तीर्थयात्रा बहुविधा यज्ञाश्च विविधाः कृताः ॥ ५ ॥

येषां जन्मसहस्रेषु तेषां भक्तिर्भवेच्छिवे ।

अक्षयः परमो धर्मो भक्तिलेप्सेन जायते ॥ ६ ॥

नास्ति तस्मात्परो धर्म इत्याहुर्वेदवादिनः ।

धर्मो बहुविधः प्रोक्तो मुनिभिस्तत्त्वदाशिभिः ॥ ७ ॥

तत्राक्षयः परो धर्मः शिवधर्मः सनातनः ।

यज्ञातीर्थाज्जपादानाद्धर्मः स्याद्बहुसाधनः ॥ ८ ॥

साधनप्रार्थनाक्लेशः परसंपत्तिदुःखदः ।

यः पुनः शिवधर्मस्तु न साधनमपेक्षते ॥ ९ ॥

संचितं जन्मसाहस्रैः पापं मेरूपमं यादे ।

करोति भस्मसाच्छक्तिः शंभोरमिततेजसः ॥ १० ॥

कुर्वन्नपि सदा पापं सकृदेवार्चयेच्छिवम् ।

लिप्यते न स पापेन याति माहेश्वरं पदम् ॥ ११ ॥

ये स्मरन्ति महादेवं यदि पापरता अपि ।

ते विज्ञेया महात्मान इति सत्यं ब्रवीम्यहम् ॥ १२ ॥

१ क. ल. ग. 'इयतां सर्ववे' । २ क. 'देवं स' । ३ क. ख. ग. 'ज्ञानं त' । ४ घ. क. च. छ. 'त्मन्यवस्थि' । ५ घ. 'मां निर्वाणं पदमा' । ६ क ख. ग. धर्मो ह्यहुर्वे वेद' । ७ घ. क. च. छ. 'तं बहुस' । ८ घ. मेरुसमं । ९ क. ख. ग. 'साज्जक्तिः । १० घ. क. पापेस्तु या' ।

नामानि च महेशस्य गृणन्त्यज्ञानतोऽपि वा ।
 तेषामपि शिवो मुक्तिं ददाति किमतः परम् ॥ १३ ॥
 अत्राहं संप्रवक्ष्यामि कथां पापप्रणाशनीम् ।
 पापकल्पसमुद्भूतां ब्रह्मणा समुदीरिताम् ॥ १४ ॥
 श्रद्धया परया राजञ्छृणु त्वं गदतो मम ।
 वक्ष्येऽहं तं प्रणम्याऽऽदावीशं भुवननायकम् ॥ १५ ॥
 आसीदाद्ये कृतयुगे सप्तद्वीपैकराड्वली ।
 इन्द्रद्युम्न इति ख्यातो राजा परमधार्मिकः ॥ १६ ॥
 तस्य पुत्रो महाभागः सुद्युम्न इति विश्रुतः ।
 ऐश्वर्यैरखिलैर्भाति यथा दिवि शचीपतिः ॥ १७ ॥
 प्रतिष्ठानपुरे रम्ये गङ्गातीरे मनोरमे ।
 तत्र स्थित्वाऽखिलां पृथ्वीं तस्मिन् राजनि शासति ॥ १८ ॥
 कदाचित्तत्र भगवांस्तृणविन्दुर्महामुनिः ।
 आजगाम स तं द्रष्टुं सुद्युम्नं प्रियदर्शनम् ॥ १९ ॥
 तमायान्तं मुनिं दृष्ट्वा राजा रुद्रार्चने रतः ।
 उद्वास्यार्ची महाबाहुस्तथाय च कृताञ्जलिः ॥ २० ॥
 यथावदभिवाद्याथ ददावासनमुत्तमम् ।
 यथावन्मधुपर्कादि तस्मै सर्वं न्यवेदयत् ॥ २१ ॥
 अद्य धन्यः कृतार्थोऽस्मि सफलं जीवितं मम ।
 भगवानागतो यस्मान्मां द्रष्टुं मुनिसत्तम ॥ २२ ॥
 किमर्थमागतो ब्रह्मन्कृतकृत्योऽस्मि सुव्रत ।
 विशेषाच्छंकरे भक्तो न दुर्लभमिहास्ति ते ॥ २३ ॥
 भानुरुवाच—सुद्युम्नस्य वचः श्रुत्वा मुनिराह महामनाः ।
 शिवर्भक्त्यमृतास्त्रादपरानन्दैकनिर्भरः ॥ २४ ॥
 तृणविन्दुरुवाच—राजन्यदुक्तं भवता तत्तथैव न संशयः ।
 तथाऽपि चरितं श्रुत्वा तत्राहं विस्मयान्वितः ॥ २५ ॥
 प्रीष्टुं समागतो राजञ्जन्मनस्तव गौरवम् ।
 कथयस्व महाबाहो श्रोतुं कोतूहलं हि मे ॥ २६ ॥

१ क. ख. ग. °पि ये । ते° । २ क. ख. ग. °राट् स्वयम् । इ° । ३ क. ख. ग. ड. °भाग सु° । ४ क. ख. ग. °स्मिञ्शासति राजनि ॥ ८॥ ५ क. ख. ड. तं द्रष्टुं । ६ ड. °त्तमः ॥ २२ ॥ ७ क. ख. °व्रतः । °वि । ८ क. ख. ग. °भक्तिमदासा° । ९ च. छ. °न्वितम् ॥ २५ ॥ १० व. द्रष्टुं ।

सुयुञ्ज उवाच—जन्मन्यहमतीतेऽस्मिन्व्याधोऽहं गोमतीतटे ।

देवतानामहं द्वेष्टा सर्वेषां प्राणिनामपि ॥ २७ ॥

सुव्याडिरितिनामाऽहं ख्यातोऽहं व्याधराद्मुने ।

न कश्चिद्धर्मलेशोऽस्ति पापकर्मस्वहं रतः ॥ २८ ॥

मया ये निहता मार्गे तेषां संख्या न विद्यते ।

परस्वं यदपहृतं तत्पापं पर्वतोपमम् ॥ २९ ॥

एवं बहुतिथे काले गतैःहं पञ्चतां गतः ।

धर्मराजस्य पुरतो नीतोऽहं यमर्किकरैः ॥ ३० ॥

मां दृष्ट्वाऽथाब्रवीद्धर्मश्चित्रगुप्तं विचारकम् ।

किमनेन कृतो धर्मलेशोऽस्ति वद सुव्रत ॥ ३१ ॥

चित्रगुप्त उवाच—अनेन यत्कृतं पुण्यं मया वक्तुं न शक्यते ।

जानाति भगवानेको विश्वव्यापी महेश्वरः ॥ ३२ ॥

इदं पुण्यमिति ज्ञात्वा कृतं नानेन यद्यपि ।

आहर प्रहरेत्यादि नामसंकीर्तनं च यत् ॥ ३३ ॥

करोति तेन पुण्येन दुष्कृतं भस्मसात्कृतम् ।

पापलेशोऽपि नास्यास्ति इति मे निश्चिता मतिः ॥ ३४ ॥

सुयुञ्ज उवाच—तस्य तद्वचनं श्रुत्वा चित्रगुप्तस्य धीमतः ।

सुव्याडिं पूजयामास यथावद्विधिपूर्वकम् ॥ ३५ ॥

एतस्मिन्नन्तरे तत्र विमानं सार्वकामिकम् ।

सूर्यायुतप्रतीकाशं दिव्यस्त्रीभिर्विराजितम् ॥ ३६ ॥

देवदूतैः समानीतमारुह्य मुनिपुंगव ।

धर्मराजमनुज्ञाप्य गतोऽहममरावतीम् ॥ ३७ ॥

तत्र भुक्त्वा महाभोगान्युगानामयुतं ततः ।

गतोऽस्मि ब्रह्मसदनं ब्रह्मणाऽहं प्रपूजितः ॥ ३८ ॥

तत्राहं कल्पपर्यन्तं भोगान्भुक्त्वा यथेप्सितान् ।

ततस्तु कर्मणः शेषं भोक्तुमत्र महीतले ॥ ३९ ॥

इन्द्रद्युम्नस्य राजर्षेः कुले जातोऽस्मि सुव्रत ।

स्मरामि पूर्विकां जातिं प्रसादाच्छूलिनो मुने ॥ ४० ॥

१ घ. ड. च. छ. हं गौतमीत° । २ क. ख. ग. 'र्मण्यहं' । ३ क. ख. ग. ड. च. छ. गतोऽहं पर्यतां ततः । ४ क. ख. ग. 'नेव वि' । ५ क. ख. ग. 'नं सदा । क° । घ. ड. 'नं यद्वा । क° । ६ घ. ड. च. छ. 'स्तु धर्मतः शे' । ७ क. ख. 'हीपते ॥ ३९ ॥ ८ क. ख. ग. 'र्षेः पुत्रो जा° । ९ क. ख. 'व्रतः । स्म° च. छ. 'व्रते । स्म° ।

ईश्वरे सहसा भक्तिर्मम त्रिदशपूजिते ।

जानाति को महेशस्य माहात्म्यं परमात्मनः ॥ ४१ ॥

यस्य नाम्नः फलमिदमज्ञानोच्चारणादपि ।

ज्ञात्वा यः कीर्तयेच्छंभोर्नान्यमिततेजसः ॥ ४२ ॥

मुक्तिः करतले तस्य स्थितेति मुनयो जगुः ।

भानुरुवाच—इति सर्वमशेषेण चरितं तस्य धीमतः ।

सुद्युम्नस्य मुनिः श्रुत्वा विस्मितोऽभूत्पुनः पुनः ॥ ४३ ॥

समालिङ्ग्य महात्मानं सुद्युम्नं राजपुंगवम् ।

राजन्स्वमाश्रमपदं यामीत्युक्त्वा जगाम सः ॥ ४४ ॥

एतत्ते चरितं राजन्सुद्युम्नस्य महात्मनः ।

कथितं यः पठेद्भक्त्या ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥ ४५ ॥ १५१ ॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरै भानुमनुसंवादे सुद्युम्नारूपायानं

नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

मनुरुवाच—राज्ञः सकाशात्स मुनिर्मत्वा किं कृतवान्पुनः ।

तस्याऽऽश्रमस्य किं नाम भगवन्ब्रूहि मे प्रभो ॥ १ ॥

भानुरुवाच—रेवातीरे महत्पुण्यं जालेश्वरमिति स्मृतम् ।

आश्रमं तृणाविन्दोस्तु मुनिसिद्धनिषेवितम् ॥ २ ॥

गत्वा तत्र मुनिश्रेष्ठो भवभावसमन्वितः ।

शिवलिङ्गं प्रतिष्ठाप्य तीर्थयात्रां चकार सः ॥ ३ ॥

मनुरुवाच—कानि तीर्थानि गुह्यानि येषु संनिहितः शिवः ।

ब्रूहि मे तानि भगवन्नन्यान्यपि च तत्त्वतः ॥ ४ ॥

भानुरुवाच—तीर्थानामुत्तमं तीर्थं क्षेत्राणां क्षेत्रमुत्तमम् ।

वाराणसीतिनगरी म्रिया देवस्य शूलिनः ॥ ५ ॥

यत्र विश्वेश्वरो देवः सर्वेषामिह देहिनाम् ।

ददाति तारकं ज्ञानं संसारान्मोचकं परम् ॥ ६ ॥

गङ्गा ब्रह्ममयी यत्र मूर्तिश्चोत्तरवाहिनी ।

संहर्त्री सर्वपापानां दृष्टा स्पृष्टा नमस्कृता ॥ ७ ॥

नास्ति गङ्गासमं तीर्थं वाराणस्यां विशेषतः ।

तत्रापि मणिकर्णारूपां तीर्थं विश्वेश्वरप्रियम् ॥ ८ ॥

१ घ. ड. च. छ. 'त्वा यत्की' । २ क. ख ग. अत्र । ३ क. ख. ग. 'षामेव द्' ।

तैरिमस्तीर्थं नरः रनात्वा पातकी वाऽप्यपातकी ।
 दृष्ट्वा विश्वेश्वरं देवं मुक्तिभाग्जायते नरः ॥ ९ ॥
 विश्वेश्वरस्य माहात्म्यं यदुक्तं ब्रह्मसूनुना ।
 तदहं संप्रवक्ष्यामि व्यासायामिततेजसे ॥ १० ॥
 घोरं कलियुगं प्राप्य कृष्णद्वैपायनः प्रभुः ।
 किं तच्छ्रेयस्करमिति हृदि कृत्वा जगाम सः ॥ ११ ॥
 नन्दीश्वरस्य यः शिष्यो योगिनामग्रणीः स्वयम् ।
 सनत्कुमारो भगवान्यत्राऽऽरते हिमवद्विरौ ॥ १२ ॥
 जानादेवगणाकीर्णे यरुगन्धर्वसेविते ।
 सिद्धचारणकूष्माण्डैरसुराभिश्च संकुले ॥ १३ ॥
 गङ्गा मन्दाकिनी यत्र राजते दुःखहारिणी ।
 शोभिता हेमकमलैः पुष्पैरन्यैर्धनोहरैः ॥ १४ ॥
 तस्याऽऽश्रममनुप्राप्य पाराशर्यो महासुनिः ।
 अभिवाद्य यथान्यायं तस्याग्र उपविश्य च ॥ १५ ॥
 कृताञ्जलिपुटो भूत्वा वाक्यमेतदुवाच ह ॥ १६ ॥
व्यास उवाच—प्राप्तं कलियुगं घोरं पुण्यमार्गबहिष्कृतम् ।
 पाखण्डाचारनिरतं म्लेच्छान्द्रजनसंकुलम् ॥ १७ ॥
 अधार्मिकाः क्रूरैस्त्वा हनार्चाराल्पमेधसः ।
 तस्मिन्युगे भविष्यन्ति ब्राह्मणाः शूद्रयाजकाः ॥ १८ ॥
 स्नानं देवार्चनं दानं होमं च पितृतर्पणम् ।
 स्वाध्यायं न करिष्यन्ति ब्राह्मणा हि कलौ युगे ॥ १९ ॥
 * न पठन्ति तथा वेदाञ्छ्रेयसे ब्राह्मणाधमाः ।
 प्रतिग्रहार्थं वेदांश्च पठिष्यन्ति कलौ युगे ॥ २० ॥
 पुरुषोत्तममाश्रित्य शिवनिन्दारता द्विजाः ।
 कलौ युगे भविष्यन्ति तेषां त्राता न माधवः ॥ २१ ॥

* दसंज्ञितपुस्तकेऽयं श्लोको न विद्यते ।

१ क. ख. ग. यस्मिं । २ च. °रोगणसं । ३ घ. °महोगैः ॥ १४ ॥ ४ क. ख. ग. घ.
 पाखण्डा° । ५ घ. °रमता ह्य° । क. ख. °रसहा ह्य° । ६ ङ. °चरैकतत्पराः । त° ७ ङ.
 °याचकाः° ॥ १८ ॥ ८ कं क. ख. ग. घ. च. छ. म् । परार्थं वै क° । ९ ङ. च. छ. °न्ति
 बभूव° । १० च. °दार्थवेश्वरं संपाप्ते तु क° ।

स्वां स्वां वृत्तिं परित्यज्य परवृत्त्युपजीवकाः ।
 ब्राह्मणाद्या भविष्यन्ति संप्राप्ते तु कलौ युगे ॥ २२ ॥
 एतान्पापरतान्दृष्ट्वा राजानश्चाविचारकाः ।
 भविष्यन्ति कलौ प्राप्ते वृथा जात्यभिमानिनः ॥ २३ ॥
 उच्चासनगताः शूद्रा दृष्ट्वा च ब्राह्मणांस्तदा ।
 न चलन्त्यल्पमतयः संप्राप्ते तु कलौ युगे ॥ २४ ॥
 काषायिणश्च निर्ग्रन्था नग्नाः कापालिकास्तथा ।
 बौद्धा वैशेषिका जैना भविष्यन्ति कलौ युगे ॥ २५ ॥
 तपोयज्ञफलानां तु विक्रेतारो द्विजाधमाः ।
 यतयश्च भविष्यन्ति शतशोऽथ सहस्रशः ॥ २६ ॥
 विनिन्दन्ति महादेवं संसारान्मोचकं परम् ।
 तद्भक्तांश्च महात्मनो ब्राह्मणांश्च कलौ युगे ॥ २७ ॥
 + ताडयन्ति दुरात्मानो ब्राह्मणान् राजसेवकाः ।
 न निवारयते राजा तान्दृष्ट्वाऽपि कलौ युगे ॥ २८ ॥
 एवं घोरे कलियुगे किं तच्छ्रेयस्करं द्विज ।
 ब्रूहि तद्भगवन्मह्यं संसारान्मोचकं परम् ॥ २९ ॥ १८० ॥
 इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरे भानुमनुसंवादे वाराणसी-
 महिमकलियुगवर्णनं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

सनत्कुमार उवाच—गच्छ वाराणसीं व्यास यत्र विश्वेश्वरः शिवः ।

न तत्र युगधर्मोऽस्ति नैव लग्ना वसुंधरा ॥ १ ॥

विश्वेश्वरस्य यल्लिङ्गं ज्योतिर्लिङ्गं तदुच्यते ।

यस्मिन्दृष्टे क्षणाज्जन्तुः संसारं न पुनर्विशेत् ॥ २ ॥

गत्वा पश्य परं लिङ्गं तत्र सत्यवतीसुत ।

प्राप्स्यसे परमां मुक्तिं देवैरपि सुदुर्लभाम् ॥ ३ ॥

स्नात्वा गङ्गाजले पुण्ये पश्य विश्वेश्वरं परम् ।

स दास्यति परं ज्ञानं येन मुक्तो भविष्यसि ॥ ४ ॥

दृष्ट्वा विश्वेश्वरं देवं यावत्तिष्ठति (त्थास्यसि) तत्क्षणात् ।

आगमिष्यन्ति मुनयस्त्वां द्रष्टुं सर्व एव ते ॥ ५ ॥

+ स्वसंज्ञितपुस्तकेऽयं श्लोको न विद्यते ।

विश्वेश्वरस्य माहात्म्यं प्रक्षयन्ति त्वां महामुने ।
 ब्रूहि मद्बचनात्तेषां ज्ञानं माहेश्वरं परम् ॥ ६ ॥
 एवं सत्यवतीसूनुस्तन्माहात्म्यमशेषतः ।
 सनत्कुमारात्स्वगुरोः श्रुत्वा माहेश्वराग्रणीः ॥ ७ ॥
 प्रणिपत्य गुरुं भक्त्या रुद्रं ब्रह्मादिसेवितम् ।
 सशिष्यः प्रययौ शीघ्रं व्यासो वाराणसीं प्रति ॥ ८ ॥
 मनुरुवाच—गत्वा वाराणसीं व्यासः सिद्धर्षिमुनिसेविताम् ।
 अकरोत्किं तदाचक्ष्व भगवन्विश्वपूजित ॥ ९ ॥
 भानुरुवाच—संप्राप्य काशीं धर्मात्मा कृष्णद्वैपायनो मुनिः ।
 स्नात्वा यथावज्जाह्वव्यां तर्पयित्वा सुरान्पितॄन् ॥ १० ॥
 ययौ विश्वेश्वरं द्रष्टुं ज्योतिर्लिङ्गमनामयम् ।
 संपूज्य सर्वभावेन दण्डवत्प्रणिपत्य च ॥ ११ ॥
 देवस्य दक्षिणा मूर्ताबुपविश्य महामुनिः ।
 पश्यन्विश्वेश्वरं लिङ्गं जैपन्वै शतरुद्रियम् ॥ १२ ॥
 क्षणाल्लिङ्गात्परं ज्योतिराविर्भूतं निरञ्जनम् ।
 सूक्ष्मात्सूक्ष्मं च परममानन्दं तमसः परम् ॥ १३ ॥
 आदिमध्यान्तरहितं सूर्यकोटिसमप्रभम् ।
 यत्तन्माहेश्वरं ज्योतिर्वेदान्तेषु प्रतिष्ठितम् ॥ १४ ॥
 दर्शनात्तस्य च मुनेः पाराशर्यस्य धीमतः ।
 दिव्यं माहेश्वरं ज्ञानमुद्भूतं केवलं शिवम् ॥ १५ ॥
 मेने कृतार्थमात्मानं दुःखत्रयविवर्जितम् ।
 अद्वयं निर्गुणं शान्तं जीवन्मुक्तस्तदा मुनिः ॥ १६ ॥
 अहो विश्वेश्वरो देवः कथं कैर्वा न सेव्यते ।
 यस्मिन्दृष्टे क्षणाज्ज्ञानमुदितं मम निर्मलम् ॥ १७ ॥
 नमो भगवते तुभ्यं विश्वनाथाय शूलिने ।
 पिनाकिने जगत्कर्त्रे विश्वमायाप्रवर्तिने ॥ १८ ॥
 दुर्विज्ञेयाप्रमेयाय परमानन्दरूपिणे ।
 भक्तिप्रियाय सूक्ष्माय पार्वतीशाय ते नमः ॥ १९ ॥

नो जगत्प्रतिष्ठाय जगज्जननहेतवे ।

संहर्त्रे ऋग्यजुःसाममूर्तये तत्प्रवर्तिने ॥ २० ॥

जानाति कस्त्वं विश्वेश तत्त्वतो माहशो जनः ।

वेदा अपि न जानन्ति साङ्गोपनिषदक्रमाः ॥ २१ ॥

भानुरुवाच—अथ तस्मिन्महादेवे परंज्योतिषि विश्वभृक् ।

शूलपाणिरमेयात्मा प्रादुरासीद्वृषध्वजः ॥ २२ ॥

ततस्तमब्रवीद्वाक्यं कारुण्याच्छुभया गिरा ।

वरं वरय दास्यामि यत्ते मनसि रोचते ॥ २३ ॥

व्यास उवाच—भगवन्कृतकृत्योऽस्मि दर्शनात्तव शंकर ।

जातं त्वद्दिष्यं ज्ञानं देवानामपि दुर्लभम् ॥ २४ ॥

भक्तिं परे भगवति त्वय्येवाव्यभिचारिणीम् ।

देहि मे देवदेवेश नान्यदिष्टं वरं मम ॥ २५ ॥

भानुरुवाच—एवमस्तिवर्ति देवेशो व्यासायामिततेजसे ।

वरं दत्त्वा मुनीन्द्राय क्षणादन्तर्हितोऽभवत् ॥ २६ ॥

तस्माद्यासात्परो नान्यः शिवभक्तो जगन्नये ।

कृष्णो वा देवकीसूनुरर्जुनो वा महामतिः ॥ २७ ॥

एवं हराहृद्भवः कृष्णद्वैपायनः प्रभुः ।

तत्र यानि च लिङ्गानि तानि द्रष्टुं ययौ मुनिः ॥ २८ ॥ २०८ ॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरै भानुमुसुसंवादे महादेव-

वरप्रदानं नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

ऋषय ऊचु—कानि दिव्यानि लिङ्गानि यानि द्रष्टुं ययौ मुनिः ।

आचक्ष्व तानि नः सूत माहात्म्यं चापि कृत्स्नशः ॥ १ ॥

सूत उवाच—यदुक्तं भानुना पूर्वं मनवे मुनिसत्तमाः ।

तदेव कथयिष्यामि शृणुध्वं गदतो मम ॥ २ ॥

आग्नेय्यामविमुक्तस्य वापी त्रैलोक्यविश्रुता ।

यत्र संनिहिता दवो नित्यं विश्वेश्वरः शिवः ॥ ३ ॥

यत्र स्नानं द्विजश्रेष्ठा देवानामपि दुर्लभम् ।

भक्त्या यैस्तज्जलं पीतं ते रुद्रा एव भूतले ॥ ४ ॥

१ घ. छ. छ. छ तन्त्रव । २ क. °स्वां देवेशं त° । ख. ग. °स्वां देवेश । ३ च. °वेशं त° । ४ क. ख. °विद्व्यास का° । ग. विद्व्यासं का° । ५ क. ख. ग. यस्ते म्र° । ६ क. ख. ग. °ति विश्वेशो । ७ क. ख. ग. °ते नित्यं देवो वि° । ८ क. ख. ग. तत्र ।

तेषां लिङ्गानि जायन्ते हृदये त्रीणि सुव्रताः ।
 दुर्लभं तज्जलं तस्मात्तिष्ठत्येव हि मुद्रितम् ॥ ५ ॥
 तत्र सत्यवतीसूनुः स्नात्वा चैव यथाविधि ।
 अविमुक्तेश्वरं दृष्ट्वा लाङ्गलीशं ततो ययौ ॥ ६ ॥
 तत्र ब्रह्मादयो देवाः सेवन्ते शूलपाणिनम् ।
 तस्य दर्शनमात्रेण ज्ञानं पाशुपतं भवेत् ॥ ७ ॥
 जगाम स मुनिः पश्चाद्द्रष्टुं वै तारकेश्वरम् ।
 यत्रान्तकाले भगवाञ्ज्ञानं तत्संप्रयच्छति ॥ ८ ॥
 यत्रैवानेन देवस्य स्थापितं लिङ्गमुत्तमम् ।
 यस्य दर्शनमात्रेण ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ ९ ॥
 तद्दृष्ट्वा परमं लिङ्गं व्यासः सत्यवतीसुतः ।
 ययौ शुक्रेश्वरं द्रष्टुं सर्वसिद्धिप्रदायकम् ॥ १० ॥
 + आराध्य मुनिना यत्र शुभ्रेणामित्ततेजसा ।
 प्राप्ता संजीवनी विद्या सुराणामपि दुर्लभा ॥ ११ ॥
 देवस्य वह्निदिग्भामे कूपस्तिष्ठति शोभनः ।
 स्नानं तत्राश्वमेधस्य फलं यच्छति शोभनम् ॥ १२ ॥
 तस्मिन्कूपे मुनिः स्नात्वा दृष्ट्वा शुक्रेश्वरं शिवम् ।
 ब्रह्मेश्वरं ययौ द्रष्टुं तत्र ब्रह्मा विराद् स्वयम् ॥ १३ ॥
 तपस्तप्त्वा महाघोरं प्रीतये पार्वतीपतेः ।
 ब्रह्मत्वं प्राप्तवान्ब्रह्मा योगं चान्ये महर्षयः ॥ १४ ॥
 दर्शनात्तस्य लिङ्गस्य सर्वयज्ञफलं लभेत् ।
 पुनर्जगाम भगवानोकारेश्वरमव्ययम् ॥ १५ ॥
 स्मरणाद्यस्य लिङ्गस्य मुच्यते सर्वपातकैः ।
 यत्र साक्षाच्छिवः सूक्ष्मो नित्यं तिष्ठति वै द्विजाः ॥ १६ ॥
 अनुग्रहाय लोकानां पशुपाशविमोचकः ।
 यत्र पाशुपताः सिद्धा ओकारेश्वरमीश्वरम् ॥ १७ ॥
 संपूज्य परमं सिद्धिं प्राप्तवन्तो द्विजोत्तमाः ।
 कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां तस्मिँलिङ्गं उपोषितः ॥ १८ ॥

+ अयं श्लोको घटच्छसंज्ञितपुस्तकेषु नास्ति ।

१ घ. च. छ. तं वृष्ट्वा । २ घ. ङ. च. छ. 'रं लिङ्गं द्रष्टुं सि' । ३ ङ. च. छ. 'दु' यम् । ४ क. ख. ग. महद्घोरं । ५ ङ. 'ण तस्य ।

यदि जागरणं कुर्यात्परां सिद्धिमवाप्नुयात् ।
 ततः सत्यवतीसूनुः कृत्तिवासेश्वरं ययौ ॥ १९ ॥
 उपासते महादेवं यत्र ब्रह्मादयः सुराः ।
 मुनयः शंसितात्मानो रुद्रजाप्यपरायणाः ॥ २० ॥
 कृत्तिवासेश्वरे लिङ्गे लीला(ना)श्च बहवो द्विजाः ।
 देवस्य पूर्वदिग्भागे हंसतीर्थं महत्सरः ॥ २१ ॥
 स्नात्वा तत्र महादेवं कृत्तिवासेश्वरं शिवम् ।
 *ये द्रक्ष्यन्ति महात्मानस्ते वै ब्रह्मादिवन्दिताः ॥ २२ ॥
 सकृत्पश्यति यो भक्त्या कृत्तिवासेश्वरं विभुम् ।
 न पतत्येव संसारे रुद्र एव न संशयः ॥ २३ ॥
 हंसतीर्थे नरः स्नात्वा कृत्तिवासेश्वरं विभुम् ।
 संपूज्य परया भक्त्या कृत्तिवासेश्वरं शिवम् ॥ २४ ॥
 न पतत्येव संसारे नात्रकार्या विचारणा ।
 ययौ रत्नेश्वरं द्रष्टुं मोक्षो यत्र प्रतिष्ठितः ॥ २५ ॥
 दर्शनात्तस्य लिङ्गस्य फलं वक्तुं न शक्यते ।
 सर्वस्मादधिको योगो वेदविद्भिर्निषेव्यते ॥ २६ ॥
 योऽयं पाशुपतो योमः पशुपाशविमोचकः ।
 वर्षैर्द्वादशभिः सम्यक्कृते पाशुपते द्विजाः ॥ २७ ॥
 रत्नेश्वरे तदा ज्योतिर्दर्शनान्मनुजोत्तमः ।
 रत्नेश्वरं तु संपूज्य पाराशर्यो महाभुनिः ॥ २८ ॥
 द्रष्टुं देवाधिदेवेशं वृद्धकालेश्वरं ययौ ।
 तस्मिँलिङ्गे महादेवः सदा तिष्ठति लीलया ॥ २९ ॥
 अनुग्रहाय लोकानामुभया सह विश्वभुक् ।
 पृथिव्यां यानि लिङ्गानि सन्ति दिव्यानि वै द्विजाः ॥ ३० ॥
 वृद्धकालेश्वरे दृष्टे दृष्टान्येव न संशयः ।
 देवस्य पूर्वदिग्भागे कूपो मुनिनिषेवितः ॥ ३१ ॥
 पूरितः पुण्यसालिलैर्देवदेवेन शंभुना ।
 यैः पीतं तस्य सलिलं प्राकृतैश्चलुकत्रयम् ॥ ३२ ॥

* क. ड. च. छ. संज्ञिनपुस्तकेष्वयं श्लोको नास्ति ।

१ क. ख. ग. 'यः शंसिता' । २ क. ख. ग. महासरः । ३ च. 'सं किमुम् । ४ क. ख. ग. कृष्णद्वैपायनो मुनिः । ययौ । ५ घ. 'नुजेश्वर. । ६ र' ।

प्रकृतिर्मुच्यते तेभ्यो मुक्तात्मानो भवन्ति ते ।
 तत्र द्वैपायनो विप्राः स्नानं कृत्वा समाहितः ॥ ३३ ॥
 वृद्धकालेश्वरं लिङ्गं संपूज्य च ततो ययौ ।
 मन्दाकिनीतटे रम्ये मुनिसिद्धनिषेविते ॥ ३४ ॥
 मध्यमेश्वरनामानं मोक्षलिङ्गमनुत्तमम् ।
 यत्र ब्रह्मादयो देवा मुनयः सनकादयः ॥ ३५ ॥
 उपासते परं लिङ्गं शिवदर्शनकाङ्क्षिणः ।
 मन्दाकिन्यां मुनिः स्नात्वा दृष्ट्वा वै मध्यमेश्वरम् ॥ ३६ ॥
 घण्टाकर्णहृदे स्नात्वा लिङ्गं तद्विमलं शिवम् ।
 प्रतिष्ठाप्य मुनिश्रेष्ठो ऋधवाञ्जानमुत्तमम् ॥ ३७ ॥
 घण्टाकर्णहृदे तत्र दृष्ट्वा व्यासेश्वरं शिवम् ।
 यत्र यत्र मृतो वाऽपि वाराणस्यां मृतो भवेत् ॥ ३८ ॥
 ततः सत्यवतीसूनुः कपर्दीश्वरमीश्वरम् ।
 द्रष्टुं जगाम विप्रेन्द्रा लिङ्गं तत्पारमेश्वरम् ॥ ३९ ॥
 पिशाचभोचनं नाम तत्र तीर्थमनुत्तमम् ।
 रुद्रलोकस्य सोपानमिति प्राह महामुनिः ॥ ४० ॥
 ये द्रक्ष्यन्ति कपर्दीशं कृतार्थास्ते न संशयः ।
 मार्तुर्षीं तनुमाश्रित्य रुद्रा एव न संशयः ॥ ४१ ॥
 तस्मिंस्तीर्थं मुनिः स्नात्वा संतर्प्य च सुरान्पितॄन् ।
 कपर्दीश्वरमीशानं संपूज्य प्रययौ मुनिः ॥ ४२ ॥ २५० ॥
 इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरै सूतशौनकसंवादे वाराणसी-
 लिङ्गमहिमवर्णनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥
 सूत उवाच- पुनर्जगाम भगवान्कृष्णद्वैपायनः प्रभुः ।
 द्रष्टुं दक्षेश्वरं देवं भक्तानां सिद्धिदायकम् ॥ १ ॥
 यच्छिखावज्जया पापं जातं दक्षप्रजापतेः ।
 तस्य पापस्य मोक्षाय तस्मिँलिङ्गे द्विजोत्तमाः ॥ २ ॥
 आराध्य देवदेवेशं बहून्यब्दशतानि वै ।
 तस्य प्रसन्नो भगवान्देवदेवः सहोमया ॥ ३ ॥

१ क. विपः स्ना° । २ क. ख. ग. °रं देवं सं° । ३ क. ख. ग. °दे तत्र लि° । ४ क.
 ख. ग. °दे स्नात्वा वृ° । ५ क. °म् । ह-द्रलो° । ६ क. च. छ. °नुषीत° । ७ थ. ड.
 च. छ. °र्थे नरः स्ना° ।

ददौ माहेश्वरं योगं तस्मै दक्षाय धीमते ।

लब्ध्वा तं परमं योगं तस्मिँल्लिङ्गे लयं गतः ॥ ४ ॥

ततः प्रभृति तल्लिङ्गं योगिभिः सेव्यते द्विजाः ।

योगं ददाति सर्वेषां देवो दक्षेश्वरः शिवः ॥ ५ ॥

गङ्गायां प्रयतः स्नात्वा दृष्ट्वा दक्षेश्वरं शिवम् ।

प्राप्नोति परमं योगमिति द्वैपायनोऽब्रवीत् ॥ ६ ॥

स्नात्वा सत्यवतीसूनुर्गङ्गनयां प्रयतो द्विजाः ।

दृष्ट्वा दक्षेश्वरं देवं ययौ पश्चात्त्रिलोचनम् ॥ ७ ॥

ऋषय ऊचुः—हेतुना केन दक्षस्य निन्दाऽभूच्छांकारी पुरा ।

कारणं वद तत्सूत श्रोतुं वाञ्छा प्रवर्तते ॥ ८ ॥

सूत उवाच—आसीद्ब्रह्मसुतो दक्षः पुनः प्राचेतसोऽभवत् ।

शशो देवेन रुद्रेण क्रोधाच्छंभोरवज्ञया ॥ ९ ॥

वेरं निधाय मनसि शंभुना सह सुव्रताः ।

दक्षः प्राचेतसो यज्ञमकरोज्जाह्नवीतटे ॥ १० ॥

तस्मिन्यज्ञे समाहूता इन्द्राद्या देवतागणाः ।

ऋषयो मुनयः सिद्धा राजानः प्रथितौजसः ॥ ११ ॥

ब्रह्मा च विष्णुना सार्धमाहूतस्तेन धीमता ।

देवान्सर्वांश्च भागार्थमाहूतान्पद्मसंभवः ॥ १२ ॥

दृष्ट्वा शिवेन रहितान्दक्षं प्रत्येवमब्रवीत् ।

ब्रह्मोवाच—अहो दक्ष महामूढ दुर्बुद्धे किं कृतं त्वया ।

देवाः सर्वे समाहूताः शंकरेण विना कथम् ॥ १३ ॥

अन्तर्यामी स विश्वेशः सर्वेषामेव देहिनाम् ।

भोक्ता स सर्वयज्ञानां शंकरः परमार्थतः ॥ १४ ॥

एते च मुनयः सर्वे तव साहाय्यकारिणः ।

न जानन्ति परं भावं महादेवस्य शूलिनः ॥ १५ ॥

एते च देवाः शक्राद्या आगता यज्ञभागिनः ।

तन्मायाभोगहिताः सर्वे न जानन्ति पिनाकिन्म् ॥ १६ ॥

यस्य पादरजःस्पर्शाद्ब्रह्मत्वं प्राप्तवानहम् ।

शाङ्किणाऽपि सदा मूर्ध्ना धार्यते कः शिवात्परः ॥ १७ ॥

१ घ. ते बुधाः । यो । २ च. गर्गायाः । ३ क. ख. ग. 'तो रुद्रेण देवेन क्रो' ।

४ क. ख. ग. 'देवांश्च सर्वांभागा' । ५ क. ख. ग. 'शाम्भवा' ।

यस्य वामाङ्गजो विष्णुर्दक्षिणाङ्गान्द्रवाम्यहम् ।
 यस्याऽऽज्ञयाऽखिलं विश्वं सूर्यो भ्रमति सर्वदा ॥ १८ ॥
 चन्द्रश्च तारकाश्चैव ग्रहाश्च भुवनानि च ।
 धर्माधर्मव्यवस्था च वर्णाश्चैवाऽऽश्रमाणि च ॥ १९ ॥
 तिष्ठन्ति शासनात्तस्य देवदेवस्य शूलिनः ।
 सा च शक्तिः परा गौरी स्वेच्छाविग्रहैचारिणी ॥ २० ॥
 तव पुत्रीति दुर्बुद्धे मन्यसे तपसाऽऽवृतः ।
 कस्तां जानाति विश्वेशीर्माश्वरार्धशरीरिणीम् ॥ २१ ॥
 अहं नाद्यापि जानामि चक्री शक्रस्य का कथा ।
 स्वेच्छाविग्रहरूपिण्या गौर्या सह पिनाकधृत् ॥ २२ ॥
 भ्रामयत्यखिलं विश्वमिति सत्यं न संशयः ।
 स एव बध्नाति पशूनस्मदादीन्महेश्वरः ॥ २३ ॥
 स एव मोचको देवः पशूनां न इति श्रुतिः ।
 नामसंकीर्तनाद्यस्य भिद्यते पापपञ्जरम् ॥ २४ ॥
 कथं न पूज्यते देवस्त्वया दक्ष सुदुर्मते ।
 शंभोरवज्ञा यत्राऽऽस्ते स्थातव्यं नैव सूरिभिः ॥ २५ ॥
 इत्युक्त्वा प्रययौ ब्रह्मा स्तूयमानो महर्षिभिः ॥ २६ ॥
 सूत उवाच—गते चतुर्षुखे देवे सर्वलोकपितामहे ।
 दधीचिरब्रवीदक्षं मुनीनामग्रणीः स्वयम् ॥ २७ ॥
 दधीचिरुवाच—कथं देवाधिदेवेशः कर्मसाक्षी सनातनः ।
 विश्वेश्वरो महादेवस्त्वया दक्ष न पूज्यते ॥ २८ ॥
 वाचकः प्रणवो यस्य ज्ञानमूर्तेरुमापतेः ।
 अनुग्रहं विना तस्य कथं जानोति शूलिनम् ॥ २९ ॥
 एक एवेति यो रुद्रः सर्वैवेदेषु गीयते ।
 तस्य प्रसादलेशेन मुक्तिर्भवति किंकरी ॥ ३० ॥
 प्रसङ्गात्कौतुकालोभाद्भयादज्ञानतोऽपि वा ।
 हर इत्युच्चरन्मर्त्यः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ३१ ॥
 अहो दक्ष तवाज्ञानं तव नाशस्य कारणम् ।
 केनापि हेतुना जातमिति मे भाति निश्चितम् ॥ ३२ ॥

१ घ. ङ. °णाङ्गको ह्यह° । २ क. ख. ग. 'लं सर्वं सु° । ३ क. ख. ग. °मास्तथा ।

॥ १९ ॥ ४ क. ख. ग. 'हकारि° । ५ घ. °नामि शू° । ६ क. ख. ग. च. °र्वदेवेषु ।

एवं दधीचिर्वचनं श्रुत्वा दक्षो विचक्षणः ।
 दधीचिमब्रवीद्विप्राः शक्रादीनां च संनिधौ ॥ ३३ ॥
 दक्ष उवाच—नाहं नारायणाद्देवात्पश्याम्यन्यं द्विजोत्तम ।
 कारणं सर्ववस्तूनां नास्तीत्येव मुनिश्चितम् ॥ ३४ ॥
 दधीचिरुवाच—उमया सह यो देवः सोम इत्युच्यते बुधैः ।
 स एव कारणं नान्यो विष्णोरपि हि वै श्रुतिः ॥ ३५ ॥
 तस्माद्यः सर्वदेवानामाधिकश्चन्द्रशेखरः ।
 इज्यते सर्वयज्ञेषु कथं दक्ष न पूज्यते ॥ ३६ ॥
 यज्ञस्य पालको विष्णुरिति यन्निश्चितं त्वया ।
 भविष्यत्यन्यथैवाऽऽशु पश्यतः कमलापतेः ॥ ३७ ॥
 एते च ब्राह्मणाः सर्वे ये द्विषन्ति महेश्वरम् ।
 भवन्तु वेदबाह्यास्ते तमोपहतचेतसः ॥ ३८ ॥
 पापण्डाचारनिरताः सर्वे निरयगामिनः ।
 कलौ युगे तु संप्राप्ते दरिद्राः शूद्रयाजकाः ॥ ३९ ॥
 सर्वस्मादधिको रुद्रः पशुपाशविमोचकः ।
 पराङ्मुखस्तु युष्माकं मा भूदिज्याकरी गतिः ॥ ४० ॥
 इति शप्तवा ययौ विप्रो दधीचिर्मुनिपुङ्गवः ।
 स्वाश्रमं मुनिभिर्जुष्टोकारं नर्मदातटे ॥ ४१ ॥
 एतस्मिन्नन्तरे गौरी परव्योमात्मिका शिवा ।
 दक्षयज्ञस्य वृत्तान्तं श्रुत्वा देवऋषेर्मुखात् ॥ ४२ ॥
 प्राह विश्वाधिकं रुद्रं प्रैगतार्तिप्रभञ्जनम् ।
 निरीक्ष्यमाणं देवेशी परानन्दैकविग्रहम् ॥ ४३ ॥
 श्रीदेव्युवाच—योऽयं प्राचेतसो दक्षः पिता मे पूर्वजन्मानि ।
 आवामवज्ञाय कथं यज्ञं कर्तुं प्रचक्रमे ॥ ४४ ॥
 देवाः सर्वे समाहूता विष्णुना सह शंकर ।
 आदित्या वसवो रुद्राः साध्याश्चैव मरुद्गणाः ॥ ४५ ॥
 ऋषयो मुनयः सिद्धा दैतेया दानवाश्च ये ।
 राजानश्च महाभागा गन्धर्वाः किंनरास्तथा ॥ ४६ ॥

१ घ. ड. 'त्यवं सु' । २ क. ख. ग. सवितो दे । ३ ड. छ. 'पि ह वै । ४ क. ख. ब. 'स्मात्स त' ; घ. ड. 'स्माच्च त' । ५ क. ख. ग. 'षन्तो म' । ६ क. ख. ग. 'भूत्या-
 त्रिकी ग' । ७ ख. 'प्रपन्नार्ति' । ८ घ. 'वेशं प' । ९ घ. ड. ख. छ. 'श्री कर्तुं यज्ञं ह' ।

अवज्ञाकारिणस्तस्य यज्ञं शीघ्रं विनाशय ।
 तेन मे जायते प्रीतिस्तुला भक्तवत्सल ॥ ४७ ॥
 एवं देव्या वचः श्रुत्वा देवदेवः पिनाकधृत् ।
 असृजत्तक्षणाच्छुर्वीरभद्रं महाबलम् ॥ ४८ ॥
 सहस्रासिंहवदनं प्रलयान्निसमप्रभम् ।
 सहस्रबाहुं जटिलं दुष्टानां च भयंकरम् ॥ ४९ ॥
 भक्तानां वरदं देवं सूर्यसोमाग्निलोचनम् ।
 उमाकोपोद्भवा देवी भद्रकाली भयंकरी ॥ ५० ॥
 अन्याश्च देव्यो रुद्राश्च शतशो रोमसंभवाः ।
 भद्रकाल्या सह तदा वीरभद्रो महाबलः ॥ ५१ ॥
 प्रहितो देवदेवेन दक्षयज्ञजिघांसया ।
 गत्वा स यज्ञं दक्षस्य भस्मसादकरोद्द्विजाः ॥ ५२ ॥
 दक्षस्तदद्भुतं कर्म दृष्ट्वाऽथ भयविह्वलैः ।
 गतस्तच्छरणं शीघ्रं वीरभद्रस्य शूलिनः ॥ ५३ ॥
 उवाच वीरभद्रस्तं दक्षं प्राचेतसं द्विजाः ।
 तस्य पापविमोक्षाय कारुण्यामृतवारिधिः ॥ ५४ ॥

वीरभद्र उवाच—गच्छ वाराणसीं दक्ष सर्वपापप्रणाशिनीम् ।

अनुग्रहार्थं लोकानां यत्र तिष्ठति शंकरः ॥ ५५ ॥
 अनुग्रहाद्भगवतो देवदेवस्य शूलिनः ।
 अनेनैव शरीरेण तत्र मोक्षं गमिष्यसि ॥ ५६ ॥

सूत उवाच—वीरभद्रस्य वचनं श्रुत्वा दक्षो महामतिः ।

गत्वा वाराणसीं शीघ्रं सर्वसृङ्गविवर्जितः ॥ ५७ ॥
 प्रतिष्ठाप्य महालिङ्गं गङ्गातीरे मनोरमे ।
 आराध्य परया भक्त्या तस्मिँल्लिङ्गे लयं गतः ॥ ५८ ॥
 दक्षेश्वरस्य माहात्म्यं कथितं मुनिर्ऽङ्गवाः ।
 त्रिलोचनस्य माहात्म्यं सांप्रतं वर्णयते मया ॥ ५९ ॥ ३०९ ॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरे सूतशौनकसंवादे दक्षेश्वर-

माहात्म्यादिकथनं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

सूत उवाच—त्रिलोचनात्परं लिङ्गं वाराणस्यां न दृश्यते ।

सदा संनिहितो नित्यं यस्मिँल्लिङ्गे शिवः स्थितः ॥ १ ॥

यानि स्थितानि लिङ्गानि वाराणस्यां द्विजोत्तमाः ।
 दृष्टान्येव भवन्त्येव दृष्टे लिङ्गे त्रिलोचने ॥ २ ॥
 असंख्यातानि पापानि ज्ञानतोऽज्ञानतोऽपि वा ।
 कृतानि नाशयत्येवं देवदेवस्त्रिलोचनः ॥ ३ ॥
 मायापाशेन बद्धानां सर्वेषां प्राणिनामपि ।
 मुक्तिं ददाति परमां देवदेवस्त्रिलोचनः ॥ ४ ॥
 पश्चिमाभिमुखं लिङ्गं सर्पमेखलमण्डितम् ।
 तस्य दर्शनमात्रेण कोटिलिङ्गार्चनं फलम् ॥ ५ ॥
 त्रिलोचनं सुसंपूज्य कृष्णद्वैपायनो मुनिः ।
 ययौ कामेश्वरं द्रष्टुं सिद्धलिङ्गमनुत्तमम् ॥ ६ ॥
 ददौ दुर्वाससे यत्र देवदेवो महेश्वरः ।
 प्रसन्नो विविधाः सिद्धीः सर्वेषामपि दुर्लभाः ॥ ७ ॥
 अन्यश्चापि वरो दत्तो देवदेवेन शूलिना ।
 कृतानां क्रियमाणानां सर्वेषां तपसामपि ॥ ८ ॥
 क्रोधो नाशकरः प्रोक्तो ह्यन्यथैव मुनेऽस्तु ते ।
 तस्य दक्षिणादिभागे कामकुण्डमिति स्मृतम् ॥ ९ ॥
 तत्र स्नात्वा नरो भक्त्या दृष्ट्वा कामेश्वरं शिवम् ।
 ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुक्तो याति परां गतिम् ॥ १० ॥
 अन्यान्यपि च लिङ्गानि वाराणस्यां स्थितान्यपि ।
 संख्यामपि न जानाति तेषां देवश्चतुर्मुखः ॥ ११ ॥
 को वा वदति माहात्म्यमृते देवग्नमहेश्वरात् ।
 नन्दीश्वरो वा जानाति प्रसादाद्विरिजापतेः ॥ १२ ॥
 अथ सत्यवतीसूनुर्द्रष्टुं देवीं शिवां पराम् ।
 विशालाक्षीं द्विजश्रेष्ठा यत्र संनिहिता शिवा ॥ १३ ॥
 तां दृष्ट्वा विधिवद्भक्त्या संपूज्य च महामुनिः ।
 परानन्दात्मिकां गौरीं स्तुतिं मत्वा चकार सः ॥ १४ ॥
 व्यास उवाच—विशालाक्षि नमस्तुभ्यं परब्रह्मात्मिके शिवे ।
 त्वमेव माता सर्वेषां ब्रह्मादीनां दिवोकसाम् ॥ १५ ॥

१ घ. छ. च. छ. °ब वृधे लिङ्गे त्रिलोचने ॥ ३ ॥ २ क. ख. ग. च छ. परां न° ।
 ३ क. ख. ग. 'तिं गत्वा ।

इच्छाशक्तिः क्रियाशक्तिर्ज्ञानशक्तिस्त्वमेव हि ।
 ऋषी कुण्डलिनी सूक्ष्मा योगसिद्धिप्रदायिनी ॥ १६ ॥
 स्वाहा स्वधा महाविद्या मेध लक्ष्मीः सरस्वती ।
 सती दाक्षायणी विद्या सर्वशक्तिमयी शिवा ॥ १७ ॥
 अपर्णा चैकर्णा च तथा चैकैकपाटला ।
 उमा हैमवती चापि कल्याणी चैव मातृका ॥ १८ ॥
 ख्यातिः प्रज्ञा महाभाग लोके गौरीति विश्रुता ।
 गणाम्बिका महादेवी नन्दिनी जातवेदसी ॥ १९ ॥
 सावित्री वरदा पुण्या पावनी लोकविश्रुता ।
 आर्यती नियती रौद्री दुर्गा भद्रा प्रमाथिनी ॥ २० ॥
 कालरात्री मर्हामाया रेवती भूतनायिका ।
 गौतमी कौशिकी चाऽऽर्घ्या चण्डी कात्यायनी सती ॥ २१ ॥
 वृषभ्वजा शूलधरा परमा ब्रह्मचारिणी ।
 महेन्द्रोपेन्द्रमाता च पार्वती सिंहवाहना ॥ २२ ॥
 एवं स्तुत्वा विशालाक्षीं दिव्यैस्तैः सुनाम्भिः ।
 कृतकृत्योऽभवद्द्वयासो वाराणस्यां द्विजोत्तमाः ॥ २३ ॥
 वाराणस्यां विशालाक्षी गङ्गा विश्वेश्वरः शिवः ।
 भक्तिः पशुपतौ तत्र दुर्लभं हि चतुष्टयम् ॥ २४ ॥
 यः पश्यति विशालाक्षीं स्नात्वा गङ्गाम्भसि द्विजाः ।
 अश्वमेधसहस्रस्य फलमाप्नोत्यनुत्तमम् ॥ २५ ॥
 वाराणस्यास्तु माहात्म्यमिति किञ्चिन्मयोदितम् ।
 यः पठेच्छृणुयाद्वाऽपि याति माहेश्वरं पदम् ॥ २६ ॥ ३३५ ॥
 इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरे सूतशौनकसंवादे त्रिलोचन-
 माहात्म्यादिकथनं न.माष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥
 ऋषय ऊचुः—किं लक्षणं पुराणानां तेषां दानेन किं फलम् ।
 अन्येषामपि दानानां व्रतानां च विशेषतः ॥ १ ॥
 वर्णानामाश्रमाणां च तेषां वै लक्षणं यथा ।
 ततः श्राद्धविधानं च प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ २ ॥
 सर्वमेतदशेषेण सूत नो वक्तुमर्हसि ।

१ ड. °णी शर्वा स° । २ व. विश्वा स° । ३ ऋ. छ. 'र्णा वा त° । ४ क. ख. ग.
 °था विष्टपाटली । उ° । ५ क. ख. ग. °ती चैव क° । ६ ख. ग. °र्थाती° । ७ ख. ग.
 °रात्रिमहा° । ८ ड. °हारात्री रे° । ९ घ. ड. च. छ. °णी । माहे° । १० क. ख. ग. °तैस्तु ना°

सूत उवाच—पदुक्तं भानुना पूर्वं पुत्राय मनवे द्विजाः ।
 तदहं संप्रवक्ष्यामि शृणुध्वं गदतो मम ॥ ३ ॥
 सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशा मन्वन्तराणि च ।
 वंशानुचरितं चैव पुराणं पञ्चलक्षणम् ॥ ४ ॥
 ब्राह्मादीनां पुराणानामुक्तमेतत्तु लक्षणम् ।
 एतच्चोपपुराणानां खिलत्वाल्लक्षणं स्मृतम् ॥ ५ ॥
 ब्राह्मं पुराणं तत्राऽऽद्यं संहितायां विभूषितम् ।
 श्लोकानां दशसाहस्रं नानापुण्यकथायुतम् ॥ ६ ॥
 पात्रं द्वितीयं कथितं तृतीयं वैष्णवं स्मृतम् ।
 चतुर्थं वायुना प्रोक्तं वायवीयमिति स्मृतम् ॥ ७ ॥
 ततो भागवतं प्रोक्तं भागद्वयविभूषितम् ।
 चतुर्भिः पर्वभिः प्रोक्तं भविष्यं तदनन्तरम् ॥ ८ ॥
 नारदीयं तथाऽऽग्नेयं मार्कण्डेयमतः परम् ।
 दशमं ब्रह्मवैवर्ते लिङ्गमेकादशं परम् ॥ ९ ॥
 भागद्वयेनै लैङ्गं च ततो वाराहमुत्तमम् ।
 संयुक्तमष्टभिः खण्डैः स्कान्दं चैवातिविस्तरम् ॥ १० ॥
 ततस्तु वामनं कौर्मं भागद्वयविराजितम् ।
 मात्सर्यं च गारुडं प्रोक्तं ब्रह्माण्डं च ततः परम् ॥ ११ ॥
 भागद्वयेन कथितं ब्रह्माण्डमिति संज्ञितम् ।
 खिलान्युपपुराणानि यानि चोक्तानि सूरिभिः ॥ १२ ॥
 इदं ब्रह्मपुराणस्य खिलं सौरमनुत्तमम् ।
 संहिताद्वयसंयुक्तं पुण्यं शिवकथाश्रयम् ॥ १३ ॥
 आद्या सनत्कुमारोक्ता द्वितीया सूर्यभाषिता ।
 इयं पुण्यतमा ख्याता संहिता पापनाशिनी ॥ १४ ॥
 वैवस्वताय मनवे कथिता रविणा पुरा ।
 दानमस्य पुराणस्य दानानामुत्तमं द्विजाः ॥ १५ ॥
 यो दद्याच्छिवभक्त्या ब्राह्मणाय तपस्विने ।
 यानि दानानि लोकेषु प्रसिद्धानि द्विजोत्तमाः ॥ १६ ॥

सर्वेषां फलमाप्नोति चतुर्दश्यां न संशयः ।
 ब्राह्मं पुराणं प्रथमं ददाति श्रद्धयाऽन्वितः ॥ १७ ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके महीयते ।
 पात्रं ब्रह्माणमुद्दिश्य यो ददाति गुरोर्दिने ॥ १८ ॥
 द्विजाय वेदविदुषे ज्योतिष्टोमफलं लभेत् ।
 वैष्णवं विष्णुमुद्दिश्य द्वादश्यां प्रयतः शुचिः ॥ १९ ॥
 अनुचानाय यो दद्याद्वैष्णवं पदमाप्नुयात् ।
 ददाति सूर्यभक्ताय यस्तु भागवतं द्विजाः ॥ २० ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वरोगविवर्जितः ।
 जीवेद्वर्षन्नतं साग्रमन्ते वैवरवतं पदम् ॥ २१ ॥
 वैशाखे शुक्लपक्षस्य तृतीयाऽक्षयसंज्ञिता ।
 तस्यां तिथौ संयतात्मा ब्राह्मणायाऽऽहिताग्रये ॥ २२ ॥
 भविष्यारख्यं पुराणं तु ददाति श्रद्धयान्वितः ।
 अश्वमेधस्य यज्ञस्य फलमाप्नोत्यनुत्तमम् ॥ २३ ॥
 मार्कण्डेयं तु यो दद्यात्सप्तभ्यां प्रयतात्मवान् ।
 सूर्यलोकमवाप्नोति सर्वपापविवर्जितः ॥ २४ ॥
 आग्नेयं प्रतिपद्येव प्रदद्यादाहिताग्रये ।
 राजसूयस्य यज्ञस्य फलं भवति शाश्वतम् ॥ २५ ॥
 ददाति नारदीयं यश्चतुर्दश्यां सद्माहितः ।
 द्विजाय शिवभक्ताय शिवलोके महीयते ॥ २६ ॥
 यो दद्याद्ब्रह्मवैवर्ते वैष्णवाय समाहितः ।
 ब्रह्मलोकमवाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ २७ ॥
 कार्तिकस्य चतुर्दश्यां शुक्लपक्षस्य सुव्रताः ।
 लैङ्गं दद्याद्द्विजेन्द्राय शिवार्चनरताय वै ॥ २८ ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वैश्वर्यसमन्वितः ।
 याति माहेश्वरं धाम सर्वलोकोपरि स्थितम् ॥ २९ ॥
 द्वादश्यां संयतो भूत्वा ब्राह्मणाय तपरिवने ।
 यो वै ददाति वाराहं विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ३० ॥
 *स्कान्दं शिवचतुर्दश्यां प्रदद्याच्छिवयोगिने ।
 ज्ञानी भवति विभेन्द्रा महादेवप्रसादतः ॥ ३१ ॥

* दसं ज्ञेयपुस्तकेऽयं श्लोको नास्ति ।

द्वादश्यां वा चतुर्दश्यां दद्याद्दामनमुत्तमम् ।
 तस्य देवस्य तं लोकं प्राप्नोत्यक्षयमुत्तमम् ॥ ३२ ॥
 दद्यात्कौर्मं चतुर्दश्यां योगिने प्रयतात्मने ।
 सर्वदानस्य यत्पुण्यं सर्वयज्ञस्य यत्फलम् ॥ ३३ ॥
 प्राप्नोति तत्फलं विद्वानन्ते शैवं परं पदम् ।
 मात्स्यं दद्याद्द्विजेन्द्राय प्रयत्तश्चोत्तरायणे ॥ ३४ ॥
 विमुक्तः सर्वपापेभ्यः शिवलोके महीयते ।
 गरुडं शिवमुद्दिश्य दद्याच्छिवतिथौ द्विजाः ॥ ३५ ॥
 वाजपेयसहस्रस्य फलमाप्नोत्यनुत्तमम् ।
 प्रदद्याच्छिवभक्ताय ब्रह्माण्डमिति यत्स्मृतम् ॥ ३६ ॥
 शिवस्य पुरतो भक्त्या संप्राप्ते दक्षिणायने ।
 चन्द्रस्य ग्रहणे वाऽथ भानोरपि च सुव्रताः ॥ ३७ ॥
 गैणाधिपत्यमाप्नोति देवदेवस्य शूलिनः ।
 एवमुक्तः पुराणानां क्रमो दानेन यत्फलम् ॥ ३८ ॥
 प्रोक्तं समासतो विभाः सूर्यो यत्स्वयमब्रवीत् ।
 यः पठेदिममध्यायं महादेवस्य संनिधौ ॥ ३९ ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तो वाजपेयफलं लभेत् ॥ ४० ॥ ३७५ ॥
 इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरे सूतशौनकसंवादे ब्राह्मादि-
 पुराणक्रमदानफलकथनं नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥
 सूत उवाच—नित्यं नैमित्तिकं काम्यं विमलं च चतुर्विधम् ।
 दानं पात्रे प्रदातव्यं नापात्रेऽप्यणुमात्रकम् ॥ १ ॥
 पात्रभूतान्प्रवक्ष्यामि शृणुध्वं मुनिपुङ्गवाः ।
 भालुना देवदेवेन मनवे कथिताश्च ये ॥ २ ॥
 न दानादधिकं किञ्चिद्विद्यते भुवनत्रये ।
 दानेन प्राप्यते स्वर्गः श्रीदानेनैव लभ्यते ॥ ३ ॥
 दानेन प्राप्नुयात्सौख्यं रूपं कान्तिं यशो बलम् ।
 दानेन जयमाप्नोति मुक्तिर्दानेन लभ्यते ॥ ४ ॥
 दानेन शत्रूञ्जयति व्याधिर्दानेन नश्यति ।
 दानेन लभते विद्यां दानेन युवतीं जनः ॥ ५ ॥

१ क. ख. ग. घ. ङ. 'स्य तस्य च तं । २ क. ख. ग. गाणपत्यमवाप्नोति । ३ घ. 'यं
 देवदे' । ४ च. छ. 'ध्वं नोऽवा' । ५ च. रूपकान्तिशोब' ।

धर्मार्थकाममोक्षाणां साधनं परमं स्मृतम् ।
 दानमेव न चैवान्यदिति देवोऽब्रवीद्रविः ॥ ६ ॥
 तरमादानाय सत्पात्रं विचार्यैव प्रयत्नतः ।
 दातव्यमन्यथा सर्वं भरमनीव हुतं भवेत् ॥ ७ ॥
 वेदवेदाङ्गतरवज्ञाः शान्ताश्चैव जितेन्द्रियाः ।
 श्रौतस्मार्तक्रियानिष्ठाः सत्यनिष्ठाः कुटुम्बिनः ॥ ८ ॥
 तपस्विनरतीर्थरताः कृतज्ञा मितभाषिणः ।
 गुरुशुश्रूषणैरता नित्यं स्वाध्यायशीलिनः ॥ ९ ॥
 महादेवार्चनरता भूतिशासनभूषिताः ।
 वैष्णवाः सूर्यभक्ता वा पात्रभूता द्विजोत्तमाः ॥ १० ॥
 एभ्य एव प्रदातव्यमीहेदानफलं यदि ।
 आपद्यपि न दातव्यमन्येभ्य इति निश्चितम् ॥ ११ ॥
 यस्तु माहेश्वरो विप्रो जातिमात्रोऽपि यद्यपि ।
 उत्तमः सर्वपात्राणां तस्मै दत्तं तदक्षयम् ॥ १२ ॥
 शिवभक्तमतिक्रम्य यच्चान्यस्मै प्रदीयते ।
 निष्फलं तद्भवेदानं नरकं च प्रपद्यते ॥ १३ ॥
 तस्मात्पात्रतमं ज्ञात्वा शिवभक्तमकल्मषम् ।
 तस्मै सर्वं प्रदातव्यमक्षयं फलमिच्छता ॥ १४ ॥
 दानं फलमनुद्दिश्य सर्वदा यत्प्रदीयते ।
 तद्दानं नित्यमित्युक्तं देवदेवेन भानुना ॥ १५ ॥
 दानं पापविशुद्धयर्थं श्रद्धया यत्प्रदीयते ।
 प्रोक्तं नैमित्तिकं दानमृषिभिर्वेदवादिभिः ॥ १६ ॥
 पुत्रार्थं वा धनार्थं वा स्वर्गार्थं वाऽन्यतोऽपि वा ।
 यद्दानं दीयते भक्त्या काम्यमित्यभिधीयते ॥ १७ ॥
 हरस्य प्रीणनार्थं यच्छिवभक्ताय दीयते ।
 दानं तद्विमलं प्रोक्तं केवलं मोक्षसाधनम् ॥ १८ ॥
 यत्किञ्चिद्दीयते दानं दरिद्राय विशेषतः ।
 दानं तदधिकं प्रोक्तं स्वकुटुम्बाविरोधतः ॥ १९ ॥

१ घ. °वीद्वचः ॥ ६ ॥ २ क. घ. छ. च. छ. 'सम्येव । ३ क. ख. ग. °णपरा नि ।

४ च. °भक्तिम् ।

स्वल्पामपि महीं यस्तु ददाति श्रद्धयाऽन्वितः ।
 स याति ब्रह्मसदनं यत्र देवः स्वयं विराद् ॥ २० ॥
 इक्षुगोधूमतुवरीयवैश्च सहिता महीम् ।
 यो ददाति दरिद्राय स याति सवितुः पदम् ॥ २१ ॥
 अपि गोचर्ममात्रां यो ददाति श्रद्धयाऽन्वितः ।
 शिवभक्ताय शान्ताय सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २२ ॥
 न भूमिदानादधिकं दानमस्तीह भूतले ।
 तद्दानं हि दरिद्राय दत्तं भवति चाक्षयम् ॥ २३ ॥
 आढ्याय नैव दातव्यं भूमिदानं विशेषतः ।
 यो ददाति भयात्स्नेहात्सोऽक्षयं नरकं व्रजेत् ॥ २४ ॥
 यैर्दत्ता ब्राह्मणेभ्यश्च ग्रामाः परमधार्मिकैः ।
 गृह्णन्ति ये करं तेषु लोभान्धाः पापिनो नृपाः ॥ २५ ॥
 नरकेषु विपच्यन्ते यावत्कल्पायुतत्रयम् ।
 तदन्ते मक्षिका यूका मत्कुणा मशकास्तथा ॥ २६ ॥
 कृमयो जालपादार्षं शूकराः पक्षिणस्तथा ।
 श्वानो गोधाः शशाः सेधा गर्दभाश्च पिपीलिकाः ॥ २७ ॥
 मूषकाः कृकलासाश्च वृक्षगुल्मादयस्तथा ।
 भवन्ति युगसाहस्रं तदन्ते म्लेच्छजातयः ॥ २८ ॥
 न तेषां निष्कृतिर्दृष्टा प्रायश्चित्तशतैरपि ।
 ब्रह्महा शुद्धिमाप्नोति कालेन मुनिण्डुवाः ॥ २९ ॥
 द्विजग्रामकरग्राही नैव शुद्धिमवाप्नुयात् ।
 तस्मात्परिहरेत्तत्र करं यत्नेन बुद्धिमान् ॥ ३० ॥
 विप्रदानकरादानादधिकं नास्ति पातकम् ।
 दानानामुत्तमं दानं विद्यादानं विदुर्बुधाः ॥ ३१ ॥
 तच्च दानं विनीताय वर्णाश्रमरताय च ।
 ब्राह्मणायैव शान्ताय शुश्रूषणरताय च ॥ ३२ ॥
 दत्तं तद्ब्रह्मलोकाय विद्यादानं प्रचक्षते ।
 अन्नदानं प्रशंसन्ति विदुषो वेदवादिनः ॥ ३३ ॥

१ व. ड. च. छ. °हादक्ष° । २ घ. °द्वतो वा° । ३ घ. ग्रामः प° । ४ ख. घ. °श्व
 स्र° । ५ क. ख. ग. °प्रशंसन्ते° ।

अन्नमेव यतः प्राणाः प्राणदानसमं हि तत् ।
 तस्मादहरहर्देयमन्नमेव विचक्षणैः ॥ ३४ ॥
 अपरीक्ष्यैव सर्वेभ्य इति स्वायंभुशासनात् ।
 प्रीतो विरश्चिरत्नेन प्रीतश्च कमलापतिः ॥ ३५ ॥
 प्रीतश्च भगवाञ्छंभुरत्नेनैव शचीपतिः ।
 तस्माद्विशिष्टं तद्देयमाहुर्वेदविदो बुधाः ॥ ३६ ॥
 आममन्नं गृहरथाय नैव पक्वं कदाचन ।
 नाध्वगाय निषिद्धं तदिति देवोऽन्नवीद्विः ॥ ३७ ॥
 जलदानमपि प्रोक्तमन्नदानेन वै समम् ।
 जीवनं सर्वभूतानां जलमेव द्विजोत्तमाः ॥ ३८ ॥
 तिलदः पुत्रमाप्नोति वासोदः कान्तिमुत्तमाम् ।
 दीपदो निर्मलां दृष्टिं यानदः श्रियमुत्तमाम् ॥ ३९ ॥
 शय्याप्रदश्चापि तथा धान्यदः सौख्यमुत्तमम् ।
 अश्विनोर्लोकमाप्नोति सौन्दर्यं घोटकप्रदः ॥ ४० ॥
 ब्रह्मदानं महद्दानमिति वेदविदो विदुः ।
 तेन दानेन महता सायुज्यं ब्रह्मणः स्मृतम् ॥ ४१ ॥
 गृहीत्वा वेतनं वेदं योऽध्यापयति मूढधीः ।
 अधीते यो हि वा दत्त्वा तावुभौ पापिनौ स्मृतौ ॥ ४२ ॥
 तयोर्मुखगैता वेदा निन्दिताः सर्वकर्मसु ।
 सुराभाण्डगतं तोयं यथा भवति निन्दितम् ॥ ४३ ॥
 गर्वां ग्रासप्रदानेन मुच्यते सर्वपातकैः ।
 यानि भोज्यानि मूलानि फलानि विविधानि च ॥ ४४ ॥
 शाकानि ब्राह्मणेभ्यश्च दत्त्वाऽत्यन्तं सुखी भवेत् ।
 इन्धनानां प्रदानेन जाठराग्निप्रदीपनम् ॥ ४५ ॥
 परलोकगतानां च च्छत्रदानं सुखप्रदम् ।
 रोगिणे रोगज्ञान्त्यर्थमौषधं यः प्रयच्छति ॥ ४६ ॥
 रोगहीनः स दीर्घायुः सुखी भवति सर्वदा ।
 गामलंकृत्य यो दद्यात्सवत्सां च सदक्षिणाम् ॥ ४७ ॥

१ क. ख. ग. तद्दानमा° । २ घ. 'वीद्विचः ॥ ३७ ॥ । ३ घ. ड. च. छ. 'प्रीतो वेदो निन्दितः स° । ४ घ. ड. छ. 'वां वास° ।

स क्षीरिणीं द्विजेन्द्राय श्रद्धया द्विजपुङ्गवाः ।
 प्राप्नोति शाश्वताल्लोकान्नाभोगसमन्वितान् ॥ ४८ ॥
 संख्या नैवास्ति पुण्यानां कपिलायाः मदानतः ।
 कृष्णाजिनं च महिषी मेषी च दश धेनवः ॥ ४९ ॥
 ब्रह्मलोकप्रदायिन्यस्तुलापुरुष एव च ।
 षोडश क्रतवो ये च दानं तीर्थेषु यत्स्मृतम् ॥ ५० ॥
 तदक्षयं भवेद्दानं योगिने च विशेषतः ।
 अयने विषुवे चैव ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ॥ ५१ ॥
 संक्रान्त्यादिषु कालेषु दत्तं भवति चाक्षयम् ।
 शिवमुद्दिश्य यदत्तं स्वल्पं वा यदि वा बहु ॥ ५२ ॥
 शिवालये विशेषेण दत्तं भवति चाक्षयम् ।
 विश्वाखर्क्षेण संयुक्ता वैशाखी पूर्णिमा भवेत् ॥ ५३ ॥
 तस्यां तिथौ तु संपूज्य ब्राह्मणान्सप्त पञ्च वा ।
 कृष्णैरेव तिलैर्विद्वान्मधुना वाऽप्युपोषितः ॥ ५४ ॥
 धर्मराजो यमः साक्षात्प्रीयतामिति शक्तितः ।
 दद्याद्देवार्थविदुषे यदि वा शिवयोगिने ॥ ५५ ॥
 यावज्जीवं कृतैः पापैः कायिकैर्वाङ्मनोगतैः ।
 मुच्यते तत्क्षणादेव धर्मराजप्रसादतः ॥ ५६ ॥
 कृष्णाजिने तिलान्कृत्वा हिरण्यं मधुसर्पिणी ।
 ददाति यस्तु विप्राय सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ५७ ॥
 *गामन्नमुदकुम्भं च वैशाख्यां संप्रयच्छति ।
 प्रीतये धर्मराजस्य सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ५८ ॥
 मसिद्धा या शिवतिथिर्माघे कृष्णचतुर्दशी ।
 तस्यां तिथौ नरो भक्त्या देवमुद्दिश्य शंकरम् ॥ ५९ ॥
 ददाति हेम वासो वा फलं धान्यमथापि वा ।
 यत्किञ्चिद्देवविदुषे दत्तं भवति चाक्षयम् ॥ ६० ॥
 अभयं सर्वभूतेभ्यो दद्याद्दानं परं स्मृतम् ।
 न तस्मादधिकं दानं विद्यते च धनैर्विना ॥ ६१ ॥

* घट्चक्रसंज्ञितपुस्तकेष्वयं श्लोको न विद्यते ।

१ क. ख. ग. °थौ सुसं । २ क. ख. ग. ङ. °ना चाप्यु° । ३ ख. प. घ. ङ.

°जीवकु° ।

एवं दानफलं प्रोक्तं पुराणेऽस्मिन्पृथक्पृथक् ।

पठेद्यः शृणुयाद्वाऽपि गोदानस्य फलं लभेत् ॥ ६२ ॥ ४३७ ॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरे सूक्तशौनकसंवादे दानार्ह-

विप्रादिकथनं नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

+ सूत उवाच—अन्यद्व्रतमिदं वक्ष्ये शृणुध्वं मुनिपुङ्गवाः ।

शिवेन कथितं साक्षात्स्वयं स्कन्दाय पृच्छते ॥ १ ॥

स्कन्द उवाच—देवदेव महादेव शशाङ्ककृतशेखर ।

भर्ग विश्वेश्वरेशान कारुण्यामृतवारिधे ॥ २ ॥

कस्य प्रसीदति क्षिप्रं केन वा ज्ञायते भवान् ।

योगस्त्वद्विषयः को वा ज्ञानं त्वद्विषयं च किम् ॥ ३ ॥

सर्वमेतन्महादेव पुत्रस्नेहाद्ब्रवीहि मे ॥ ४ ॥

ईश्वर उवाच—मद्भक्तः सर्वदा स्कन्द मत्प्रियो न गुणाधिकः ।

सर्वाशी सर्वभक्षी वा सर्वाचारविलोपकः ॥ ५ ॥

मत्परो वाञ्छनःकार्यैर्मुक्त एव न संशयः ।

नाहं प्रसन्नस्तपसा न दानेन न चेज्यया ॥ ६ ॥

तुष्टोऽहं भक्तिलेशेन क्षिप्रं यच्छे परं पदम् ।

त्रिपुण्ड्रधारी सततं शान्तो रुद्राक्षकङ्कणः ॥ ७ ॥

निर्दम्भः सत्यसंकल्पो भक्तः स्यादुत्तमो मम ।

सूर्यवह्नीन्दुभक्तानामुत्तमो वैष्णवः परः ॥ ८ ॥

वैष्णवानां सहस्रेभ्यः शिवभक्तो विशिष्यते ।

यदि पापरतः क्रूरः स्वाश्रमाचारवर्जितः ॥ ९ ॥

मम भक्तो यदि भवेत्पूज्यो मान्यः सं एव हि ।

येऽपि दम्भं समाश्रित्य भक्तानामुपजीविकाः ॥ १० ॥

संसारान्तेऽपि मुच्यन्ते किं पुनर्मत्परा जनाः ।

मद्भक्तानां च माहात्म्यं को वा जानाति तच्चयतः ॥ ११ ॥

जानेऽहं त्वं च जानासि नन्दी जानाति वा गुह ।

मार्गस्थो वाऽप्यमार्गस्थो मूर्खो वा प्रण्डितोऽपि वा ॥ १२ ॥

+ यद्दृष्टं अज्ञानसंज्ञितपुस्तकेषु य एकादशोऽध्यायः स एव कर्षणसंज्ञितपुस्तकेषु पञ्चदशो वर्तते । तेषु पुस्तकेष्वेकादशोऽध्यायो भिन्न एव । स चऽस्मिन्पुस्तके चतुर्दशाध्यायस्थाने संगृहीतः ।
मित्रमित्यादिः प्रथमः श्लोको न विद्यते ।

१ घ. च. छ. °क्षरक्षणः । २ घ. छ. च. छ. संदक ।

मम भक्तो यदि भवेत्सर्वस्मादाधिको हि सः ।
 भक्तः मियो मे सततं यथा त्वं कौञ्चसूदन ॥ १३ ॥
 तस्मात्तत्पूजनाद्वत्स पूजितोऽहं न संशयः ।
 मद्भक्तं द्वेष्टि यो मोहात्स मां द्वेष्टि सनातनम् ॥ १४ ॥
 तं पूजयति यो भक्त्या स मां पूजितवान्गुह ।
 भक्तिरष्टविधा स्कन्द सर्वशास्त्रेषु पठ्यते ॥ १५ ॥
 तामहं कथयिष्यामि भक्तिं भवविनाशिनीम् ।
 मद्भक्तजनवात्सल्यं पूजायाश्चानुमोदनम् ॥ १६ ॥
 स्वयमभ्यर्चनं भक्त्या ममार्थं चाङ्गवेष्टितम् ।
 मत्कथाश्रवणे भक्तिः स्वरनेत्राङ्गविक्रिया ॥ १७ ॥
 ममानुस्मरणं नित्यं यश्च मां नोपजीवति ।
 भक्तिरष्टविधा ह्येषा यस्मिन्लेशोऽपि वर्तते ॥ १८ ॥
 स विमेन्द्रो मुनिः श्रीमान्स दतिः स च पण्डितः ।
 तस्मै दानं सदा देयं तस्माद्ब्राह्मं षडानन ॥ १९ ॥
 सकृदभ्यर्चयेन्मां यो भक्तिशेषसमन्वितः ।
 स महापातकैर्मुक्तो मम लोके महीयते ॥ २० ॥
 स्वहस्ताहतपुष्पाणि मामुद्दिश्य प्रयच्छति ।
 तद्दानं सर्वदानानामुत्तमं परिरुच्यते ॥ २१ ॥
 मयि भक्तिः सदा कार्या भवपाशविमोचनी ।
 भक्तिगम्यन्त्वहं वत्स मम योगो हि दुर्लभः ॥ २२ ॥
 योगात्संजग्यते ज्ञानं योगो मय्येकचित्तता ।
 ज्ञानं स्वरूपमेव स्याच्चिद्रूपमजमैव्ययम् ॥ २३ ॥
 आनन्दमजरं शुद्धमज्ञानेन तिरोहितम् ।
 वेदान्तवाक्यबोधेन तच्चाज्ञानं निवर्तते ॥ २४ ॥
 ज्ञानं नैवाऽऽत्मनो घर्मो न गुणो वा कथंचन ।
 ज्ञानस्वरूपमेवाऽऽत्मा नित्यः सर्वगतः शिवः ॥ २५ ॥
 अहमात्मा समस्तानां भूतानां परमेश्वरः ।
 एक एव पदार्थश्च कल्पितो मयि षण्मुख ॥ २६ ॥
 अद्वैतमेकं परममात्मानं ज्ञानविग्रहम् ।
 नानात्मानं प्रपश्यन्ति मायया मोहिता जनाः ॥ २७ ॥

नासद्रूपा न सद्वृपा माया नैवोभयात्मिका ।
सदसद्भ्यामन्यरूपा मिथ्याभूता सनातना ॥ २८ ॥
विज्ञानमेवमखिलं विश्वाकारमबुद्धयः ।
पश्यन्ति ज्ञानिनस्त्वेकमात्मरूपमिदं जगत् ॥ २९ ॥
अहमात्मा विभुः शुद्धः स्फटिकोपलसंनिभः ।
उपधिरहितः शान्तः स्वयंज्योतिः प्रकाशकः ॥ ३० ॥
आत्मन्येवाखिलं भाति शुक्तिकारजतं यथा ।
शुक्तितत्त्वपरिज्ञानात्तन्नाशस्तद्दात्मनि ॥ ३१ ॥
कर्तृत्वं नैव भोक्तृत्वमात्मनोऽस्ति कदाचन ।
अहंकाराविवेकेन कर्तृत्वमिति निश्चितम् ॥ ३२ ॥
आत्मनो नित्यमुक्तस्य निर्विभागस्य षण्मुखं ।
नैवास्ति किञ्चित्कर्तव्यमित्याहुर्वेदवादिनः ॥ ३३ ॥
कर्तृत्वं करणस्यैव नाऽऽत्मनोऽस्ति हि तत्त्वतः ।
न तेन लिप्यते ह्यात्मा पुण्यापुण्याख्यकर्मणा ॥ ३४ ॥
बुद्ध्यादयो गुणाः सर्वे ह्यभूद्बुद्धेरहंकृतिः ।
अहंकाराच्च सूक्ष्माणि तन्मात्राणीन्द्रियाणि च ॥ ३५ ॥
सूक्ष्मेभ्यः पञ्च भूतानि तेभ्यः स्थूलमिदं जगत् ।
चतुर्विंशकमव्यक्तं पुरुषः पञ्चविंशकः ॥ ३६ ॥
न तस्य कार्यं करणं क्रियारूपं च विद्यते ।
स्वाज्ञानात्कथितं सर्वमात्मन्येवेति च श्रुतिः ॥ ३७ ॥
इति मद्रिषयं ज्ञानं कथितं तव पुत्रक ॥ ३८ ॥ ४७५ ॥
इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरे सूतशौनकसंवादे शिवभक्त-
महिमादिकथनं नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥
ईश्वर उवाच—मय्येकचित्ता योग इति पूर्वं निरूपितम् ।
साधनान्यष्टधा तस्य प्रवक्ष्याम्यधुना शृणु ॥ १ ॥
यमाश्च नियमास्तावदासनान्यपि षण्मुख ।
प्राणायामस्ततः प्रोक्तः प्रत्याहारश्च धारणा ॥ २ ॥
ध्यानं तथा समाधिश्च योगाङ्गानि प्रचक्षते ।
अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यापरिग्रहौ ॥ ३ ॥

१ क. ख. ग. 'ता पुरातनी ॥ १८ ॥ २ क. ख. ग. 'ख । किञ्चिन्नास्ति' कर्त्तृ ।

यमाः संक्षेपतः प्रोक्ता नियमाञ्जृणु पुत्रक ।
 षः स्वाध्यायसंतोषः शौचमश्वरपूजनम् ॥ ४ ॥
 नियमाः कथिता वत्स योगसिद्धिप्रदायिनः ।
 सर्वेषामेव भूतानामक्लेशजननं हि यत् ॥ ५ ॥
 अहिंसा कथिता सद्भिर्योगसिद्धिप्रदायिनी ।
 यथार्थकथनं सत्यमस्तेयमधुना शृणु ॥ ६ ॥
 वीर्येण वा बलेनापि परस्वहरणं च यत् ।
 त्प्रेयमित्युच्यते सद्भिरस्तेयं तस्य वर्जनम् ॥ ७ ॥
 पूर्वत्र मैथुनस्यागो ब्रह्मचर्यमिहोच्यते ।
 ध्यानाभ्यासनादानमापद्यपि यथेच्छया ॥ ८ ॥
 अपरिग्रह इत्युक्तो योगसिद्धेस्तु साधनम् ।
 वान्द्रायणादिना यत्तु शरीरस्य च शोषणम् ॥ ९ ॥
 तत्तपः कथितं पुत्र स्वाध्यायमधुना शृणु ।
 गणवः शतरुद्रीयं तथाऽथर्वशिरःशिखा ॥ १० ॥
 एतेषां यो जपः पुत्र स्वाध्याय इति कीर्तितः ।
 पदच्छालाभसंतुष्टः संतोष इति पठ्यते ॥ ११ ॥
 बाह्ये चाभ्यन्तरे चापि शुद्धिः शौचं विधीयते ।
 स्तुतिस्मरणपूजाभिर्वाङ्मनःकायकर्मभिः ॥ १२ ॥
 मायि भक्तिर्दृढा पुत्र एतदीश्वरपूजनम् ।
 यमाश्च नियमाः प्रोक्ताः संक्षेपान्न तु विस्तरात् ॥ १३ ॥
 यमैश्च नियमैर्युक्तो योगी मोक्षाय संस्तुतः ।
 स्थिरबुद्धिरसंमूढः पूर्वमासनमभ्यसेत् ॥ १४ ॥
 पद्मकं स्वस्तिकं पीठं सैहं कौक्कुटकौञ्जरम् ।
 कौर्मं वज्रासनं चैवं वैयाघ्रं चार्धचन्द्रकम् ॥ १५ ॥
 दण्डं ताक्ष्यासनं शूलं खट्वं मुद्गरमेव च ।
 मकरं त्रिपथं काष्ठं स्थाणुर्वा हस्तिकर्णिकम् ॥ १६ ॥
 भीमं वीरासनं चापि वाराहं मृगवैणिकम् ।
 क्रौञ्चं चानालिकं चापि सर्वतोभद्रमेव च ॥ १७ ॥
 इत्येतान्यासनान्यत्र सप्तविंशतिसंख्यया ।
 योगसंसिद्धिहेतोस्तु कथितानि तवानद्य ॥ १८ ॥

१ क. ख. ग. वर्जितम् । २ घ. ड. च. छ. 'ठं हेमं की' । ३ घ. ड. च. छ.
 °क्षनम् । ४ क. ख. ग. 'कं वैव स' । ५ क. ख. ग. 'तोश्च क' ।

एषामेकतरं बद्ध्वा गुरुभक्तिपरायणः ।
 द्वन्द्वातीतो जयेत्प्राणानभ्यासक्रमयोगतः ॥ १९ ॥
 अन्तश्चराणां वायूनां बाह्याभ्यन्तररोधनम् ।
 प्राणायाम इति प्रोक्तो द्विविधः स च कथ्यते ॥ २० ॥
 अगर्भश्च सगर्भश्च तयोराद्योऽजयः स्मृतः ।
 द्वितीयः सजयः प्रोक्तो ध्रुवं व्याहृतिमातृभिः ॥ २१ ॥
 रेचकः शून्यकश्चैव पूरकः कुम्भकस्तथा ।
 ध्रुवं चतुर्विधो भेदः प्राणायामेऽत्र सूरिभिः ॥ २२ ॥
 असूनां नाडयः प्रोक्ता गदागमलयाश्रयाः ।
 रेचनाद्रेचकः प्रोक्तः शून्यकस्तु यथास्थितः ॥ २३ ॥
 पूरकः पूरणाद्वायोस्तन्निरोधाच्च कुम्भकः ।
 देहिनो दक्षिणे भागे पिङ्गला नाडिका स्मृता ॥ २४ ॥
 पितृयोनिरिति ख्याता भानुस्तत्राधिदैवतम् ।
 दक्षिणेतरगा या च इडा सा नाडिका स्मृता ॥ २५ ॥
 देवयोनिरिति ख्याता चन्द्रस्तत्राधिदैवतम् ।
 एतयोरुभयोर्मध्ये सुषुम्ना नाम विश्रुता ॥ २६ ॥
 पद्मसूत्रनिभा नाडी कार्याख्या ब्रह्मदैवतम् ।
 ततः शून्यं निरालम्बं मध्ये स्वात्मनि योजयेत् ॥ २७ ॥
 बाह्यस्थाद्रोधनाद्वायोः शून्यकत्वं विनिर्दिशेत् ।
 चन्द्रदैवतया भूयः पिबेदमृतमुत्तमम् ॥ २८ ॥
 आप्यायनं भवेत्तेन प्लावनं कल्मषस्य तु ।
 आपूर्योदरसंस्थं तु उच्चैर्वार्युं निरोधयेत् ॥ २९ ॥
 कुम्भकः कुम्भवत्स स्याद्रेचको वर्तितस्य च ।
 उत्क्षिप्य प्रयतो वायुमजदेवत्यमानयेत् ॥ ३० ॥
 अङ्गुष्ठाग्रात्समारभ्य ब्रह्मरन्ध्रेण मोचयेत् ।
 संकोच्य कूचिकाचक्रमूर्ध्वं नीत्वा रसान्नयम् ॥ ३१ ॥
 संक्षोभ्य शङ्खिनीं सम्यक्ततो ब्रह्मगुहां नयेत् ।
 अनेन शोधयेन्मार्गमैश्वरं विमलं मुनिः ॥ ३२ ॥

क्रमेणाभ्यासयोगेन योगसंसिद्धिभाग्भवेत् ।
 मृमुधूणां सदा वत्स योगाङ्गं योगसिद्धये ॥ ३३ ॥
 विहाय वह्निमार्गं तु अङ्गुल्यास्तु शनैः शनैः ।
 सौम्येनाऽऽकर्षयेद्वायुं नाभावाकृष्य धारयेत् ॥ ३४ ॥
 धारयन्नियतप्राणो योगैश्वर्यसमन्वितः ।
 जायते वत्सराद्योगी जरामरणवर्जितः ॥ ३५ ॥
 वायुमाकर्षयेद्बाह्यं वामया चोदरं भरेत् ।
 नाभिनासान्तरा ध्यायंस्त्रिः प्राणांश्च जयेद्घृवम् ॥ ३६ ॥
 मनःस्थैर्यं भवेद्वत्स त्रिषु स्थानेषु धारणात् ।
 अङ्गुष्ठनाभिनासाग्रे वायुं योगी जितासनः ॥ ३७ ॥
 अपानं कटिदेशे तु पृष्ठतो वै विनिर्दिशेत् ।
 सदा तत्रैव संधेय एष वायुजयक्रमः ॥ ३८ ॥
 रैचकः पूरकश्चैव कुम्भकश्च न विद्यते ।
 निरालम्बे मनः कृत्वा क्षणात्प्राणजितो भवेत् ॥ ३९ ॥
 इन्द्रियाणां विचरतां विषयेषु स्वभावतः ।
 निग्रहः प्रोच्यते यस्तु प्रत्याहारः स उच्यते ॥ ४० ॥
 यद्यत्पश्यति तत्सर्वं पश्येदात्मवदात्मनि ।
 प्रत्याहारः स वै प्रोक्तो योगसाधनमुत्तमम् ॥ ४१ ॥
 कर्मेन्द्रियाणां पञ्चानां पञ्चमाद्येतरेजने (?) ।
 यदि तत्र स्थिरो लोको मनो याति तदालयम् ॥ ४२ ॥
 उद्घातान्दश पञ्चैव कारयेद्धारणां बुधः ।
 प्राणवायुं निवार्यैव मनः सूर्येऽन्तरे क्षिपेत् ॥ ४३ ॥
 देवांश्च सिद्धान्गान्धर्वाश्चारणान्खेचरान्गणान् ।
 षण्मासाभ्यासयोगेन सूक्ष्मज्योतिः प्रपश्यति ॥ ४४ ॥
 दृष्टे न स्याज्जरा मृत्युः सर्वज्ञश्च प्रजायते ।
 स्फोटाख्या नाडिका प्रोक्ता कूर्मलोकस्तदान्तरे ॥ ४५ ॥
 उच्चार्य बिन्दुतत्त्वं तु तस्यान्ते गुणवत्स्मरेत् ।
 भूतं भव्यं भविष्यं च वर्तमानं च दूरतः ॥ ४६ ॥
 ज्ञानं यत्तद्भवेन्नूनं स्फोटाख्ये ज्ञानमभ्यसेत् ।
 ललाटे मूर्ध्नि हृदये सदाशिवमनुस्मरेत् ॥ ४७ ॥

शुद्धस्फटिकसंकाशं जटाजूटेन्दुशेखरम् ।
 पञ्चवक्त्रं दशशुभ्रं सर्पयज्ञोपवीतिनम् ॥ ४८ ॥
 ध्यात्वैवमात्मनि विभुं ध्यानं तत्सूरयो विदुः ।
 तत्रोन्मनस्त्वं भवति न शृणोति न पश्यति ॥ ४९ ॥
 न जिघ्रति न स्पृशति न किञ्चिद्वा समीक्षते ।
 गुह्योदरादिस्थानेषु वायुं नासां विचिन्तयेत् ॥ ५० ॥
 ईशोऽहमिति योगीन्द्रः परानन्दैकविग्रहः ।
 जरामरणनिर्मुक्तः शिव एव भवेन्मुनिः ॥ ५१ ॥
 गमनागमनाभ्यां यो हीनो वै विषयोऽजिज्ञतः ।
 एकान्तरोन्मनीभावः समाधिरभिधीयते ॥ ५२ ॥
 न बृहद्वस्तुनश्चिन्ता न सूक्ष्मस्यापि चिन्तनम् ।
 न वह्निर्नान्तरं पुत्र ब्रह्मग्रन्थिविभेदनम् ॥ ५३ ॥
 न स्थूलं न कृशं वाऽपि न ह्रस्वं नापि लोपितम् ।
 न शुक्लं नापि वा पीतं न कृष्णं नापि कर्बुरम् ॥ ५४ ॥
 कृत्वा हृत्पद्मनिलये विश्वाख्यं विश्वसंभवम् ।
 आत्मानं सर्वभूतानां परंस्तात्तमसंस्थितम् ॥ ५५ ॥
 सर्वस्याऽऽधारमव्यक्तमानन्दं ज्योतिरव्ययम् ।
 प्रधानपुरुषातीतमाकाशं दहरं शिवम् ॥ ५६ ॥
 तदन्तः सर्वभूतानामीश्वरं ब्रह्मरूपिणम् ।
 ध्यायेदनादिमैध्यान्तमानन्दादिगुणालयम् ॥ ५७ ॥
 महान्तं पुरुषं ब्रह्म ब्रह्माणं ब्रह्म चाव्ययम् ।
 ओंकारान्ते तथाऽऽत्मानं संस्थाप्य परमात्मनि ॥ ५८ ॥
 आकाशे देवमीशानं ध्यायीताऽऽकाशमध्यगम् ।
 कारणं सर्वभावानामानन्दैकरसाश्रयम् ॥ ५९ ॥
 पुराणं पुरुषं शंभुं ध्यायेन्मुच्येत बन्धनात् ।
 शिवभक्तिं विना यस्तु संसारं तर्तुमिच्छति ॥ ६० ॥
 मूढो यथा श्वलाङ्गुलैः समुद्रं तर्तुमिच्छति ।
 तथा विना शंभुसेवां संसारतरणं न हि ॥ ६१ ॥

१ क. ख. ग. 'रस्वात्मनि सं' । २ क. ख. ग. 'र्वभावानां' । ३ घ. ङ. च. छ. 'मद्वै-
 तमा' । ४ क. ख. ग. 'राणपु' ।

सर्वसौख्यमदः शंभुर्नान्या काचन देवता ।
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन महादेवं प्रपूजयेत् ॥ ६२ ॥
 यद्वा गुहायां प्रकृतं जगत्संमोहनालये ।
 त्रिचिन्त्य परमं व्योम सर्वभूतैककारणम् ॥ ६३ ॥
 जीवनं सर्वभूतानां यत्र लोकः प्रलीयते ।
 आनन्दं ब्रह्मणः सूक्ष्मं यत्पश्यन्ति मुमुक्षवः ॥ ६४ ॥
 तन्मध्ये निहितं ब्रह्म केवलं ज्ञानलक्षणम् ।
 पातुं तिष्ठेन्महेशेन सोऽश्रुते योगमैश्वरम् ॥ ६५ ॥
 नैकलक्षं द्विलक्षं वा त्रिलक्षं न भवात्मकम् ।
 सर्वोपाधिविनिर्मुक्तं समाधिरभिधीयते ॥ ६६ ॥
 बाह्ये चाभ्यन्तरे पुत्र यत्र यत्र मनः क्षिपेत् ।
 तत्र तत्राऽऽत्मनो रूपमानन्दमनुभूयते ॥ ६७ ॥
 संस्थाप्य मयि चाऽऽत्मानं परं ज्योतिषि निर्गुणे ।
 मुहूर्ते तिष्ठतः साक्षात्तस्य चानुभवो भवेत् ॥ ६८ ॥

सर्वज्ञः परिपूर्णश्च जरामरणवर्जितः ।
 मत्प्रसादाद्भवेद्योगी नान्यथा कौञ्चसूदन ॥ ६९ ॥
 तस्मात्सर्वं परित्यज्य कर्मजातं सुदुष्करम् ।
 मामेकं शरणं गच्छेदज्ञानं नाशयाम्यहम् ॥ ७० ॥
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चान्ये च संकराः ।
 मद्भक्तिभावनापूता यान्ति मत्परमं पदम् ॥ ७१ ॥
 जगतः प्रलये प्राप्ते नष्टे च कमलोद्भवे ।
 मद्भक्ता नैव नश्यन्ति स्वेच्छाविग्रहधारिणः ॥ ७२ ॥
 योगिनां कर्मिणां चैव तापसानां यतात्मनाम् ।

अहभेव गतिस्तेषां नान्यदस्तीति निश्चयः ७३ ॥ ५४८ ॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरि शिवरकन्दसंवादे यमनियम-
 प्राणायामादिकथनं नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

रकन्द उवाच—भूतकार्यमिदं देहमापद्रोगाकुलं परम् ।

विषयैः पीड्यते देव सुखदुःखात्मकैः सदा ॥ १ ॥

अभिभूतो यदा योगी दुःखैरध्यात्मसंभवैः ।

किमुपायं तदा तस्य यदा वै भौतिकस्य च ॥ २ ॥

ब्रह्माधिदैविकस्यापि योगसंसिद्धये प्रभो ।

यातनायोपसर्गाणां प्रसादाद्योगिनां वद ॥ ३ ॥

ईश्वर उवाच—सात्त्विका राजसा विघ्नास्तामसास्त्विह योगिनाम् ।

योगत्रासकराः सर्वे भवन्ति भवतामपि ॥ ४ ॥

प्रातिभाश्रवणावार्तादर्शनास्वादवेदनाः ।

उपसर्गा भवन्त्येते सात्त्विकास्तु षडेव हि ॥ ५ ॥

दरिद्रोऽहमहं चाऽऽद्वयः शूरोऽहं दुर्बलस्तथा ।

मूर्खोऽहं च सुविद्वान्श्च सुरूपोऽहमरूपवान् ॥ ६ ॥

दाताऽहं कृपणश्चाहं सुखी भोग्यहमेव च ।

अकुलीनः कुलीनश्च कण्टकः कण्टकोऽञ्जितः ॥ ७ ॥

मदीयं सर्वमेतद्धि वस्त्वित्यादिप्रजल्पनम् ।

अहंकारमयं किञ्चिद्यत्तत्कृत्स्नं हि राजसम् ॥ ८ ॥

अन्धत्वं चैव बाधिर्यं पङ्गुत्वं दुष्टरोगता ।

शिरोरोगो ज्वरः शूलैर्यक्ष्ममूर्छाभ्रमादयः ॥ ९ ॥

राजसास्तामसाः सर्वे तमोहंकारसंयुताः ।

व्याधयो मिश्रभावेन पीडयन्तीह देहिनम् ॥ १० ॥

केवलं जडव्यभावेन मूढत्वं मोहनं तथा ।

अज्ञानत्वं च मूकत्वमित्याद्यास्तामसाः स्मृताः ॥ ११ ॥

गुह्यका यातुधनाश्च किनरोरगराक्षसाः ।

देवदानवरोद्रश्च दैत्या मातरजा गणाः ॥ १२ ॥

तामसास्तु ग्रहा भूता वायुभूता नरं सदा ।

पीडयन्तीह विघ्ना हि योगाभ्यासरतं ग्रहैः ॥ १३ ॥

एवमाद्युपसर्गाणां वारणाय च धारणाम् ।

वक्ष्यामि विविधां वत्स योगिनां सिद्धिहेतवे ॥ १४ ॥

त्वगादिसप्तधातूनामेकीभूतं विचिन्तयेत् ।

प्रणवं कण्ठनासाग्रे सर्बीजं वह्निदीपितम् ॥ १५ ॥

वारुणेषु च सर्वेषु उपसर्गेषु योगवित् ।

एतदेव चरेन्नित्यमुपसर्गादयो ययुः ॥ १६ ॥

पित्तरोगाभिभूतो वा योगी योगपरायणः ।

ध्यानमेतत्प्रकुर्वीत तथाऽन्यच्छृणु पुत्रक ॥ १७ ॥

सुवृत्तं घोडुनाथस्य चाक्षरं तत्र चिन्तयेत् ।
 सुधाभिलषितं ध्यायेत्स्वस्य मूर्ध्नि जिभा-दक्षम् ॥ १८ ॥
 प्रविश्य ब्रह्मरन्ध्रेण देहं निर्वाणजं स्मरेत् ।
 शीतलेन सुगन्ध्रेण हृत्तत्त्वं चापि तेन वै ॥ १९ ॥
 पैत्तिकाश्रोपसर्गाश्च भानुना तिमिरं यथा ।
 विषण्वरजराद्याश्च नश्यन्त्यभ्यस्ततो ध्रुवम् ॥ २० ॥
 † नाशयेदन्धतां योनीं दिव्यदृष्टिः प्रजायते ।
 वैत्तिष्ण्यापानमन्यं च चन्द्रदैवत्यया पिबेत् ॥ २१ ॥
 पीत्वा पार्यित्तम्बेन स्तम्भं वार्यार्विनाशयेत् ।
 पुष्टिरेवातुला तस्य स्थिरत्वं रुजहीनता ॥ २२ ॥
 हृत्तत्त्वं च सुपीताभममरत्वं तथा स्मरन् ।
 श्रोत्रमाकाशवाय्वोश्च अत्रैकत्वं विचिन्तयेत् ॥ २३ ॥
 योचयेत् पुनर्वायुं बधिरत्वविनाशनम् ।
 जृणोति दूरतः सर्वं श्रुतधारी भवेत्सदा ॥ २४ ॥
 वियन्मयोऽथ संचारी सतताभ्यासयोगतः ।
 सरोजं रसनायां च तद्द्रष्टारं सकर्णिकम् ॥ २५ ॥
 स्मृत्वा मध्ये पुनर्ध्यायेच्छुक्लवर्णां स्वरस्वतीम् ।
 जडत्वं च शिरोरोगं सुखरोगान्विनाशयेत् ॥ २६ ॥
 मज्ञा चैवं स्मृतिर्मेधा कवित्वं बुद्धिरुत्तमा ।
 स्तम्भनं दुष्टसत्त्वानां सर्ववायुञ्जयेत्सदा ॥ २७ ॥
 हृत्सरोजगतं देवमष्टादशशुभैर्युतम् ।
 नीलारुणं महाकायं त्रिदृक्चन्द्रजटाधरम् ॥ २८ ॥
 सिंहचर्माश्वरं भीमं सर्वाभरणभूषितम् ।
 भुजङ्गहाराभरणं सर्वकङ्कूर्णनूपुरम् ॥ २९ ॥
 ज्वालामालाकुलं दीप्तं भाभासितादिमाननम् ।
 अभैद्यं विजयं रौद्रमसौभ्यं त्रिदशेश्वरम् ॥ ३० ॥

† नाशयेदन्धतामित्यदिः श्लोकात्पूर्वं कलमसंज्ञितेष्वेव पुस्तकेषु श्लोकार्थभेदं वृश्यते ।
 तद्यथा—वृष्टम त्रे तु तस्मिन्ने मनेनेत्यापयेत्क्षणात् ।

१ क. ख. ग. अन्धतं नाशयेद्योनीं । २ क. ख. ग. उत्कृष्टायां । ३ क. ख. ग.
 'योर्निकारये' । ४ घ. 'येन पु' । ५ क. ख. ग. 'तः हृदं शु' । ६ घ. 'व धृति' । ७ घ.
 ड. च. ड. ज. 'रं वीरं स' । ८ ड. 'णभूषणम् ।

कपालमालिनं चोग्रं भीमं दंष्ट्राकरालिनम् ।
 अस्त्रैर्न्यग्रकरं देवममोघैर्वह्निंकारणैः ॥ ३१ ॥
 स्मरणाद्यजनाच्चैव तैजसैर्विघ्ननाशनम् ।
 शूलमुद्गरबज्रेषुदण्डकार्मुकशक्यसि ॥ ३२ ॥
 पद्मान्ते दक्षिणे भागेऽविनाशं परमेश्वरम् ।
 परिघध्वजसदाङ्गैरङ्कुशं च धनुर्गदाम् ॥ ३३ ॥
 ज्वालाननेन पाशेन वामभागेऽभयप्रदम् ।
 अनेन ध्यानयोगेन सर्वविघ्नोक्त्तवारयेत् ॥ ३४ ॥
 वशं नयेज्जगत्सर्वमापद्यपि महेश्वरः ।
 सम्यग्दर्शनसंपन्नो नाभिभूयेत कर्मभिः ॥ ३५ ॥
 योगविद्योगयुक्तात्मा परं निर्वाणमृच्छति ।
 आदित्यमण्डलं पश्ये सौम्यं वै पावकं ततः ॥ ३६ ॥
 आत्मनो हृद्गुहांवासं संचिन्त्यैवं महाशुनिः ।
 तत्र देवं परं शान्तं ध्यायेदीशं सुनिर्मलम् ॥ ३७ ॥
 जगद्व्याप्य स्थितं कृत्स्नं कालाकालविवर्जितम् ।
 विष्वक्शे हृत्कुंजे वा योगी योगविदां वरः ॥ ३८ ॥
 ईश्वरं चिन्त्येत्स्थानुं ज्ञानमानन्दविग्रहम् ।
 उभावपि स्थिरीकृत्य योगी मोक्षाय कल्पते ॥ ३९ ॥
 ब्रह्मे चित्तं समारोप्य वायोः परमकारयत् ।
 ततो द्वाराणि संयम्य ब्रह्मरन्ध्रे लयं गतः ॥ ४० ॥
 लक्ष्माधाय तत्रैव योजयेन्मायि षण्मुख ।
 घृतं घृतेष्वेव यथा नियुक्तं प्रयाति चैक्यादविशेषभावम् ।
 तथैव लीनो न भवेत्स भूयः परे चतुर्थे त्वनया च युक्त्या ॥ ४१ ॥ ५८ ॥ ९ ॥
 इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरे शिवस्कन्दसंवादे सात्त्विकराजस-
 विघ्नादिकथनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥
 * सूत उवाच—ब्रह्मवि संभवक्ष्यामि शृणुध्वं मुनिपुङ्गवाः ।
 तत्र कृष्णाष्टमी पुण्या सर्वपापप्रणाशनी ॥ १ ॥

* कस्तमसंज्ञितपुस्तकेषु य एकादशोऽध्यायः स एकात्र संगृहीतः ।

१ क. ख. ग. ड. 'प्रदाम्' । २ क. ख. ग. 'भ्रान्निवनाशये' । ३ घ. ड. च. छ. ज.
 पञ्चं सौ' । ४ क. ख. ग. घ. ड. 'त्रे स्तेमं वै' । ५ क. ख. ग. 'हामध्ये सं' । ६ क. ख.
 ग. 'तं सर्वं का' । ७ क. ख. ग. 'कुण्डे वा' । ८ क. ख. ग. 'देदपि व' । ९ क. ख. ग.
 'था प्रयु' ।

कृष्णाष्टमीव्रतान्नान्यद्व्रतमस्ति विभूतिदम् ।
 कृष्णाष्टमीव्रतं कृत्वा ब्रह्मा ब्रह्मत्वमाप्नुयात् ॥ २ ॥
 विष्णुत्वं प्राप्तवान्विष्णुः सुरेशत्वं शचीपतिः ।
 कुबेरो यक्षराजत्वं नियन्तृत्वं यमः स्वयम् ॥ ३ ॥
 चन्द्रश्चन्द्रत्वमापन्नो गणेशत्वं गणाधिपः ।
 रकन्दः सेनापतित्वं च तथा चान्ये गणेश्वराः ॥ ४ ॥
 कृत्वा चैश्वर्यमापन्नाः सौभाग्यं देवल्लभाः ।
 व्रतस्यास्य प्रभावेन लक्ष्म्याः पतिरभूद्धरिः ॥ ५ ॥
 ययातिः सर्वभौमत्वं तथा चान्ये नृपोत्तमाः ।
 ऋषयो मुनयः सिद्धा गन्धर्वाणां च कन्यकाः ॥ ६ ॥
 कृत्वा चैव परां सिद्धिं प्राप्ताश्च मुनिपुङ्गवाः ।
 नन्दीश्वरेण यत्प्रोक्तं नारदाय महात्मने ॥ ७ ॥
 कृष्णाष्टमीव्रतं श्रेष्ठं सर्वकामफलप्रदम् ।
 मेरोर्यद्वाक्षिणं शृङ्गं सुरासुरनमस्कृतम् ॥ ८ ॥
 तत्र नन्दीश्वरं दृष्ट्वा सर्वज्ञं शंभुवल्लभम् ।
 उपास्यमानं मुनिभिः स्तूयमानं मरुद्गणैः ॥ ९ ॥
 सर्वानुग्रहकर्तारं स्तुत्वा तु विविधैः स्तवैः ।
 अब्रवीत्प्रणिपत्याथ दण्डवन्नारदो मुनिः ॥ १० ॥

नारद उवाच—भगवन्सर्वतत्त्वज्ञ सर्वेषामभयप्रद ।

केन व्रतेन चीर्णेन तपोवृत्तिः प्रजायते ॥ ११ ॥

सौभाग्यं कान्तिमैश्वर्यमपत्यं च यशस्तथा ।

शाश्वतीं मुक्तिमन्ते च पशुपाशविमोचनीम् ॥ १२ ॥

भगवन्तद्द्व्रतं ब्रूहि कारुण्याच्छंकरप्रियम् ।

नन्दिकेश्वर उवाच—कृष्णाष्टमीव्रतं श्रेष्ठमस्ति देवऋषे शृणु ।

गणेशत्वं मया लब्धं येन चीर्णेन नारद ॥ १३ ॥

मासे मार्गशिरे प्राप्ते कृष्णाष्टम्यां जितेन्द्रियः ।

अश्वत्थदन्तकाष्ठेन कृत्वा वै दन्तधावनम् ॥ १४ ॥

स्नानं कृत्वा च विधिवत्तर्पणं चैव नारद ।

आगत्य भवनं पश्चात्पूजयेच्छंकरं प्रभुम् ॥ १५ ॥

गोमूत्रं प्राश्य विधिवदुपवासी भवेन्नृशि ।

आतिरात्रस्य यज्ञस्य फलमष्टगुणं भवेत् ॥ १६ ॥

सर्पिषः प्राशनं पौषे दन्तकाष्ठं च तत्रमृतम् ।
 पूजयेच्छंभुनामानं भगवन्तं महेश्वरम् ॥ १७ ॥
 वाजपेयाष्टकफलं प्राप्नोति श्रद्धयाऽन्वितः ।
 माघे वटस्य कथितं गोक्षीरं प्राशनं स्मृतम् ॥ १८ ॥
 माहेश्वरं सुसंपूज्य गोमेधस्याष्टकं फलम् ।
 फाल्गुने च तदेवोक्तं कार्यं वै प्राशनं च तत् ॥ १९ ॥
 संपूजयेन्महादेवं राजसूयाष्टकं फलम् ।
 काष्ठमौदुम्बरं चैत्रे प्राशने वर्जिता जनाः ॥ २० ॥
 पूजयेत्स्थाणुनामानमश्वमेधफलं लभेत् ।
 शिवं संपूज्य वैशाखे पीत्वा चैव कुशोदकम् ॥ २१ ॥
 नरमेधाष्टकफलं प्राप्नोत्येव हि नारद ।
 ज्येष्ठे प्लाक्षं भवेत्काष्ठं पूज्यः पशुपतिर्विभुः ॥ २२ ॥
 गवां शृङ्गोदकं प्राश्य स्वपेक्षेवरय रुनिधौ ।
 गवां कोटिप्रदानस्य यत्पुण्यं तदवाप्नुयात् ॥ २३ ॥
 आषाढे चोग्रनामानमिष्ट्वा प्राश्य च गोमयम् ।
 सौत्रामण्यास्तु यज्ञस्य फलमष्टगुणं भवेत् ॥ २४ ॥
 पालाशं श्रावणे प्रोक्तं शर्वं संपूज्य नारद ।
 प्राशयित्वाऽर्कपत्राणि कल्पं शिवपुरे वसेत् ॥ २५ ॥
 मासे भाद्रपदेऽष्टम्यां त्र्यम्बकं संपूजयेत् ।
 प्राशनं बिल्वपत्रस्य सर्वदीक्षाफलं भवेत् ॥ २६ ॥
 आश्विने जम्बुवृक्षस्य दन्तकाष्ठमुदीरितम् ।
 ईश्वरं पूजयेद्भक्त्या प्राशयेत्तण्डुलोदकम् ॥ २७ ॥
 पौण्डरीकस्य यज्ञस्य फलमष्टगुणं लभेत् ।
 मासे तु कार्तिकेऽष्टम्यामीशानार्यं प्रपूजयेत् ॥ २८ ॥
 पञ्चगव्यं सकृत्पीत्वा अग्निष्टोमफलं लभेत् ।
 वर्षान्ते भोजयेद्विप्राञ्छिवभक्तिपरायणान् ॥ २९ ॥
 पायसं मधुसंयुक्तं घृतेन सुपरिप्लुतम् ।
 शक्त्या हिरण्यं वासांसि भक्त्या तेभ्यो निवेदयेत् ॥ ३० ॥
 देवाय दद्याद्ध्यन्नं वितानध्वजचामरम् ।
 कृष्णां पयस्विनीं गां च घण्टां कञ्चुकवाससी ॥ ३१ ॥

सरत्नां ताम्रकलशीं गामलंकृत्य नारद ।

अलंकारं च वस्त्रं च दक्षिणां च स्वशक्तितः ॥ ३२ ॥

कल्पकोटिशतं साग्रं शिवलोके महीयते ।

कृष्णाष्टमीव्रतं सम्यक्प्राप्तं देवऋषे मया ॥ ३३ ॥

यदुक्तं देवदेवेन देव्यै विश्वसृजा पुरा ॥ ३४ ॥

सूत उवाच—एवं नन्दीश्वराच्छ्रुत्वा नारदो मुनिषुङ्गवाः ।

कृष्णाष्टमीव्रतं पुण्यं ययौ बदरिकाश्रमम् ॥ ३५ ॥

व्रतस्यास्य प्रभावं यः पठेद्वा शृणुयादपि ।

अतिसत्रस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥ ३६ ॥ ६२५ ॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरे सूतशौनकसंवादे कृष्णाष्टमी-

व्रतं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

सूत उवाच—अन्यद्व्रतं पापहरं देवदेवस्य चक्रिणः ।

यदुक्तं भानुना पूर्वं याज्ञवल्क्याय योगिने ॥ १ ॥

याज्ञवल्क्य उवाच—जया च विजया चैव किंफला किंपरायणा ।

तस्यां विशिष्टं यत्पुण्यं वद कश्यपनन्दन ॥ २ ॥

सूर्य उवाच—द्वादशी विष्णुदयिता द्वादशी वैष्णवी तिथिः ।

श्रवणेन समायुक्ता कदाचिद्यदि लभ्यते ॥ ३ ॥

शुक्लपक्षे द्विजश्रेष्ठ विजया सा प्रकीर्तिता ।

उपोष्या सा प्रयत्नेन सर्वपापप्रणाशनी ॥ ४ ॥

या तु पुष्येण संयुक्ता फाल्गुनस्य सिता तु वै ।

सा जया द्वादशी नाम सर्वपापक्षयंकरि ॥ ५ ॥

कृतार्थो जायते मर्त्यस्तासुपोष्य द्विजोत्तम ।

तस्यां स्नातः सदा स्नातो भवेद्देवात्र संशयः ॥ ६ ॥

संपूज्य वस्त्रपुष्पाद्यैः फलं साग्रं समश्नुते ।

एकं जम्बा सहस्रस्य जम्पस्याऽऽप्नोति वै फलम् ॥ ७ ॥

दानं सहस्रगुणितं तथा वै विप्रभोजनम् ।

होमश्चैवोपवासश्च सहस्रस्य फलप्रदः ॥ ८ ॥

ऋचमेकामधीते यो विप्रः श्रद्धासमन्वितः ।

ऋग्वेदस्य समग्रस्य सदैव फलमश्नुते ॥ ९ ॥

सप्तजन्मकृतं पापं स्वल्पं वा यदि वा बहु ।
 तन्नाशयति गोविन्दरतरयामभ्यर्च्य यत्नतः ॥ १० ॥
 यश्चोपवासं कुरुते तस्यां स्नातो द्विजोत्तम ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ॥ ११ ॥
 यः कृत्वा द्वादशीमिमां क्षपयेद्भक्तिमान्नरः ।
 ब्रह्मणो दिवसं यावत्तावत्स्वर्गे महीयते ॥ १२ ॥
 तस्मिन्दिने तु संप्राप्ते यत्कर्तव्यं ब्रवीम्यहम् ।
 एकादश्यां निराहारो द्वादश्यां विष्णुमर्चयेत् ॥ १३ ॥
 गन्धपुष्पोपहारैश्च विविधैर्विधिवन्नरः ।
 मत्स्याय प.दौ प्रथमं कूर्माय च तथा कटिम् ॥ १४ ॥
 वराहायेति जठरं नरसिंहाय वा उरः ।
 वामनायेति वै कण्ठं भुजं रामद्वयेति च ॥ १५ ॥
 यजेद्रामेति च मुखं प्रद्युम्नायेति नासिकाम् ।
 कृष्णनाम्ना च नेत्रे द्वे बुद्धनाम्ना तथा शिरः ॥ १६ ॥
 कल्किनाम्ना तथा केशान्वामनेति च सर्वतः ।
 भक्त्या चाऽऽराध्य गोविन्दं गोपालं च तथा निशि ॥ १७ ॥
 ततस्तस्याग्रतः शुद्धं न्यसेत्कृष्णाजिनं बुधः ।
 तस्योपरि तिलानां तु कृष्णानामाढकं न्यसेत् ॥ १८ ॥
 मध्यतः प्रस्थमेकं तु दरिद्रः कुडवं तथा ।
 तिलालाभे यवाः कार्या गोधूमारतदलाभतः ॥ १९ ॥
 सुखं तत्र फलं ब्रह्मंस्तिलैः प्राप्नोति मानवः ।
 सौवर्णं रौप्यं ताम्रं वा पात्रं कुर्यात्स्वशक्तितः ॥ २० ॥
 प्रच्छाद्य पात्रं वासोभिरहतैः सुपरीक्षितैः ।
 सौवर्णं वामनं कृत्वा साक्षसूत्रकमण्डलुम् ॥ २१ ॥
 यथाशक्त्या कृतं ह्रस्वं कृतयज्ञोपवीतिनम् ।
 एवंरूपं तु तं कृत्वा वामनं भक्तिमान्नरः ॥ २२ ॥
 स्थापयेत्तन्तुपात्रस्थं भक्त्या सम्यगुपोषितः ।
 पुष्पैर्गन्धैः फलैर्धूपैः कालोत्थैरर्चयेद्दरिम् ॥ २३ ॥

पूर्वोक्तमन्त्रविधिना भक्ष्यैर्भोज्यैश्च भक्तितः ।
 मत्स्यः कूर्मो वराहश्च नारसिंहोऽथ वामनः ॥ २४ ॥
 रामो रामश्च कृष्णश्च बुद्धः कल्की च ते दश ।
 ऐतैर्मन्त्रपदैर्देवं नैवेद्यैश्च प्रपूजयेत् ॥ २५ ॥
 भक्तस्यात्र विशेषेण फलं कौटिगुणोत्तरम् ।
 तत्तस्तरस्य समीपे तु दधिभक्तं घटे न्यसेत् ॥ २६ ॥
 करकं वारिपूर्णं च सुगन्धद्रव्यसंयुतम् ।
 छत्रं चैवाक्षसूत्रं च पादुके गुडिकां तथा ॥ २७ ॥
 एवं संपूज्य विधिवद्देवदेवं जनार्दनम् ।
 जागरं तत्र कुर्वीत गीतधादित्रनादितैः ॥ २८ ॥
 एवं सर्वरजन्यन्ते प्रभाते विमले सति ।
 प्रदेयं शास्त्रविदुषे ब्राह्मणाय कुडुम्बिने ॥ २९ ॥
 विष्णुभक्ताय शान्ताय विशेषेण प्रदीयते ।
 गुरौ च सति नान्यस्मै दातव्यमिति निश्चितम् ॥ ३० ॥
 वेदाध्येत्रे समं दानं द्विगुणं तद्विदे तथा ।
 आचार्ये दानमेकं च सहस्रगुणितं तथा ॥ ३१ ॥
 गुरौ सति ततोऽन्यस्य व्रतं यश्च निवेदयेत् ।
 स दुर्गतिमवाप्नोति दत्तं भवति निष्फलम् ॥ ३२ ॥
 अविद्यो वा सविद्यो वा गुरुरेव जनार्दनः ।
 मार्गस्थो वा विमार्गस्थो गुरुरेव सदा गतिः ॥ ३३ ॥
 प्रतिपन्नं गुरुं यैश्च मोहाद्विप्रतिपद्यते ।
 स जन्मकौटिं नरके पच्यते पुरुषाधमः ॥ ३४ ॥
 एवं दत्त्वा विधानेन ब्राह्मणाय च भक्तितः ।
 मन्त्रेणानेन दातव्यं पुराणपठितेन च ॥ ३५ ॥
 मन्त्रेण प्रतिगृहीयाद्ब्राह्मणश्च द्विजोत्तम ।
 वामनो बुद्धिदो दाता द्रव्यस्थो वामनः स्वयम् ॥ ३६ ॥
 वामनोऽस्य प्रदाता वै वामनाय नमो नमः ॥ इति दानमन्त्रः ।
 वामनः प्रतिगृह्णाति वामनो वै ददाति च ।
 वामनस्तारको द्वाभ्यां वामनाय नमो नमः ॥ ३७ ॥ इति प्रतिग्रहमन्त्रः ।

१ क. ख. ग. 'श्च शक्ति' । २ क. ख. ग. भक्तिश्चात्र । ३ व. छ. च. छ. ज.
 संपूज्य विधिना देवं देव' । ४ क. ख. ग. प्रदानोत् । ५ क. ख. ग. यस्तु मो' । ६ व. छ.
 च. छ. ज. 'मोऽस्तु ते ।

अन्नं प्रजापतिर्विष्णुरुद्रेन्द्रशशिभास्कराः ।
 अग्निर्वार्युर्मरुश्चैव पापं हरतु मे सदा ॥ ३८ ॥ इत्यन्नदानमन्त्रः ।
 पर्जन्यो वरुणः सूर्यः सलिलं केशवः शिवः ।
 त्वष्टा यमो वैश्रवणः पापं हरतु मे सदा ॥ ३९ ॥ इति सलिलदानमन्त्रः ।
 विप्राणां भोजनं दत्त्वा यथाशक्त्यथ दक्षिणाम् ।
 पृषदाज्यं च संप्राश्य पश्चाद्भुञ्जीत वाग्यतः ॥ ४० ॥
 भूयो यथेच्छया रात्रौ सर्वत्रैष विधिः स्मृतः ।
 समापिते व्रते तरिमन्ब्रह्मञ्जृणु च यत्फलम् ॥ ४१ ॥
 ब्रह्मणः प्रलयं यावत्तावत्स्वर्गे महीयते ।
 ब्रह्मलोकादिलोकेषु भुक्त्वा भोगाननेकशः ॥ ४२ ॥
 पुनः स्वर्गाद्भुवं प्राप्य जायते महतां कुले ।
 सप्तद्वीपाधिपत्यं च प्राप्नुयान्नात्र संशयः ॥ ४३ ॥
 सर्वान्कामानवाप्नोति ततो मुक्तिं च गच्छति ।
 इन्द्रस्यावरजो देवो रमाहृदयनन्दनः ॥ ४४ ॥
 बलिर्वेदस्त्वया देव गृहाणार्घ्यं तु वामन ॥ इत्यर्घ्यमन्त्रः ।
 इतीदं शृणुयान्नित्यं पठेद्व्रतमनुत्तमम् ।
 विमुक्तः सर्वपापेभ्यः श्रवणद्वादशीफलात् ॥ ४५ ॥ ६७० ॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरै सूतयाज्ञवल्क्यसंवादे श्रवण-
 द्वादशीव्रतकथनं नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

सूत उवाच—अन्यद्व्रतमिदं वक्ष्ये शृणुध्वं मुनिपुङ्गवाः ।

सौभाग्यवर्धनं पुण्यं महापातकनाशनम् ॥ १ ॥
 सर्वदुष्टोपशमनं सर्वैश्वर्यप्रदं शिवम् ।
 यं यं कामयते कामं तं तं प्राप्नोति मानवः ॥ २ ॥
 पुरा देवेन रुद्रेण दग्धः कामो दुरासदः ।
 उपोषिता तिथिरतेन तेनानङ्गत्रयोदशी ॥ ३ ॥
 शुक्लपक्षे त्रयोदश्यां मासि मार्गशिरे द्विजाः ।
 स्नानं कृत्वाऽथ विधिना सोपवासो जितेन्द्रियः ॥ ४ ॥
 भक्त्या त्वनन्यया देवं पूजयेच्छशिशेखरम् ।
 पुष्पैर्नानाविधैर्धूपैर्नैवेद्यैश्च फलैरतथा ॥ ५ ॥

शंभुनाम्ना तिलैर्होमं कुर्यादष्टोत्तरं शतम् ।
 अनङ्गनाम्ना संपूज्य मधु प्राश्य स्वपेन्निशि ॥ ६ ॥
 दशानामश्वमेधानां फलं प्राप्नोति मानवः ।
 योगेश्वरं सुसंपूज्य पौषे प्राश्नीत चन्दनम् ॥ ७ ॥
 राजसूयस्य यज्ञस्य फलमाप्नोति मानवः ।
 नाटेश्वरं सुसंपूज्य माघमासे जितेन्द्रियः ॥ ८ ॥
 मौक्तिकं प्राश्य विप्रेन्द्राः फलं तस्य वदाम्यहम् ।
 चतुस्वर्णस्य यज्ञस्य फलं शतगुणं भवेत् ॥ ९ ॥
 संपूज्य फाल्गुने वीरं कङ्कणेलं प्राशयोन्निशि ।
 गोमेष्वरस्य फलं प्राप्य मोदते देवराडिव ॥ १० ॥
 सुरूपं नाम वै चैत्रे चित्ररत्नविनिर्मितम् ।
 कर्पूरं प्राशयेद्रात्रौ नरभेधफलं लभेत् ॥ ११ ॥
 वैशाखे च महारूपं देवेशं च प्रपूजयेत् ।
 जातीफलं च संप्राश्य गोसहस्रफलं लभेत् ॥ १२ ॥
 ज्येष्ठे प्रद्युम्ननामानं लवङ्गं प्राशयेन्निशि ।
 वाजपेयस्य यज्ञस्य फलमष्टगुणोत्तरम् ॥ १३ ॥
 उमाभर्तृतिनामानमाषाढे संप्रपूजयेत् ।
 तिलोदकं तु संप्राश्य पुण्डरीकफलं लभेत् ॥ १४ ॥
 पूजयेच्छ्रावणे शूलपाणिनं परमेश्वरम् ।
 प्राशयेद्बन्धतोयं तु अग्निष्टोमफलं लभेत् ॥ १५ ॥
 मासे भाद्रपदे विष्णोः सद्योजातं प्रपूजयेत् ।
 अगरं प्राशयित्वा तु सर्वयज्ञफलं लभेत् ॥ १६ ॥
 मासे चाऽऽश्वयुजे प्राप्ते त्रिदशाधिपतिं यजेत् ।
 स्वर्णोदकं तु संप्राश्य स्वर्णकोटिफलं लभेत् ॥ १७ ॥
 विश्वेश्वरं च कार्तिक्यां पूजयेद्भक्तिसंयुतः ।
 मदनस्य फलं प्राश्य कामवद्द्युतिमान्भवेत् ॥ १८ ॥
 प्रतिमासं प्रवक्ष्यामि दन्तकाष्ठानि वै द्विजाः ।
 मल्लिका खादिरं चैव पुष्पापामार्गजं तथा ॥ १९ ॥
 जम्बूदुम्बरजाश्वत्थं मालती वटजं तथा ।
 कादम्बं च तथा प्लाक्षं दूर्वा चैव शिरीषजम् ॥ २० ॥

विष्णोः शृणुत पुष्पाणि नैवेद्यानि तथैव च ।
 मालत्याः प्रथमं तावत्ततो मरुदकं तथा ॥ २१ ॥
 करवीरं तथा कुन्दमर्कपत्राणि सुव्रताः ।
 ततो मन्दारपुष्पाणि मल्लिकाकुसुमानि च ॥ २२ ॥
 कादम्बं यूथिकापुष्पं धत्तूरं शतपत्रकम् ।
 दुर्वाङ्कुराणि देयानि नैवेद्यानि यथाक्रमम् ॥ २३ ॥
 ओदनं कृशरं चैव शर्करामोदकारतथा ।
 कंसारं यावकास्तत्र ततः सौहालिका भवेत् ॥ २४ ॥
 पञ्चखाद्यं परं प्रोक्तं घृतपूरमनन्तरम् ।
 शालिभक्तेन नैवेद्यं गुणकारतदनन्तरम् ॥ २५ ॥
 नानाविधान्नं नैवेद्यं कार्तिक्यां परिकल्पयेत् ।
 पूजानामानि वक्ष्यामि शृणुध्वं मुनिपुङ्गवाः ॥ २६ ॥
 शंकराय नमः पादौ गौर्यै गुल्फे शिवाय च ।
 शिवायै जानुनी पूज्य शंभवायोद्भवाय च ॥ २७ ॥
 कैटिं मन्मथनाशाय मदनायै सुरेश्वरे । ?
 नाभिं भवाय संपूज्य भवान्यै नम इत्युमाम् ॥ २८ ॥
 वक्षो देवाधिदेवाय अपर्णायै नमः शिवाम् ।
 रतनौ विश्वेश्वरायेति सुरकान्त्यै नमो नमः ॥ २९ ॥
 कण्ठं भीमोग्ररूपाय गिरिजायै नमः शिवाम् ।
 रक्थं त्रिदशवन्द्याय त्रिशूलिन्यै नमः शिवाम् ॥ ३० ॥
 बाहू धूर्जटयेत्युक्त्वा धूसरायै नमः शिवाम् ।
 हस्तौ शूलधरायेति शूलिन्यै नम इत्युमाम् ॥ ३१ ॥
 मुखं देवस्य संपूज्य वामदेवेति वादतः ।
 वामायै नम इत्युक्त्वा नासां चैव कपालिने ॥ ३२ ॥
 मृडान्यै नम इत्युक्त्वा ललाटं चेन्दुधारिणे ।
 अलकायै नमः पश्चाच्चिनेत्राय नमरतथा ॥ ३३ ॥
 त्र्यक्ष्यै संपूजयेद्देवीं शिरो गङ्गाधराय च ।
 कात्यायनीं ततः पूज्य व्योमकेशाय वै नमः ॥ ३४ ॥
 केशान्संपूज्य विधिवत्केशिन्यै च नमो नमः ।
 एवं संवत्सरे पूर्णे सौवर्णे कारयेच्छिवम् ॥ ३५ ॥

१ क. ख. ग. पुष्पाणि विष्णोः शृणुत नै° । २ क. ख. सौहालि । ३ क. र. ग. वटि
 मन्मथनाशाय । ४ क. ड. 'श्वरेः । ना' ।

ताभ्रपात्रे तु संस्थाप्य कलशोपरि विन्यसेत् ।

शुक्लवस्त्रेण संछाद्य संपूज्य विधिवद्द्विजाः ॥ ३६ ॥

आचार्यायाथ तं दद्याद्विचाराशुचिविवर्जितः ।

कलशाः सोदका देया ब्राह्मणेभ्यः सदक्षिणाः ॥ ३७ ॥

ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या शिवभक्तिपरायणान् ।

एवं करोति यो विप्रा भक्त्याऽनङ्गत्रयोदशीम् ॥ ३८ ॥

प्राप्नोति रौज्यं सौभाग्यं पुत्रांश्च चिरजीविनः ।

शिवलोकं च संप्राप्य शंभोः प्रियतमो भवेत् ॥ ३९ ॥ ७०९ ॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरैः सूतशौनकसंवादेऽनङ्गत्रयोदशी-

व्रतकथनं नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

*कृष्य ऊचुः—यदुक्तं भवता सूत नैष्कलं ज्ञानमुत्तमम् ।

श्रुतं चाखिलमस्माभिर्मनांसि हृषितानि नः ॥ १ ॥

भक्तिश्च शाश्वते शंभौ जाताऽस्माकं हि शाश्वती ।

वर्णाश्रमाचारविधिमिदानीं ब्रूहि तत्त्वतः ॥ २ ॥

सूत उवाच—चतुर्णामपि वर्णानां विधिं वक्ष्यामि सुव्रताः ।

यदुक्तं भानुना पूर्वं मनवे परभेष्टिने ॥ ३ ॥

येन विश्वेश्वरः शंभुः कर्मयोगरतैः सदा ।

आराध्यते न चान्येन इत्येषा वैदिकी श्रुतिः ॥ ४ ॥

ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यश्चतुर्थः शूद्र उच्यते ।

वर्णाश्रित्वार एवैते त्रय आद्या द्विजाः स्मृताः ॥ ५ ॥

गृहस्थो ब्रह्मचारी च वानप्रस्थो यतिस्तथा ।

चत्वारश्चाऽऽश्रमारतेषां पञ्चमो नोपपद्यते ॥ ६ ॥

सर्वेषामाश्रमाणां च विहितं दण्डधारणम् ।

न दण्डेन विना कश्चिदाश्रमीति निगद्यते ॥ ७ ॥

ब्रह्मचारी भवेद्दण्डी कृष्णाजिनधरस्तथा ।

मेखली च तथा मुण्डी शिखी वा यदि वा जटी ॥ ८ ॥

भिक्षाहारेण सततं वर्तनं तस्य सुव्रताः ।

अग्निकार्यं तथा कुर्यात्सायं प्रातर्यथाविधि ॥ ९ ॥

* अयमेव पञ्चदशोऽध्यायः कस्वगसंज्ञितपुस्तकेष्वष्टादशः ।

अन्निकार्यपरित्यागी पतितः सर्वकर्मसु ।
 स्नात्वा संतर्प्य देवादीन्देवताभ्यर्चनं ततः ॥ १० ॥
 अभिवादनशीलः स्याद्दृष्टेषु च यथाक्रमम् ।
 कृतेऽभिवादाने कुर्यान्नैव प्रत्यभिवादनम् ॥ ११ ॥
 करोति नाभिवाद्योऽसौ यथा शूद्ररतथैव सः ।
 आध्यात्मिकं वैदिकं वा तथा लौकिकमेव वा ॥ १२ ॥
 आददीत गुरोर्यस्मात्तं पूर्वमभिवादयेत् ।
 असावहमिति ब्रूयात्प्रत्युत्थाय यवीयसः ॥ १३ ॥
 नाभिवाद्यारतु विभेण क्षत्रियाद्याः कथंचन ।
 शिष्टानां च गृहान्नित्यं × भिक्षामाहृत्य सुव्रतः ॥ १४ ॥
 निवेद्य गुरवेऽश्रीयाद्वाग्यतस्तदनुज्ञया ।
 भैक्षेण वर्तनं नित्यं नैकान्नादी व्रती भवेत् ॥ १५ ॥
 उपवाससमा भिक्षा प्रोक्ता वै ब्रह्मचारिणाम् ।
 अनारोग्यमनायुष्यमस्वर्ग्यं चातिभोजनम् ॥ १६ ॥
 अपुण्यं लोकविद्विष्टं तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ।
 प्राङ्मुखोऽन्नादि भुञ्जीत सूर्याभिमुख एव वा ॥ १७ ॥
 नाद्याद्दृष्ट्वाऽन्नादि नित्यं विधिरेप सनातनः ।
 पादौ प्रक्षाल्य विधिवदाचम्य प्रयतो द्विजः ॥ १८ ॥
 भुञ्जीत मौनी सततं स्मरेद्देवं सदाशिवम् ।
 सोपानत्को जलरथो वा नोष्णीषी चाऽऽचमेद्बुधः ॥ १९ ॥
 न चैव वर्षधाराभिर्न तिष्ठन्प्रलपन्न च ।
 प्राश्रीयाच्चिरपः पूर्वं ब्राह्मेण प्रयतो द्विजः ॥ २० ॥
 संवृत्ताङ्गुष्ठमूलेन मुखं चैवमुपस्पृशेत् ।
 अङ्गुष्ठानाभिकाभ्यां च संस्पृशेन्नयनद्वयम् ॥ २१ ॥
 अङ्गुष्ठतर्जनीभ्यां च संस्पृशेन्नासिकापुटे ।
 कनिष्ठाङ्गुष्ठयोगेन स्पृशेच्छ्रोत्रयुगं द्विजः ॥ २२ ॥
 सर्वाभिरङ्गुलीभिश्च हृदयं च तलेन वा ।
 संस्पृशेद्द्वै शिरस्तद्वदङ्गुष्ठेनाथवा द्वयम् ॥ २३ ॥

× भिक्षामाहृत्येऽयदि वर्तनं नित्यमित्यनं कखसंज्ञितयोः पुस्तकयोर्नास्ति ।

१ ज. भैक्षेण । २ च. न्नादि व्रतं भ° । ३ ग. वा सोष्णीषी नाच° ।

विन्यस्य दक्षिणे कर्णे ब्रह्मसूत्रमुदङ्मुखः ।
 दिवा मूत्रपुरीषे च शर्वर्या दक्षिणामुखः ॥ २४ ॥
 आच्छाद्य पर्णैर्वसुधां तृणैर्वा मौनसंयुतः ।
 शिरः प्रावृत्य विभेन्द्रा नान्यथा च कदाचन ॥ २५ ॥
 पथि गोष्ठे नदीतीरे छायायां कूपसंनिधौ ।
 तुषाङ्गारकपालेषु न क्षेत्रे न चतुष्पथे ॥ २६ ॥
 नोद्याने न श्मशाने च न पश्यंस्तारकादिकान् ।
 न चैवाभिमुखः स्त्रीणां गुरुब्राह्मणयोर्गवाम् ॥ २७ ॥
 शौचं पश्चात्प्रकुर्वीत गन्धलेपक्षयावाधि ।
 आन्तरं मनसः शुद्धिर्यथा भवति तद्द्विजाः ॥ २८ ॥
 × जितेन्द्रियः स्यात्सततं वश्यात्माऽक्रोधनः शुचिः ।
 प्रयुञ्जीत सदा वाचं मधुरां हितभाषिणीम् ॥ २९ ॥
 परोपघातं पैशुन्यं कामं लोभं तथैव च ।
 द्यूतं जनपरीवादं स्त्रीक्ष्वेल्यालम्भनं तथा ॥ ३० ॥
 गन्धमाल्यं रसं छत्रं वर्जयेदन्तधावनम् ।
 सर्वं पर्युषितं कर्ष्यं कृतं च लवणं तथा ॥ ३१ ॥
 मलापकर्षणं स्नानं शूद्राद्यैरभिभाषणम् ।
 गुरोरवज्ञां सततं ब्रह्मचारी विवर्जयेत् ॥ ३२ ॥
 उदकुम्भं सुमनसो गोशकृन्मृत्तिकां कुशान् ।
 गुर्वर्थमाहरोन्नित्यं भैक्षं चाहरहश्चरेत् ॥ ३३ ॥
 आचम्य संयतो नित्यमधीयीत ह्युदङ्मुखः ।
 उपसंगृह्य तत्पादौ वीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥ ३४ ॥
 सर्वेषामेव भूतानां वेदश्चक्षुः सनातनम् ।
 वेदः श्रेयस्करः पुंसां नान्य इत्यब्रवीद्रविः ॥ ३५ ॥
 अनधीत्य द्विजो यस्तु शास्त्राणि सुबहून्यपि ।
 शृणोति ब्राह्मणो नासौ नरकाणि प्रपद्यते ॥ ३६ ॥

× असंज्ञितपुस्तकेऽयं श्लोको न विद्यते ।

१ घ. 'धे तु श' । २ ग. च राज्ञे च द' । ३ ग. 'क्षयं कहिः । आ' । ४ ड.
 'दुञ्जनः स' । ५ घ. ड. च. छ. ज. काम्यं लो' । ६ क. ख. ग. ज. स्त्रीपेक्षा' । ७ ग. 'न
 द्विजाः ॥ ३० ॥ ८ घ. ड. च. छ. ज. 'कां तथा । गु' । ९ क ग. व. ड. च. छ. भैक्षं
 षा' । १० क. ख. ग. 'तनः । वे' ।

नाधीतविद्यो यो विप्र आचारेषु प्रवर्तते ।
 नाऽऽचारफलमाप्नोति यथा शूद्रस्तथैव सः ॥ ३७ ॥
 नित्यं नैमित्तिकं कार्म्यं यच्चान्यत्कर्म वैदिकम् ।
 अनधीतस्य विप्रस्य सर्वं भवति निष्फलम् ॥ ३८ ॥
 अनधीतस्य विप्रस्य पुत्रो वाऽध्ययनान्वितः ।
 षूद्रपुत्रः स विज्ञेयो न वेदफलमश्नुते ॥ ३९ ॥
 वेदं वेदौ तथा वेदग्वेदांश्च चतुरो द्विजाः ।
 अधीत्य गुरुवे दत्त्वा दक्षिणां च भवेद्दृही ॥ ४० ॥
 रूपलक्षणसंयुक्तां कन्यामुद्राहयेत्ततः ।
 अमातृगोत्रप्रभवामसमानार्षगोत्रजाम् ॥ ४१ ॥
 मातृतः पञ्चमादूर्ध्वं पितृतः सप्तमात्तथा ।
 धगोत्रकुलसंपन्नां रोगहीनां सुरूपिणीम् ॥ ४२ ॥
 मातृतः पञ्चमादर्वाक्पितृतः सप्तमात्तथा ।
 कन्यां विवाहयेद्यस्तु गुरुतल्पी भवेद्भि सः ॥ ४३ ॥
 ब्राह्मेणैव विवाहेन दैवेनापि तथैव च ।
 आर्षं वै केचिदिच्छन्ति धर्मकार्येषु गर्हितम् ॥ ४४ ॥
 धारयेद्वैणवीं यष्टिमन्तर्वासरतथोत्तरम् ।
 यज्ञोपवीतद्वितयं सोदकं च कमण्डलुम् ॥ ४५ ॥
 छत्रं चोष्णीपममलं पादुके वाऽप्युपानहौ ।
 रौक्मे च कुण्डले नित्यं कृत्तकेशनखः शुचिः ॥ ४६ ॥
 शुक्लाम्बरधरो नित्यं सुगन्धः प्रियदर्शनः ।
 न जीर्णमलवद्वासा भवेद्वै विभवे सति ॥ ४७ ॥
 ऋतुगामी भवेद्विप्रो निषिद्धतिथिवर्जितः ।
 षष्ठ्यष्टम्यौ पञ्चदशीममावास्यां चतुर्दशीम् ॥ ४८ ॥
 ब्रह्मचारी भवेन्नित्यं जन्मर्क्षं च विशेषतः ।
 आददीताऽऽवसथ्याग्निं जुहुयाज्जातवेदसम् ॥ ४९ ॥
 वेदोदितं स्वकं कर्म नित्यं कुर्यादतन्द्रितः ।
 अकुर्वाणः पतत्याशु निरयानतिभीषणान् ॥ ५० ॥
 कुर्याद्ब्रह्माणि कर्माणि संध्योपासनमेव च ।
 सख्यं सामाधिकैः कुर्यादुपेयादीश्वरं सदा ॥ ५१ ॥

पापं न गूहयेद्विद्वान्न धर्मं ख्यापयेत्कचित् ।
 वयसः कर्मणोऽर्थस्य श्रुतस्याभिजनस्य च ॥ ५२ ॥
 वैषवान्बुद्धिसादृश्यमौचरन्विचरेत्सदा ।
 श्रुतिस्मृत्युदितः सम्यक्साधुभिर्यश्च सेवितः ॥ ५३ ॥
 तमाचारं निपेवेत साधून्वक्ष्यामि सांप्रतंम् ।
 गङ्गानयमुनयोर्मध्ये मध्यदेशः प्रकीर्तितः ॥ ५४ ॥
 तत्रोत्पन्ना द्विजा ये वै साधवस्ते प्रकीर्तिताः ।
 यस्तैरनुष्ठितो धर्मः श्रुतिस्मृत्योश्च संगतः ॥ ५५ ॥
 सदाचारः स वै प्रोक्तो देवदेवेन शंभुना ।
 कुरुक्षेत्राश्च मत्स्याश्च पाञ्चालाः शूरसेनजाः ॥ ५६ ॥
 एते देशाः पुण्यदेशाः सर्वे चान्ये च निन्दिताः ।
 देशेष्वेतेषु निवसेद्ब्राह्मणैर्धर्मकाङ्क्षिभिः ॥ ५७ ॥
 अत्रैव दृश्यते धर्मो नान्यत्रेत्यन्नवीद्विभिः ।
 अङ्गवङ्गकलिङ्गंश्च सौराष्ट्रं गुर्जरं तथा ॥ ५८ ॥
 आभीरं कौङ्कणं चैव द्राविडं दक्षिणापथम् ।
 अन्ध्रं च मागधं चैव देशानेतांश्च वर्जयेत् ॥ ५९ ॥
 नित्यं स्वाध्यायशीलः स्यात्पञ्चयज्ञपरायणः ।
 *शान्तो दान्तो जितक्रोधो लोभमोहविवर्जितः ॥ ६० ॥
 सावित्रीजाप्यनिरतः शिवभक्तिपरायणः ।
 श्राद्धकृद्दाननिरतः क्षमायुक्तो दयालुकः ॥ ६१ ॥
 गृहस्थस्तु समाख्यातो न गृहेण गृही भवेत् ।
 न शरीरं विना देवः पूज्यते गिरिजापतिः ॥ ६२ ॥
 ब्रह्मचारी गृहस्थो वा वानप्रस्थोऽथवा यतिः ।
 शिवभक्तियुतं कर्म कुर्वन्मुच्येत बन्धनात् ॥ ६३ ॥ ७७२ ॥
 इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरै सूतशौनकसंवादे वर्णाश्रमाचार-
 विधिकथनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥
 सूत उवाच—वदेन्नैवाभियं वाक्यं नानृतं न च मर्मभित् ।
 न हिंस्यात्सर्वभूतानि न वेदानां च कुत्सनम् ॥ १ ॥

* कलषद्वन्द्वसंज्ञितपुस्तकेष्वयं श्लोको नास्ति ।

१ ग. वेगवा° । २ घ. °माचारं बिच° । ३ ग. °जाग्ना वै । ४ ग. घ. ङ. च. छ. ज. °न भानुना । ५ क. ख. च. छ. °श्व पञ्ची° । ६ ग. °न्ये विनि° ।

ईश्वरः सर्वभूतानां साक्षी यः सर्वकर्मणाम् ।
 स्मरणान्मोक्षदः शंभुस्तस्य निन्दां विवर्जयेत् ॥ २ ॥
 शास्त्रेषु दृश्यते शुद्धिर्महापातकिनामपि ।
 निन्दकानां महेशस्य शुद्धिर्न खलु दृश्यते ॥ ३ ॥
 जलं तृणं वा शाकं वा मृदं वा काष्ठमेव वा ।
 परस्यापहरञ्जन्तुर्नरकं प्रतिपद्यते ॥ ४ ॥
 नित्यर्याचनको न स्याद्याचितं नैव याचयेत् ।
 प्राणानपहरत्येष याचकस्तस्य दुर्मतिः ॥ ५ ॥
 ग्रहीतव्यानि पुष्पाणि देवार्चनविधौ द्विजैः ।
 नैकस्मादेव नियतमननुज्ञाय केवलम् ॥ ६ ॥
 तृणं काष्ठं फलं पुष्पं प्रकाशं वै हरेद्बुधः ।
 धर्मार्थं केवलं विप्रो ह्यन्यथा पतितो भवेत् ॥ ७ ॥
 तिलमुद्गयवादीनां मुष्टिग्रीहा यदि स्थितैः ।
 क्षुधार्तैर्नान्यदा विप्रैर्धर्मविद्भिरिति स्थितिः ॥ ८ ॥
 अनुतात्पारदार्याच्च तथाऽभक्ष्यस्य भक्षणात् ।
 अश्रौतधर्मचरणात्क्षिप्रं नश्यति वै कुलम् ॥ ९ ॥
 ज्ञानवृद्धस्तपोवृद्धो वयोवृद्ध इति त्रयः ।
 पूर्वः पूर्वोऽभिवाद्यः स्यात्पूर्वाभावे परः परः ॥ १० ॥
 त्रिपुण्ड्रधारी सततं ब्राह्मणः सर्वकर्मसु ।
 भस्मनैवाग्निहोत्रस्य शिवाग्निजानितेन वा ॥ ११ ॥
 न मूर्खैः सह संवासः पतितैर्न कदाचन ।
 वेदनिन्दारतैर्नैव न चापीश्वरनिन्दकैः ॥ १२ ॥
 पैशुन्यं शुष्कवैराणि विवादं वर्जयेत्सदा ।
 धयन्तीं गां परक्षेत्रे न चाऽऽक्षीत कस्यचित् ॥ १३ ॥
 बहुभिर्न विरोधं च कुर्यान्न कृतिभिरतथा ।
 रतिथिं पक्षस्य न ब्रूयान्नेक्षत्राणि न निर्दिशेत् ॥ १४ ॥
 न पापं पापिनां ब्रूयात्तथाऽपापमपापिनाम् ।
 सत्येन तुल्यदोषी स्यादसत्येन द्विदोषभाक् ॥ १५ ॥

१ क. ख. ग. 'न्तुर्मणं प्र' । २ क. ख. ग. 'याजन' । ३ क. ख. ग. 'ग्रीहो य' ।
 ४ क. ख. ग. 'शुनं शु' । ५ क. ख. ग. 'न नक्षत्राणि नि' ।

यानि मिथ्याभिर्शस्तानां पतन्त्यश्रुणि रोदनात् ।
 तानि पुत्रान्पशून्घ्नन्ति तेषां मिथ्याभिर्शंसिनाम् ॥ १६ ॥
 ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमः ।
 हृष्टं विरोधनं वृद्धैर्नारित मिथ्याभिर्शंसिनि ॥ १७ ॥
 मानं मदं तथा शोकं द्वेषं च परिवर्जयेत् ।
 *रविवारे न कुर्वीत भृष्टभैरवभक्षणम् ॥ १८ ॥
 धनकामो जनः सत्यं नात्र कार्या विचारणा ।
 रविवारे तु लवणं वड्यं भोजनपात्रके ॥ १९ ॥
 तथा तैलोपमदं च धनकामेन भूतले ।
 न कुर्यात्कर्याचित्पीडां सुतं शिष्यं च ताडयेत् ॥ २० ॥
 न नदीषु नदीं ब्रूयात्पर्वतेषु च पर्वतम् ।
 प्रवासे भोजने चापि न त्यजेत्सहयायिनम् ॥ २१ ॥
 शिरोभ्यङ्गनवशिष्टेन तैलेनाङ्गं न लेपयेत् ।
 न सर्पशस्त्रैः क्रीडेत स्वानि खानि न संस्पृशेत् ॥ २२ ॥
 न संहताभ्यां पाणिभ्यां कण्डूयेदात्मनः शिरः ।
 न लौकिकैः रतवैर्देवारतोपयेद्ब्राह्मणैरपि ॥ २३ ॥
 न दन्तैर्नखरोमाणि च्छिन्द्यात्सुप्तं न बोधयेत् ।
 न बालातपमासेवेत्प्रेतभूमं विवर्जयेत् ॥ २४ ॥
 नाशुद्धोऽग्निं परिचरेन्न देवान्कीर्तयेदृषीन् ।
 न वामहस्तेनोद्धन्य पित्रे कृत्रे वा जलम् ॥ २५ ॥
 करेणैकेन यद्वारि पीतं तन्मदिरासमम् ।
 विश्वेश्वरमुमाकान्तं विश्वान्तर्यामिणं विभुम् ॥ २६ ॥
 न ब्रह्माद्यैः समं ब्रूयाच्छक्तिभिर्न च पार्वतीम् ।
 ब्रूयाद्यदि समं शंभुं ब्रह्मविष्णवादिभिः सुरैः ॥ २७ ॥
 यः कश्चित्तमसाऽऽविष्टः कदाचिन्नैव तं स्पृशेत् ।
 सर्वस्मादधिकं ब्रूयाद्भगवन्तमुमापातिम् ॥ २८ ॥
 तथा देवीं च गिरिजां द्विजैः श्रेयोर्थिभिः सदा ।
 परस्त्रियं न भाषेत नायाज्यं याजयेद्द्विजाः ॥ २९ ॥

* रविवार इत्यादि भूतल इत्यनन्तं श्लोकद्वयं कलगवजसंज्ञेनपुस्तकेषु नास्ति ।

न देवायतनं गच्छेत्कदाचिच्चापदक्षिणम् ।
 न निन्देद्योगिनः सिद्धान्ब्रह्मिणो नो यतीरितथा ॥ ३० ॥
 न चाऽऽक्रामेद्गुरोश्छायां न तथोऽऽज्ञां गुरोः सदा ।
 वक्ष्यमाणेन त्रिधिना स्नानं कुर्यात्समाहितः ॥ ३१ ॥
 भूमिं व्याहृतिभिः स्पृष्ट्वा* खनमानं ह्यु चाशया । ?
 उद्धृताऽसीति संश्लेष्य गन्धद्वारेति गोमयम् ॥ ३२ ॥
 अपाघमित्यपामार्गं दूर्वां संश्लेष्य दूर्वया ।
 जलतीरं समासाद्य शुचौ देशे समाहितः ॥ ३३ ॥
 आदित्या इति संप्रोक्ष्य कूलं तीर्थस्य सुव्रतः ।
 शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य गायत्र्या प्रोक्षयेत्ततः ॥ ३४ ॥
 भागद्वयं स तां पश्चादेकं दिक्षु विसर्जयेत् ।
 यत इन्द्रादिमन्त्रैश्च चतुर्भिरतु यथाक्रमम् ॥ ३५ ॥
 अवगाह्य जले पश्चात्तीरे चैवोपविश्य च ।
 अवशिष्टेन भागेन मन्त्रैश्चाऽऽलेपयेत्क्रमात् ॥ ३६ ॥
 अक्षीभ्यामितिमन्त्रेण मुखमालेपयेद्बुधः ।
 ग्रीवाभ्यामिति च ग्रीवां तच्छिङ्गेन तथा भुजौ ॥ ३७ ॥
 शरीरं यज्ञमुक्त्वाऽथ × हृदयं परिलेपयेत् ।
 नाभिमानन्दनन्देति शिष्टं मूर्ध्नि विनिक्षिपेत् ॥ ३८ ॥
 मूर्धानमितिमन्त्रेण तिलदूर्वाक्षतादिकम् ।
 हिरण्यशृङ्गमित्युक्त्वा तीर्थं संप्राथम्यं बुद्धिमान् ॥
 जपेच्छुद्धमतिः पश्चात्सूक्तं चैवाघमर्षणम् ॥ ३९ ॥
 द्विपदां च जपेद्देवीं सर्वपापप्रणाशनीम् ।
 इदं तु वारुणं स्नानं मन्त्रस्नानमथोच्यते ॥ ४० ॥
 आग्नेयं भस्मना स्नानं वायव्यं रजसा मवाम् ।
 दिव्यमातपवर्षेण तत्तु कार्यमनन्तरम् ॥ ४१ ॥
 आर्द्रेण वाससा चान्यन्मानसं शिवचिन्तनम् ।
 स्नानानां चैव सर्वेषां मानसं स्नानमुत्तमम् ॥ ४२ ॥

* अत्र खनित्वा च शब्दाः कथेत्यपेक्षितमिति प्रतिभाति । × उक्त्वाऽथ हृदयमित्यादि हिरण्यशृङ्गमित्यन्तं वडचलनसंश्लेषु पुस्तकेषु नास्ति ।

१ क. ख. ग. घ. 'नो वा य' । २ घ. ङ. च. छ. 'यऽऽख्यां गु' । ३ घ. च. ङ. ज. 'संहृत्य दू' । ४ क. ख. ग. 'यं च तां' । ५ क. ख. ग. 'त्रैस्तु च' ।

स्नात्वाऽथाऽऽचम्य विधिवत्तर्पयेच्च सुरान्पितॄन् ।
 पुनराचम्य विधिना मार्जनं च समाचरेत् ॥ ४३ ॥
 दद्याज्जलाञ्जलिं पश्चात्सवित्रे रुद्ररूपिणे ।
 ततो दर्भासने स्थित्वा गायत्रीं प्रजपेद्द्विजः ॥ ४४ ॥
 त्रैवर्णिकानां सर्वेषां गायत्री परमा गतिः ।
 यद्गायत्र्याः परं तत्त्वं देवदेवो महेश्वरः ॥ ४५ ॥
 इति ज्ञात्वा जपेद्द्विद्वांगायत्र्याः फलमश्नुते ।
 यो ह्यन्यथा तु मनुते गायत्रीं शिवरूपिणीम् ॥ ४६ ॥
 पच्यते स महाघोरे नरके कल्पसंख्यया ।
 पादाश्चत्वारो गायत्र्या वेदाश्चत्वार एव ते ॥ ४७ ॥
 विरञ्चिविष्णुरुद्रेशाः पादानां देवताः क्रमात् ।
 एवं ज्ञात्वा विधानेन गायत्रीं वेदमातरम् ॥ ४८ ॥
 जपेन्महेश्वरं उयोतिर्नित्यमेव प्रकाशते ।
 उपतिष्ठेदथाऽऽदित्यं रुद्ररूपिणमव्ययम् ॥ ४९ ॥
 भक्तैः स्तोत्रैश्च मन्त्रैश्च वेदेतिहाससंभवैः ।
 पावमानानि सूक्तानि ब्रह्मयज्ञप्रसिद्धये ॥ ५० ॥
 जपेत्समाहितो भूत्वा रुद्रांश्चैव विशेषतः ।
 मौनेनाऽऽगत्य भवनं पूजयेच्छिवमव्ययम् ॥ ५१ ॥
 षडक्षरेण मन्त्रेण मानरतोक्त्या तथैव च ।
 षडक्षरात्परो मन्त्रो वेदेषु च चतुर्ष्वपि ॥ ५२ ॥
 नास्तीत्युवाच भगवान्देवदेवः स्वयं रविः ।
 पत्रैः पुष्पैः फलैर्वाऽपि दूर्वाभिरुदकैरपि ॥ ५३ ॥
 नासंपूज्य महादेवं भुञ्जीत ब्राह्मणः सदा ।
 ब्राह्मणक्षत्रियविशां कर्मिणां योगिनामपि ॥ ५४ ॥
 गतिर्विश्वेश्वरो देवो भवो नान्य इति श्रुतिः ।
 कुर्यात्पञ्च महायज्ञान्गृहस्थः श्रद्धयाऽन्वितः ॥ ५५ ॥
 पञ्चयज्ञपरित्यागादाश्रमादवहीयते ।
 देवयज्ञो भूतयज्ञः पितृयज्ञस्तथाऽपरः ॥ ५६ ॥
 मानुषो ब्रह्मयज्ञश्च पञ्च यज्ञाः प्रकीर्तिताः ।
 कर्तव्यो वैश्वदेवस्तु देवयज्ञ उदीरितः ॥ ५७ ॥

हुतशेषेण भूतेभ्यो बलिं भूतमखं विदुः ।
 विभ्रं तु भोजयेदेकं पितृनुद्दिश्य यत्नतः ॥ ५८ ॥
 नित्यश्राद्धं तदुद्दिष्टं पितृयज्ञं प्रचक्षते ।
 यथाशक्त्यन्नहुत्स्य मद्द्याद्ब्राह्मणाय वै ॥ ५९ ॥
 अतिथिं पूजयेद्भक्त्या शिवभावसमन्वितः ।
 सोऽतिथिः स्वर्गसोपानमिति देवोऽब्रवीद्रविः ॥ ६० ॥
 मद्द्याद्ब्रतकारं वा भिक्षां च भवभावतः ।
 अक्षयं तत्फलं प्राहुर्भवभावो हि दुर्लभः ॥ ६१ ॥
 वेदाभ्यासरतो नित्यं तद्विचाररतो भवेत् ।
 ब्रह्मयज्ञः समुद्दिष्टो ब्रह्मलोकफलप्रदः ॥ ६२ ॥
 एतान्कृत्वैव सततं भुञ्जीताऽऽश्रमैर्धर्मभिः ।
 अन्यथा यो हि भुङ्क्तेऽन्नं प्रेत्यै शूकरतां व्रजेत् ॥ ६३ ॥
 यदि विश्वेश्वरे स्थाणौ भक्तिरेकैव निश्चला ।
 किं तैः पञ्चमहायज्ञैरन्यैर्वा विविधैर्मखैः ॥ ६४ ॥ ८३६ ॥
 इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरे सूतशौनकसंवादे द्विजधर्म-
 कथनं नाभाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

सूत उवाच—श्राद्धं दर्शेऽथ कर्तव्यमष्टकास्वयनद्वये ।
 विषुवे च व्यतीपाते तीर्थेषु च विशेषतः ॥ १ ॥
 परीक्ष्य ब्राह्मणान्सम्यग्भेदेवेदाङ्गपारगान् ।
 विशेषाच्छिवभक्तांश्च रुद्रजाप्यपरायणान् ॥ २ ॥
 अभावे शिवभक्तानां सदाचाररतान्द्विजान् ।
 भोजयेच्छ्रद्धया श्राद्धे शिवबुद्ध्या समाहितः ॥ ३ ॥
 व्रतोपवासनिरताः सोमपाः संयतेन्द्रियाः ।
 अग्निहोत्रपराः शान्ता बह्वृचा गुरुपूजकाः ॥ ४ ॥
 त्रिणाचिकेताः शिष्याश्च त्रिमधुत्रिसुपर्णिकाः ।
 मन्त्रब्राह्मणवेत्तारः पुराणरमृतिपाटकाः ॥ ५ ॥
 अध्यात्मशास्त्रनिरता ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ।
 ऐकं वा भोजयेद्विभ्रं शिवभक्तिपरायणम् ॥ ६ ॥
 तेन पूता भवन्त्येव ये केचित्पङ्क्तिदूषकाः ।
 वधबन्धोपजीवी च वृषलः शूद्रयौजकाः ॥ ७ ॥

१ क. ख. ग. 'येच्छक्त्या । २ व. ड. च. छ. ज. 'मकर्म' । ३ क. ख. ग. 'त्य
 सूक्त' । ४ क. ख. ग. 'एकं च भो' । ५ व. ड. च. छ. ज. 'यादकाः ।

वेदविक्रयिणश्चैव श्रुतिविक्रयिणस्तथा ।
 वेदविक्रयिणश्चान्ये कोपिनः कुण्डगोलकौ ॥ ८ ॥
 कायस्था लम्बकर्णाश्च नित्यं राजोपसेवकाः ।
 नक्षत्रतिथिवक्तारो भिषक्शास्त्रोपजीविनः ॥ ९ ॥
 व्याधिनः काव्यकर्तारो गायकाश्चैव गोत्रिणः ।
 वेदनिन्दारताश्चैव कृतघ्नाः पिशुनास्तथा ॥ १० ॥
 हीनातिरिक्तदेहाश्च श्राद्धे वर्ज्याः प्रयत्नतः ।
 ब्रह्महत्यामवाप्नोति यदि स्त्रीगमनं भवेत् ॥ ११ ॥
 अध्वानं कलहं क्रोधं पुत्रभार्यादिताडनम् ।
 श्राद्धभोजी भवेद्यो हि तद्दिने परिवर्जयेत् ॥ १२ ॥
 प्रक्षालयेत्ततः पादावर्चिते मण्डले शुभे ।
 चतुरस्रं ब्राह्मणस्य क्षत्रियस्य त्रिकोणकम् ॥ १३ ॥
 वर्तुलं चैव वैश्यस्य शूद्रस्याभ्युक्षणं स्मृतम् ।
 उपवेश्य ततो विप्रान्दत्त्वा चैव कुशासनम् ॥ १४ ॥
 पश्चाच्छ्राद्धस्य रक्षार्थं तिलांश्च विकिरेत्ततः ।
 विश्वेदेवानथाऽऽहूय विश्वेदेवास इत्यृचा ॥ १५ ॥
 शंनोदेव्या जलं क्षिप्त्वा सपवित्रे तु भाजने ।
 यवान्यवोऽसीति तथा गन्धपुष्पं च निक्षिपेत् ॥ १६ ॥
 या दिव्या इति मन्त्रेण हस्तेऽर्घ्यैर्घ्यं विनिक्षिपेत् ।
 प्रदद्याद्गन्धमालयादि धूपं वासांसि शक्तितः ॥ १७ ॥
 अपसव्यं ततः कृत्वा पितृनावाहयेत्ततः ।
 उशान्तस्त्वेति च ऋचा आवाह्य तदनुज्ञया ॥ १८ ॥
 जपेदायन्तु न ऋचं तिलोऽसीति तिलांस्तथा ।
 क्षिपेर्द्वैर्घ्यं यथापूर्वं विप्रहरते समाहितः ॥ १९ ॥
 संस्रवान्प्रक्षिपेत्पात्रे न्युब्जं चैव यथा भवेत् ।
 पितृभ्यः स्थानमसीति ततोऽग्नौकरणं मतम् ॥ २० ॥
 अग्नौ करिष्य इत्युक्त्वा कुरुष्वेत्यभ्यनुज्ञया ।
 अन्नं घृतप्लुतं वह्नौ जुहुयात्पितृयज्ञवत् ॥ २१ ॥

१ क. ग. व. शुभौ । च० । २ घ० कोऽसिमन्त्रेण ग० । ३ क. ख. ग. घ. ङ. छ. झ.

०ध्यर्षं वि० । ४ क. ख. ग. घ. ङ. छ. ०द्वैर्घ्यं य० ।

अग्रेरभावाद्दिप्रस्य पाणौ होमो विधीयते ।
 महादेवस्य पुरतो गोष्ठे वा श्रद्धयाऽन्वितः ॥ २२ ॥
 पिण्डनिर्वपणं कृत्वा ब्राह्मणांश्चैव भोजयेत् ।
 केचिदप्येवमिच्छन्ति नैव भानोर्मतं द्विजाः ॥ २३ ॥
 विविधं पायसं दद्याद्भक्ष्याणि सुबहुन्यपि ।
 लेह्यं चोष्यं तथा कामेषुष्पमेव फलं विना ॥ २४ ॥
 त्रिविधान्यपि मांसानि पितृणां प्रीतिपूर्वकम् ।
 दत्तान्यपि निषिद्धानि श्राद्धं नैवाक्षयं भवेत् ॥ २५ ॥
 नाश्नाति यो द्विजो मांसं नियुक्तः पितृकर्मणि ।
 स प्रेत्य नरकं याति पशुत्वं च प्रपद्यते ॥ २६ ॥
 धर्मशास्त्रं पुराणं च तथाऽथर्वशिररतथा ।
 रुद्रांश्च पौरुषं सूक्तं ब्राह्मणांश्चावयेत्ततः ॥ २७ ॥
 भुञ्जीरन्ब्राह्मणाः सर्वे वाग्यता घृतभोजनाः ।
 विकिरं निक्षिपेत्पश्चाच्छेषमद्रमथाब्रवीत् ॥ २८ ॥
 हस्तप्रक्षालनं दत्त्वा कुर्याद्वै स्वरितवाचनम् ।
 दद्याद्वै दक्षिणां शक्त्या स्वधाकारमुदीरयेत् ॥ २९ ॥
 दातारो नोऽभिवर्धन्तां वाजेवाजेति वै ऋचम् ।
 जप्त्वा च ब्राह्मणांस्तुत्वा नमस्कृत्य विसर्जयेत् ॥ ३० ॥
 भोक्ता च श्राद्धदरतस्यां रजन्यां मैथुनं त्यजेत् ।
 स्वाध्यायं च तथाऽध्वानं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥ ३१ ॥
 अध्वगो व्यसनी चैव विशेषेण ह्यनग्निकः ।
 आमश्राद्धं द्विजः कुर्याद्दुर्बलस्तु सदैव हि ॥ ३२ ॥
 फलैरपि च मूलैर्वा कुर्याच्छ्राद्धं च निर्धनः ।
 स्नात्वा तिलोदकैर्वाऽपि तर्पयेच्छ्रद्धया पितृन् ॥ ३३ ॥
 श्रद्धया तु कृते श्राद्धे भगवान्नीललोहितः ।
 प्रीतो भवति विश्वात्मा विश्वेशो हव्यकव्यभुक् ॥ ३४ ॥ ८७० ॥
 इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरे सूतशौनकसंवादे श्राद्धविधि-
 कथनं नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥
 सूत उवाच—अथ धर्मो वनस्थानामुच्यते शृणुत द्विजाः ।
 प्रीतो भवतु येनासौ भगवान्भगनेत्रहा ॥ १ ॥

१ क. ख. ग. 'हूनि च । ले° । २ क. ख. ग. ज. 'ममृष्णामे° । ३ क. ख. ग. ज.
 'तभाज' । ४ क. ख. ग. 'लश्च स' । ५ क. ख. ग. 'द्धं तु नि° ।

शरीरमात्मनो दृष्ट्वा पलिताद्यैश्च दूषितम् ।
 पुत्रेषु भार्या निक्षिप्य वनं गच्छेद्द्विजोत्तमः ॥ २ ॥
 फलमूलाशनो नित्यं पञ्चयज्ञपरायणः ।
 अतिथिं पूजयेद्भक्त्या मत्वा शर्व इति श्रुतिः ॥ ३ ॥
 अष्टौ ग्रासांश्च भुञ्जीत चीरवासा भवेज्जटी ।
 भवेत्त्रिषवणस्त्रायी नित्यं स्वाध्यायतत्परः ॥ ४ ॥
 दयां च सर्वभूतेषु न कुर्यान्निशि भोजनम् ।
 वर्जयेद्ग्रामजातानि पुष्पाणि च फलानि च ॥ ५ ॥
 यदि गच्छेत्सपत्नीको ब्रह्मचार्येव सर्वदा ।
 यदि गच्छेद्वनी भार्या प्रायश्चित्ती भवेद्द्विजः ॥ ६ ॥
 आदिगर्भो भवेत्तस्याः स चाण्डालसमो भवेत् ।
 सर्वभूतानुकम्पी स्यात्संविभागरतः सदा ॥ ७ ॥
 परिवादं मृषावादं निद्रालस्यं विवर्जयेत् ।
 शीर्णपर्णाशनो वा स्यात्कृच्छ्रैर्वा वर्तयेत्सदा ॥ ८ ॥
 शिवपूजारतो नित्यं शिवध्यानपरायणः ।
 एवं यो वर्तते नित्यं वानप्रस्थाश्रमे द्विजः ॥ ९ ॥
 परां गतिमवाप्नोति देहान्ते शाश्वतं पदम् ।
 यदा मनसि वैराग्यं जायते सर्ववस्तुषु ॥ १० ॥
 तदा च संन्यसेद्द्विज्ञानन्यथा पतितो भवेत् ।
 वेदान्ताभ्यासनिरतो दान्तः शान्तो जितेन्द्रियः ॥ ११ ॥
 निर्ममो निर्भयो नित्यं निर्द्वन्द्वो निष्परिग्रहः ।
 जीर्णकौपीनवासाः स्यान्मुण्डो नश्रोऽथवा भवेत् ॥ १२ ॥
 त्रिदण्डी वा भवेद्द्विज्ञानित्येषा वैदिकी श्रुतिः ।
 समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानापमानयोः ॥ १३ ॥
 भैक्ष्येण वर्तयेन्नित्यं नैकान्नादी भवेत्कचित् ।
 एकान्नादी भवेद्यस्तु कदाचिच्छुम्पटो यतिः ॥ १४ ॥
 निष्कृतिर्नैव तस्यास्ति धर्मशास्त्रेषु सर्वथा ।
 भवेत्त्रिषवणस्त्रायी भस्मोद्धूलितविग्रहः ॥ १५ ॥
 प्रणवं प्रजपेन्नित्यं मोक्षशास्त्रस्य चिन्तकः ।
 वेदान्तांश्च पठेन्नित्यं तेषामर्थाश्च चिन्तयेत् ॥ १६ ॥

१ व. 'त्तमाः ॥ २ ॥ २ व. ङ. च. छ. न. 'ति स्मृतिः । ३ च. छ. 'त् । जीर्ण' ।

४ घ. ङ. च. छ. न. द्विजाः ॥ ९ ॥ ५ क. ख. ग. 'शो शोनी नि' ।

आत्मानं चिन्तयेद्देवमीश्वरं विभुमन्ययम् ।
 अनन्तं निर्गुणं शान्तं पुरुषं प्रकृतेः परम् ॥ १७ ॥
 कारणं सर्वजगतामाधारं सर्वतोमुखम् ।
 चिद्रूपं शंकरं स्थाणुमानन्दमजरं विभुम् ॥ १८ ॥
 प्रेरकं सर्वभूतानामेकं ब्रह्म महेश्वरम् ।
 अप्रमेयमनाद्यन्तं स्वयंज्योतिः सनातनम् ॥ १९ ॥
 तन्निष्ठस्तन्मयो भूत्वा योगयुक्तो महासुखिः ।
 अचिरेणैव कालेन परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ २० ॥
 द्विजः संन्यसनादेव पापेभ्यः संप्रमुच्यते ।
 ज्ञानी मोक्षमवाप्नोति विराट्पदमखे रतः ॥ २१ ॥
 इति सर्वमशेषेण चातुराश्रम्यमीरितम् ।
 योऽनुविष्टेत्यनेन तस्य शंभुः प्रसीदति ॥ २२ ॥ ८९२ ॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरे सूतशैलकसंवादे वानप्रस्थादिधर्मकथनं
 नाम विशोऽध्यायः ॥ २० ॥

ऋषय ऊचुः—कथं भगवता सूत सर्ग उक्तो विवस्वता ।
 मन्वन्तराणि वेशाश्च तेषां च चरितं तथा ॥ १ ॥
 प्रतिसर्गः पुनश्चैव यथा भवति कृत्स्नशः ।
 ब्रूहि नः सूत सकलं यथा व्यासाच्छ्रुतं त्वया ॥ २ ॥
 सूत उवाच—शृणुध्वमृषयः सर्वे स्वेच्छालीलां महेशितुः ।
 महादेवात्मके सर्वे दृष्टमेतच्चराचरम् ॥ ३ ॥
 क्षोभ्यं विश्वमिदं तेन क्षोभको भगवाञ्जिहवः ।
 स संकोचबिकोशाभ्यां प्रधानत्वे व्यवस्थितः ॥ ४ ॥
 क्षोभ्यमानात्प्रधानाच्च पुंसः प्रादुरभूद्विजाः ।
 यदेतद्विस्तृतं बीजं प्रधानपुरुषात्मकम् ॥ ५ ॥
 महत्तत्त्वमिति प्रोक्तं बुद्धितत्त्वं तदुच्यते ।
 बुद्ध्यादयो विशेषान्ता अव्यक्तादीश्वरेच्छया ॥ ६ ॥
 पुरुषाधिष्ठितादेव जज्ञिरे मुनिपुंगवाः ।
 अहंकारस्ततो जज्ञे तन्मात्राणि ततो द्विजाः ॥ ७ ॥

१ क. ख. ग. ज. ० रं शुद्धमां । २ क. ख. ग. ज. ० रं शिवम् । ३ घ. ङ. च. छ. ज. ० रं महत्प्रकाशते ॥ २० ॥ ४ क. ख. ग. नश्चान्ते य । ५ घ. ङ. च. छ. ज. ० कारभ्यां ।

ततो भूतानि जातानि प्रेरितानि शिवेच्छया ।
 मनस्त्वव्यक्तजं प्राहुः प्रोक्तं तच्चोभयात्प्रकम् ॥ ८ ॥
 वैकारिकाद्रहंकारात्सर्गो वैकारिको भवेत् ।
 तैजसानीन्द्रियाण्याहुर्देवा वैकारिका दश ॥ ९ ॥
 वैकारिकात्तैर्जसश्च भूतादिश्चैव तामसः ।
 त्रिविधोऽयमहंकारः कथ्यते तच्चचिन्तकैः ॥ १० ॥
 भूतादेरभवत्सर्गो भूततन्मात्रसंज्ञितः ।
 विकुर्वाणस्तु भूतादिः शब्दमात्रं ससर्ज ह ॥ ११ ॥
 आकाशो जायते तस्मात्तस्य शब्दो गुणो मतः ।
 व्योम चैव विकुर्वाणं स्पर्शमात्रं ससर्ज ह ॥ १२ ॥
 *तस्मादुत्पद्यते वायुः स्पर्शस्तस्य गुणो भवेत् ।
 पवनश्च विकुर्वाणो रूपमात्रं ससर्ज ह ॥ १३ ॥
 तेजश्चोत्पद्यते तस्माद्रूपं तस्य गुणं विदुः ।
 तेजस्त्वेव विकुर्वाणं रसमात्रमभूत्ततः ॥ १४ ॥
 उत्पद्यन्ते ततश्चाऽऽपो रसस्तासां गुणो मतः ।
 विकुर्वत्यस्ततश्चाऽऽपो गन्धमात्रं ससर्जिरे ॥ १५ ॥
 गन्धाच्च पृथिवी जाता गन्धस्तस्यास्तु वै गुणः ।
 शब्दमात्रं यदाकाशं स्पर्शमात्रं समावृणोत् ॥ १६ ॥
 द्विगुणः प्रोच्यते वायुः शब्दस्पर्शात्मकः स्मृतः ।
 तथैव वियतो रूपं शब्दस्पर्शौ गुणानुभौ ॥ १७ ॥
 तेजस्ततः स्यान्निगुणं सशब्दस्पर्शरूपवत् ।
 रसमात्रं गुणाः सर्वे त्रय आद्याः समाविशन् ॥ १८ ॥
 आपश्चतुर्गुणास्तेन गन्धमात्रं समाविशन् ।
 तस्मात्पञ्चगुणा भूमिर्बला भूतेषु कथ्यते ॥ १९ ॥
 पुरुषाधिष्ठितत्वाच्च अव्यक्तानुग्रहेण च ।
 महदादिविशेषान्ता ऋण्डमुत्पादयन्ति ते ॥ २० ॥
 तस्मिन्कार्यं च करणं संसिद्धं परमेष्ठिर्नः ।
 प्राकृतेऽण्डे विरञ्चिस्तु क्षेत्रज्ञो ब्रह्मसंज्ञितः ॥ २१ ॥

* तस्मादुत्पद्यते इ-आदि रसमात्रमभूत्त इत्यन्तं वदच्चछसंज्ञितपुस्तकेषु न विद्यते ।

- १ ङ. च. छ. °जसाश्च । २ ङ. °ताश्चैव तु ता° । ३ क. ख. ग. ज. °संज्ञकः । वि° ।
 ४ ङ. °तादि श° । ५ ष. ङ. च. छ. ज. °सिद्धि प° । ६ ष. ङ. च. छ. ज. °नः । अङ्° ।
 ७ ङ. क्षेत्रज्ञो ब्र° ।

सर्वैः शरीरैः प्रथमः स वै पुरुष उच्यते ।
 आदिकर्ता स भूतानां ब्रह्माऽग्रे समवर्तत ॥ २२ ॥
 मेरुरुत्वं भवेत्तस्य जरायुश्चापि पर्वताः ।
 गर्भोदकं समुद्राश्च तस्याऽऽसन्परमेष्ठिनः ॥ २३ ॥
 विश्वं तत्राभवद्विषाः सदेवासुरमानुषम् ।
 अद्भिर्दशगुणाभिस्तु बाह्यतोऽण्डं समावृतम् ॥ २४ ॥
 आपो दशगुणेनैव तेजसा बहिरावृताः ।
 तेजो दशगुणेनैव बाह्यतो वायुनाऽऽवृतम् ॥ २५ ॥
 आकाशेनाऽऽवृतो वायुः खं तु भूतादिनाऽऽवृतम् ।
 महता चैव भूतादिरव्यक्तेनाऽऽवृतो महान् ॥ २६ ॥
 एतैरावरणैरण्डं सप्तभिः प्राकृतैर्वृतम् ।
 अव्यक्तप्रभवं सर्वमानुलोम्येन लीयते ॥ २७ ॥
 गुणाः कालवशादेव भवन्ति विषमाः समाः ।
 गुणसाम्ये लयो ज्ञेयो वैषम्ये सृष्टिरुच्यते ॥ २८ ॥
 ब्रह्माण्डमेव विभेन्द्रा ब्रह्मणः क्षेत्रमुच्यते ।
 क्षेत्रज्ञश्च स एवोक्तो विराञ्चिश्च प्रजापतिः ॥ २९ ॥
 सहस्रकोटयः सन्ति ब्रह्माण्डास्तिर्यगूर्ध्वजाः ।
 ब्रह्माणो हरयो रुद्रास्तत्र तत्र व्यवस्थिताः ॥ ३० ॥
 आज्ञया देवदेवस्य महादेवस्य शूलिनः ।
 ब्रह्माण्डानामसंख्यानां ब्रह्मविष्णुहरात्मनाम् ॥ ३१ ॥
 उद्भवे प्रलये हेतुर्भहादेव इति श्रुतिः ।
 अनन्तशक्तिर्भगवाननन्तमहिमास्पदः ॥ ३२ ॥
 अनन्तैश्वर्यसंपन्नो महादेवोऽम्बिकापतिः ।
 न तस्यै करणं कार्यं क्रिया वा विद्यते द्विजाः ॥ ३३ ॥
 स्वेच्छया भगवानीशः क्रीडत्यद्रिजया सह ।
 कथितः प्राकृतः सर्गः संक्षेपान्मुनिपुंगवाः ॥ ३४ ॥
 अबुद्धिपूर्वकस्त्वेष ब्राह्मी सृष्टिरथोच्यते ॥ ३५ ॥ ९२७ ॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरै सूतशौनकसंवादे प्राकृतसर्ग-
 कथनं नामैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

पुनश्चिन्तयतस्तस्य भूतसर्गोऽभ्यजायत ।

संविभागरताः क्रूरास्ते परिग्राहिणः स्मृताः ॥ २९ ॥

एते पञ्च समाख्याताः सर्गा देवेन भानुना ।

महतः प्रथमः सर्गो ज्ञातव्यो ब्रह्मणो द्विजाः ॥ ३० ॥

तन्मात्राणां द्वितीयस्तु भूतसर्गः स उच्यते ।

वैकारिकस्तृतीयस्तु प्रोक्त ऐन्द्रियको द्विजाः ॥ ३१ ॥

इत्येष प्राकृतः सर्गः संभूतो बुद्धिपूर्वकः ।

चतुर्थो मुख्यसर्गस्तु मुख्या वै स्थावराः स्मृताः ॥ ३२ ॥

तिर्यग्योन्यस्तु यः प्रोक्तस्तिर्यग्योन्यस्तु पञ्चमः ।

तथोर्ध्वश्रोतसां षष्ठो देवसर्गस्तु स स्मृतः ॥ ३३ ॥

ततोऽर्वाक्श्रोतसां सर्गः सप्तमः स तु मानुषः ।

अष्टमो भौतिकः सर्गो भूतादीनां द्विजोत्तमाः ॥

नवमश्चैव कौमारः प्राकृता वैकृतास्त्वमे ॥ ३४ ॥ ९६१ ॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरे स्तशौनकसंवादे बाराहकल्प-
प्राकृतादिसर्गकथनं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

सूत उवाच—स्ततः ससर्ज भगवान्देवोऽसावात्मनः सुतान् ।

सनातनं च सनकं सनन्दनमथापि च ॥ १ ॥

शंभुं सनत्कुमारं च पञ्चैतान्पद्मसंभवः ।

न सृष्टौ दधिरे बुद्धिं शिवैकध्यानतत्पराः ॥ २ ॥

×सृष्टौ तेष्वनपेक्षेषु मोहाविष्टः प्रजापतिः ।

तपस्तताप परमं न किञ्चित्प्रत्यपद्यत ॥ ३ ॥

गते बहुतिथे काले समभूत्क्रोधमूर्छितः ।

प्राणात्मकः समुद्भूतो ललाटाद्ब्रह्मणो हरः ॥ ४ ॥

केनापि हेतुना विप्राः सूर्यकोटिसमप्रभः ।

निश्चक्राम ततो भित्त्वा भालं भगवतो विधेः ॥ ५ ॥

रोदयित्वाऽब्जजन्मानं तस्माद्द्रु इति स्मृतः ।

अन्यानि सप्त नामानि नृणुध्वं मुनिपुंगवाः ॥ ६ ॥

भवः शर्वस्तथेशानः पशूनां पतिरेव च ।

भीमश्चोग्रो महादेव इति नामानि सत्तमाः ॥ ७ ॥

× वड-चछजसंज्ञितपुस्तकेष्विदं श्लोकार्धं न दृश्यते ।

१ घ. °ग्योनयो ये प्रोक्तस्ति° । २ ड. च. छ. °त्यतिपद्यते ॥ ३ ॥ ३ घ. ड. च.

°णोदितः ॥ ४ ॥

भूमिरापोऽनलो वायुव्योम सूर्यश्च चन्द्रमाः ।
 अष्टमी दीक्षितस्तत्र मूर्तिरीशस्य शूलिनः ॥ ८ ॥
 याभिवर््याप्तमिदं विश्वं विश्वस्यास्य जगन्मयः ।
 तेन विश्वेश्वरो देव इति नाम्ना शिवः स्मृतः ॥ ९ ॥
 प्रजाः सृजेति निर्दिष्टश्चन्द्रमौलिर्विरश्चिना ।
 ससर्ज मनसा रुद्रानात्मतुल्यान्महेश्वरः ॥ १० ॥
 नीलकण्ठास्त्रिनेत्रांश्च जटामुकुटमण्डितान् ।
 × वृषध्वजान्वीतरागाञ्जुरामरणवर्जितान् ॥ ११ ॥
 सर्वज्ञाश्चतकोटीस्तान्सर्वानुग्राहिणः परान् ।
 दृष्ट्वा तान्विविधान् रुद्रान्विरश्चिः प्राह शंकरम् ॥ १२ ॥
 जरामरणनिर्मुक्तापीदृशीं मा सृजः प्रजाम् ।
 सृजस्वान्यां सुरेशान प्रजां मृत्युसमन्विताम् ॥ १३ ॥
 ब्रह्माणमब्रवीच्छंभुर्नास्ति मे तादृशी प्रजा ।
 ततः प्रभृति विश्वात्मा न प्रासूत क्षुभाः प्रजाः ॥ १४ ॥
 रुद्रैरात्मसमुद्भूतैः क्रीडायुक्तस्तदाऽभवत् ।
 स्थाणुवशिश्रलो यस्मात्स्थितः स्थाणुरिति स्मृतः ॥ १५ ॥
 ज्ञानं वैराग्यमैश्वर्यं तपः सत्यं क्षमा धृतिः ।
 द्रष्टृत्वमात्मसंबोधो ह्यधिष्ठातृत्वमेव च ॥ १६ ॥
 अव्ययानि दशैतानि नित्यं तिष्ठन्ति शंकरे ।
 स एव भगवानीशो विश्वेशो नीललोहितः ॥ १७ ॥
 ततस्तमाह भगवान्ब्रह्मा संवीक्ष्य शंकरम् ।
 अनुगृह्य यथा मां त्वं पुत्रत्वे दत्तवान्वरम् ॥ १८ ॥
 अर्घ्यं तत्सफलं जातं चिन्तितं यन्मयेषितम् ।
 एवं विश्वेश्वरं शंभुं समाभाष्य चतुर्मुखः ॥
 स्तोत्रेणानेन तुष्टाव शिरस्याधाय चाञ्जलिम् ॥ १९ ॥
 ब्रह्मोवाच—नमस्तेऽस्तु महादेव नमस्ते परमेश्वर ।
 नमः शिवाय देवाय नमस्ते ब्रह्मरूपिणे ॥ २० ॥

× वृषध्वजानित्यादि पदानित्यन्तं कसंज्ञितपुस्तके नास्ति ।

१ घ. °दं सर्वं वि° । २ घ. ङ. ख. छ प्रजां सृ° । ३ क. ख. ग. घ. ङ, मां च
 ४° । ४ क. ख. ग. °य नस्तत्फलं । ५ घ. °न्मयेषितं° ।

यस्य द्यौरभवन्मूर्धा पादौ पृथ्वी दिशो भुजाः ।
 आकाशमुदरं तरमै विराजे प्रणमाम्यहम् ॥ ३४ ॥
 संतापयति यो नित्यं स्वभाभिर्भासयन्दिशः ।
 ब्रह्मतेजोमयं विश्वं तस्मै सूर्यात्मने नमः ॥ ३५ ॥
 हव्यं वहति यो नित्यं रौद्री तेजोमयी तनुः ।
 कव्यं पितृगणानां च तस्मै बह्व्यात्मने नमः ॥ ३६ ॥
 आप्याययति यो नित्यं स्वधाम्ना सकलं जगत् ।
 पीयते देवतासंघैस्तस्मै चन्द्रात्मने नमः ॥ ३७ ॥
 विभर्त्यशेषभूतानि योऽन्तश्चरति सर्वदा ।
 शक्तिर्माहेश्वरी तुभ्यं तस्मै वाय्वात्मने नमः ॥ ३८ ॥
 सृजत्यशेषमेवेदं यः स्वकर्मानुरूपतः ।
 स्वात्मन्यवस्थितस्तस्मै चतुर्वक्त्रात्मने नमः ॥ ३९ ॥
 यः शेते शेषज्ञयने विश्वमावृत्य मायया ।
 आत्मानुभूतियोगेन तस्मै विश्वात्मने नमः ॥ ४० ॥
 विभार्ति शिरसा नित्यं द्विसप्तभुवनात्मकम् ।
 ब्रह्माण्डं योऽखिलाधारं तस्मै शेषात्मने नमः ॥ ४१ ॥
 यः परान्ते परानन्दं पीत्वा दिव्यैकसाक्षिणम् ।
 नृत्यत्यनन्तमहिमा तस्मै रुद्रात्मने नमः ॥ ४२ ॥
 योऽन्तरा सर्वभूतानां नियन्ता तिष्ठतीश्वरः ।
 तं सर्वसाक्षिणं देवं नमस्ते परमात्मने ॥ ४३ ॥
 यस्य केशेषु जीमूता नद्यः सर्वाङ्गसंधिषु ।
 कुक्षौ समुद्राश्चत्वारस्तस्मै व्योमात्मने नमः ॥ ४४ ॥
 यं विनिद्रौ यतश्वासाः संतुष्टाः समदर्शिनः ।
 ज्योतिः पश्यन्ति युञ्जानास्तस्मै योगात्मने नमः ॥ ४५ ॥
 यस्य भासा विभातीदं तदहं तमसः परम् ।
 तत्त्वं सदा निराकारं चिद्रूपं पारमेश्वरम् ॥ ४६ ॥
 = यया संतरते मायां योगी संक्षीणकल्पषः ।
 अपरान्तामपर्यन्तां तस्मै विद्यात्मने नमः ॥ ४७ ॥

= गजसंज्ञितपुस्तकयोरथ श्लाको नास्ति ।

१ घ. छ. च. छ. 'भूतयो' । २ च. छ. ज. 'मस्ये भवतस्तनुम् ॥ ४३ ॥ ३ क. ख. ग. °ब्रा जित° । ४ क. ख. ग. म्° । नमामि सर्वगं नित्यं चि° ।

यस्य द्यौरभवन्मूर्धा पादौ पृथ्वी दिशो भुजाः ।
 आकाशमुदरं तरमै विराजे प्रणमाम्यहम् ॥ ३४ ॥
 संतापयति यो नित्यं स्वभाभिर्भासयन्दिशः ।
 ब्रह्मतेजोमयं विश्वं तस्मै सूर्यात्मने नमः ॥ ३५ ॥
 हव्यं वहति यो नित्यं रौद्री तेजोमयी तनुः ।
 कव्यं पितृगणानां च तस्मै बह्व्यात्मने नमः ॥ ३६ ॥
 आप्याययति यो नित्यं स्वधाम्ना सकलं जगत् ।
 पीयते देवतासंघैस्तस्मै चन्द्रात्मने नमः ॥ ३७ ॥
 विभर्त्यशेषभूतानि योऽन्तश्चरति सर्वदा ।
 शक्तिर्माहेश्वरी तुभ्यं तस्मै वाय्वात्मने नमः ॥ ३८ ॥
 सृजत्यशेषमेवेदं यः स्वकर्मानुरूपतः ।
 स्वात्मन्यवस्थितस्तस्मै चतुर्वक्त्रात्मने नमः ॥ ३९ ॥
 यः शेते शेषशयने विश्वमावृत्य मायया ।
 आत्मानुभूतियोगेन तस्मै विश्वात्मने नमः ॥ ४० ॥
 विभार्ति शिरसा नित्यं द्विसप्तशुवनात्मकम् ।
 ब्रह्माण्डं योऽखिलाधारं तस्मै शेषात्मने नमः ॥ ४१ ॥
 यः परान्ते परानन्दं पीत्वा दिव्यैकसाक्षिणम् ।
 नृत्यत्यनन्तमहिमा तस्मै रुद्रात्मने नमः ॥ ४२ ॥
 योऽन्तरा सर्वभूतानां नियन्ता तिष्ठतीश्वरः ।
 तं सर्वसाक्षिणं देवं नमस्ते परमात्मने ॥ ४३ ॥
 यस्य केशेषु जीमूता नद्यः सर्वाङ्गसंधिषु ।
 कुक्षौ समुद्राश्चत्वारस्तस्मै व्योमात्मने नमः ॥ ४४ ॥
 यं विनिद्रां यतश्वासाः संतुष्टाः समदर्शिनः ।
 ज्योतिः पश्यन्ति युञ्जानास्तस्मै योगात्मने नमः ॥ ४५ ॥
 यस्य भासा विभातीदं तदहं तमसः परम् ।
 तत्त्वं सदा निराकारं चिद्रूपं पारमेश्वरम् ॥ ४६ ॥
 = यया संतरते मायां योगी संक्षीणकल्पषः ।
 अपरान्तामपर्यन्तां तस्मै विद्यात्मने नमः ॥ ४७ ॥

= गजसंज्ञितपुस्तकयोरय श्लाको नास्ति ।

१ घ. ङ. च. छ. 'भूतयो' । २ च. छ. ज. 'मस्ये भवतस्तनुम् ॥ ४३ ॥ ३ क. ख. ग. °द्वा जित' । ४ क. ख. ग. म. ° । नमामि सर्वगं नित्यं । चि' ।

नित्यानन्दं निराधारं निष्कलं परमं शिवम् ।
 प्रपद्ये परमात्मानं भवन्तं परमेश्वरम् ॥ ४८ ॥
 एवं स्तुत्वा महादेवं ब्रह्मा तद्भावभाषितः ।
 प्राञ्जलिः प्रणतस्तस्थौ गृणन्ब्रह्म सनातनम् ॥ ४९ ॥
 ततस्तस्य महादेवो नित्ययोगमनुत्तमम् ।
 ऐश्वर्यं ब्रह्मसद्भावं वैराग्यं च ददौ हरः ॥ ५० ॥
 कराभ्यां सुशुभाभ्यां च उपस्पृश्य महेश्वरः ।
 व्याजहार महादेवः सोऽनुशृण्व पितामहम् ॥ ५१ ॥
 यस्त्वयाऽभ्यर्थितो ब्रह्मन्पुत्रत्वेऽहं मया कृतम् ।
 त्वमिदानीं ममाऽऽदेशात्सृजस्व विविधाः प्रजाः ॥ ५२ ॥
 त्रिधा भिन्नोऽस्म्यहं ब्रह्मन्ब्रह्मविष्णुहराख्यया ।
 सर्गरक्षालयगुणैर्निर्गुणोऽहं न संशयः ॥ ५३ ॥
 स त्वं ममाग्रतः पुत्रः सृष्टिहेतोर्विनिर्मितः ।
 ममैव दक्षिणादङ्गाद्गामाङ्गात्पुरुषोत्तमः ॥ ५४ ॥
 ममैव हृदयौटुद्रः संजातः कामरूपधृक् ।
 ब्रह्मविष्णुहराख्यानां यः परः परमेश्वरः ॥ ५५ ॥
 तं महान्तं महादेवं ब्रह्मञ्जानन्ति सूरयः ।
 एवं ब्रह्माणमाभाष्य दत्त्वा च विविधान्वरान् ॥ ५६ ॥
 अन्तर्हितो महादेवः पश्यतः पद्मजन्मनः ।
 अनुग्रहात्ततस्तस्य तस्माज्जानोदयो भवेत् ॥ ५७ ॥
 ततश्च पाशविच्छित्तिः शिव एव भवेत्ततः ।
 नश्यन्ति व्याधयस्तस्य गलगण्डग्रहादयः ॥ ५८ ॥
 ऐहिकीं लभते सिद्धिं चिरंजावित्वमेव च ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवलोके महीयते ॥ ५९ ॥ १०२० ॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरे सूतशौनकसंवादे हरोत्पत्त्यादि-
 कथनं नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

ऋषय ऊचुः—कथं स भगवाञ्छंभुः सर्वस्याऽऽद्योऽपि सन्विभुः ।

चतुर्मुखस्य पुत्रत्वमगमत्केन हेतुना ॥ १ ॥

१ क. ख. ग. नित्यं यो । २ व. ड. 'भ्यां तु शु' । ३ क. ख. ग. 'याद्भद्रः ।

४ क. ख. ग. 'वाङ्म' । ५ क. ख. ग. 'तं मां महादेव इति त्र' । ६ क. ख. ग. 'जीवन्' ।

दक्षिणाङ्गभ्रवो ब्रह्मा महादेवस्य शूलिनः ।

कथं तत्पद्मयोनिर्त्वं विरञ्चेरिति नो वद ॥ २ ॥

सूत उवाच—आसीदेकार्णवे घोरे नष्टे वै सचराचरे ।

द्वैवाश्च दानवाश्चैव मुनयो मनवस्तथा ॥ ३ ॥

निर्विद्यन्ते तदा तस्मिन्संजाते प्रतिसंचरे ।

नारायणो महायोगी शेते तस्मिन्स्तमोमये ॥ ४ ॥

योगनिद्रां समासाद्य शेषाद्दृश्यने द्विजाः ।

उद्भूतं पङ्कजं तस्य नाभौ भगवतो हरेः ॥ ५ ॥

दिव्यगन्धसमोपेतं शतयोजनविरतृतम् ।

तस्यैव शयनस्थस्य दिव्यं वर्षशतं मतम् ॥ ६ ॥

ब्रह्मा जगाम तं देशं यत्राऽऽस्त्वे पुरुषोत्तमः ।

सभुत्थाप्य च तं ब्रह्मा करेण मधुसूदनम् ॥

मायया मोहितो ब्रह्मा तगुषाच्च सुरेश्वरम् ॥ ७ ॥

अस्मिन्नेकार्णवे घोरे शेते कोऽत्र भवानहो ।

ब्रूहीत्युक्तेऽब्रवीद्विष्णुर्ब्रह्माणं तेजसां निधिः ॥ ८ ॥

न जानासि कथं मूढ मामन्तर्यामिणं त्रिभुम् ।

सर्वस्याऽऽद्यं सुरश्रेष्ठं जानीहीत्यब्रवीद्विभुः ॥ ९ ॥

एवमुक्त्वा पुनश्चक्री जानन्नपि पितामहम् ।

को भवानिति तं प्राह ब्रह्मा हरिमथाब्रवीत् ॥ १० ॥

अहं वै सर्वभूतानामाद्यः सर्वजगत्पतिः ।

ब्रह्माणं मां परं देवं जानीहि पुरुषर्षभ ॥ ११ ॥

चराचरात्मकं विश्वं मयि तिष्ठति सर्वदा ।

मध्येव विलयश्चान्ते पुनरेव न संशयः ॥ १२ ॥

एवं पितामहेनोक्तो भगवान्कमलापतिः ।

प्रविष्टो ब्रह्मणो देहं तत्र लोकान्दर्शय सः ॥ १३ ॥

विस्मितः कमलाकान्तो निर्गतश्च विधेर्मुखात् ।

सहस्रशीर्षा पुरुषः पुनर्ब्रह्माणमब्रवीत् ॥ १४ ॥

विधे त्वमपि मद्देहं प्रविश्याशु विलोकय ।

चराचरात्मकाल्लोकान्सदेवासुरमानुषान् ॥ १५ ॥

ततो विरिञ्चिर्भगवानुदरं कमलापतेः ।
 प्रविश्य भुवनान्सर्वान्हृद्वाऽभूद्विस्मितो विधिः ॥ १६ ॥
 नापश्यन्निर्गमद्वारं पिहितानि च चक्रिणा ।
 ततोऽसौ नाभिपद्मस्य नालमार्गमविन्दत ॥ १७ ॥
 तेन मार्गेण निर्गत्य ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः ।
 रेजे पङ्कजमध्यस्थो देवदेवः पितामहः ॥ १८ ॥
 तमब्रवीद्ब्रह्मदापाणिर्ब्रह्माणममितद्युतिः ।
 लीलार्थमेतत्सकलं पितामह कृतं मया ॥ १९ ॥
 न मात्सर्यात्सुरश्रेष्ठ द्वाररोधो मया कृतः ।
 त्वमेव जगतो मान्यः सर्वस्याऽऽद्यः पितामहः ॥ २० ॥
 पुत्रत्वे त्वामहं याचे देहि मे कमलासन ।
 पद्मयोनिरिति ख्यातिं मत्प्रियार्थं गमिष्यसि ॥ २१ ॥
 ततः स्वयंभूविंश्वादिश्चक्रिणे वरमुत्तमम् ।
 दत्त्वा प्रहर्षमगमत्सर्वभूतात्मको विभुः ॥ २२ ॥
 ततस्तमब्रवीद्विष्णुं नाऽऽवाभ्यां विद्यते परम् ।
 त्वन्मयं मन्मयं सर्वमेका मूर्तिद्विधा स्थिता ॥ २३ ॥
 एवं निगदितो विष्णुर्ब्रह्मणा परमेष्ठिना ।
 विरञ्चयं प्रतिज्ञा ते निष्फलैव भविष्यति ॥ २४ ॥
 किं न पश्यसि विश्वेशं स्वयंज्योतिः सनातनम् ।
 सर्वात्मकमुमाकान्तमनादिनिधनं परम् ॥ २५ ॥
 गच्छाऽऽवाभ्यां परं देवमधिकं शरणं विधे ।
 एवं हरेर्निगदितं श्रुत्वा ब्रह्मा तमब्रवीत् ॥ २६ ॥
 आवाभ्यामधिकः कश्चिद्विद्येतेति मुधा हरे ।
 भाषसे निद्रयाऽऽविष्टस्त्यज मोहं महामते ॥ २७ ॥
 * विष्णुरुवाच—मैवं विधे यदज्ञात्वा परं भावं महेश्वरैः ।
 अस्तीति नान्यथाऽहं ते ब्रवीमि कमलासन ॥ २८ ॥
 मोहितात्मा न संदेहो मायया परमेष्ठिनः ।
 मायी विश्वात्मको रुद्रो मायाशक्तिस्तु शांकरि ॥ २९ ॥

* कलमवदच्चसंज्ञितपुस्तकेषु विष्णुरुवाचेति नास्ति ।

१ घ. °मस्थानं पि° । २ ख. ग. घ. च. छ. ज. युतिम् । ली° । ३ घ. छ. च. छ.
 ज. °मेकम्° । ४ क. ख. ग. °इयति वि° । ५ क. ख. ग. घ. °श्वरम् । नास्ती° । ६ घ.
 °रे । नास्तीतित्वन्य° ।

यस्मात्सर्वमिदं ब्रह्मोन्विष्युरुद्रेन्द्रपूर्वकम् ।
 महाभूतेन्द्रियैः सर्वैः प्रथमं संप्रसूयते ॥ ३० ॥
 सर्वैश्वर्येण संपन्नो नाम्ना सर्वेश्वरः स्वयम् ।
 सर्वैर्मनुक्षुभिर्धैर्यः शंभुराकाशमध्यगः ॥ ३१ ॥
 योऽग्रे त्वां विदधे पुत्रं तव वेदांश्च दत्तवान् ।
 यत्प्रसादाच्चया लब्धं प्राजापत्यमिदं पैदम् ॥ ३२ ॥
 एको बहूनां जन्तूनां निष्क्रियाणो च सत्क्रियाः ।
 य एकं बहुधा बीजं करोति स महेश्वरः ॥ ३३ ॥
 जीवैरेभिरिमाँलोकान्सर्वानेको य ईशते ।
 य एका भगवान् रुद्रो न द्वितीयोऽरित कश्चन ॥ ३४ ॥
 सदा जनानां हृदये संनिविष्टोऽपि यः परैः ।
 अलक्ष्यो लक्षयन्विश्वमधितिष्ठति सर्वदा ॥ ३५ ॥
 यस्तु कालात्मयुक्तानि कारणान्यपि लीलया ।
 अनन्तशक्तिरैकात्मा भगवानधिधिष्ठति ॥ ३६ ॥
 यस्य शंभोः परा शक्तिर्भावगम्या मनोहरा ।
 निर्गुणा स्वगुणैरेव निगूढा निष्कला शिवा ॥ ३७ ॥
 एष देवो महादेवो विज्ञेयः सर्वदा जनैः ।
 न तस्य परमं किञ्चित्पदं समधिगम्यते ॥ ३८ ॥
 अयमादिरनाद्यन्तः स्वभावादेव निर्मलः ।
 अनन्तः परिपूर्णश्च स्वेच्छाधीनश्चराचरः ॥ ३९ ॥
 उत्तरोत्तरभूतानामुत्तरश्च निरुत्तरः ।
 अनन्तमहिमां भूमिरपरिच्छिन्नवैभवः ॥ ४० ॥
 अनेन चित्रकृत्येन प्रथमं सृज्यते जगत् ।
 अन्तकाले पुनश्चेदमस्मिन्प्रलयमेष्यति ॥ ४१ ॥
 दृश्यश्च पतितैर्मूढैर्दुर्जनैरपि कुत्सितैः ।
 भक्तैरन्तर्बहिश्चापि पूज्यः संभोव्य एव च ॥ ४२ ॥
 तदीयं त्रिविधं रूपं स्थूलं सूक्ष्मं ततः परम् ।
 अस्मदाद्यैः सुरैर्दृश्यं स्थूलं सूक्ष्मं तु योगिभिः ॥ ४३ ॥

१ घ. ड. च. छ. 'ह्रन्त्रह्रत्' । २ क. ख. ग. 'संपूर्णो ना' । ३ घ. 'ब्रे मां वि' ।
 ४ क. ख. ग. ज. परम् । ५ घ. ड. च. छ. 'णां स स' । ६ छ. 'त्क्रियः । य' । ७ घ. ड.
 च. छ. 'क्ताभिः का' । ८ घ. ड. च. छ. ज. 'रेवाऽऽत्मा । ९ क. ख. ग. झ. 'नोरमा' ।
 नि' । १० फ. ख. य. 'मा शक्तिर' । ११ क. ख. ग. 'दुर्जनि' । १२ क. ख. ग. झ.
 'भाष्य ए' ।

ततः परं तु यन्नित्यं ज्ञानमानन्दमव्ययम् ।
 तद्विष्टैरतत्परैर्भक्तैर्दृश्यते व्रतमारिथैः ॥ ४४ ॥
 बहुनाऽत्र किमुक्तेन ब्रह्मन्सर्वेश्वरे शिवे ।
 भक्तिरेव सदा कार्या यया युक्तो विमुच्यते ॥ ४५ ॥
 प्रसादादेव सा भक्तिः प्रसादो भक्तिसंभवः ।
 यथेहाङ्कुरतो बीजं बीजतो वा यथाऽङ्कुरः ॥ ४६ ॥
 तस्य प्रसादलेशेन पशोः पशुपरिक्षयः ।
 तस्मात्पशुपतिः शंभुः पशवस्त्वस्मदादयः ॥ ४७ ॥
 सर्वेषां मुक्तिदः शंभुस्तेषां भावानुरूपतः ।
 गर्भस्थो मुच्यते कश्चिज्जायमानस्तथा परः ॥ ४८ ॥
 बालो वा तरुणो वाऽथ वृद्धो वा मुच्यते परः ।
 तिर्यग्योनिगतः कश्चिन्मुच्यते नारकी परः ॥ ४९ ॥
 अपरस्तूदरप्राप्तो मुच्यते स्वपदक्षयात् ।
 कश्चित्क्षीणपद्मो भूत्वा पुनरावर्त्य मुच्यते ॥ ५० ॥
 कश्चिदूर्ध्वगतस्तस्मिन्स्थित्वा स्थित्वा विमुच्यते ।
 तस्मान्नैकप्रकारेण नराणां मुक्तिरिष्यते ॥ ५१ ॥
 ज्ञानभावानुरूपेण प्रसादेनैव निर्वृतिः ।
 त्वमका भगवन्मूर्तिरन्या नारायणी परा ॥ ५२ ॥
 रौद्री तृतीया कथिता जगत्संहारकारिणी ।
 एतासां प्रेरकः शंभुः स्वे स्वे कार्ये चतुर्मुख ॥ ५३ ॥
 निर्गुणोऽपि गुणाध्यक्षः स्वतन्त्रैश्वर्यविग्रहः ।
 तमीश्वरं महादेवं न पश्यसि कथं विधे ॥ ५४ ॥
 दिव्यं ददामि ते चक्षुर्येन पश्यसि तं शिवम् ।
 विष्णोर्भगवतो ब्रह्मा दिव्यं चक्षुरवाप्य तु ॥ ५५ ॥
 अपश्यत्स महादेवं प्रत्यक्षं पुरतः स्थितम् ।
 ब्रह्मा लब्ध्वा परं ज्ञानमैश्वरं निर्गुणं परम् ॥ ५६ ॥
 तमेव शरणं गत्वा संस्तूय विविधैः स्तवैः ।
 प्रीतो भूत्वा महादेवश्चतुर्मुखमथाब्रवीत् ॥ ५७ ॥

१ घ. ड. छ. ज. °मदय° । २ क. ख. ग. °ते इदमश्रितैः । ३ घ. ड. च. छ.
 °मेको भवान्म्' । ४ घ. ड. च. छ. °णं मत्वा ।

ईश्वर उवाच—स्तोत्रैर्बहुविधैर्भक्त्या तोषितोऽहं विधे त्वया ।

मुक्तो भविष्यसि क्षिप्रं मत्समश्च न संशयः ॥ ५८ ॥

मयैष सृष्टः सृष्ट्यर्थं त्वमेव च जनार्दनः ।

वरं ददामि ते ब्रह्मन्वरयस्त्व यथेप्सितम् ॥ ५९ ॥

एवं शंभोर्निगदितं श्रुत्वा चैव पितामहः ।

विष्णुं निरीक्ष्य पुरतः स्थितमाहं महेश्वरम् ॥ ६० ॥

* ब्रह्मोवाच—भगवन्देवदेश सर्वज्ञ गिरिजापते ।

त्वामेव पुत्रमिच्छामि त्वया वा सदृशं सुतम् ॥ ६१ ॥

त्वन्मायामोहितः शंभो न वेद्मि त्वां परं शिवम् ।

नमामि तव पादाब्जं योगिनां भवभेषजम् ॥ ६२ ॥

श्रुत्वा विरञ्चैर्वचनं देवदेवः पिनाकधृक् ।

ब्रह्माणमब्रवीत्पुत्रं समालोक्याथ चाक्रणम् ॥ ६३ ॥

प्रार्थितं यस्त्वया ब्रह्मस्तत्कारिष्यामि पुत्रक ।

अहमंशेन भविता पुत्रैस्तव पितामह ॥ ६४ ॥

ज्ञानं मद्रिषयं क्षिप्रं भविष्यति तवानघ ।

सृज त्वं मत्प्रसादेन चराचरमिदं जगत् ॥ ६५ ॥

एष योगीश्वरः शार्ङ्गी ममैवांशो न संशयः ।

सार्हाय्ये भविता ब्रह्मन्ममाऽऽदेशात्तवानघ ॥ ६६ ॥

एवं दत्त्वा वरं शंभुर्ब्रह्मणे द्विजसत्तमाः ।

अथाब्रवीद्वृषीकेशं प्राञ्जलिं पुरतः स्थितम् ॥ ६७ ॥

वरं वरय दास्यामि तव नारायणाव्यय ।

नाऽऽवाभ्यां विद्यते भेदो मच्छक्तिस्त्वं न संशयः ॥ ६८ ॥

त्वन्मयं मन्मयं सर्वमव्यक्तं पुरुषात्मकम् ।

ज्ञानज्ञेयात्मकं विश्वं त्वन्मयं मन्मयं हरे ॥ ६९ ॥

ज्ञाताऽहं ज्ञानरूपस्त्वं मन्ताऽहं त्वं मतिर्हरे ।

प्रकृतिस्त्वं सुरश्रेष्ठ पुरुषोऽहं न संशयः ॥ ७० ॥

त्वं चन्द्रमा अहं सूर्यः शर्वरी त्वमहं दिनम् ।

त्वमेव माया विश्वस्य मायाऽहं परमा विभो ॥ ७१ ॥

* ब्रह्मोवाचेति दृढचङ्कसञ्ज्ञि पस्तकेषु नास्ति ।

१ घ. ड. च. छ. ज. मृः। सृ° । २ ज. °ह पर वचः ॥ ६० ॥ ३ ड. °वस्ते च षि° ।

४ क ल. ग. °हाद्यहरेन भविता ममा° । ५ घ. ड. °हणो द्वि° । ६ घ. ड. च. छ.

°मार्थतः ॥ ७१ ॥

एवं शंभोर्वचः श्रुत्वा वासुदेवो निरञ्जनः ।
 अब्रवीत्परमात्मानं महादेवं द्विजोत्तमाः ॥ ७२ ॥
 विष्णुरुवाच—निश्चला त्वयि मे भक्तिर्भवत्वव्यभिचारिणी ।
 वरैः किमन्यैर्भगवन्करोमि सुरपूजित ॥ ७३ ॥
 एवमस्त्वित्यथाऽऽभाष्य समालिङ्ग्य च शार्ङ्गिणम् ।
 पालयैतन्ममाऽऽदेशादित्युक्त्वाऽन्तर्हितो हरः ॥ ७४ ॥
 अभवद्ब्रह्मणः पुत्रो यथा देवस्त्रिलोचनः ।
 तथा सर्वभशेषेण कथितं मुनिपुंगवाः ॥ ७५ ॥ १०९५ ॥
 इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरे सूतशौनकसंवादे ब्रह्म-
 पद्मयोनिर्त्वादिकथनं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥
 ऋषय ऊचुः—कथं भगवती गौरी शंकरार्थशरीरिणी ।
 परब्रह्मात्मिका नित्या परमाऽऽकाशमध्यगा ॥ १ ॥
 सर्वशक्तिमयी शान्ता निर्गुणा निरुपद्रवा ।
 आदिमध्यान्तरहिता सर्वोपाधिविवर्जिता ॥ २ ॥
 स्वर्भाभिर्भासयन्तीदं विश्वमेतत्सुरेश्वरी ।
 नित्यानन्दा निरातङ्गा निर्विभागा निरञ्जना ॥ ३ ॥
 पृथक्शरीरमकरोत्कथं सा परमेश्वरी ।
 वयं तच्छ्रोतुमिच्छामः सूत वक्तुमिहाहसि ॥ ४ ॥
 सूत उवाच—विश्वेश्वरान्महादेवाद्वरं लब्ध्वा पितामहः ।
 प्रजाः ससर्ज भगवान् व्यवर्धन्त ताः प्रजाः ॥ ५ ॥
 दुःखितोऽभूत्तदा ब्रह्मा प्रजा दृष्ट्वा तु दुर्बलाः ।
 मेनेऽकृतार्थमात्मानं प्रादुर्भूतस्ततो हरः ॥ ६ ॥
 ब्रह्माणमब्रवीच्छंभुर्जातं त्वद्दुःखकारणम् ।
 सर्वतः शर्मणे यत्र भविष्यति तवानघ ॥ ७ ॥
 क्रियतां वै तथेत्युक्त्वा कर्तुं समुपचक्रमे ।
 अर्धनारीश्वरो देवैः स्वयं विश्वेश्वरः शिवः ॥ ८ ॥
 नारीभागान्महादेवः ससर्ज पृथगीश्वरीम् ।
 ब्रह्मात्मिकां परां शक्तिं कोटिवालार्कभासुराम् ॥ ९ ॥

१ क. ख. ग. °पलवा । २ घ. °भासा भास° । ३ ड. °न्तीह वि° । ४ ख. म. झ.
 °र्भमे तत्र । घ. °र्भणो य° । ५ च. छ. °वः स्त्रियावि° ।

न तस्या विद्यते जन्म जातेति किल भाति या ।
 परं भावं न जानन्ति यस्य ब्रह्मादयः सुराः ॥ १० ॥
 यस्यास्तु शक्तिभिर्वीच्या ब्रह्माण्डानां च कोटयः ।
 भर्तुरङ्गाद्विभक्तेव दृष्टा साऽथ घिरञ्चिना ॥ ११ ॥
 अब्रवीत्प्राञ्जलिभूत्वा विश्वेश्वरीं पितामहः ॥ १२ ॥
 ब्रह्मोवाच—त्वां नमामि शिवां शान्तामीश्वरार्थशरीरिणीम् ।
 अनाद्यनन्तविभवां मूलप्रकृतिमीश्वरीम् ॥ १३ ॥
 जन्ममृत्युजरातीतां जन्ममृत्युजरापहाम् ।
 क्षेत्रज्ञशक्तिनिलयां परमाकाशमध्यगाम् ॥ १४ ॥
 ब्रह्मेन्द्रविष्णुनमितां षष्टमूर्त्यङ्गिनीमजाम् ।
 प्रधानपुरुषातीतां सावित्रीं वेदमातरम् ॥ १५ ॥
 ऋग्यजुःसामनिलयाभूर्ज्वां कुण्डलिनीं पराम् ।
 विश्वेश्वरीं विश्वमयीं विश्वेश्वरपतिव्रताम् ॥ १६ ॥
 विश्वसंहारकरणीं विश्वमायाप्रवर्तिनीम् ।
 सर्गस्थित्यन्तकरिणीं व्यक्तान्यक्तस्वरूपिणीम् ॥ १७ ॥
 पैहि मां देवदेवेशि शरणागतवत्सले ।
 नान्यां गतिर्मदेशामि मम त्रैलोक्यवन्दिते ॥ १८ ॥
 त्वं माता मम कल्याणि पिता सर्वेश्वरः शिवः ।
 सृष्टोऽहं त्रिपुरघ्नेन सृष्ट्यर्थं शंकरप्रिये ॥ १९ ॥
 विविधाश्च प्रजाः सृष्ट्य न वृद्धिसुपयान्ति ताः ।
 ततः परं प्रजाः सर्वा मैथुनप्रभवाः किल ॥ २० ॥
 संवर्धयितुमिच्छामि कृत्वा सृष्टिमत्तः परम् ।
 शक्तीनां खलु सर्वासां त्वत्तः सृष्टिः प्रवर्तते ॥ २१ ॥
 नैव सृष्टं त्वया पूर्वं शक्तीनां यत्कुलं शिवे ।
 सर्वेषां देहिनां देवि सर्वशक्तिप्रदायिनी ॥ २२ ॥
 त्वमेव नात्र संदेहस्तस्मात्त्वं वरदा भव ।
 मम सृष्टिविवृद्ध्यर्थमंशेनैकेन शाश्वते ॥ २३ ॥
 मम पुत्रस्य दक्षस्य पुत्री भव शुचिस्मिते ।
 प्रार्थिता वै तदा देवी ब्रह्मणा मुनिपुंगवाः ॥ २४ ॥

क. ख. ग. झ. 'श्वरीं प्रिये' । २ घ. ड. च छ ज. 'मितां तथा मू' । ३ च.
 छ. 'शक्ति त्वां दे' । ४ घ. 'या सर्वे' । ५ ड. 'म शक्तिवि' । ६ क. ख. ग. झ. 'ब सुरे
 श्वरि । मा' ।

एकां शक्तिं भ्रुवोर्मध्यात्ससर्जाऽऽत्समप्रभाम् ।
 आह तां प्रहसन्नेक्ष्य देवीं विश्वेश्वरो हरः ॥ २५ ॥
 ब्रह्मणो वचनादेवि कुरु तस्यं यथेप्सितम् ।
 आदाय शिरसा शंभोराज्ञां सा परमेश्वरी ॥ २६ ॥
 अ भवद्दक्षदुहिता रवेच्छया ब्रह्मरूपिणी ।
 पुनराद्या परा शक्तिः शंभोर्देहं समाविशत् ॥ २७ ॥
 अर्धनारीश्वरो देवो विभातीति हि नः श्रुतिः ।
 ततः प्रभृति विप्रेन्द्रा मैथुनप्रभवाः प्रजाः ॥ २८ ॥
 एवं वः कथिता विप्रा देव्याः संभूतिरुत्तमा ।
 पठेद्यः शृणुयाद्वाऽपि संततिरतस्य वर्धते ॥ २९ ॥ ११२४ ॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरे सूतशौनकसंवादे गौरौपृथ-
 ङ्शरीरत्वादिकथनं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

सूत उवाच—हिरण्यगर्भः शिवयोर्लब्ध्वा वरमनुकम्पम् ।

असृजद्भगवान्ब्रह्मा मरीच्यादीनकल्पषान् ॥ १ ॥
 मरीचिभृग्वङ्गिरसः पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ।
 दक्षमग्निं वसिष्ठं च सोऽसृजन्मनसा विश्वः ॥ २ ॥
 देवासुरमनुष्यांश्च पितृंश्चापि प्रजापतिः ।
 असृजन्क्रमशः सर्वानन्धकारे च राक्षसांन् ॥ ३ ॥
 गन्धर्वान्स तथा नागान्यसांश्चापि सहस्रशः ।
 असृजन्मुखतो विमान्वाहुभ्यां क्षत्रियान्विष्टुः ॥ ४ ॥
 ऊरुद्रयात्तथा वैश्यान्पादाच्छूद्रान्ससृज ह ।
 छन्दांसि वेदान्यज्ञांश्च कल्पसृजमतः परम् ॥ ५ ॥
 वेदाङ्गानि ततः सृष्ट्वा मैथुनप्रभवामतः ।
 सृष्टिं कर्तुं मूर्तिं चक्रे देवदेवः पितामहः ॥ ६ ॥
 स्वयमप्यर्धतो नारी त्वर्धेन पुरुषोऽभवत् ।
 अर्धेन नारी या तस्माच्छतरूपाऽभ्यजायत ॥ ७ ॥
 स्वायंभुवं मनुं ब्रह्मा चार्धेन वपुषाऽसृजत् ।
 शतरूपां च या देवी तपरत्पत्वा सुदुश्चरम् ॥ ८ ॥

१ क. ख. झ. 'र्मधे सप्त' । २ व. ड. च. छ. 'स्य ममेऽपे' । ज 'स्य ममेऽपि' ।

३ क. ख. ग. स 'न्धर्वाश्च त' । ४ घ मनश्चक्रे । ५ व. ड. ज. 'पा तु या' ।

अन्वपद्यत भर्तारं मनुं स्वायंभुवं द्विजाः ।
 मियत्रतोत्तानपादौ मनोः स्वायंभुवात्सुतौ ॥ ९ ॥
 महात्मानौ महावीर्यौ शतरूपा व्यजीजनत् ।
 द्वे कन्ये लक्षणोपेते द्वाभ्यां सृष्टिरवर्धत ॥ १० ॥
 आकूतिश्च प्रसूतिश्च रुचये प्रथमां ददौ ।
 प्रसूतिं चैव दक्षाय स्वयं देवो मनुर्विराद् ॥ ११ ॥
 चतस्रो विंशतिः कन्याः प्रसूत्यां संवभूविरे ।
 घर्माय प्रददौ दक्षः श्रद्धाद्या वै त्रयोदश ॥ १२ ॥
 ददौ स भृगवे ख्यातिं सतीं देवाय शूलिने ।
 मरीचये च संभूतिं स्मृतिमङ्गिरसे तथा ॥ १३ ॥
 पुलस्त्याय ददौ प्रीतिं पुलंहाय तथा क्षमाम् ।
 संततिः कृतधे चैव अनसूयां तथाऽत्रये ॥ १४ ॥
 बसिष्ठाय ददावूर्जां स्वधां पितृगणाय च ।
 पावकाय तथा स्वाहां ददौ दक्षः प्रजापतिः ॥ १५ ॥
 भृगोः ख्यात्यां समुत्पन्ना लक्ष्मीनारायणमिया ।
 देवो धातावंधातारौ मेरोर्जीमातरौ शुभौ ॥ १६ ॥
 आयतिर्वियतिश्चैव मेरोः कन्ये महात्मनः ।
 वभूवतुस्तयोः पुत्री प्राणश्चाऽऽद्यश्च कथ्यते ॥ १७ ॥
 भृकण्डुरथ तत्पुत्रो मार्कण्डेयो मृकण्डुतः ।
 अभूद्रेदंशिरा नाम प्राणस्य मुनिसत्तमाः ॥ १८ ॥
 मरीचेरपि संभूतिः पौर्णमासमसूयत ।
 कन्याचतुष्टयं चैव श्रद्धादीनां द्विजोत्तमाः ॥ १९ ॥
 कर्दमं चाम्बरीषं च पुलहात्सुषुवे क्षमा ।
 दुर्वाससं तथा सोमं दत्तात्रेयं च योगिनम् ॥ २० ॥
 अनसूया तु सुषुवे पुत्रानत्रेरकल्पपात् ।
 सिनीवालीं कुहूं चैव राकामनुमतिं तथा ॥ २१ ॥
 स्मृतिश्चाङ्गिरसः पुत्रीः सूते लक्षणसंयुताः ।
 प्रीत्यां पुलस्त्यादभवदत्तो निर्मानवैः सुतः ॥ २२ ॥
 पूर्वजन्मनि योऽगस्त्यः ख्यातः स्वायंभुवेऽन्तरे ।
 पुत्राणां षष्टिसाहस्रं संततिः सुषुवे क्रतोः ॥ २३ ॥

बालखिल्या इति ख्याताः सर्वे ते चोर्ध्वरेतसः ।
 वसिष्ठश्च तथोर्जायां सप्त पुत्रानजीजनत् ॥ २४ ॥
 रजो गोत्रोऽर्ध्वबाहुश्च सवनश्चानघस्तथा ।
 सुतप्ताः शुक्र इत्येते पुण्डरीका च कन्यका ॥ २५ ॥
 ब्रह्मणस्तनयो वह्निर्योऽसौ रुद्रात्मकः स्मृतः ।
 तस्मात्स्वाहा सुतल्लिभे त्रीनुदारान्गुणाधिकान् ॥ २६ ॥
 पावकः पवमानश्च वैद्युतः पावकः स्मृतः ॥ २७ ॥
 सूर्ये तपति यो वह्निः शुचिरग्निरिदेष्यते ।
 बभूवुः संततौ तेषां चत्वारिंशच्च पञ्च च ॥ २८ ॥
 पावकाद्यास्त्रयश्चैते चत्वारिंशत्तथा नव ।
 यज्ञेषु भागिनः सर्वे तथा सर्वे तपस्विनः ॥ २९ ॥
 रुद्रार्चनपराः सर्वे त्रिपुण्ड्राङ्कितमस्तकाः ।
 अयज्वानश्च यज्वानः पितरो ब्रह्मणः सुताः ॥ ३० ॥
 अग्निष्वात्ता बर्हिषदो द्विधा तेषां व्यञ्जस्थितिः ।
 स्वधाऽनुसुषुवे तेभ्यः कन्ये द्वे लोकविश्रुते ॥ ३१ ॥
 येनां च धारिणीं तत्र योगमार्गरते उभे ।
 येना हिमवतः सूते येनाकं क्रौञ्चमेव च ॥ ३२ ॥
 गौरीं च गङ्गानं च ततः कन्ये द्वे लोकमातरौ ।
 श्रेतेस्तु धारिणी सूते मन्दरं चारुकन्दरम् ॥ ३३ ॥
 महादेवप्रियतमं नानाधातुविचित्रितर्भु ।
 धारिणीं सुषुवे वेलां नियतिं चाऽऽयतिं तथा ॥ ३४ ॥
 सागरात्सुषुवे वेला सामुद्रीं नाम नामतः ।
 माचीनवर्हिषा सा च दश पुत्रानजीजनत् ॥ ३५ ॥
 प्राचेतस इति ख्याताः सर्वे स्वायंभुवेऽन्तरे ।
 भवशापादभूत्पुत्रो येषां दशः प्रजापतिः ॥ ३६ ॥

१ क. ख. म. ज. इ. °सुताः पावकाः स्मृताः ॥ २७ ॥ २ व. ड. छ. °अग्निहे° ।

३ क. ख. °व्यति । ब. ° ४ ज. °भूत् संततिस्तेषां । ५ ड. झ. सुराः ॥ ३० ॥ ६ क. ख.

ग. ज. च. धारिणीं चैव यो । ७ क. ख. ग. ज. झ. °स्तु धारिणी । ८ क. ख. ग. ज. झ. °म् ।

पृष्ठा । १.

एषा दक्षस्य कन्यानां संततिः कथिता मया ।

अथेदानीं मनोः एत्रसंततिं कथयामि वः ॥ ३७ ॥ ११६१ ॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरे स्तूतशौनकसंवादे मरीच्यादि-
सर्गदक्षकन्यासंततिकथनं नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

सूत उवाच— उच्चानपादस्य सुतो ध्रुवो नाम महामनाः ।

आराध्य परमं देवं नारायणमनामयम् ॥ १ ॥

निर्ममो निरहंकारस्तन्निष्ठस्तत्परायणः ।

प्रसादात्तस्य देवस्य प्राप्तवान्स्थानमुत्तमम् ॥ २ ॥

ध्रुवस्य पुत्राश्चत्वारः सृष्टिर्धन्यस्तथा परः ।

हर्यः शंभुर्महात्मानो वैष्णवाः प्रथितौजसः ॥ ३ ॥

छाया पञ्च सुतान्सूते सृष्टिर्धर्मपरायणान् ।

रिपुं रिपुंजयं विप्रं दृषलं वृकतेजसम् ॥ ४ ॥

रिपोर्भार्या तु बृहती प्रसूते चक्षुषं सुतम् ।

सूते एष्करिणी पुत्रं चक्षुषश्चाक्षुषं मनुम् ॥ ५ ॥

तद्वंशजा असंख्याता अङ्गत्रतुशिवादयः ।

अङ्गनाद्वेनरततो वैन्यरतस्मात्पृथुरिति रमृतः ॥ ६ ॥

रुंयातः स पृथिवीपालो येन दुग्धा वसुंधरा ।

न तत्समो नृपः कश्चिद्विद्यते पृथिवीतले ॥ ७ ॥

वासुदेवार्चनरतो वासुदेवपरायणः ।

तपसाऽऽराध्य गोविन्दं गोवर्धनगिरौ शुभे ॥ ८ ॥

प्रीतस्तमब्रवीद्विष्णुः पृथुं मुनिवरोत्तमाः ।

मत्प्रसादेन राजर्षे एत्रौ तव भविष्यतः ॥ ९ ॥

सार्वभौमौ महात्मानौ मद्भक्तौ पितृतत्परौ ।

एवं लब्धवरो राजा देवेशे एरुषोत्तमे ॥ १० ॥

आस्थाय परमां भक्तिं भगवद्वाचमाश्रितः ।

पृथोर्भार्या महाभागा कालेन सुषुवे सुतौ ॥ ११ ॥

शिखण्डिनं हविर्धानं सुशीलश्च शिखाण्डिनः ।

श्वेताश्वतरनामानं शिवध्यानैकतत्परम् ॥ १२ ॥

१ ङ. °हामुनिः । आ° । २ छ. °कागे नारायणपरा° । ३ ग. घ. छ. णात् । रि° ।
४ घ. छ. वृकलं । ५ क. ङ. झ. दृषते° । ६ क. ख. ग. ज. झ. विरुंयातः पृ° । ७ घ.
ङ. च. छ. °वज्रायमा° । ८ क. ख. ग. ज. झ. °नं शैव° ।

उपास्य लब्धवांस्तरमा सुशीलो योगमैश्वरम् ।

ऋषय ऊचुः—सुशीलेन कथं राज्ञा प्राप्तं ज्ञानमनुत्तमम् ॥ १३ ॥

वयं तच्छ्रोतुमिच्छामो ब्रूहि सूत महामते ॥ १४ ॥

सूत उवाच—योऽसौ शिखण्डिनः पुत्रो ब्रह्मचर्याश्रमे रतः ।

अधीत्य विधिवद्वेदान्परं वैराग्यमार्थितः ॥ १५ ॥

विचारः श्रेयसे तस्य कदाचित्समभूद्द्विजाः ।

प्रवृत्तं च निवृत्तं च कर्म यद्द्विविधं मतम् ॥ १६ ॥

तयोरत्यन्तिकी मुक्तिर्मम केन भविष्यति ।

इति संचिन्त्य मनसा जगाम हिमवद्गिरिम् ॥ १७ ॥

तत्र धर्मवनं नाम मुनिसिद्धैर्निषेवितम् ।

अपश्यद्योगिभिर्जुष्टं महादेवकृतालयम् ॥ १८ ॥

यत्र सिद्धा महात्मानो मरीच्याद्या महर्षयः ।

नारायणश्च भगवांस्तथा चान्ये सुरासुराः ॥ १९ ॥

समाराध्य महादेवं सिद्धिं प्राप्ता हनेकशः ।

यत्र मन्दाकिनी गङ्गा राजते ह्यघहारिणी ॥ २० ॥

अपश्यदाश्रमं तस्यास्तीरे योगीन्द्रसेवितम् ।

मन्दाकिनीजले तत्र स्नात्वाऽभ्यर्च्य महेश्वरम् ॥ २१ ॥

महादेवकथायुक्तैः स्तुत्वा म विविधैः स्तवैः ।

ध्यायमानः कृणं तत्र स्थितो विश्वेश्वरं शिवम् ॥ २२ ॥

श्वेताश्वतरनामानमथापश्यन्महामुनिम् ।

महापादुपतं शान्तं जीर्णकौपीनवाससम् ॥ २३ ॥

भस्मोद्भूलितसर्वाङ्गं त्रिपुण्ड्रतिलकान्वितम् ।

अभिवन्द्य मुनेः पादौ शिरसा प्राञ्जलिर्नृपः ॥ २४ ॥

अद्रवीत्तं मुनिश्रेष्ठं सर्वभूतानुकम्पिनम् ।

अद्य धन्यः कृतार्थोऽस्मि सफलं जीवितं मम ॥ २५ ॥

तपोसि सफलान्येव जातानि तव दर्शनात् ।

भवामि तव शिष्योऽहं रक्ष संसारजाद्भयात् ॥ २६ ॥

योग्यता मम चेदस्ति शिष्योऽहं भवितुं तव ।

सोऽसुप्तृह्याथ पुत्रत्वे राजानं मुनिगुणाः । २७ ॥

कारयित्वा स संन्यासं ददौ योगमनुत्तमम् ।
यत्तत्पादपतं योगमन्त्राश्रयति श्रुत्वा ॥ २८ ॥
गुह्यं तारुर्वेदेषु देवविद्भिरनुष्ठितम् ।
अनुग्रहान्मुनेरतरय सोऽपि पादपतोऽभवत् ॥ २९ ॥
वेदाभ्यासरतः शान्तो भरमनिष्ठो जितेन्द्रियः ।
संन्यासविधिमाश्रित्य सुशीलो मुक्तिमानभवेत् ॥३०॥११११॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरि सूतशौनकसंवादे उत्तानपादसंतत्यादि-
कथनं नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

सूत उवाच—रवधंभुवा समादिष्टः पूर्वं दक्षः प्रजापतिः ।
प्रजा सृजेति रुरादौ र. रूर्ज च सुरासुरात् ॥ १ ॥
प्रजापतेर्दोरणरय कन्याऽरि व्रीति दिश्रुता ।
षष्टिं दक्षोऽसृजत्कन्या असिकयां वै प्रजापतिः ॥ २ ॥
ददौ च दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश ।
सप्तविंशतिं सोमाय चतस्रोऽरिष्टनेमिने ॥ ३ ॥
द्वे चैव बहुपुत्राय द्वे कृशाश्वाय धीमते ।
द्वे चैवाङ्गिरसे तद्वद्ददौ दक्षः प्रजापतिः ॥ ४ ॥
साध्या विश्वा च संकल्पा मुहूर्ता च हरुन्धती ।
मरुत्वती वसुर्भालुर्लम्बा जाम्भीति ता दक्ष ॥ ५ ॥
धर्मरय पत्नयरत्वेतारतासां संततिरुच्यते ।
साध्या वभूवुः साध्यायां विश्वायां विश्वदेवताः ॥ ६ ॥
संकल्पायारतु संकल्पो मुहूर्तान्तु मुहूर्तजाः ।
अरुन्धत्यारुन्वरुन्धत्यां मरुत्वत्यां मरुत्वतः ॥ ७ ॥
वसोरतु वसवः प्रोक्ता भानोस्ते भानवः स्मृताः ।
लम्बायां घोपनामानो नागवीधीरतु जामिजाः ॥ ८ ॥
उद्योतिष्मन्तस्त्रयो देवा व्यापकाः सर्वतोदिशम् ।
वसवरते समाख्याताः सर्वभूतहितैषिणः ॥ ९ ॥
आपो नलश्च सोमश्च ध्रुवश्चैवानिलोऽनलः ।
पत्नूपश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ॥ १० ॥

१ घ. ड. च ड. °लो भक्तिभागवे° । २ व. 'नेर्मृदीरत्य' । ३ घ. 'नोस्तु भा° । ४ क.

स. ग. स. दोरना° । ५ व. °वीथिषु जा° । ड. ड. वीथिस्तु जा° ।

उपास्य लब्धवांस्तरमा सुशीलो योगेश्वरम् ।

ऋषय ऊचुः—सुशीलेन कथं राजा प्राप्तं ज्ञानमनुत्तमम् ॥ १३ ॥

वयं तच्छ्रोतुमिच्छामो ब्रूहि सूत महामते ॥ १४ ॥

सूत उवाच—योऽसौ शिखण्डिनः पुत्रो ब्रह्मचर्याश्रमे रतः ।

अधीत्य विधिवद्वेदान्परं वैराग्यमोरिधतः ॥ १५ ॥

विचारः श्रेयसे तस्य कदाचित्समभूद्द्विजाः ।

प्रवृत्तं च निवृत्तं च कर्म यद्द्विविधं मतम् ॥ १६ ॥

तयोरत्यन्तिकी मुक्तिर्मम केन भविष्यति ।

इति संचिन्त्य मनसा जगाम हिमवद्गिरिम् ॥ १७ ॥

तत्र धर्मवनं नाम मुनिसिद्धैर्निषेवितम् ।

अपश्यद्योगिभिर्जुष्टं महादेवकृतालयम् ॥ १८ ॥

यत्र सिद्धा महात्मानो मरीच्याद्या महर्षयः ।

नारायणश्च भगवांस्तथा चान्ये सुरासुराः ॥ १९ ॥

समाराध्य महादेवं सिद्धिं प्राप्ता हनेकशः ।

यत्र मन्दाकिनी गङ्गा राजते ह्यघहारिणी ॥ २० ॥

अपश्यदाश्रमं तस्यास्तीरे योगीन्द्रसेवितम् ।

मन्दाकिनीजले तत्र स्नात्वाऽभ्यर्च्य महेश्वरम् ॥ २१ ॥

महादेवकथायुक्तैः स्तुत्वा स द्विविधैः स्तवैः ।

ध्यायमानः क्लृप्तं तत्र स्थितो विश्वेश्वरं शिवम् ॥ २२ ॥

श्वेताश्वतरनामानमथापश्यन्महामुनिम् ।

महापालुपतं शान्तं जीर्णकौपीनवाससम् ॥ २३ ॥

भस्मोद्धूलितसर्वाङ्गं त्रिपुण्ड्रतिलकान्वितम् ।

अभिवन्द्य मुनेः पादौ शिरसा प्राञ्जलिनृपः ॥ २४ ॥

अब्रवीत्तं मुनिश्रेष्ठं सर्वभूतानुकम्पिनम् ।

अथ धन्यः कृतार्थोऽस्मि सफलं जीवितं मम ॥ २५ ॥

तपोसि सफलान्येव जातानि तव दर्शनात् ।

भवाभि तव शिष्योऽहं रक्ष संसारजाद्गयात् ॥ २६ ॥

योग्यता मम चेदस्ति शिष्योऽहं भवितुं तव ।

सोऽसुदृढाथ एतत्त्वे राजानं मुनिं गवाः । २७ ॥

कारयित्वा स संन्यासं ददौ योगमनुत्तमम् ।
यत्तत्पाद् पतं योगमन्तयाश्रममिति श्रुतम् ॥ २८ ॥
गुह्यं तारुर्वेदेषु वेदविज्ञररुष्टितम् ।
अनुग्रहान्मुनेरतरय सोऽपि पाद् पतोऽभवत् ॥ २९ ॥
वेदाभ्यासरतः शान्तो भरद्वाजिष्ठो जितेन्द्रियः ।
संन्यासविधिमाश्रित्य सुशीलो मुक्तिमान्भवेत् ॥३०॥११९१॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौंे सूतशौनकसंवादे उत्तानपादसंतत्यादि-
कथनं नाम सहस्रविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

सूत उवाच—त्वयंभुवा समादिष्टः पूर्वं दक्षः प्रजापतिः ।
प्रजा सृजेति रुरादौ रुरुर्जं च सुरासुरात् ॥ १ ॥
प्रजापतेर्धीरणय कन्याऽरि व्रीति दिश्रुता ।
षष्टिं दक्षोऽसृजत्कन्या असिकयां वै प्रजापतिः ॥ २ ॥
ददौ च दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश ।
सप्तविंशतिं सोमाय चतस्रोऽरिष्टनेमिने ॥ ३ ॥
द्वे चैव बहुपुत्राय द्वे कृशाश्वाय धीमते ।
द्वे चैवाङ्गिरसे तद्रुदौ दक्षः प्रजापतिः ॥ ४ ॥
साध्या विश्वा च संकल्पा मुहूर्ता च हरुन्धती ।
मरुत्वती वसुर्भानुर्लम्बा जाम्बीति ता दक्ष ॥ ५ ॥
धर्मरय परनयस्त्वेतारतासां संततिरुच्यते ।
साध्या बभूवुः साध्यायां विश्वायां विश्वदेवताः ॥ ६ ॥
संकल्पायास्तु संकल्पो मुहूर्तास्तु मुहूर्तजाः ।
अरुन्धत्यास्त्वरुन्धत्यां मरुत्वत्यां मरुत्वतः ॥ ७ ॥
वसोस्तु वसवः प्रोक्ता भानोस्ते भानवः स्मृताः ।
लम्बायां धौपनामानो नागवीथीस्तु जामिजाः ॥ ८ ॥
उयोतिष्मन्तस्त्रयो देवा व्यापकाः सर्वतोदिशम् ।
वसवरते समाख्याताः ॥ ९ ॥
आपो नलश्च सोमश्च ध्रुवश्चैवानिलोऽनलः ।
प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ॥ १० ॥

१ व. ङ च छ. °लो भक्तिभागभवे । २ व. 'नेर्मृतीरय । ३ व. 'नोस्तु भा° । ४ क.
प. ग. स. वोरना° । ५ व. °वीथिषु जा° । ङ. छ. वीथिस्तु जा° ।

ध्रुवस्य पुत्रः कालः स्यात्सर्वलोकभयंकरः ।
 त्रिध्वकर्मा प्रभासस्य धर्मस्यैषा तु संततिः ॥ ११ ॥
 अदितिश्च दितिश्चैव दनुरित्यपरा मता ।
 अरिष्टा सुरसा प्रोक्ता स्वधा सुरभिरेव च ॥ १२ ॥
 विनता च तथा ताम्रा कद्रूः क्रोधवशा त्विरा ।
 मुनेश्च पत्नयस्त्वेताः कश्यपस्य द्विजोत्तमाः ॥ १३ ॥
 अंशुर्धाता भगस्त्वष्टा मित्रोऽथ वरुणोऽर्यमा ।
 विवस्वान्सविता पूषा अंशुमान्विष्णुरेव च ॥ १४ ॥
 तुषिता नाम ते पूर्वं चाक्षुषस्यान्तरे मनोः ।
 आदित्या अदितेः पुत्राः प्रोक्ता वैवस्वतेऽन्तरे ॥ १५ ॥
 पुत्रद्वयं दितिः सूते कश्यपान्मुनिपुंगवात् ।
 हिरण्यकशिपुं त्वेकं हिरण्याक्षमन्तरम् ॥ १६ ॥
 हिरण्यकशिपुर्योऽसौ ब्रह्मणो वरदर्पितः ।
 शक्राद्या देवताः सर्वास्तेन दैत्येन वाधिताः ॥ १७ ॥
 ब्रह्माणं शरणं गत्वा प्रोचुः प्राञ्जलयः सुराः ।

देवा ऊचुः—देवदेव जगन्नाथ चतुर्भुख सुरोत्तम ॥ १८ ॥

हिरण्यकेन दैत्येन शस्त्रास्त्रैः सूदिता वयम् ।
 दारांश्चापहृतास्तेन वज्रादीन्यायुधानि च ॥ १९ ॥
 त्रायस्वात्मान्भयत्रस्ताञ्छरणं नान्यदस्ति नः ।
 एवं सुरैर्निगादितं श्रुत्वा चैव पितामहः ॥ २० ॥
 देवैः सह ययौ तूर्णं यत्राऽऽस्ते विष्णुरव्ययः ।
 संस्तूय विविधैः स्तोत्रैर्ब्रवीत्कमलासनः ॥ २१ ॥

ब्रह्मोवाच—हिरण्यकशिपुर्देव मद्वरेणातिगर्हितः ।

बोधते सकलान्देवान्मुनीन्निर्धूतकल्मषान् ॥ २२ ॥
 यस्तं हनिष्यति क्षिप्रं न तं पश्यामि माधव ।
 स्वमेव हन्ता तस्येति मत्वा वयमुपागताः ॥ २३ ॥
 हन्तुमर्हसि तं शीघ्रं देवानां कार्यसिद्धये ।
 श्रुत्वा नारायणो वाक्यमीरितं त्रिदिवौकसाम् ॥ २४ ॥

१ घ. ड. छ. ज. अशोर्धा । २ क. ख. ग. झ. गवाः । हि । इ व. °स्त्राद्यैः सू ।

ड. °स्त्राद्यैर्भर्दिता । ४ क. ख. ग. ज. °न्मयात्तस्माच्छर । ५ ड. छ. °न्देव मु ।

नरस्यार्धतनुं कृत्वा सिंहस्यार्धतनुं तथा ।
 नृसिंहरूपी भगवान्हिरण्यकशिपोः पुरे ॥ २५ ॥
 आविर्बभूव भगवान्देवो नारायणः प्रभुः ।
 मुञ्चन्नादं महाघोरमसुराणां भयंकरम् ॥ २६ ॥
 हिरण्यकशिपुर्दृष्ट्वा नृसिंहमतिभीषणम् ।
 वधाय प्रेषयामास प्रहादादीन्महासुरान् ॥ २७ ॥
 प्रहादश्चानुहादश्च संहृदादो हाद एव च ।
 हिरण्यकशिपोः पुत्राश्चत्वारः प्रथितौजसः ॥ २८ ॥
 नरसिंहेन ते सार्धं युयुधुर्दानवास्तदा ।
 प्रहादः प्राहिणोद्ग्राह्यमस्त्रं ते नरकेसरिम् ॥ २९ ॥
 वैष्णवास्त्रमनुहादः कौमारं च तथाऽपरः ।
 प्राहिणोद्ग्राह्यं आग्नेयं तथा चान्ये महासुराः ॥ ३० ॥
 चत्वार्यस्त्राणि संप्राप्य भगवन्तं नृकेसरिम् ।
 बभूवुस्तानि भग्नानि यथा वज्राहता द्रुमाः ॥ ३१ ॥
 गृहीत्वा चतुरः पुत्रान्हस्ताभ्यां नरकेसरिः ।
 चिक्षेप गगनाद्भूमौ गृहीत्वैवं पुनः पुनः ॥ ३२ ॥
 एवं तान्व्यथितान्दृष्ट्वा हिरण्यकशिपुः स्वयम् ।
 जाज्वल्यमानः कोपेन ययौ यत्र नृकेसरिः ॥ ३३ ॥
 विनिवृत्तोऽथ सङ्ग्रामात्प्रहादो दैत्यराट् ततः ।
 ज्ञात्वा तु भगवद्भावं नृसिंहरूपामितौजसः ॥
 ध्यात्वा नारायणं देवं वारयामास दानवान् ॥ ३४ ॥
 एष नारायणो योगी परमात्मा सनातनः ।
 ध्यातव्यो न तु योद्धव्यो भवद्भिरिति निश्चितम् ॥ ३५ ॥
 पुत्रोदितमनादृत्य हिरण्यकशिपुः पुनः ।
 युयुधे हरिणां सार्धं यावद्वर्षशतत्रयम् ॥ ३६ ॥
 अथ विश्वात्मको विष्णुः क्रोधसंरक्तलोचनः ।
 नखैर्विदारयामास हिरण्यकशिपुं तदा ॥ ३७ ॥ १२२८ ॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरे सूतशौनकसंवादे सुरासुर-
 सृष्ट्यादिकथनं नामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

१ व. ड. च. 'वान्देवो नारायणः प्रभुः । आ' । २ व. भयानकम् ॥ २६ ॥ ३ व.
 उ. 'स्तथा' ॥ २८ ॥ ४ क. ल. ग. ज. 'मितयुतेः ॥ ३४ ॥

* सूत उवाच—हते हिरण्यकशिपौ प्रहादो दैत्यसत्तमः ।
 हिरण्याक्षं महाबाहुं राज्ये समभियोजयत् (?) ॥ १ ॥
 सोऽपि देवान्रणे जित्वा स्वगोप्ते वै पलायिताः ।
 हिरण्याक्षो महादेवं तपसाऽऽराध्य चान्तकम् ॥ २ ॥
 लेभे पुत्रं महाबाहुं सर्वाभरनिषूदनम् ।
 हिरण्याक्षभयाद्देवाः शार्ङ्गिणं शरणं गताः ॥ ३ ॥
 दृष्ट्वाऽथ भगवान्देवान्हिरण्याक्षवधाय वै ।
 वाराहं रूपमास्थाय हिरण्याक्षो निषूदितः ॥ ४ ॥
 हते तस्मिन्हिरण्याक्षे प्रहादो वैष्णवाग्रणीः ।
 त्यक्त्वा तु तामसीं वृत्तिं स्वकीयं राज्यमास्थितः ॥ ५ ॥
 ततः कदाचिद्देवानां मायया मोहितोऽभवत् ।
 कंचन ब्राह्मणं दृष्ट्वा कृशाङ्गं गृहमागतम् ॥ ६ ॥
 अवज्ञामकरोद्दैत्यः शप्तस्तेनाग्रजन्मना ।
 वलं यस्य समाश्रित्य दैत्य मामवमन्यसे ॥ ७ ॥
 भक्तिर्विनश्यतु क्षिप्रं तव देवे जनार्दने ।
 इति शप्त्वा ययौ विप्रः स्वाश्रमं मुनिपुंगवैः ॥ ८ ॥
 अथ दैत्यपतिर्युद्धमकरोद्विष्णुना सह ।
 पितुर्वधमनुस्मृत्य देवाश्चान्ये विनिर्जिताः ॥ ९ ॥
 अनुग्रहाद्भगवतः पूर्वस्माद्दैत्यराट् पुनः ।
 त्यक्त्वा मायामयं सर्वं शार्ङ्गिणं शरणं ययौ ॥ १० ॥
 अभिषिच्यान्धकं राज्ये योगयुक्तोऽभवत्स्वयम् ।
 अथ देवो महादेवः शरण्यः सर्वदेहिनाम् ॥ ११ ॥
 केनापि हेतुना भिक्षामकरोद्ब्राह्मणैः सह ।
 संस्थाप्य मन्दरे देवीं गिरिजां गिरिजापतिः ॥ १२ ॥
 सनारायणकान्देवानकरोत्पार्श्वगाञ्छिवः ।
 स्त्रीरूपधारिणो देवाः सेवन्ते पार्वतीं तदा ॥ १३ ॥
 संस्थाप्य नन्दिप्रमुखानसंख्यातान्गणेश्वरान् ।
 भैरवं च समादिश्य नन्दिनं द्वारदेशतः ॥ १४ ॥

* सूत उवाच चेत पदद्वयं नास्ति ।

१ क. ख. ग. चाधिकं । २ क. 'प्र देव' । ३ घ. छ. 'भवः ॥ ८ ॥ ४ घ. ङ. च. छ.

ज. मन्दिरे ।

एतस्मिन्नन्तरे प्राप्तो मन्दरं चान्धकासुरः ।
 आहर्तुकामः शर्वाणीं तं दृष्ट्वा कालभैरवः ॥ १५ ॥
 ताडयामास शूलेन पपात भुवि मूर्च्छितः ।
 पुनरुत्थाय वेगेन गदामादाय दैत्यराट् ॥ १६ ॥
 भैरवं ताडयामास तथा चान्यान्गणेश्वरान् ।
 दृष्ट्वा तदद्भुतं युद्धं विष्णुर्दानवमर्दनः ॥ १७ ॥
 असृजच्छक्तयो* दिव्यास्ताभिर्दैत्यः पराजितः ।
 ततो वधाय भगवान्द्रो मन्दरपर्वतम् ॥ १८ ॥
 प्राप्तो यत्र स्थिता देवी देवैः सह गणेश्वरैः ।
 दृष्ट्वा त्रिश्वेश्वरं देवी शीघ्रं परमया मुदा ॥ १९ ॥
 ननाम शिरसा भक्त्या भर्तृश्वरणपङ्कजम् ।
 प्रणम्य दण्डवद्विष्णुं यद्वृत्तं तन्न्यवेदयत् ॥ २० ॥
 श्रुत्वा तद्विस्मितो भूत्वा देव्या सह वरासने ।
 उपविष्टस्तदा सर्वे देवाः प्राञ्जलयः स्थिताः ॥ २१ ॥
 अथास्मिन्नन्तरे प्राप्तो हिरण्यनयनात्मभूः ।
 युयुधे स सुरैः सार्धं मातृभिश्च गणैः सह ॥ २२ ॥
 तेन ते निर्जिता देवाः शैकाद्याः सह मातृभिः ।
 युद्धं तदद्भुतं दृष्ट्वा शार्ङ्गीं शंकरमब्रवीत् ॥ २३ ॥
 यथाऽसौ हन्यते दैत्यस्तथोपायं कुरु प्रभो ।
 एवं हरेर्वचः श्रुत्वा शंकरः कालभैरवम् ॥ २४ ॥
 वधाय प्रेषयामास दैत्येन्द्रस्य बलीयसः ।
 ततः स भैरवः शंभोः शिवत्याऽऽज्ञां विधाय च ॥ २५ ॥
 आदाय सहसा शूलं ययौ दैत्यस्य संगरम् ।
 शूलग्रेण विनिर्भिद्य ननर्त स्वात्मलीलया ॥ २६ ॥
 शूलग्रे स्थापिते दैत्ये ब्रह्माद्या मुनयस्तदा ।
 अस्तुवन्विविधैः स्तोत्रैर्हृष्टो लोकस्तदाऽभवत् ॥ २७ ॥

अन्धक उवाच—नमामि मूर्ध्ना भगवन्तमेकं समाहिता यं विदुंरीशतत्त्वम् ।

पुरातनं पुण्यमनन्तरूपं कालं कविं योगवियोगहेतुम् ॥ २८ ॥

* अत्र सर्वेष्वप्यादर्शपुस्तकेषु शक्त्य इति पद्यनिष्कस्यन्तं पदं कतेते । तत्र द्वितीयार्थे प्रथमा बोध्या । आर्षत्वात् ।

१ घ. ऊ. च. 'दृग् देवी शिवं देवं शी' । २ घ. छ. 'यस्तदा ॥ २१ ॥ ३ क. ख. छ. शक्त्याद्याः । ४ फ. शूलेनाग्रेण नि' । ख. ग. शूलेनाग्नेण नि' । ५ घ. ड. छ. 'दुरहृत' ।

दंष्ट्राकरालं दिवि नृत्यमानं हुताशक्त्रं ज्वलनार्करूपम् ।
 सहस्रपादाक्षिशिरोभियुक्तं भवन्तमेकं प्रणमामि रुद्रम् ॥ २९ ॥
 जयादिदेवामरपूजिताङ्घ्रे विभागहीनामलतत्त्वरूपम् ।
 त्वमग्निरेको बहुधा विभज्यसे वाद्यादिभेदैरखिलात्मरूपः ॥ ३० ॥
 त्वामेकमाहुः पुरुषं पुराणमादित्यवर्णं तमसः परस्तात् ।
 त्वं पश्यसीदं परिपात्यजत्रं त्वमन्तको योगिगणाभिजुष्टः ॥ ३१ ॥
 एकान्तरात्मा बहुधा निविष्टो देहेषु देहादिविशेषहीनः ।
 त्वमात्मतत्त्वं परमार्थशब्दं भवन्तमाहुः शिवमेव केचित् ॥ ३२ ॥
 त्वमक्षरं ब्रह्म परं पवित्रमानन्दरूपं प्रणवाभिधानम् ।
 त्वमीश्वरो वेदविदेषु सिद्धः स्वायंभुवोऽशेषविशेषहीनः ॥ ३३ ॥
 त्वमिन्द्ररूपो वरुणोऽग्निरूपो हंसः प्राणो मृत्युरन्नाधियज्ञः ।
 प्रजापतिर्भगवानेकरूपो नीलग्रीवस्तूयसे वेदविद्धिः ॥ ३४ ॥
 नारायणस्त्वं जगतामनादिः पितामहस्त्वं प्रपितामहश्च ।
 वेदान्तगुह्योपनिषत्सु गीतः सदाशिवस्त्वं परमेश्वरोऽसि ॥ ३५ ॥
 नमः परस्तात्तमसः परस्मै परात्मने पञ्चपरान्तराय ।
 त्रिमूर्त्यतीताय निरञ्जनाय सहस्रशक्त्यासनसंस्थिताय ॥ ३६ ॥
 त्रिमूर्त्येऽनन्तपरात्ममूर्त्ये जगन्निवासाय जगन्मयाय ।
 नमो ललाटार्पितलोचनाय नमो जनानां हृदि संस्थिताय ॥ ३७ ॥
 फणीन्द्रहाराय नमोऽस्तु तुभ्यं मुनीन्द्रसिद्धार्चितपादपद्म ।
 ऐश्वर्यधर्मासनसंस्थिताय नमः परान्ताय भवोद्भवाय ॥ ३८ ॥
 सहस्रचन्द्रार्कसमूहमूर्त्ये नमोऽग्निचन्द्रार्कत्रिलोचनाय ।
 नमोऽस्तु सोमायनमध्यमाय नमोऽस्तु देवाय हिरण्यबाहवे ॥ ३९ ॥
 नमोऽतिगुह्याय गुहान्तराय वेदान्तविज्ञानविनिश्चिताय ।
 त्रिकालहीनामलधामधाम्ने नमो महेशाय नमः शिवाय ॥ ४० ॥
 स्तवेनानेन भगवान्प्रीतो भूत्वाऽथ भैरवः ।
 अवरोह्य च शूलाग्रादुवाच परमेश्वरः ॥ ४१ ॥
 त्वयाऽहं स्तोत्रवर्येण तोषितो दैत्यपुंगव ।
 प्रीतोऽस्मि तव दास्यामि गाणपत्यं हि दुर्लभम् ॥ ४२ ॥
 नन्दीश्वरसमो वत्स भृङ्गी नाम गणो भव ।
 एवं लब्धयरो दैत्यः कोटिसूर्यसमप्रभः ॥ ४३ ॥

१ व. ड. छ. ज. °वा यजताङ्घ्रिपद्म वि° । २ क. ख. ग. °रूपः । त्व° । ३ क. ख.
 ग. विद्युन्व° । ४ व. ड. °रुगाग्नि° । ५ क. ख. ग. °ग्रीवः स्तु° । ६ व. ड. छ. °हस्त्वम् ।
 ७° । ७ व. ड. च. ज. °रस्मात्° । ८ व. भवान्तराय ॥ ३८ ॥

नीलकण्ठहिनेत्रश्च वृषकेतुर्जटाधरः ।
 तं दृष्ट्वा देवताः सर्वा हर्षनिर्भरमानसाः ॥ ४४ ॥
 तुष्टुवुर्गणराजं तं भैरवस्य समीपगम् ।
 अथ शंभोः समीपस्थां देवीं विश्वेश्वरीं शिवाम् ॥ ४५ ॥
 संरतूय सर्वभावेन शरणागतवत्सलाम् ।
 पुत्रत्वे जगृहे दैत्यं प्रीतेन मनसा शिवा ॥ ४६ ॥
 ततोऽनुज्ञां महेशस्य लब्ध्वाऽसौ कालभैरवः ।
 मानृभिः सह विश्वात्मा पाताले स्वपुरं ययौ ॥ ४७ ॥

* विष्णोर्भगवती मूर्तिर्यत्राऽऽस्ते तामसी घरा ।
 अथ तां भैरवो दृष्ट्वा मुदा तां परिषस्वजे ॥ ४८ ॥
 एकैव मूर्तिरभवत्तयोर्भैरवशाङ्गिणोः ।
 कालाग्निभैरवो योऽसौ स एव नृहारिः स्वयम् ॥ ४९ ॥
 भगवान्भृहारियोऽसौ स एव किल भैरवः ।
 नृहरेः पूजनान्नूनं प्रीतो भवति भैरवः ॥ ५० ॥
 पूजनाद्भैरवस्यैव नृहारिः पूजितो भवेत् ।
 ये पश्यन्ति तयोर्भेदं मायया मोहिता जनाः ॥ ५१ ॥
 निरये ते विपच्यन्ते यावदाभूतसंश्रवम् ॥ ५२ ॥
 तस्मात्पूज्या सदा मूर्ती रुद्रनारायणात्मिका ।
 प्रीता भूत्वा भगवती भवत्यज्ञानहारिणी ॥ ५३ ॥
 एवं संक्षेपतः प्रोक्तो मयाऽन्धकवधो द्विजाः ।
 प्रादुर्भावो भैरवस्य तस्य चैव पराक्रमः ॥ ५४ ॥
 इमं यः पठतेऽध्यायं महादेवस्य संनिधौ ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवस्यानुचरो भवेत् ॥ ५५ ॥ १२८३ ॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरैः सूतशौनकसंवादे हिरण्याक्षवधा-
 दिकथनं नामोन्नविंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

सूत उवाच—हिरण्यकशिपोः पुत्रः प्रहादो दैत्यसत्तमः ।

अन्धके निहते दैत्ये तत्र राज्ये स्थितः स्वयम् ॥ १ ॥
 कृत्वा स सुचिरं कालं राज्यं परमधार्मिकः ।
 राज्ये विरक्तो मतिमौञ्जमादिगुणसंयुतः ॥ २ ॥

* बहलसंज्ञितपुस्तकेषु श्लोको न विद्यत ।

१ घ. ड. छ. तेऽभिप० । २ व. ड. छ. 'त्वा तु सु' । ३ व. ड. छ. 'मान्त्समाधिगुणयो-
 गतः ॥ २ ॥ ज. मान्त्समाधिगुणसंयुतः ॥ २ ॥

राज्ये मतिमतां श्रेष्ठो ह्यभिषिच्य विरोचनम् ।
 तपोवनं गतः सोऽथ वासुदेवपरायणः ॥ ३ ॥
 विरोचनश्च निहतो देवदेवेन चक्रिणा ।
 बलिस्तस्याभवत्पुत्रो दैत्यो धर्मपरायणः ॥ ४ ॥
 बद्ध्वा नीतः स पातालं देवदेवेन चक्रिणा ।
 बाणासुरस्तस्य सुतो भक्तो विश्वेश्वरे शिवे ॥ ५ ॥
 दत्तं भगवता तस्मै गाणपत्यमनुत्तमम् ।
 तारश्च शम्बरश्चैव कपिलः शंकरस्तथा ॥ ६ ॥
 स्वर्भानुर्दृषपर्वा च बाणस्यैते सुता द्विजाः ।
 कश्यपात्सुरसा जज्ञे खेचरान्मुनिपुंगवाः ॥ ७ ॥
 अनन्ताद्याः काद्रवैया बलिनो बलवत्तराः ।
 गन्धर्वाञ्जनयामास तथाऽरिष्ठा तु कश्यपात् ॥ ८ ॥
 विनता जनयामास विख्यातौ गरुडारुणौ ।
 पश्वादीन्स्थावरान्तांश्च तर्थाऽन्यान्सुषुवुर्द्विजाः ॥ ९ ॥
 स्थावराञ्जङ्गमांश्चैव समुत्पाद्याथ कश्यपः ।
 पुनः संतानदृढ्यर्थं तताप परमं तपः ॥ १० ॥
 तपःप्रभावात्संभूतौ वत्सरश्चासितः सुतौ ।
 नैध्रुवो वत्सराज्जातो रैभ्यश्चैव महौमतिः ॥ ११ ॥
 सुमेधा सुषुवे पुत्रान्नैध्रुवान्कुण्डपायिनः ।
 असितादेकपर्णायां समभूद्देवलो मुनिः ॥ १२ ॥
 आराध्य देवलः शंभुं परां सिद्धिमवाप्तवान् ।
 शाण्डिल्यो देवलाज्जात एतेऽपत्यास्तु काश्यपाः ॥ १३ ॥
 तृणाबिन्दुस्तु राजर्षिः कन्यामिलविलाभिधाम् ।
 पुलस्त्याय ददौ तस्यां विश्रवाः समजायत ॥ १४ ॥
 पुष्पोत्कटा तथा वाका कैकसी देववर्णिनी ।
 चतस्रः पत्नयस्तस्य पौलस्त्यस्य महात्मनः ॥ १५ ॥
 कुबेरो देववर्णिन्यां कैकस्यां रावणस्तथा ।
 कुम्भकर्णः शूर्पणखा तथैव च विभीषणः ॥ १६ ॥
 पुष्पोत्कटायामभवत्त्रयः पुत्राश्च कन्यकाः ।
 महोदरः प्रहस्तश्च महापार्श्वस्तथाऽपरः ॥ १७ ॥

तथा कुम्भनखी कन्या तस्य विश्रवसो द्विजाः ।
 त्रिशिरा दूषणश्चैव विद्युज्जिह्वो महाबलः ॥ १८ ॥
 वाकायामभवन्पुत्रा राक्षसाः क्रूरकर्मिणः ।
 भूता मृगाः पिशाचाश्च सर्वे वै दंष्ट्रिणस्तथा ॥ १९ ॥
 पालस्त्या इति ते सर्वे मरीचेः कश्यपः सुतः ।
 भृगोः सकाशादभवच्छुक्रो दैत्यगुरुर्महान् ॥ २० ॥
 प्राप्ता संजीविनी विद्या येन शुक्रेण धीमता ।
 महादेवं समाराध्य पुरा बदरिकाश्रमे ॥ २१ ॥
 जरामरणनिर्मुक्तो वज्रकायो महामुनिः ।
 योगाचार्य इति ख्यातः प्रसादाद्भिरिजापतेः ॥ २२ ॥
 अनसूया तु सुषुवे क्रमात्पुत्रत्रयं द्विजाः ।
 दत्तात्रेयं चन्द्रमसं तथा दुर्वासमं मुनिम् ॥ २३ ॥
 आत्रेया इति ते ख्याता निरपत्यस्तथा क्रतुः ।
 वसिष्ठाय ददौ कन्यां नारदो मुनिपुंगवाः ॥ २४ ॥
 अरुन्धतीमरुन्धत्यां शक्तिर्नाम बभूव ह ।
 शक्तेः पराशरस्तस्मात्कृष्णद्वैपायनो मुनिः ॥ २५ ॥
 द्वैपायनाच्छुक्रो जज्ञे पञ्च पुत्राः शुकस्य ते ।
 भूरिश्रवाः प्रभुः शंभुः कृष्णो गौरश्च पञ्चमः ॥ २६ ॥
 कन्या कीर्तिमती नाम वंशा एते प्रकीर्तिताः ।
 कश्यपाददितिलेभे भास्करं तेजसाऽधिकम् ॥ २७ ॥
 संज्ञा राज्ञी प्रभा छाया भानोभार्याः स्मृतास्त्विमाः ।
 सूते सूर्यान्मनुं संज्ञा यस्य वंशेऽभवन्नृपाः ॥ २८ ॥
 यमं च यमुनां चैव राज्ञी रेवन्तमेव च ।
 प्रभा प्रभातमादित्याच्छाया सावर्णिनेव च ॥ २९ ॥
 शनिं च तर्पतीं चैव विष्टिं चैव यथाक्रमम् ।
 इक्ष्वाकुर्नभगश्चैव धृष्टः शर्यातिरेव च ॥ ३० ॥
 नरिष्यन्तश्च नाभागो ह्यरिष्टः करुषस्तथा ।
 वृषध्वजो महातेजा नव वैवस्वताः समाः ॥ ३१ ॥
 इला ज्येष्ठा वरिष्ठा च कन्या एतास्त्रयः(!) स्मृताः ।
 इक्ष्वाकोश्चाभवत्पुत्रो विकुक्षिरिति विश्रुतः ॥ ३२ ॥

तस्य पुत्रशतं त्वासीत्ककुत्स्थो ज्येष्ठ ईरितः ।
 तस्मात्सुयोधनो जज्ञे पृथुस्तस्य सुतोऽभवत् ॥ ३३ ॥
 विश्वकस्तस्य पुत्रोऽभूद्भूमकस्तस्य वै सुतः ।
 तस्माच्छर्यातिरभवद्भुवनाश्वश्च तत्सुतः ॥ ३४ ॥
 श्रावस्तिस्तस्य पुत्रोऽभूच्छ्रावस्ती येन निर्भिता ।
 तस्मात्कुवलयः ख्यातो धुन्धुमारिस्ततोऽभवत् ॥ ३५ ॥
 धुन्धुमारेस्त्रयः पुत्रा दृढाश्वद्या महौजसः ।
 दृढाश्वस्य च दायादो हरिश्चन्द्रस्ततोऽभवत् ॥ ३६ ॥
 रोहितस्तस्य पुत्रोऽभूद्रोहितस्यापि तत्सुतः ।
 धुन्धुस्तस्मादभूत्पुत्रो धुन्धोः पुत्रौ बभूवतुः ॥ ३७ ॥
 सुदेवो विजयश्चैव कुरुको विजयात्समृतः ।
 वृकोऽथ कुरुकोजज्ञे तस्माद्वाहुरभूत्सुतः ॥ ३८ ॥
 सगरस्तस्य पुत्रोऽभूत्पौत्रस्तस्यांशुमान्मृतः ।
 तस्य पुत्रो दिलीपस्तु तस्माज्जज्ञे भगीरथः ॥ ३९ ॥
 प्रीतोऽभूत्पसा शंभुर्ददौ वरमनुत्तमम् ।
 गङ्गानं बभार शिरसा रक्षार्थं जगतां हरः ॥ ४० ॥
 दशायुतानां वर्षाणि द्विसहस्रं शतद्वयम् ।
 महादेवाद्वरं लब्ध्वा राज्यं कृत्वा भगीरथः ॥ ४१ ॥
 विरक्तो राज्यभोगेभ्यो विश्वं मत्वेन्द्रजालवत् ।
 जाबालं समनुप्राप्य यत्तज्ज्ञानं शिवात्मकम् ॥ ४२ ॥
 मुनेरनुग्रहोऽलब्ध्वा परां सिद्धिं गतो नृपः ।
 श्रुतस्तस्याभवत्पुत्रो नाभागस्तत्सुतोऽभवत् ॥ ४३ ॥
 सिन्धुद्वीपस्ततो जज्ञे अयुतायुस्ततोऽभवत् ।
 ऋतुपर्णस्तु तत्पुत्रः सुधामा तत्सुतोऽभवत् ॥ ४४ ॥
 यस्मै दत्तं भगवता गाणपत्यमनुत्तमम् ।
 कल्माषपादस्तत्पुत्रः क्षेत्रज्ञस्तत्सुतोऽश्मकः ॥ ४५ ॥
 ऋषेर्वसिष्ठाद्विप्रेन्द्रान्नकुलस्तत्सुतोऽभवत् ।
 नकुलस्याभवत्पुत्रो नाम्ना शतरथो नृपः ॥ ४६ ॥

१ क. ख. ग. °स्मात्सुयोधनो° । २ क. ख. घ. ङ. ज. °भूत्पुत्र° । ३ क. ख. ग. छ. °तत्रव° ।
 ४ क. ख. ग. तिहृद्दी° । ५ छ. °तोऽभवत्° ।

अभूदिलघिलस्तस्माद्वृद्धशर्मा ततोऽभवत् ।
 तस्माद्विश्वसहो नाम खट्वाङ्गस्तत्सुतोऽभवत् ॥ ४७ ॥
 दीर्घबाहुस्ततो जज्ञे रघुस्तस्याभवत्सुतः ।
 रघोरजस्तु विख्यातो राजा दशरथस्ततः ॥ ४८ ॥
 तस्य पुत्राश्च चत्वारो धर्मज्ञा लोकेविश्रुताः ।
 रामोऽथ भरतश्चैव तृतीयो लक्ष्मणः स्मृतः ॥ ४९ ॥
 चतुर्थश्चैव शत्रुघ्नो रामो नारायणः स्वयम् ।
 धर्मज्ञः सत्यसंकल्पो महादेवपरायणः ॥ ५० ॥
 सीता तस्याभवद्भार्या पार्वत्यंशसमुद्भवा ।
 जनकेन पुरा गौरी तपसा तोषिता यतः ॥ ५१ ॥
 जनकाय ददौ शंभुः प्रीतो धनुरनुत्तमम् ।
 तद्धनुर्भञ्जयामास जनकस्य गृहे स्थितम् ॥ ५२ ॥
 दृष्ट्वा पराक्रमं तस्य रामस्य गुणशालिनः ।
 जनकः प्रददौ तस्मै सीतां ब्रह्मविदां वरः ॥ ५३ ॥
 पित्रा कृतोऽभिषेकार्थं रामो राज्यस्य वै यदा ।
 वारयामास कैकेयी तदा राज्ञः प्रिया वधुः ॥ ५४ ॥
 राजंस्त्वया वरो दत्तः पूर्वमेव यतः प्रभो ।
 राजानं मत्सुतं तस्माद्भरतं कर्तुमर्हसि ॥ ५५ ॥
 इति तस्या वचः श्रुत्वा राज्ये तमभिषिच्य सः ।
 प्रेषयामास तं रामं वनं प्रति सलक्ष्मणम् ॥ ५६ ॥
 वनं गत्वा निवसतो भार्या दृष्ट्वाऽथ राक्षसः ।
 रावणो नाम पौलस्त्यो नीत्वा लङ्कं पुनर्ययौ ॥ ५७ ॥
 अदृष्ट्वा तां ततः सीतां दुःखितौ रामलक्ष्मणौ ।
 सख्यं वानरराजेन गत्वा दाशरथी द्विजाः ॥ ५८ ॥
 सुग्रीवस्य सखा वीरो हनुमान्नाम वानरः ।
 गत्वाऽथ रावणपुरीमपश्यज्जनकात्मजाम् ॥ ५९ ॥
 अश्रुपूर्णेक्षणं सीतामिन्दीवरनिभाननाम् ।
 विश्वासार्थं ददौ तस्यै रामस्यैबाहुलीयकम् ॥ ६० ॥
 दृष्ट्वाऽङ्गुलीयकं सीता प्रहृष्टा च तदाऽभवत् ।
 समाश्वास्य ततः सीतां प्रययौ राघवान्तिकम् ॥ ६१ ॥

रामस्तमागतं दृष्ट्वा प्रहर्षोत्फुल्ललोचनः ।
 श्रुत्वा तद्रचनाद्वृत्तं युद्धाय कृतानिश्चयः ॥ ६२ ॥
 सेतुं कृत्वाऽथ रक्षोभिर्युद्धं कृत्वा महामनाः ।
 निहत्य रावणं रामो भ्रातृभिः सह सुव्रतः ॥ ६३ ॥
 आनयामास तां सीतामशोकवनमध्यगाम् ।
 प्रतिष्ठाय महादेवं सेतुमध्येऽथ राघवः ॥ ६४ ॥
 लब्धवान्परमां भक्तिं शिवे शिवपराक्रमः ।
 रामेश्वर इति ख्यातो महादेवः पिनाकधृक् ॥ ६५ ॥
 तस्य दर्शनमात्रेण ब्रह्महत्यां व्यपोहति ।
 अभिषिक्तस्ततो राज्ये रामो राजीवलोचनः ॥ ६६ ॥
 पालयन्पृथिवीं सर्वां धर्मेण मुनिपुंगवाः ।
 अयजद्देवदेशमश्वमेधेन शंकरम् ॥ ६७ ॥
 तस्य प्रसादात्स्वपदं प्राप्तवानथ राघवः ।
 एवं संक्षेपतः प्रोक्तं रामस्य चरितं मया ॥ ६८ ॥
 इदं विस्तरतो विप्राः प्रोक्तं वाल्मीकिना पुनः ।
 कुशश्चैको लवश्चान्यः पुत्रौ रामस्य सुव्रतौ ॥ ६९ ॥
 सत्यसन्धौ महावीर्यौ महादेवपरायणौ ।
 अतिथिश्च कुशाज्जज्ञे निषधस्तत्सुतोऽभवत् ॥
 नलस्तस्याभवत्पुत्रो नभस्तस्याभवत्सुतः ॥ ७० ॥
 ततश्चन्द्रावलोकेश्च तारापीडस्ततोऽभवत् ।
 ततश्चन्द्रगिरिर्नाम भानुजित्तत्सुतोऽभवत् ॥ ७१ ॥
 एते सर्वे नृपाः प्रोक्ता इक्ष्वाकुकुलसंभवाः ।
 धर्मात्मानो महासत्त्वाः कीर्तिमन्तो दृढव्रताः ॥ ७२ ॥
 इमं यः पठते नित्यमिक्ष्वाकोर्विशमुत्तमम् ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः सूर्यलोके महीयते ॥ ७३ ॥ १३५६ ॥
 इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरि सूतशौनकसंवादे प्रहादराज्यारोहणा-
 दीक्ष्वाकुकुलसंभवनृपमालिकान्तकथनं नाम त्रिंशोऽध्यायः ॥३०॥
 सूत उवाच—ऐलः पुरुरवाश्चाऽऽसीद्राजा परमधार्मिकः ।
 उर्वश्यां जनयामास षट् पुत्रान्प्रथितौजसः ॥ १ ॥

१ ड. 'व्रताः ॥ ६३ ॥ २ घ. 'राघवः । रा' । ३ घ. 'माहात्म्यं ब्र' । ४ क. ख. ग.
 'स विभुतो । ५ ड. च. छ. 'कस्तु ना' । ६ क. ख. ग. ज. च ।

आयुर्मायुरमायुश्च विश्वायुश्च ततः परं ।
 शतायुश्च श्रुतायुश्च षडेते देवयोनयः ॥ २ ॥
 आयोः पञ्च सुताः ख्याताः स्वर्भानुतनयात्मजाः ॥
 ज्येष्ठस्तेपामभूत्पुत्रो नहुषो लोकविश्रुतः ॥ ३ ॥
 उत्पन्नाः पितृकन्यायां नहुषात्पञ्च सूनवः ।
 विरजायां मुनिश्रेष्ठा ययातिरिति विश्रुतः ॥ ४ ॥
 द्वे च भार्ये ययातेस्तु प्रथमा शुक्रकन्यका ।
 देवयानीति विख्याता द्वितीया वृषपर्वणः ॥ ५ ॥
 सुताऽसुरस्य शर्मिष्ठा तयोर्वक्ष्यामि संततिम् ।
 देवयानी तु सुषुवे यदुं तुर्वसुमेव च ॥ ६ ॥
 दुह्यं चारुं च पुरुं च शर्मिष्ठा सुषुवे सुतान् ।
 अभिषिच्य पुरुं राजा यवीयांसमनिन्दितम् ॥ ७ ॥
 दैराग्ययुक्तो मतिमान्ययातिः प्रययौ वनम् ।
 योऽयं प्रसिद्धः शतजिह्वदोः समभवत्सुतः ॥ ८ ॥
 हैहयः शतजित्पुत्रो धर्मस्तस्य सुतः स्मृतः ।
 धर्मनेत्रः सुतस्तस्य धनकस्तत्सुतोऽभवत् ॥ ९ ॥
 धनकस्य तु दायादः कृतवीर्यो महायशाः ।
 कार्तवीर्यः कृताश्रिश्च कृतवर्मा तथा परः ॥ १० ॥
 कार्तवीर्यस्य नृपतेः पुत्राणां च शतं त्वभूत् ।
 तत्र पञ्च पहात्मानः शूरसेनादयो नृषाः ॥ ११ ॥
 महादेताल्लब्धवरा महादेवपरायणाः ।
 जयध्वजस्तु मतिमान्नारायणपरायणः ॥ १२ ॥
 जयध्वजस्य दायादास्तालजेङ्घ्रा इति स्मृताः ।
 तेषां ज्येष्ठो वीतिहोत्रः सर्वे ते याङ्वाः स्मृताः ॥ १३ ॥
 विश्रुतरतस्य दायादस्तस्य पत्नी पतिव्रता ।
 रममाणस्तया राजा कदाचिद्यमुनातटे ॥ १४ ॥
 अपश्यदुर्वर्शां तत्र वीणावादनलालसाम् ।
 उर्वशीमब्रवीद्राजा स्मरवाणेन पीडितः ॥ १५ ॥

१ व. परम् । शं । २ व. ड. छ. 'श्रेष्ठो यं' । ३ क. ख. ग. ज. 'जा कनीषां' ॥

४ क. ख. म. ज. 'नेत्रस्ततश्चाभूद्धनं' । ५ क. ख. ग. 'स्य च द्यु' ।

त्वयाऽहं रन्तुमिच्छामि त्वं मां रन्तुमिहार्हसि ।
 सा नृपस्य वचः श्रुत्वा दृष्ट्वा तं मदनोपमम् ॥ १६ ॥
 क्रीडमाना तदा तेन चिरकालं सहोर्वशी ।
 गते वर्षसहस्रे तु विरक्तः कामभोगतः ॥ १७ ॥
 आहोर्वशीं गमिष्यामि स्वपुरीमिति विश्रुतः ।
 भोगेनैतावता नालमवोचदिति सा पुनः ॥ १८ ॥
 न गन्तव्यं त्वया राजन्स्थातव्यं प्रीतये मम ।
 अब्रवीत्तां ततो राजा पुरीं गत्वा यशस्विनीम् ॥ १९ ॥
 आगमिष्याम्यहं क्षिप्रमहं परिसरं तव ।
 प्राप्तानुज्ञस्ततो राजा जगाम स्वपुरीं प्रति ॥ २० ॥
 दृष्ट्वा पतिव्रतां भार्यामभवद्भयविह्वलः ।
 चेष्टितं तस्य सा ज्ञात्वा महिम्ना स्वेन भामिनी ॥ २१ ॥
 मा भैषीरिति तं प्राह भर्तारं सा पतिव्रता ।
 न दोषस्तव राजेन्द्र सर्वं कामस्य चेष्टितम् ॥ २२ ॥
 कामेन स्वर्गमाप्नोति कामेन नरकं ततः ।
 विधिना सेवितः कामः स्वर्गदः श्वभ्रमन्यथा ॥ २३ ॥
 तस्मात्त्वया नरपते विधिं हित्वा स सेवितः ।
 तस्मात्पापं महज्जातं कुरु पापविशोधनम् ॥ २४ ॥
 भार्यानिगदितं श्रुत्वा ययौ कण्वाश्रमं प्रति ।
 ज्ञात्वा तद्वचनाच्छुद्धिं जगाम हिमवद्विरिम् ॥ २५ ॥
 मार्गेऽपश्यत्स गन्धर्वं विश्वावसुमरिर्दमम् ।
 सकान्तं क्रीडमानं तं शोभितं दिव्यमालया ॥ २६ ॥
 दृष्ट्वा मालां स राजेन्द्रः सस्माराप्सरसं तदा ।
 उर्वश्या एव योग्येषा माला नान्त्रस्य कस्यचित् ॥ २७ ॥
 एवं संचिन्त्य मनसा मालामाहर्तुमुद्यतः ।
 तेन सार्धं महद्युद्धं गन्धर्वेण नृपोत्तमः ॥ २८ ॥
 कृत्वा गृहीत्वा तां मालां जगामाप्सरसं प्रति ।
 अन्विष्यमाणः सकलां वभ्राम स वसुंधराम् ॥ २९ ॥

घनानि पर्वतान्द्वीपाऽऽँकान्सर्वानशेषतः ।
 अद्विवाऽपि च नापश्यदुर्वशीं राजपुंगवः ॥ ३० ॥
 अनुग्रहान्महेशस्य या तिरोऽप्यस्ति खेचरी ।
 भ्रममाणो महर्लौके सोऽपश्यन्नारदं मुनिम् ॥ ३१ ॥
 यथावदभिवाद्याथ लज्जितः पार्श्वगोऽभवत् ।
 पृष्ठा तु कुशलं राज्ञे नारदो मुनिपुंगवः ॥ ३२ ॥
 अब्रवीन्नारदं राजा चोर्वशीदर्शनोत्सुकः ।
 भगवन्नागतः कस्माद्दृष्टा वाऽरित हि तत्र तु ॥ ३३ ॥
 अस्ति चेच्छ्रोतुमिच्छामि ब्रवीतु ब्रह्मणः सुतः ।
 राज्ञो मनोगतं सर्वं विज्ञाय भगवान्मुनिः ॥ ३४ ॥
 यथावत्कुशलं तस्य नारदस्तं तथाऽब्रवीत् ।
 यत्राऽऽसीदुर्वशी देवी मेरोर्दक्षिणदेशतः ॥ ३५ ॥
 सरश्च मानसं नाम तत्राहं मेदिनीपते ।
 विरञ्चैः कार्यमुद्दिश्य गत्वा पुनरिहाऽऽगतः ॥ ३६ ॥
 गमिष्यामि पुनस्तत्र यत्राऽऽस्ते सत्यलोकपः ।
 इति श्रुत्वा मुनेर्वाक्यं राजाऽनुज्ञाप्य नारदम् ॥ ३७ ॥
 तं प्रदेशं गतस्तूर्णं तत्रापश्यत्स चोर्वशीम् ।
 मालां निवेदयामास सा तयाऽलंकृताऽभवत् ॥ ३८ ॥
 रममाणरतया सार्धं गतं वर्षशतं पुनः ।
 कदाचित्तमपृच्छत्सा राजानं मुनिपुंगवाः ॥ ३९ ॥
 स्वकीयं नगरं गत्वा भवता तत्र किं कृतम् ।
 ब्रूहि राजन्महाबाहो यद्यस्मि तव वल्लभा ॥ ४० ॥
 इति पृष्टस्तया राजा प्रोवाच तदशेषतः ।
 तस्येरितमथाऽऽकर्ष्य राजानं प्रत्यभाषत ॥ ४१ ॥
 इत ऊर्ध्वं मया सार्धं स्थातव्यं नैव सुव्रत ।
 ज्ञापं दास्याति ते कण्ठो भार्या तव ममानघ ॥ ४२ ॥
 तथा चोक्तोऽपि तन्वङ्गत्या न तत्याज ह उर्वशीम् ।
 ज्ञात्वाऽथ तस्य निर्बन्धमकरोदात्मनस्तनुम् ॥ ४३ ॥

१ क. ख. ग. °तान्मर्वालो° । २ क. ख. ग. ज. °दो द्विजपुंगवाः ॥ ३२ ॥ ३ घ. ड.
 °रदमुनिं यथावदभिवाद्य च । भ° । ४ घ. ड. छ. ज. तत्त्वतः ॥ ३३ ॥ ५ छ. °दस्तमथा° ।
 ६ क. ख. ग. ज. °स्ते पश्यतः स्वयम् । इ° । ७ क. ख. ग. °शं यथौ तूर्णौ । ८ घ. ड. च.
 छ. ज. °शस्य तं सः ।

त्वयाऽहं रन्तुमिच्छामि त्वं मां रन्तुमिहाहंसि ।
 सा नृपस्य वचः श्रुत्वा दृष्ट्वा तं मदनोपमम् ॥ १६ ॥
 क्रीडमाना तदा तेन चिरकालं सहोर्वशी ।
 गते वर्षसहस्रे तु विरक्तः कामभोगतः ॥ १७ ॥
 आहोर्वशीं गमिष्यामि स्वपुरीमिति विश्रुतः ।
 भोगेनैतावता नालमवोचदिति सा पुनः ॥ १८ ॥
 न गन्तव्यं त्वया राजन्स्थातव्यं प्रीतये मम ।
 अब्रवीत्तां ततो राजा पुरीं गत्वा यशस्विनीम् ॥ १९ ॥
 आगमिष्याम्यहं क्षिप्रमहं परिसरं तव ।
 प्राप्नानुज्ञस्ततो राजा जगाम स्वपुरीं प्रति ॥ २० ॥
 दृष्ट्वा पतिव्रतां भार्यामभवद्भयविह्वलः ।
 चेष्टितं तस्य सा ज्ञात्वा महिम्ना स्वेन भामिनी ॥ २१ ॥
 मा भैषीरिति तं प्राह भर्तारं सा पतिव्रता ।
 न दोषस्तव राजेन्द्र सर्वं कामस्य चेष्टितम् ॥ २२ ॥
 कामेन स्वर्गमाप्नोति कामेन नरकं ततः ।
 विधिना सेवितः कामः स्वर्गदः श्वभ्रमन्यथा ॥ २३ ॥
 तस्मात्त्वया नरपते विधिं हित्वा स सेवितः ।
 तस्मात्पापं महज्जातं कुरु पापविशोधनम् ॥ २४ ॥
 भार्यानिगदितं श्रुत्वा ययौ कण्वाश्रमं प्रति ।
 ज्ञात्वा तद्वचनाच्छुद्धिं जगाम हिमवद्गिरिम् ॥ २५ ॥
 मार्गेऽपश्यत्स गन्धर्वं विश्वावसुमरिर्देवम् ।
 सकान्तं क्रीडमानं तं शोभितं दिव्यमालया ॥ २६ ॥
 दृष्ट्वा मालां स राजेन्द्रः सस्माराप्सरसं तदा ।
 उर्वश्या एव योग्येषा माला नान्यस्य कस्यचित् ॥ २७ ॥
 एवं संचिन्त्य मनसा मालामाहर्तुमुद्यतः ।
 तेन सार्धं महद्युद्धं गन्धर्वेण नृपोत्तमः ॥ २८ ॥
 कृत्वा गृहीत्वा तां मालां जगामाप्सरसं प्रति ।
 अन्विष्यमाणः सकलां बभ्राम स वसुंधराम् ॥ २९ ॥

घनानि पर्वतान्द्वीपाँल्लोकान्सर्वानशेषतः ।
 अद्विवाऽपि च नापश्यदुर्वशीं राजपुंगवः ॥ ३० ॥
 अनुग्रहान्महेशस्य या तिरोऽप्यस्ति खेचरी ।
 भ्रममाणो महर्लौके सोऽपश्यन्नारदं मुनिम् ॥ ३१ ॥
 यथावदभिवाद्याथ लज्जितः पार्श्वगोऽभवत् ।
 पृष्ठा तु कुशलं राज्ञे नारदो मुनिपुंगवः ॥ ३२ ॥
 अब्रवीन्नारदं राजा चोर्वशीदर्शनोत्सुकः ।
 भगवन्नागतः कस्माद्दृष्टा वाऽरित हि तत्र तु ॥ ३३ ॥
 अस्ति चेच्छ्रोतुमिच्छामि ब्रवीतु ब्रह्मणः सुतः ।
 राज्ञो मनोगतं सर्वं विज्ञाय भगवान्मुनिः ॥ ३४ ॥
 यथावत्कुशलं तस्य नारदस्तं तथाऽब्रवीत् ।
 यत्राऽऽसीदुर्वशी देवी मेरोर्दक्षिणदेशतः ॥ ३५ ॥
 सरश्च मानसं नाम तत्राहं मेदिनीपते ।
 विरञ्चेः कार्यमुद्दिश्य गत्वा पुनरिहाऽऽगतः ॥ ३६ ॥
 गमिष्यामि पुनस्तत्र यत्राऽऽस्ते सत्यलोकपः ।
 इति श्रुत्वा मुनेर्वाक्यं राजाऽनुज्ञाय नारदम् ॥ ३७ ॥
 तं प्रदेशं गतस्तूर्णं तत्रापश्यत्स चोर्वशीम् ।
 मालां निवेदयामास सा तयाऽल्लेकृताऽभवत् ॥ ३८ ॥
 रममाणरतया सार्धं गतं वर्षशतं पुनः ।
 कदाचित्तमपृच्छत्सा राजानं मुनिपुंगवाः ॥ ३९ ॥
 स्वकीयं नगरं गत्वा भवता तत्र किं कृतम् ।
 ब्रूहि राजन्महाबाहो यद्यस्मि तव वल्लभा ॥ ४० ॥
 इति पृष्टस्तया राजा प्रोवाच तदशेषतः ।
 तस्येरितमथाऽऽकर्ण्य राजानं प्रन्यभापत ॥ ४१ ॥
 इत ऊर्ध्वं मया सार्धं स्थातव्यं नैव सुव्रत ।
 ज्ञापं दास्यति ते कण्ठो भार्या तव ममानघ ॥ ४२ ॥
 तया चोक्तोऽपि तन्वङ्ग्या न तत्याज ह उर्वशीम् ।
 ज्ञात्वाऽथ तस्य निर्बन्धमकरोदात्मनस्तनुम् ॥ ४३ ॥

१ क. ख. ग. 'तान्मर्वाँल्लो' । २ क. ख. ग. ज. 'दो द्विजपुंगवाः ॥ ३२ ॥ ३ घ. ङ.
 'रदमुनिं यथावदभिवाद्य च । भ० । ४ घ. ङ. छ. ज. तत्त्वतः ॥ ३३ ॥ ५ छ. 'दस्तमथा' ॥
 ६ क. ख. ग. ज. 'स्ते पद्मभूः स्वयम् । इ० । ७ क. ख. ग. 'शं यथौ तूर्ण' । ८ घ. ङ. च.
 छ. ज. 'गस्य तं स' ।

वलिभिः पलिताकीर्णां तां दृष्ट्वा राजसत्तमः ।
 तत्क्षणादुर्वशीं त्यक्त्वा तपसे कृतनिश्चयः ॥ ४४ ॥
 द्वादशाहान्यभूद्राजा कन्दमूलफलाशनः ।
 तावत्कालं च बाध्वाशी ततः कण्वाश्रमं ययौ ॥ ४५ ॥
 दृष्ट्वा मुनिवरं शान्तं शिवध्यानैकतत्परम् ।
 प्रणम्य दण्डवद्भक्त्या प्राञ्जलिः पार्श्वसंस्थितः ॥ ४६ ॥
 यद्द्रुत्तमात्मनः सर्वं मुनेः सर्वं न्यवेदयत् ।
 मुनिर्विदित्वा तत्पापमब्रवीत्पापशोधनम् ॥ ४७ ॥
 मुनिना प्रेषितो राजा गत्वा वाराणसीं पुरीम् ।
 स्नात्वा संतर्प्य जाह्नव्यां दृष्ट्वा विश्वेश्वरं शिवम् ॥ ४८ ॥
 मुक्तोऽसाधेनसो राजा जगाम स्वपुत्रीं तदा ।
 वसूनि ब्राह्मणेभ्यश्च दत्त्वा राज्यमपालयत् ॥ ४९ ॥
 उर्वश्यां विश्रुताज्जाताः सप्त पुत्रा महौजसः ।
 क्रोष्टोर्यदुसुतर्याऽऽसन्वंश्याः सत्कीर्तिशालिनः ॥ ५० ॥
 शृणुध्वं तान्मुनिश्रेष्ठा मुख्यानेव न चापरान् ।
 क्रोष्टोर्वंशे क्रथः ख्यातो विदर्भः कोशलस्तथा ॥ ५१ ॥
 सात्त्वतश्च ततः ख्यातो महाभोजस्ततः परः ।
 भोजश्च सत्यवाक्चैव सत्यकः सात्यकिस्ततः ॥ ५२ ॥
 क्रथकश्च सुषेणश्च सुभोजो नरवाहनः ।
 आहूको देवकश्चैवं श्रीदेवो देवसुव्रतः ॥ ५३ ॥
 उग्रसेनश्च कंसश्च वसुदेवो महावशाः ।
 उग्रसेनस्य कन्यायां देवक्यां वसुदेवतः ॥ ५४ ॥
 भृगोः शापवशाद्विष्णुः संभूतस्त्रिदशेश्वरः ।
 राहिणी नाम या पत्नी वसुदेवस्य शोभना ॥ ५५ ॥
 तस्यां संकर्षणो जातो योऽनन्तः शेषसंज्ञितः ।
 षोडश स्त्रीसहस्राणि पत्नयो माधवस्य याः ॥ ५६ ॥
 तासु जाता ह्यसंख्याताः प्रच्युन्नप्रमुखाः सुताः ।
 कृष्णोऽपि देवकीसूनुः परमात्मा सनातनः ॥ ५७ ॥
 कृतकृत्योऽपि भोगात्मा मायावी विश्वभुक्स्वयम् ।
 तथाऽपि पूजयत्येव भगवन्तमुमापतिम् ॥ ५८ ॥

लिङ्गे सर्वात्मकं मत्वा महादेवं पिनाकिनम् ।
 वरांश्च विविधांल्लिङ्गैर्वा तस्माद्देवान्महेश्वरात् ॥ ५९ ॥
 अजेयस्त्रिषु लोकेषु देवदेवो जनार्दनः ।
 न कृष्णादधिकस्तस्मादस्ति माहेश्वराग्रणीः ॥ ६० ॥
 तस्मात्तत्पूजनाच्छंभुर्भवत्येव सुपूजितः ।
 हरेरेवज्ञाकरणाद्भवेदीशः पराङ्मुखः ॥ ६१ ॥
 तस्मात्पूज्यः सदा शाङ्गी महादेवपरायणैः ।
 तद्भक्तैश्च विशेषेण प्रीतये गिरिजापतेः ॥ ६२ ॥
 एष वः कथितो वंशो यदोः संक्षेपतो द्विजाः ।
 सर्वपापक्षयकरः पठतां शृण्वतां भवेत् ॥ ६३ ॥ १४१९ ॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरै सूतशौनकसंवादे पुरुयदुवंश-
 कथनं नामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

मन्वन्तराणि वक्ष्यामि शृणुध्वं मुनिपुंगवाः ।
 मनवः पडतीतास्ते सप्तमां वर्तते किल ॥ १ ॥
 तेषां स्वायंभुवस्त्वाद्यस्ततः स्वारोचिषः स्मृतः ।
 उत्तमस्तामसश्चैव रैवतश्चाक्षुपस्तथा ॥ २ ॥
 स्वायंभुवं तु कल्पादावन्तरं कथितं मया ।
 स्वारोचिषेऽन्तरे देवास्तुपिता नाम ते स्मृताः ॥ ३ ॥
 विपश्चिन्नाम देवेन्द्र ऋषीन्वक्ष्यामि सांप्रतम् ।
 ऊर्जस्तम्भस्तथा प्राणो दान्तोऽथ ऋषभस्तथा ॥ ४ ॥
 तिमिरः शार्दरीवांश्च सप्तैत ऋषयः स्मृताः ।

* उत्तरे त्वन्तरे देवाः सुधामानो द्विजोत्तमाः ॥ ५ ॥
 प्रतर्दनाः शिवाः सत्यास्ततश्च वशवर्तिनः ।
 एतेषां च गणाः प्रोक्ता भवद्वादशभिर्गणैः ॥ ६ ॥
 सुदान्तिर्नाम देवेन्द्रो महाबलपराक्रमः ।
 रजो गोत्रोऽर्धबाहुश्च सवनश्चानघस्तथा ॥ ७ ॥
 सुतपाः शुक्रनामाऽथ सप्तैत ऋषयः स्मृताः ।
 मर्त्याश्च सुधियश्चैव तामसस्यान्तरे सुराः ॥
 ज्योतिर्धर्मः पृथुः कल्पश्चैत्राग्निः सवनस्तथा ॥ ८ ॥

* उत्तरे त्वन्तर इत्यादि सवनश्चानघस्तथेत्यन्तं सार्धश्लोकद्वयं बडल्लजसांज्ञतपुस्तकेषु नास्ति ।

१ क. ख. ग. सत्याः सूतस्य व° । २ घ. ड. छ. पृथः क° ।

पीवरश्च समारूढाताः सप्तैत ऋषयो मताः ।

स्याच्छिविर्नाम देवेन्द्रः सिद्धचारणसेवितः ॥ ९ ॥

देवराज्यं परित्यज्य परं वैराग्यमाश्रितः ।

ज्ञात्वैवाशाश्वतं सर्वं बृहस्पतिमथाब्रवीत् ॥ १० ॥

भगवन्किं करोमीदं राज्यं तुच्छसुखं यतः ।

कैवल्यं लभते केन तन्मे ब्रूहि शुरो स्फुटम् ॥ ११ ॥

बृहस्पतिरुवाच—अस्त्यनन्तगुणावासः परानन्दैकविग्रहः ।

ध्यातः कैवल्यदः पुंसां महादेवो न चापरः ॥ १२ ॥

मोहपाशनिबद्धानां महामोहात्मतां हरेत् ।

स्मरणान्मोचकस्तेषामुपापतिरिति श्रुतिः ॥ १३ ॥

यद्ब्रह्म परमं ज्योतिः प्रतिष्ठाक्षरमव्ययम् ।

सर्वानुग्राहिणं शंभुं तमाशु शरणं ब्रज ॥ १४ ॥

स ज्योतिषां परं ज्योतिरानन्दं तमसः परम् ।

न यस्मादधिकं किञ्चित्तत्त्वं विद्धि शांकरम् ॥ १५ ॥

तं जानीहि परं ब्रह्म विश्वात्मानं महेश्वरम् ।

तदात्मकतया सर्वं जानीह्यसुरसूदन ॥ १६ ॥

आत्मानं ये हि मन्यन्ते विभिन्नं त्रिपुरद्विषः ।

ते पश्यन्त्येव तं देवं नाऽऽवर्तन्ते पुनः पुनः ॥ १७ ॥

सर्वस्मादधिकः शंभुः परमात्मा महेश्वरः ।

इति ये निश्चिताधियः कृतार्थास्ते सुराधिप ॥ १८ ॥

दर्शनं तस्य काङ्क्षन्ते हरिब्रह्मादयः सुराः ।

योगिनो नियतात्मानस्तभीशं शरणं ब्रज ॥ १९ ॥

महदादिविशेषान्तं जगद्यस्मिँल्लयं ब्रजेत् ।

पुनरुत्पद्यते यस्मात्तं जानीहि पिनाकिनम् ॥ २० ॥

लीलाविलसितं यस्य विश्वमेतच्चराधरम् ।

तदभावाच्च विलयस्तं जानीहि महेश्वरम् ॥ २१ ॥

यस्याऽऽज्ञया स्थितो ब्रह्मा जगज्जननकर्माणि ।

हरिश्च पालने रुद्रः संहारे च स शूलभृत् ॥ २२ ॥

१ व. °षयः स्मृताः । स्या° । २ व. ड. ज. 'चउतरं य° । ३ व. ड. छ. ज. °ति तै, नि° । ४ क. ख. ग. 'स्ते न संशयः ॥ १८ ॥ ५ व. 'हि पिनाकिनम् ॥ २१ ॥ ६ क. ख. ग. 'लधृक् ॥ २२ ॥

यस्य प्रसादलेशेन मर्त्या मरणधर्मिणः ।
 भवन्त्येव हि तेऽमर्त्या भजन्ते वृषभध्वजम् ॥ २३ ॥
 क्षणं मुहूर्तमथवा ध्यातः संशूजितः स्मृतः ।
 प्रददात्याशु कैवल्यं यस्तं भज महेश्वरम् ॥ २४ ॥
 तस्यैव मूर्तयस्तिस्त्रो ब्रह्मविष्णुहरा इति ।
 सर्गरक्षणगुणलयैस्तमीशं शरणं व्रज ॥ २५ ॥
 यस्यान्तःस्थानि भूतानि येनेदं भ्राम्यतेःजगत् ।
 ब्रह्मेति च जगुर्वेदास्तं रुद्रं शरणं व्रज ॥ २६ ॥
 यज्ञैर्य इज्यते देवो मुक्तये वेदवादिभिः ।
 कर्मणां फलदस्तेषां शरणं व्रज तं हरम् ॥ २७ ॥
 ये विनिद्रा जितश्वासा ध्यायन्ति क्षीणकर्मिणः ।
 तेषां प्रजायते यत्तत्तत्त्वं विद्धि च शांकरम् ॥ २८ ॥
 अज्ञानरज्ज्वा बद्धां मनुष्यादिशरीरिणाम् ।
 महादेवाहते नान्यं शक्र पश्यामि मोक्षकम् ॥ २९ ॥
 तस्मात्त्वं तपसा शक्र समाराधय शंकरम् ।
 प्रसन्नो दास्यति पदं तव कैवल्यमुत्तमम् ॥ ३० ॥
 एवं गुरोर्निगदितं श्रुत्वा सुरपतिस्तदा ।
 समाराधयितुं देवं ययौ बदरिकाश्रमम् ॥ ३१ ॥
 तत्र गत्वा जटी भूत्वा भस्मनिष्ठो जितेन्द्रियः ।
 मन्दाकिनीजले स्नात्वा भस्म चैवाभिमन्त्र्य च ॥ ३२ ॥
 अग्निरित्यादिमन्त्रैश्च समुद्गूल्य च विग्रहम् ।
 पूजयामास देवेशं पुष्पैः पत्रैर्मनाहरैः ॥ ३३ ॥
 शैवीं विद्युं जपन्नास्ते शिवध्यानैकतत्परः ।
 एवं गतानि वर्षाणि सहस्राणि चतुर्दश ॥ ३४ ॥
 तपसा देवराजस्य प्रसन्नोऽभूत्ततः शिवः ।
 प्राह त्रिपुरहा शक्रं वरं ब्रूहि शतक्रतो ॥ ३५ ॥
 तपसाऽनेन तीव्रेण प्रसन्नोऽहं तवानघ ।
 *ईप्सितं ते प्रदास्यामि तव यद्यपि दुर्लभम् ॥ ३६ ॥
 मयि प्रसन्ने तु हरे न किञ्चिदपि दुर्लभम् ॥ ३७ ॥

* बह्वसंज्ञितपुस्तकयोरीप्सितमेत्यादि न किञ्चिदपि दुर्लभमित्यन्तं शब्दजातं नास्ति ।

१ क. ख. ग. ज. 'षकृतम् ॥ २३ ॥ २ क. ख. ग. 'ते शक्र नान्यं प' ३ क. ख. म. 'नोरमैः ॥ ३३ ॥ ४ ह. 'साऽनेन तीव्रेण प्र' ।

एवं शंभोर्वचः श्रुत्वा स्तुत्वा तं विविधैः स्तवैः ।

कृताञ्जलिपुटो भूत्वा प्रणम्याऽऽह महेश्वरम् ॥ ३८ ॥

इन्द्र उवाच—भगवन्कृतकृत्योऽस्मि भवतो दर्शनाच्छिव ।

अलमन्यैर्वरैः शंभो भक्तिर्भवतु मे त्वयि ॥ ३९ ॥

तव भक्त्यमृतास्वादपरानन्दस्य देहिनः ।

भवेत्कष्टं कुतः शंभो पूर्णकामो यतो हि सः ॥ ४० ॥

तावदेवास्थिरं चेतः परिभ्रमति वस्तुषु ।

न यावत्त्वयि देवेश भक्तिर्भवति देहिनः ॥ ४१ ॥

तावदेव भवाम्भोधिर्दुस्तरा देहिनां हर ।

तव पादाम्बुजे भक्तिः परा यावन्न लभ्यते ॥ ४२ ॥

तावत्पतति संसारगते जन्तुः पुनः पुनः ।

यावन्न तव कारुण्यलेशो भवति शंकर ॥ ४३ ॥

संसारविषवृक्षो यः सर्वतोऽतिभयंकरः ।

तव भक्तिकुठारेण च्छिद्यते नान्यथा शिव ॥ ४४ ॥

इति शक्रवचः श्रुत्वा कारुण्यादवलोक्य तम् ।

समुत्स्पृश्य तु पाणिभ्यां गाणपत्यं ददौ शिवः ॥ ४५ ॥

विरञ्चिप्रमुरवा देवा जायन्ते कर्मगौरवात् ।

प्रलये च विनश्यन्ति भवन्ति च पुनः पुनः ॥ ४६ ॥

स्वर्गं गत्वा गताः श्वभ्रं तिर्यक्तवं च मनुष्यताम् ।

पुनर्विरञ्च्यादिपदमेवं चक्रपरम्परा ॥ ४७ ॥

शंभोर्गणेश्वरा ये च नाऽऽवर्तन्ते भवे पुनः ।

भोगान्यथेप्सितान्भुक्त्वा शंभोः सायुज्यमाप्नुयुः ॥ ४८ ॥

स्वेच्छाविग्रहिणः सर्वे स्वेच्छाचारा गणेश्वराः ।

शिवेन सह ते भोगान्भुक्त्वा यान्ति शिवं पदम् ॥ ४९ ॥

एवं दत्त्वा वरं शंभुर्गाणपत्यं सुदुर्लभम् ।

सुरराजाय शिवये तत्रैवान्तर्हितोऽभवत् ॥ ५० ॥

गाणपत्यं वरं लब्ध्वा शिविर्भगवतो द्विजाः ।

आज्ञया तस्य देवस्य जगाम स्वपुरीं ततः ॥ ५१ ॥

महादेवार्चनरतो महादेवकथारतः ।

स्थित्वा मन्वन्तरं तत्र चण्डो नाम गणोऽभवत् ॥ ५२ ॥

वृषध्वजस्त्रिनेत्रश्च जटाजूटेन्दुमण्डितः ।
 शुद्धस्फटिकसंकाशश्चतुर्बाहुस्त्रिशूलभृत् ॥ ५३ ॥
 अक्षमालाधरः खड्गी सर्वेषामभयप्रदः ।
 द्वीपिचर्माम्बरधरः सर्वाभरणभूषितः ॥
 रराज शांकरपदे नन्दीश्वर इवापरः ॥ ५४ ॥
 एतद्रः कथितं सर्वं शिवेस्तु चरितं द्विजाः ।
 सर्वपापक्षयकरं सर्वसिद्धिप्रदं वृणाम् ॥ ५५ ॥
 श्रद्धया ये पठन्तीदं शिवेस्तु चरितं द्विजाः ।
 प्राप्नुवन्त्यश्वमेधस्य फलमित्यब्रवीद्रविः ॥ ५६ ॥ १४७५ ॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरे सूतशौनकसंवादे शिविनामधेय-
 देवेन्द्रचरितकथनं नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

सूत उवाच—विभुर्नामा भवेदिन्द्रो रैवतस्यान्तरे द्विजाः ।

वैकुण्ठाद्याः स्मृता देवा गणाश्चत्वार ईरिताः ॥ १ ॥
 हिरण्यरोमा विश्वश्रीरूर्ध्वबाहुस्तथैव च ।
 ऐन्द्रबाहुः सुबाहुश्च पर्जन्यश्च महामुनिः ॥ २ ॥
 सप्तैत ऋषयः प्रोक्ताः प्रियव्रतकुलोद्भवाः ।
 मनोजवः सुरेन्द्रोऽभूचाक्षुषेऽप्यन्तरे द्विजाः ॥ ३ ॥
 आयोः प्रसूता भावाद्याः कथिता देवतागणाः ।
 सुमेधा विरजाश्चैव हविष्मानुत्तमो बुधः ॥ ४ ॥
 अत्रिनामा सहिष्णुश्च सप्तैत ऋषयः स्मृताः ।
 पुत्रो विवस्वतो विप्रा मनुवैवस्वतः स्मृतः ॥ ५ ॥
 सांप्रतं वर्तते योऽसौ तत्र देवान्ब्रवीम्यहम् ।
 मरुद्गणास्तथाऽऽदित्या रुद्राश्च वसवः स्मृताः ॥ ६ ॥
 पुरंदरस्तु देवेन्द्रो बभूवासुरदर्पहा ।
 वसिष्ठः कश्यपश्चात्रिजमदग्निश्च गौतमः ॥ ७ ॥
 विश्वामित्रो भरद्वाजः सप्तैत ऋषयो मताः ।
 मन्वन्तराण्यतीतानि वर्तमानं मया द्विजाः ॥ ८ ॥
 कथितान्यैथ वक्ष्यामि शृणुध्वं प्रतिसंचरम् ।
 चतुर्था कथितः सोऽपि पुराणेऽस्मिन्द्विजोत्तमाः ॥ ९ ॥

१ घ. ड. छ. °ण्डाख्याः स्मृ° । २ घ. ड. °धा वर° । ३ क. ख. ग. °षयः स्मृताः ।

४ घ. °न्यत्र व° ।

नित्यो नैमित्तिकश्चैव प्राकृतात्यन्तिकौ तथा ।
 योऽयं भूतर्क्षयो लोके नित्यं नित्यस्तु स स्मृतः ॥ १० ॥
 कल्पान्ते यस्तु संहारो नैमित्तिक इहोच्यते ।
 महदाद्यं विशेषान्तं स यदा याति संक्षयम् ॥ ११ ॥
 प्राकृतः प्रतिसर्गोऽयं कथ्यते मुनिभिर्द्विजाः ।
 आत्यन्तिकेस्तुं प्रलयो ज्ञानादेव स जायते ॥ १२ ॥
 तच्च ज्ञानं महेशस्य भक्तिलभ्यमिति श्रुतिः ।
 चतुर्युगसहस्रान्ते संप्राप्ते भूतसंक्षये ॥ १३ ॥
 अनावृष्टिस्ततस्तीव्रा जायते शतवार्षिकी ।
 वृक्षगुल्मलताः सर्वाः पृथिव्यां यान्ति संक्षयम् ॥ १४ ॥
 गभस्तिमाली भगवानथ सप्तरथोऽभवत् ।
 रश्मिभिः सागराम्भांसि तदा पिबति भास्करः ॥ १५ ॥
 दीप्ताश्च रश्मयस्तेन भवन्ति मुनिपुंगवाः ।
 भवन्ति सूर्याः सप्तैते सर्वतो रश्मिसंकुलाः ॥ १६ ॥
 तेषां रश्मिप्रतापेन दग्धा भवति मेदिनी ।
 द्वीपैश्च पर्वतैः सार्धं सागरैश्च द्विजोत्तमाः ॥ १७ ॥
 सूर्यतेजोशिदग्धानां भूतानां च परस्परम् ।
 एकत्वमुषजातानामग्निरेकस्तेतोऽभवत् ॥ १८ ॥
 ज्वालाभिरखिलं विश्वं निर्दहत्याशु पावकः ।
 स दग्ध्वा पृथिवीं सर्वां रुद्रतेजोविवृम्भितः ॥ १९ ॥
 दिवं दग्ध्वाऽथ पातालं दन्दहीति द्विजोत्तमाः ।
 उत्तिष्ठन्ति शिखास्तस्य शतयोजनमायताः ॥ २० ॥
 तेजसा तस्य कालाग्नेरग्निः संवर्तकः स्वयम् ।
 दग्ध्वा स चतुरो लोकान्सयक्षोरगराक्षसान् ॥ २१ ॥
 तप्तायःपिण्डवत्सर्वं जगदेतत्प्रकाशते ।
 उत्तिष्ठन्ते ततो मेघास्तडिद्धिश्च समन्ततः ॥ २२ ॥

१ घ. ड. च. छ. ज. 'क्षयालोके । २ व. ड. च. छ. ज. इहेष्यते । ३ क. ख. ग. 'जाः । अत्यं । ४ घ. ड. 'कथ्य प्र' । ५ क. ख. ग. ज. 'स्तु निल' । ६ क. 'व प्रजम्' । ७ क. ख. ग. यच्च । ८ क. ख. ग. 'क्षयुगमल' । ९ क. ख. ग. ज. 'स्तदाऽम्' । १० घ. ड. छ. ज. दिव्यं द' । ११ क. ख. ग. 'काशितम् । ड' ।

संवर्तकोपमाः सर्वे नानावर्णा भयंकराः ।
 जायन्ते भास्कराद्घोरा राविणो मुनिपुंगवाः ॥ २३ ॥
 ततो वर्षं प्रमुञ्चन्ति विन्दुभिर्गजसंनिधैः ।
 ब्रह्मणा प्रेरिता वृष्टिर्जायते शतवार्षिकी ॥ २४ ॥
 जलौधैर्नाशमायान्ति तदा कल्पान्तपावकाः ।
 द्वीपैश्च पर्वतैर्युक्ता पृथिवी पूर्यते जलैः ॥ २५ ॥
 विलीयते धरा चैव सर्वा एव द्विजोत्तमाः ।
 तस्मिन्नेकार्णवे घोरे देवदेवः प्रजापतिः ॥ २६ ॥
 योगनिद्रां समास्थाय शेते ध्यायन्महेश्वरम् ।
 एष नैमित्तिकः प्रोक्तः प्रलयो मुनिपुंगवाः ॥ २७ ॥
 अतः शृणुध्वं वक्ष्यामि प्राकृतः प्रलयो यथा ।
 कालाग्निरुद्रो भगवान्परार्धद्वितये गते ॥ २८ ॥
 ब्रह्माण्डं भस्मसात्कृत्वा ताण्डवं नाट्यमास्थितः ।
 पीत्वा तत्परमानन्दं समालोक्य गिरीन्द्रजाम् ॥ २९ ॥
 एका सा परमा शक्तिर्नित्या हैमवती शिवा ।
 एक एव महादेवस्तयोर्भेदो न विद्यते ॥ ३० ॥
 तिष्ठत्येका तदा तस्मिन्नेक एव महेश्वरः ।
 पार्वत्या परया शक्त्या नान्यः कश्चिदिति श्रुतिः ॥ ३१ ॥
 सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्रार्कृतिरीश्वरः ।
 सहस्रनयनो देवः सहस्रचरणः शिवः ॥ ३२ ॥
 सहस्रबाहुर्विश्वात्मा त्रिशूली दीप्तलोचनः ।
 दंष्ट्राकरालवदनः परब्रह्मतनुः शिवः ॥ ३३ ॥
 दग्ध्वा ब्रह्मादिकं विश्वं स्वतेजस्यधितिष्ठति ? ॥
 पृथिवी विलयं याति स्वगुणैरप्सु संयुता ॥ ३४ ॥
 जलमग्नौ लयं याति वायौ तेजश्च लीयते ।
 व्योम्नि वायुर्लयं याति भूतादौ व्योम लीयते ॥ ३५ ॥
 इन्द्रियाणि च सर्वाणि तैजसे यान्ति संक्षयम् ।
 वैकारिके देवगणाः प्रलयं यान्ति सत्तमाः ॥ ३६ ॥

१ क. ख. ग. भयानकाः । जा° । २ क. ख. ग. °निसत्तमाः ॥ २३ ॥ ३ क. ख. ग.
 धराश्चैव विलीयन्ते तदा वृष्ट्या द्वि° । ४ घ. च. छ. °गिरिव्रजम् । ५ घ. ङ. च. छ. ज. एषा
 सा । ६ घ. ङ. च. छ. ज. °साक्ष इतीश्व° । ७ घ. ङ. °जसाधि° । ८ घ. °न्ति
 संपताः ॥ ३६ ॥

अहंकारो लयं याति महति त्रिविधश्च यः ।
 महत्तत्त्वं लयं याति विरञ्चौ मुनिपुंगवाः ॥ ३७ ॥
 अव्यक्ते निलयस्तस्य ब्रह्मणः पद्मजन्मनः ।
 एवं भूतैश्च तत्त्वानि संहृत्य भगवाञ्जिवः ॥ ३८ ॥
 आस्ते स भगवानेको न द्वितीयोऽस्ति कश्चन ।
 इच्छया पार्वतीशस्य प्रलयो नान्यथा द्विजाः ॥ ३९ ॥
 ब्रह्मादीनां पुनः सृष्टिरित्याहुस्तत्त्वदर्शिनः ।
 तस्यैव शक्तयस्तिस्त्रो ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ ४० ॥
 सर्वस्मादधिकस्ताभ्यः शूलपाणिरिति श्रुतिः ।
 एकमेव महादेवं वैदन्ति बहुधा जनाः ॥ ४१ ॥
 ब्रह्माणं शाङ्गिणं रुद्रं वायुमिन्द्रं रविं शशिम् ? ।
 अग्निं यमं च वरुणं जनं भेददृशो जनाः ॥ ४२ ॥
 तत्तद्रूपं समास्थाय भगवानेव शंकरः ।
 फलं ददाति सर्वेषां सर्वशक्तिमयः शिवः ॥ ४३ ॥
 तस्मात्सर्वान्परित्यज्य यजेदकं महेश्वरम् ।
 आदिमध्यान्तरहितं निर्गुणं तमसः परम् ॥ ४४ ॥
 क्रमेण लभ्यतेऽन्येषां मुक्तिराराधने द्विजाः ।
 आराधयन्महेशं तं तस्मिञ्जन्मनि मुच्यते ॥ ४५ ॥
 एष वः कथितो विप्रा यर्थावत्प्रतिसंचरः ।
 यदीरितं भगवता किमन्यच्छ्रोतुमिच्छथ ॥ ४६ ॥ १५२१ ॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरे सूतशौनकसंवादे नित्यनैमित्तिक-
 प्राकृतात्यन्तिकप्रतिसंचरकथनं नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

ऋषय ऊचुः—सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशा मन्वन्तराणि च ।

वंशानुचरितं चैव श्रुतं सर्वमशेषतः ॥ १ ॥

इदानीं श्रोतुमिच्छामश्चरितं त्रिपुराद्विषः ॥ २ ॥

पुराणि त्रीणि भगवान्ददाह स कथं पुरा ।

लीलयैवेषुणैकेन सूत नो वद कौतुकम् ॥ ३ ॥

१ क. ख. ग. 'निसत्तमाः ॥ ३७ ॥ २ क. ख. ग. 'त्त्ववादिनः । ३ ख. ग. ड. छ. बन्द्न्ति । ४ क. ख. ग. 'ग्नि मित्रं च । ज. 'ग्निमिन्द्रं च । ५ क. ख. म. 'णं यमं ते ददृशु-
 र्भवाः ॥ ४२ ॥ ६ घ. ङ. च. छ. ज. 'त्सर्वं परि' । ७ घ. ङ. च. छ. ज. 'जेदेवं म' ।
 ८ व. ङ. छ. ज. 'था च प्र' ९ क. ख. ग. 'वंशो म' । १० घ. ङ. 'त्रिं त्रि' ।

सूत उवाच—शृणुध्वमृषयः सर्वे चरितं शूलपाणिनः ।

यथेरितं भगवता सूर्येण मनवे पुरा ॥ ४ ॥

शृण्वतां सर्वपापघ्नं सर्वदुष्टनिवारणम् ।

यत्तत्सर्वापदां हन्तु श्रोत्रपीयूषमुत्तमम् ॥ ५ ॥

तारको नाम यो दैत्यो निहतः शक्तिपाणिना ।

आसन्सुतास्त्रयस्तस्य त्रैलोक्यैश्वर्यदपिताः ॥ ६ ॥

विद्युन्माली तारकाक्षः कमलाक्षो महाबलः ।

तेपुस्तपो महाघोरं दानवाः प्रियकाङ्क्षया ॥ ७ ॥

यमैश्च नियमैर्युक्ता बभूवुरनिलाशनाः ।

प्रीतिश्चतुर्मुखस्तेषां प्रददौ वरमुत्तमम् ॥ ८ ॥

देवासुराणां सर्वेषामवध्यत्वं द्विजोत्तमाः ।

पुनस्तैरमरेशत्वं याचितः पद्मसंभवः ॥ ९ ॥

वरमन्यं दैत्यवर्या वृणीध्वं मनसेप्सितम् ।

दास्यामि तदहं क्षिप्रमिति ब्रह्माऽब्रवीत्पुनः ॥ १० ॥

अब्रुवंस्ते विचार्यैवं मिथः कमलसंभवम् ।

पुराणि त्रीणि लोकेश रचयित्वा वयं सदा ॥ ११ ॥

त्रीँलोकान्विचरिष्यामस्त्वत्तो लब्धवरा विभो ।

ततो वर्षसहस्रे तु समेष्यामः परस्परम् ॥ १२ ॥

एकीभावं गमिष्यन्ति पुराणि च सुरोत्तम ।

यदा समेतान्येतानि यो हन्याद्भगवंस्तदा ॥ १३ ॥

एकेनैवेषुणा देव स नो मृत्युर्भविष्यति ।

एवमस्त्विति तानुक्त्वा ब्रह्माऽन्तर्धानमाप्तवान् ॥ १४ ॥

तेषां मयस्तु क्रमशश्चक्रे त्रीणि पुराण्यथ ।

पृथिव्यामायसं त्वासीद्राजतं गगनाङ्गणे ॥ १५ ॥

स्वर्गे तु काञ्चनमयमसुराणां पुरं द्विजाः ।

विस्तारायामतस्तेषां योजनानां शतं भवेत् ॥ १६ ॥

आयसं यत्पुरं दिव्यं विद्युन्मालेस्तदाऽभवत् ।

राजतं तारकाक्षस्य कमलाक्षस्य काञ्चनम् ॥ १७ ॥

मयस्य तु गृहं रम्यं पुरेषु त्रिषु विस्तृतम् ।

यत्राऽऽस्ते दानवः श्रीमान्देवदानवपूजितः ॥ १८ ॥

१ क. ख. ग. महद्घोरं । २ क. ख. ग. तं वरं वारयित्वाऽन्यं वृणीध्वं वरमुत्तमम् ।

३ क. ख. ग. ँषु सुव्रताः । तत्रा० । च. छ. ज. ँषु वै स्मृतं ।

रम्यं पुरत्रयं रेजे त्रैलोक्यमिव चापरम् ।
 विमानैः सूर्यसंकाशैः समन्तात्परिशोभितम् ॥ १९ ॥
 गजवाजिसमाकीर्णं गोपुराट्टालमण्डितम् ।
 सिद्धचारणगन्धर्वैर्दिव्यस्त्रीभिर्विराजितम् ॥ २० ॥
 रहस्याप्यतनैर्दिव्यैरभिहोत्रैर्भृहे भृहे ।
 वेदाध्ययनसंपन्नैः समन्तादुपशोभितम् ॥ २१ ॥
 सर्वाः पतिव्रतास्तत्र दानवानां स्त्रियो द्विजाः ।
 महादेवार्चनैरतैर्दानवैरुपशोभितम् ॥ २२ ॥
 तेषां तपःप्रभावेन शक्राद्यास्तनुतां गताः ।
 दृष्ट्वा देवास्तदैश्वर्यं पुराणां द्विजसत्तमाः ॥ २३ ॥
 देवास्तत्तेजसा दग्धा त्रिष्णुं गत्वेदमब्रुवन् ।

देवा ऊचुः—देवदेव जगन्नाथ त्रैलोक्यस्याभयप्रद ॥ २४ ॥

पुरत्रयासुरभयाद्भवांस्त्रातुमिहार्हति ।
 एवं सुराणां वचनं श्रुत्वा दानवमर्दनः ॥ २५ ॥
 गोविन्दश्चिन्तयामास किं कार्यामिति चेतसा ।
 हन्तव्यास्ते कथं दैत्या महादेवपरायणाः ॥ २६ ॥
 हरतेजोग्निर्दिग्धपापैस्तेऽत्र न संशयः ।
 त्रैलोक्यमपि यो हत्वा महादेवपरायणः ॥ २७ ॥
 कस्तं निहन्ता त्रैलोक्ये विना शंभोरनुग्रहात् ।
 शंभुप्रसादलेशेन ख्यातोऽस्मि भुवनत्रये ॥ २८ ॥
 ब्रह्मा च देवा दैत्याश्च सिद्धाश्च मुनयस्तथा ।
 मनयो राक्षसाः सर्पा गन्धर्वाः पितरश्च ये ॥ २९ ॥
 मातरो गुह्यका भूताः पिशाचा मानवास्तथा ।
 भगवन्तं महादेवमसंपूज्य जगन्नये ॥ ३० ॥
 सिद्धिमिच्छन्ति ये मूढास्ते स्युर्दुःखस्य भाजनम् ।
 तस्मात्तमीशमुप्रेण यज्ञेनेष्ट्वा सुरोर्त्तमम् ॥ ३१ ॥
 हन्तव्या दानवा नूनमित्युक्त्वा कमलापतिः ।
 मेरोरुत्तरतो गत्वा यज्ञेनाथ सदाशिवम् ॥ ३२ ॥

१ क. ख. ग. °नपरैर्ज्ञैः । २ घ. ङ. °लोक्यामभम् । ३ व. ङ. °पास्तत्र । ४ क.
 ख. ग. ङ. °नवस्त । ५ क. ख. ग. °च्छति यो मूढः स भवेद्दुःखभा । ६ घ. ङ. छ. ज.
 °तमाः ॥ ३१ ॥ ७ ख. ज. °तो मत्वा ।

ईष्टा वै रुद्रभागेण ततो भूता त्रिनिर्गताः ।
 नानायुधकराः सर्वे त्रैलोक्यदहनप्रभाः ॥ ३३ ॥
 भूतांस्तान्वास्थितान्दृष्ट्वा देवो नारायणोऽब्रवीत् ।
 गत्वा पुरत्रयं शीघ्रं दग्ध्वा हत्वा महासुरान् ॥ ३४ ॥
 निःशेषानसुरान्कृत्वा पुनरागन्तुमर्हथ ।
 अथ विष्णोर्वचः श्रुत्वा भूतवृन्दा महाबलाः ॥ ३५ ॥
 हारिं प्रणम्य प्रययुस्तन्नियोगात्पुरत्रयम् ।
 भूता भयंकरा दृष्ट्वा अयुतायुतकोटयः ॥ ३६ ॥
 पुरत्रयमनुप्राप्य बभूवुर्नष्टचेतसः ।
 पराजितास्त्रतो भूता दैत्यैः सन्मार्गवर्तिभिः ॥ ३७ ॥
 पुनरभ्येत्य शक्राद्या देवं नारायणं विशुम् ।
 अब्रुवंस्त्राहि भगवन्निर्जिता भयविह्वलाः ॥ ३८ ॥
 चिन्तयामास तान्दृष्ट्वा शक्रादीन्विष्णुरव्ययः ।
 भविष्यति कथं कार्यं देवानामिति सुव्रताः ॥ ३९ ॥
 नाभिचारेण नाशोऽस्ति धर्मिष्ठानां महात्मनाम् ।
 एते दैत्या महाभागाः सत्यव्रतपरायणाः ॥ ४० ॥
 श्रौतस्मार्त्तिक्रियानिष्ठा महादेवार्चने रताः ।
 मायया मोहयित्वैव निहन्तव्या महासुराः ॥ ४१ ॥
 हनिष्ये त्रिपुरं सर्वमिति संचिन्त्य चेतसा ।
 असृञ्जन्मायिनं शार्ङ्गं स्वात्मदेहान्मुनीश्वराः ॥ ४२ ॥
 दृष्टप्रत्ययकृच्छास्त्रं ददौ विष्णुः सुविस्तरम् ।
 यस्मिञ्शरीरमेवाऽऽत्मा नास्ति पारत्रिकी गतिः ॥ ४३ ॥
 संघातश्चेतयत्येव सुराया मंदशक्तिवत् ।
 अपहृत्य परद्रव्यं कामस्तेनैव सेव्यते ॥ ४४ ॥
 शास्त्रं तदुपदिश्यैव त्रिपुरं प्रति सुव्रताः ।
 प्रेषयामास तं विष्णुः सोऽपि मायी तदा ययौ ॥ ४५ ॥
 पुरत्रयं प्रविश्याथ दानवा मोहितास्तदा ।
 तत्यजुर्वैदिकं कर्म भवे भक्तिं च शाश्वतीम् ॥ ४६ ॥

१ क. ख. ग. घ. ङ. ज. दृष्ट्वा । २ घ. ङ. °र्गवर्तिभिः । ३ क. °म् । अस्मि° । ख.
 ग. °म् । तस्मि° । ४ घ. यस्माच्छरी° । ५ घ. ङ. च. छ. ब. °मनिशं कचित् । ६ क. ख.
 ब. भवशक्तिं ।

पातिव्रत्यं विहायैव स्वैरिण्यश्च स्त्रियस्तदा ।
 नारदोऽपि ययौ तत्र स्वशिष्यैः सहितो मुनिः ॥ ४७ ॥
 मायारूपं समास्थाय नियोगाच्चक्रिणो द्विजाः ।
 स्त्रियो दृष्टफलार्थिन्यो द्वैत्या दृष्टफलार्थिनः ॥ ४८ ॥
 बभूवुरुपदेशेन नारदस्य महात्मनः ।
 पाषण्डमार्गभूयिष्ठा वेदमार्गविवर्जिताः ॥ ४९ ॥
 शिवार्चनपरिभ्रष्टाः संजाता दानवास्तदा ।
 एवं स भगवान्विष्णुर्मायारूपधरो विशुः ॥ ५० ॥
 अधर्मबहुलं कृत्वा त्रिपुरं मुनिपुंगवाः ।
 महादेवमनुप्राप्य शरणं सर्वदेहिनाम् ॥ ५१ ॥
 तुष्टाव स्तोत्रवर्येण भगवन्तं सनातनम् ।
 दण्डवत्प्रणिपत्याऽऽह जले स्थित्वा समाहितः ॥ ५२ ॥
 नमः सर्वात्मने तुभ्यं शंकरायाऽऽर्तिहारिणे ।
 रुद्राय नीलकण्ठाय कटुद्राय प्रचेतसे ॥ ५३ ॥
 गतिस्त्वं सर्वदाऽस्माकं नान्यैर्देवारिमर्दन ।
 त्वमादिस्त्वमनादिस्त्वमनन्तश्चाक्षयः प्रभुः ॥ ५४ ॥
 प्रकृतिः पुरुषः साक्षाद्द्रष्टा हर्ता जगद्गुरुः ।
 त्राता नेता जगत्यस्मिन्द्विजादीन्द्रिजवत्सलः ॥ ५५ ॥
 वरदो वाञ्छयो वाच्यो वाच्यवाचकवर्जितः ।
 ध्येयो मुक्त्यर्थमीशानो योगिभिर्योगवित्तमैः ॥ ५६ ॥
 हृत्पुण्डरीकसुषिरे योगिनां संस्थितं सदा ।
 वदन्ति सूरयः सन्तं परब्रह्मस्वरूपिणम् ॥ ५७ ॥
 भवन्तं तच्चामित्याहुस्तेजोराशिं परात्परम् ।
 परमात्मानमित्याहुरस्मिञ्जगति यद्विभो ॥ ५८ ॥
 दृष्टं श्रुतं स्थितं सर्वं जायमानं जगद्गुरो ।
 अणोरल्पतरं प्राहुर्महतोऽपि महत्तरम् ॥ ५९ ॥
 सर्वतःपाणिपादान्तं सर्वतोक्षिशिरोमुखम् ।
 महादेवमनिर्देश्यं सर्वज्ञं त्वामनामयम् ॥ ६० ॥

१ घ. ङ. छ. ज. 'येकं स्वै' । २ घ. ङ. छ. ज. 'लुरुद्राय । ३ क. ख. ग. 'न्यदेवा' ।

४ घ. 'नन्तो ह्यक्ष' । ५ घ. 'स्मिन्गजा' । ६ क. ख. ग. 'त्सदा ॥ ५५ ॥ ७ क. ख. ग. 'रावर' । ८ घ. 'ष्टं स्थितं जगत्सर्व' ।

विश्वरूपं विरूपाक्षं सदाशिवमनुत्तमम् ।

कोटिभास्करसंकाशं कोटिशीतांशुसंनिभम् ॥ ६१ ॥

कोटिकालाग्निसंकाशं षड्विंशात्मकमीश्वरम् ।

प्रवर्तकं जगत्यस्मिन्प्रकृतेः प्रपितामहम् ॥ ६२ ॥

वदन्ति वरदं देवं सर्वावासं स्वयंभुवम् ।

श्रुतयः श्रुतिसारं त्वां श्रुतिसारविदश्च ये ॥ ६३ ॥

अदृष्टमस्माभिरनेकमूर्ते द्विधा कृतं यद्भवता नु लोके ।

तदेव दैत्यासुरभूसुराश्च देवासुराः स्थावरजङ्गमाश्च ॥ ६४ ॥

पाहि नान्या गतिः शंभो विनिहत्यासुरानक्षणात् ।

मायया मोहिताः सर्वे दैत्यास्ते परमेश्वर ॥ ६५ ॥

यथा तरङ्गः शफरीसमूहा युध्यन्ति(?) चान्योन्यमपांनिधौ तु ।

जडाश्रयादेव जडीकृताश्च सुरासुरास्तद्विजये हि सर्वे ॥ ६६ ॥

सूत उवाच—य इमं प्रातरुत्थाय शुचिर्भूत्वा पठेन्नरः ।

शृणुयाद्वा स्तवं पुण्यं सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ ६७ ॥

एवं स्तुतो महादेवो रुद्रजाप्येन चक्रिणा ।

नन्दिदत्तकरः शंभुः स्वयं वचनमब्रवीत् ॥ ६८ ॥

ईश्वर उवाच—युष्मत्कार्यं मया ज्ञातं विष्णोर्माषाबलं तथा ।

त्रिपुरे चैव यद्वृत्तमसुराणां सुरोत्तमाः ॥ ६९ ॥

सर्वे गतसमाचारा वेदधर्मविनिन्दकाः ।

दानवास्ते यतो जातास्तस्माद्द्वया मया तथा ॥ ७० ॥

एवमुक्त्वा महादेवः सोमः स्कन्देनं नन्दिना ।

गणेश्वरैश्च सहितो दिव्यं भवनमाविशत् ॥ ७१ ॥

अथ ब्रह्मादयो देवा द्वारमाश्रित्य तुष्टुवुः ।

ततो गणाग्रणीर्नन्दी शूलहस्तो विनिर्गतः ॥ ७२ ॥

आज्ञया देवदेवस्य तं दृष्ट्वा देवतागणाः ।

तुष्टुवुर्विविधैः स्तोत्रैरभीष्टार्थप्रदायिनम् ॥ ७३ ॥

ववृषुः पुष्पवर्षाणि नन्दिनो मूर्ध्नि खेचराः ।

नियोगाद्ब्रिजणः सर्वे नन्दी तुष्टुस्तदाऽभवत् ॥७४॥१५९५॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरैः सूतशौनकसंवादे विद्युन्मालि-
तारकाक्षकमलाक्षतपआदिकथनं नाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥३४॥

१ क. ग. घ. झ. षट्त्रिंशां । २ घ. 'वतो नु लो' । ३ क. ख. ग. झ. 'के । त्वमेव ।

४ घ. ङ. 'न निर्मितः । गं । ५ छ. ज. 'नन्दितः गं । ६ क. ख. ग. घ. ङ. ज. झ. गणेश्व' ।

सूत उवाच—अथ नन्दीश्वरः प्राह ब्रह्मादीन्परया मुदा ।
 ससारथिं रथं शंभोः सशरं कर्तुमर्हथ ॥ १ ॥
 रथारूढो महादेवस्त्रिपुरं संहरिष्यति ।
 अथ देवाधिदेवस्य निर्मितो विश्वकर्मणा ॥ २ ॥
 रथः परमशोभाढ्यः सर्वदेवमयः शिवः ।
 सूर्यचन्द्रौ स्मृतौ चक्रे अरयः शशिनः कलाः ॥ ३ ॥
 सूक्ष्मारा द्वादशाऽऽदित्या नेम्यः षडृतवः स्मृताः ।
 अन्तरिक्षमभूत्तस्य पुष्करं मुनिपुंगवाः ॥ ४ ॥
 मन्दरश्चाभवन्नीडं कूवरं कथयामि वः ।
 उदयाद्रिस्तथाऽस्ताद्रिरधिष्ठानमथोच्यते ॥ ५ ॥
 मेरुः केसरशैलश्च वेगः संवत्सरः स्मृतः ।
 अयने मेखले प्रोक्ते चक्रयोर्मुनिपुंगवाः ॥ ६ ॥
 मुहूर्ता बन्धुराः शैस्ता रथस्य द्विजसत्तमाः ।
 घोणा काष्ठाश्च विज्ञेया अक्षदण्डः क्षणा द्विजाः ॥ ७ ॥
 कुथा निमेषाः कथिताः कलाश्चैव लवाः स्मृताः ।
 धौर्वरुथमभूत्तस्य स्वर्गमोक्षानुभौ ध्वजौ ॥ ८ ॥
 दण्डौ च कर्मवैराग्ये मखा दण्डाश्रयाः स्मृताः ।
 संघयो दक्षिणास्तस्य युगाक्षौ शृणुत द्विजाः ॥ ९ ॥
 अर्थकामौ द्विजश्रेष्ठा ईषादण्डस्तथोच्यते ।
 अव्यक्तमिति यत्प्रोक्तं बुद्धिस्तस्यैव विह्वलः ॥ १० ॥
 अहंकारो भवेत्क्रोणो भूतानि बलमुत्तमम् ।
 भूषणानीन्द्रियाणि स्युरर्थं च गतिरुत्तमा ॥ ११ ॥
 वेदास्तस्य हयाः प्रोक्ताः षडङ्गानि च भूषणम् ।
 धर्मशास्त्राणि मीमांसा पुराणं न्याय एव च ॥ १२ ॥
 बाणाश्रयाक्षयाश्चैव(?) मन्त्रा घण्टा इवेरिताः ।
 रथंतरं च च्छन्दांसि दिशः पादा रथस्य ताः ॥ १३ ॥
 सरितां पतयस्तस्य रथकम्बलिकाः स्मृताः ।
 गङ्गाद्याः सरितः शुभ्राः सर्वाभरणभूषिताः ॥ १४ ॥

१ क. °लस्य वे° । २ क. ख. ग. ज. शम्पा र° । ३ व. ड. °दा यस्य । ४ घ. ड.
 °सि सर्वाणि मीमांसा न्या° । ५ घ. ड. छं. ज. °ताः । अनन्तरथच्छ° ।

सर्वाः स्त्रीरूपधारिण्यश्चामराग्रकराः शुभाः ।
 सप्ताऽऽवहाद्याः सोपानाः सारथिर्भगवानजः ॥ १५ ॥
 प्रतोदः प्रणवस्तस्य शैलेन्द्रः कार्मुकं तथा ।
 ज्या भुजंगाधिपः श्रीमानघण्टा वै भारती स्मृता ॥ १६ ॥
 इषुस्तस्याभ्रवद्विष्णुर्यमः शल्यं द्विजोत्पमाः ।
 शरस्य तैक्ष्ण्यं कालाग्निरेवं देवमयो रथः ॥ १७ ॥
 अथाऽऽरुरोह भगवान्दिव्यं रथमनुत्तमम् ।
 स्तूयमानो महादेवो मुनिसंघैर्मुनीश्वराः ॥ १८ ॥
 स्वकार्यविघ्नकर्तारं देवं दृष्ट्वा विनायकम् ।
 संपूज्य भक्ष्यभोज्यैश्च फलैश्च धिविधैः शुभैः ॥ १९ ॥
 उण्डेरैर्मोदिकैश्चैव पुष्पैर्दीपैर्मनोहरैः ।
 एवं संपूज्य भगवान्पुरं दग्धुं जगाम ह ॥ २० ॥
 शंभोरग्रे ययुर्देवास्तेषामग्रे गणेश्वराः ।
 तेषामग्रेसरो नन्दी सर्वलोकनमस्कृतः ॥ २१ ॥
 विमानं कोटिसूर्याभमारूढ मुनिपुंगवाः ।
 दैत्यान्प्रहर्तुं शैलादिस्त्वरेण प्रययौ तदा ॥ २२ ॥
 समन्तात्प्रययुर्देवाः सायुधाश्च सवाहनाः ।
 लोकपालास्तथा सिद्धा गन्धर्वाप्सरसां गणाः ॥ २३ ॥
 मुनयः शंसितात्मानो मातरो लोकमातरः ।
 समन्ताद्देवदेवस्य कृताञ्जलिपुटा ययुः ॥ २४ ॥
 पुष्पवर्षाणि वट्टेषुः खेचराश्चारणास्तथा ।
 भृङ्गनी पुरत्रयं हन्तुं लक्षकोटिगणैर्वृतः ॥ २५ ॥
 जगाम शङ्कुकर्णश्च गोकर्णश्च महाबलः ।
 कुन्ददन्तो महाकालो डिण्डी मुण्डी गणेश्वरः ॥ २६ ॥
 शतजिह्वः सहस्रौक्षो वीरभद्रो महाबलः ।
 शिवाख्यो विशिखश्चैव तथा पञ्चशिखो महान् ॥ २७ ॥
 शतास्यष्टङ्कहस्तश्च पिशीचीशः पिनाकधृक् ।
 एते चान्ये च बहवो गणानां लक्षकोटयः ॥

१ क. ख. ग. भक्ष्यैर्भोज्यै° । २ क. ख. ग. ज. °कैर्दिव्यैः पु° । ३ क. ख. ग. ज.
 °नोरमैः । ए° । ४ घ. ङ. °दिः स्वरे° । ५ क. ख. ग. झ. °सास्यो धी° । ६ घ. ङ. छ.
 °शाचाश्च पि° ।

समन्तात्परिवार्येशं त्रिपुरं हन्तुमुद्यताः ॥ २८ ॥
 अथ विराञ्चिमुरारिविभावसुप्रभृतिभिर्नतपादसरोरुहः ।
 सह तदा हि जगाम तयाऽम्बया सकललोकहिताय पुरत्रयम् ॥ २९ ॥
 दग्धुं समर्थो मनसा क्षणेन चराचरं सर्वमिदं त्रिशूली ।
 किं त्वत्र दग्धुं त्रिपुरं पिनाकी स्वयं गतस्तत्र गणैश्च सार्धम् ॥ ३० ॥
 रथेन किं चेषुवरेण तस्य गणैश्च शंभोस्त्रिपुरं दिधक्षतः ।
 पुरत्रयं दग्धुमलुप्तशक्तेः किमेतदित्याहुरजेन्द्रमुख्याः ॥ ३१ ॥
 मन्ये च नूनं भगवान्पिनाकी लीलार्थमेतत्सकलं प्रहर्तुम् ।
 व्यवस्थितश्चेति तथाऽन्यथा चेदाडम्बरेणास्य फलं किमेतत् ॥ ३२ ॥
 अथ पाणौ समादाय धनुर्देवो महेश्वरः ।
 शरं संधाय वेगेन त्रिपुरं स्मचिन्तयत् ॥ ३३ ॥
 तस्मिन्काले पुष्ययोगे पुराप्येकत्वमाययुः ।
 तदा समभवद्विप्रा देवानां तुमुलो महान् ॥ ३४ ॥
 देवाश्च मुनयः सर्वे तुष्टुवुः परमेश्वरम् ।
 ननृतुर्यक्षगन्धर्वाश्चारणाः सिद्धकिंनराः ॥ ३५ ॥
 अथाब्रवीन्महादेवं ब्रह्मा लोकपितामहः ।
 पुष्ययोगस्त्वन्नुप्राप्तो भगवन्पार्वतीपते ॥ ३६ ॥
 पुराणीमानि देवेश पृथग्भावं न यान्ति वै ।
 योगेऽस्मिन्नेव भगवंस्त्रिपुरं दग्धुमर्हसि ॥ ३७ ॥
 देवाश्च दैत्या देवेश समास्तव महेश्वर ।
 धर्मात्मानः सुरा यस्मात्पापात्मानोऽसुरास्तथा ॥ ३८ ॥
 तस्माल्लीलां विहायैव भगवन्विश्वपूजित ।
 त्रैलोक्यस्य हितार्थाय त्रिपुरं दग्धुमर्हसि ॥ ३९ ॥
 अथावैक्षत देवेशः पुरत्रयमवज्ञया ।
 भस्मसादभवद्विप्राः प्रभावात्परमेष्ठिनः ॥ ४० ॥
 अथाब्रुवन्नुपेन्द्राद्या भगवन्तमुमापातिम् ।
 कृताञ्जलिपुटाः सर्वे स्तुवन्तोऽस्य रथे स्थिताः ॥ ४१ ॥
 दग्धं यद्यपि देवेश त्रिपुरं वीक्षणात्प्रभो ।
 देवानां कार्यसिद्धर्थं शरं मोक्तुमिहार्हसि ॥ ४२ ॥

अथ ज्यां धनुषो मृज्य ? प्रहसन्भगनेत्रहा ।
मुमोच बाणं वेगेन त्रिपुरं भरमसादभूत् ॥ ४३ ॥
ये तत्रेशाननिरता दैत्याः क्षपितकल्मषाः ।
शिवलोकं गताः सर्वे शिवस्यानुग्रहाद्द्विजाः ॥ ४४ ॥
विराञ्चिप्रमुखा देवा मुनयः सिद्धकिंनराः ।
ववन्दिरे महादेवं दण्डवत्प्रणिपत्य ते ॥ ४५ ॥

सूत उवाच—एवं विश्वेश्वरो देवो भगवान्पार्वतीपतिः ।

ब्रह्मादिभ्यो वरं दत्त्वा मन्दरं प्रययौ शिवः ॥ ४६ ॥
ततो देवाः प्रमुदिताः स्वं स्वं धाम ययुर्द्विजाः ।
निर्वैराः स्वस्थमनसः शिवस्यानुग्रहात्स्थिताः ॥ ४७ ॥
एवं संक्षेपतः प्रोक्तं दग्धं भगवता यथा ।
त्रिपुरं मुनिशार्दूलाः पुण्याख्यानमनुत्तमम् ॥ ४८ ॥
यः पठेदिदमाख्यानं महादेवस्य संनिधौ ।
सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवलोके महीयते ॥ ४९ ॥
लक्ष्मीं विद्यां यशः पुत्रान्दारांश्च लभते नरः ।
अन्यांश्च प्राप्नुयात्कामाञ्छ्रद्धया मुनिर्गुणाः ॥ ५० ॥ १६४५ ॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरैः सूतशौनकसंवादे शिवरथ-

त्रिपुरदाहकथनं नाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

ऋषय ऊचुः—गाणपत्यं कथं लब्धमीश्वरादुपमन्युना ।

क्षीरोदधिः कथं लब्धो ह्येतदाख्यातुमर्हसि ॥ १ ॥

सूत उवाच*—उपमन्युरिति ख्यातो योऽसौ धौम्याग्रजो मुनिः ।

महादेवाल्लब्धवरो द्वितीय इव षण्मुखः ॥ २ ॥
क्रीडमानो महाभागः कदाचिन्मातुलाश्रमे ।
तस्यैव च गृहे पीतं क्षीरं तेनोपमन्युना ॥ ३ ॥
अब्रवीन्मातरं बालः पुनरेत्य स्वर्माश्रमम् ।
मातर्ममाद्य तद्देहि क्षीरं स्वादुतरं ततः ॥ ४ ॥

* कल्पवृक्षकथोर्मध्य एष श्लोको न दृश्यते ।

तन्माता दुःखिता भूत्वा पुत्रमालिङ्ग्य सादरम् ।
 बीजान्यथ समादाय पिष्ट्वा सा कलभाषिणी ॥ ५ ॥
 पुत्राय प्रददौ क्षीरं सामपूर्वं च कृत्रिमम् ।
 मात्रा दत्तं ततः पीत्वा पयः स मुनिपुंगवाः ॥ ६ ॥
 मातः पयस्त्वया दत्तं नैतदित्यब्रवीद्वचः ।
 अश्रुपूर्णेक्षणं दृष्ट्वा पुत्रं माता सुदुःखिता ॥ ७ ॥
 नेत्रे संमार्ज्यं हस्ताभ्यां पुत्रं प्रतीदमब्रवीत् ।
 वने निवसतां पुत्र दरिद्राणां विशेषतः ॥ ८ ॥
 यत्त्वया याच्यते क्षीरं तत्सदा दुर्लभं हि नैः ।
 भुक्तिश्च शिवकारुण्याल्लभ्यते नान्यथा सुत ॥ ९ ॥

सूत उवाच—एवं मातुर्वचः श्रुत्वा बालोऽपि मुनिपुंगवाः ।

मातरं प्राह कल्याणीं विनयेन तपस्विनीम् ॥ १० ॥

उपमन्युरुवाच—मातः शोकं त्यज क्षिप्रं यद्यस्ति भगवाञ्छिवः ।

क्वचिदप्यान्तयाम्याशु क्षीराब्धिं तव संनिधौ ॥ ११ ॥

एकमुक्त्वाऽथ तां नत्वा मातरं मुनिबालकः ।

जगाम स तपस्तप्तुं मातुराज्ञाप्रणोदितः ॥ १२ ॥

उपमन्युस्तपस्तेपे गत्वा तु हिमपर्वतम् ।

भूत्वाऽनिलाशनो विप्रा बहून्यब्दशतानि सः ॥ १३ ॥

तस्योपमन्योस्तपसा प्रदीप्तं भुवनत्रयम् ।

दृष्ट्वा तदीदृशं देवा विष्णुं गत्वेदमब्रुवन् ॥ १४ ॥

*देवा ऊचुः—देवदेव जगन्नाथ पुराण पुरुषोत्तम ।

त्रैलोक्यं दहतो बह्वंरस्मांस्त्रातुमिहार्हसि ॥ १५ ॥

श्रुत्वा तदीरितं विष्णुः संचिन्त्य मनसा तदा ।

जगाम शंकरं द्रष्टुं मन्दरं पर्वतोत्तमम् ॥ १६ ॥

महादेवं प्रणम्याथ दृष्ट्वा विष्णुः कृताञ्जलिः ।

अब्रवीद्भगवान्कश्चिद्बालको हिमवद्विरौ ॥ १७ ॥

* पदद्वयमिदं दृष्टम् ।

१ क. ख. ग. भूता पुं । २ क. नः । भक्ति° । ख. ग. ज. झ. नः । मुक्ति° । ३ छ.
 °मामाष त° । ४ क. ख. छ. ज. °त्तमः । त्रै° ।

उपमन्युरिति ख्यातः क्षीरार्थं तपसि स्थितः ।
 तपोभिस्तस्य भगवन्दन्दहीति जगन्नयम् ॥ १८ ॥
 अथ देवो महादेवः परमात्मा शिवः स्वयम् ।
 इन्द्ररूपं समास्थाय जगाम हिमवद्विदिम् ॥ १९ ॥
 ऐरावतं समारूढ्य देवसंघैः समावृतः ।
 वामेन शच्या सहितो मुनेस्तस्य तपोवनम् ॥ २० ॥
 शक्ररूपधरः शंभुः प्रीत्या भूत्वाऽथ सुव्रताः ।
 वरं ब्रूहीत्युवाचेदमुपमन्युं महामुनिम् ॥ २१ ॥
 इतीरितं वचस्तस्यं श्रुत्वा वज्रधरस्य सैः ।
 ततः प्रहसितः प्राह शिवेऽर्पितमनाः स्वयम् ॥ २२ ॥
 भक्तिं शूलिन्यहं याचे शिवादेव न चान्यथा ।
 अलमन्यैवरैः शक्र तरङ्गैरिव चञ्चलैः ॥ २३ ॥
 निमिषं निमिषार्थं वा मुहूर्तं क्षणमेव वा ।
 न ह्यलब्धप्रसादस्य भक्तिर्भवति शंकरे ॥ २४ ॥
 त्वत्पदं तुच्छवद्भाति ब्रह्मत्वं चापि वृत्रहन् ।
 भक्तिरेव विरूपाक्षे भवत्विति मतिर्मम ॥ २५ ॥
 तस्मिन्महेश्वरे शक्र भक्तिश्चैद्यादि लभ्यते ।
 ब्रह्मत्वमपि मे भाति पलालमिव नान्यथा ॥ २६ ॥
 एवं मुनेर्निगदितं श्रुत्वा कुपितवत्प्रभुः ।
 तमब्रवीच्छचीनाथो न मां वेत्सि कथं मुने ॥ २७ ॥
 मत्परो मन्त्रमस्कारी मत्पूजनपरो भव ।
 मयि प्रसन्ने जगति दुर्लभं किमिहास्ति ते ॥ २८ ॥
 किं तेन पार्वतीशेन निर्गुणेन महात्मना ।
 क्रियते मुनिशार्दूल तस्मान्मत्तो वरं वृणु ॥ २९ ॥
 एवं शक्रस्य वचनं श्रुत्वा मुनिवराग्रणीः ।
 उपमन्युरभूत्कुद्धश्चिन्तयानस्तदा द्विजाः ॥ ३० ॥

१ घ. 'भिर्भगवंस्तस्य संदहति' । २ ग. घ. ङ. छ. 'वन्संदहति' । ३ ख. ग. छ. ज. 'म् । ऐन्द्रं रू' । ४ छ. प्रीतो मू । ५ क. ख. ग. ज. 'स्य शक्ररूपध' । ६ क. ख. 'सिः । श्रुत्वा प्र' । ७ घ. ङ. च. छ. सति शू । ८ ग. 'ल्लभ्यते सदा । ९ घ. ङ. च. छ. 'जे भवति ।

अहो काश्चिदिहाऽऽयातः पापात्मा राक्षसाधमः ।
 शक्ररूपं समास्थाय मत्तपोविघ्नहेतवे ॥ ३१ ॥
 तस्मादसौ निहन्तव्यः शिवनिन्दाकरो यतः ।
 तन्नन्दाश्रवणात्पापादधिकं तदुपेक्षणात् ॥ ३२ ॥
 शिवनिन्दाकरं दृष्ट्वा घातयित्वा प्रयत्नतः ।
 हत्वाऽऽत्मानं पुनर्यस्तु स याति परमां गतिम् ॥ ३३ ॥
 इति शार्ङ्गं समुद्दिश्य शक्रं हन्तुं समुद्यतः ।
 अब्रवीत्सुरराजानमुपमन्युर्मुनीश्वराः ॥ ३४ ॥
 क्षीरार्थं यत्तपस्तावदास्तामत्र शर्चापते ।
 त्वां निहत्याऽऽत्मनो देहं दहिष्ये(?) योगवह्निना ॥ ३५ ॥
 एवमुक्त्वा समादाय भस्मनो मुष्टिमादरात् ।
 अथवीक्ष्णेण तज्जप्त्वा शक्रं दग्धुं मुमोच सः ॥ ३६ ॥
 वह्निधारणयाऽऽत्मानं दग्धुं समुपचक्रमे ।
 ध्यायन्विश्वेश्वरं देवं परमात्मानमव्ययम् ॥ ३७ ॥
 एवं व्यवसिते तस्मिन्पिनाकी नीललोहितः ।
 सौम्यधारणयाऽऽग्नेयीं वारयामास शंकरः ॥ ३८ ॥
 शैलादिनाऽन्यथा तत्र संहतां चातिभीषणाम् ।
 अथ विश्वाधिषो रुद्रो भक्तिं ज्ञात्वा दृढां मुनेः ॥ ३९ ॥
 आत्मानं दर्शयामास कोटिसूर्यसमप्रभम् ।
 पञ्चवक्त्रं दशश्रुजं बालेन्दुकृतशेखरम् ॥ ४० ॥
 द्वीपिचर्मपरीधानं त्रिपञ्चनयनं विशुम् ।
 तं दृष्ट्वा कृतकृत्योऽभूदुपमन्युर्महामुनिः ॥ ४१ ॥
 स्तोत्रैर्नानाविधैर्दिव्यैस्तुष्टुव परमेश्वरम् ।
 तस्मै प्रसन्नो भगवान्दत्तवान्क्षीरसागरम् ॥ ४२ ॥
 गाणपत्यं च दुष्प्रापं ब्रह्माद्यैरापि सुव्रताः ।
 यद्वत्तं देवदेवेन नाभूत्तत्राऽऽदरो मुनेः ॥ ४३ ॥
 भक्तिमेव विरूपाक्षे पुनः पुनरपाचत ।
 एवं दत्त्वा वरं तस्मै महादेवः सहोमया ॥ ४४ ॥
 स्तूयमानः सुरगणैस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ ४५ ॥

यः पठेदिदमाल्ख्यानमुपमन्योर्षहात्मनः ।

सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥ ४६ ॥ १६९१ ॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरे सूतशौनकसंवाद उपमन्यूपारुख्यान-
कथनं नाम पद्मत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

*ऋषय ऊचुः—कथं जालंधरो दैत्यो निहतः शूलधाणिना ।

सुदर्शनेन चक्रेण वक्तुमर्हसि सांप्रतम् ॥ १ ॥

सूत उवाच—आसीत्कृतान्तसंकाशो जालंधर इति स्मृतः ।

जलमण्डलसंभूतरतेन देवा विनिर्जिताः ॥ २ ॥

× लोकपालाश्च साध्याश्च वसवश्च मरुद्गणाः ।

विश्वेदेवारतथाऽऽदित्या रुद्राश्चैव विनिर्जिताः ॥ ३ ॥

ब्रह्माणं च सुरश्रेष्ठं समरे मुनिपुंगवाः ।

जगाम जेतुं देवेशं विष्णुं दैत्यनिर्वहणम् ॥ ४ ॥

तेन सार्धमभूद्युद्धं जालंधरसुरेशयोः ।

विनिर्जित्य ततो विष्णुं दैत्यान्प्रतीदमब्रवीत् ॥ ५ ॥

देवा विनिर्जिताः सर्वे वर्जयित्वा त्रिलोचनम् ।

तमद्य जेतुमिच्छामि भगवन्तं महेश्वरम् ॥ ६ ॥

नन्दीश्वरेण सहितं साम्बं चैव रणाङ्गणे ।

जालंधरवचः श्रुत्वा दैतेयारते द्विजोत्तमाः ॥ ७ ॥

ययुर्देवं तमीशानं योद्धुमुद्युक्तमानसाः ।

ततो जालंधरो दैत्यो दैत्यैश्च सहितो बली ॥ ८ ॥

रथैर्नागैश्च संनद्धः प्रययौ शंकरान्तिकम् ।

दृष्ट्वा जालंधरं शंभुरञ्जनाद्रिचयोपमम् ॥ ९ ॥

प्रहसन्नब्रवीदैत्यं ब्रह्मणो वरदर्पितम् ।

युद्धेनालं दितेः पुत्र मद्भाणैर्निशितैरिह ॥ १० ॥

क्षणाद्विच्छिन्नसर्वाङ्गो मृत्योग्रासिं गमिष्यसि ।

श्रुत्वा जालंधरो वाक्यं देवदेवस्य जूलिनः ॥ ११ ॥

कुपितः प्राह देवेशं भगवन्तं त्रिलोचनम् ।

अनेन वाक्प्रलापेन किं महेश दृष्ट्वा तव ॥ १२ ॥

गदया ताडयामि त्वायनया तीक्ष्णधारया ।

मां यो जेष्यति लोकेषु न तं पश्यामि शंकर ॥ १३ ॥

* कखडसंज्ञानपुस्तकेष्वयं श्लोको न दृश्यते । × वसजितादशेषुस्तके नास्त्यर्थं श्लोकः ।

तस्मादुत्थाय युध्यस्व यदि तेऽस्ति बलं शिव ।
 श्रुत्वाऽथ दैत्यवचनं पादाङ्गुष्ठेन शंकरः ॥ १४ ॥
 चकार लीलया चक्रमम्बुधौ दिव्यमायुधम् ।
 यदिदं निर्मलं चक्रं जालंधर मयाऽम्बुधौ ॥ १५ ॥
 बलं ते यदि चोद्धर्तुं तिष्ठ योद्धुं च नान्यथा ।
 आकर्ण्य तस्य वचनं क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ १६ ॥
 शूलिनं प्राह विभेन्द्रास्त्रैलोक्यं प्रदहन्निव ।

जालंधर उवाच—रेखामात्रं किमुद्धर्तुं किमिदं भाषसे शिव ॥१७॥

मेवाद्योऽपि तिष्ठन्ति किं मया न विचालिताः ।
 या त्वया लिखिता रेखा चक्ररूपा महेश्वर ॥ १८ ॥
 तामुद्धृत्य ततो हन्मि त्वां नन्दिप्रमुखैः सह ।
 बालत्वे निर्जितो ब्रह्मा तरसैव पुरा मया ॥ १९ ॥
 निक्षिप्तो भगवान्विष्णुर्लीलया शतयोजनम् ।
 इन्द्राद्या लोकपालाश्च बद्धाः कारागृहे स्थिताः ॥ २० ॥
 दासीभूताः स्त्रियस्तेषां वर्तन्ते मदृहे शिव ।
 दोर्भ्यां वियन्नदी रुद्धा क्रीडार्थं हिमवद्विरौ ॥ २१ ॥
 दिग्गजाश्च विनिक्षिप्ताः सिन्धौ वै रावणादयः ।
 वडवाग्नेमुखे रुद्धे चैकार्णव इवाभवत् ॥ २२ ॥
 तस्मान्न जानासि कथं शंभो मम पराक्रमम् ।
 त्वामपि प्रापयाम्यद्य जित्वा कारागृहं प्रति ॥ २३ ॥
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा दानवस्य महेश्वरः ।
 नेत्राग्निलवभागेन चभूं तस्यादहत्क्षणात् ॥ २४ ॥
 अक्षौहिणीनां साहस्रं लीलयैव महेश्वरः ।
 कृत्वा तद्भस्मसाद्विप्रा जालंधरमथाब्रवीत् ॥ २५ ॥

ईश्वर उवाच—समयो यः कृतः पूर्वं लेखामुद्धरणं प्रति ।

कुरु दैत्य तैथा शीघ्रं ततो मां जेतुमर्हसि ॥ २६ ॥
 अथ शंभोर्वचः श्रुत्वा मदान्धो दैत्यपुंगवः ।
 दोर्भ्यामारुफोद्य वेगेन लेखामुद्धर्तुमुद्यतः ॥ २७ ॥
 सुदर्शनाख्यं यच्चक्रं कृच्छ्रेण महता द्विजाः ।
 स्कन्धे वै स्थापयामास द्विधाभूते ततः क्षणात् ॥ २८ ॥

१ क. ख. ग. सनर्थो य° । २ क. ख. ग. ज. च । लेखा° । ३ क. ख. ग. त्रं समु° ।

निपपात ततो दैत्यो मेघाचल इवापरः ।

तस्य देहस्य रक्तेन संपूरितमभूज्जगत् ॥ २९ ॥

नियोगाद्देवदेवस्य तन्मांसं तस्य शोणितम् ।

रक्तकुण्डमभूत्तत्र निरये पापकर्मणाम् ॥ ३० ॥

दृष्ट्वा जालंधरं देवा निहतं शूलपाणिना ।

मुमुक्षुः पुष्पवर्षाणि जय देवेति चाब्रुवन् ॥ ३१ ॥

देवाः स्वरथानमापन्नाः समुद्राश्च वसुंधरा ।

दिग्गजाः पर्वताः सर्वे हते तरिमन्महासुरे ॥ ३२ ॥

जालंधरवधं यस्तु पठेद्वा शृणुयादपि ।

श्रावयेद्वा द्विजानभक्त्या ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥ ३३ ॥ १७२४ ॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरि सूतशौनकसंवादे जालंधर-

वधकथनं नाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

सूत उवाच—चतुर्ष्वपि च वेदेषु पुराणेषु च सर्वशः ।

श्रीमहेशात्परो देवो न समानोऽस्ति कश्चन ॥ १ ॥

ब्रह्मा विष्णुर्वलारातिः सर्वे यस्य वशे स्थिताः ।

उत्पत्तिः सर्वदेवानां स एव ध्येय उच्यते ॥ २ ॥

नास्ति शंभोः परो धर्मो नास्त्यर्थः शंकरात्परः ।

शिवादन्यत्सुखं नास्ति मोक्षो नैव हरात्परः ॥ ३ ॥

यदा चर्मवदाकाशं वेष्टयिष्यन्ति मानवाः ।

तदा शिवमविज्ञाय दुःखस्यान्तो भविष्यति ॥ ४ ॥

स्रष्टृत्वं ब्रह्मणो येन ध्येयत्वं येन शार्ङ्गिणः ।

विष्णुत्वं येन शक्रस्य तस्मादन्यः परो न हि ॥ ५ ॥

ऋषय ऊचुः—केचिल्लोका महेशानं त्यक्त्वा केशवकिंकराः ।

तत्र किं कारणं सूत वद संशयनाशक ॥ ६ ॥

अन्तकाले स्मरन्त्येव प्रायेण गरुडध्वजम् ।

विद्यमाने शिवे विष्णोः प्रभौ श्रीपार्वतीपतौ ॥ ७ ॥

* चतुर्ष्वपि च वेदेष्वित्यादि शिवनिन्दककारणमित्यन्तमध्यायत्रयं न दृश्यते । खसंज्ञितपुस्तके सप्तत्रिंशाध्यायसमाप्तिस्थले किञ्चिद्द्विहिलिखितमस्ति । तद्यथा—पूर्वत्राध्यायसमाप्तिस्थलव्यत्यासं कृत्वाऽत्रत्यमध्यायत्रयं मध्वाचार्यकथापरं वैष्णवैरपलपितमस्ति तन्पुस्तकान्तरेषु द्रष्टव्यम्—इति ।

सूत उवाच—यदा यदा प्रसन्नोऽभूद्भक्तिभावेन धूर्जटिः ।

विष्णुनाऽऽराधितो भक्त्या तदाऽसौ दत्तवान्वरान् ॥ ८ ॥

त्वत्तः परं प्रभुं नैव प्रायेण ज्ञास्यति स्फुटम् ।

विरलाः केचिदेतद्वै निष्ठां वेत्स्यन्ति तत्त्वतः ॥ ९ ॥

हेतुना तेन विप्रेन्द्राः शिवं जानन्ति केचन ।

प्रायेण विष्णुनामानि गृणन्ति वरदानतः ॥ १० ॥

विष्णोः स्मरणमात्रेण सर्वपापक्षयो भवेत् ।

शंभुप्रसाद एवैष नास्ति कार्या विचारणा ॥ ११ ॥

यः शंभुं तत्त्वतो वेत्ति स तु नारायणः स्वयम् ।

यस्तु नारायणं वेत्ति स शक्रो विबुधेश्वरः ॥ १२ ॥

य इन्द्रं वेत्ति देवेशं लोकपालो जलाधिपः ।

एवं सर्वाँल्लोकपालाञ्जानाति स इहामरः ॥ १३ ॥

देवाञ्जानाति यष्टव्यान्स ऋषिवेदवित्स्वयम् ।

ऋषीण्यो वेत्ति सम्यक्त्वात्स एव ब्राह्मणोत्तमः ॥ १४ ॥

सर्वदेवमयं विप्रं यो जानाति स वेदवित् ।

रहस्यं वेत्ति वेदस्य स एव हरवल्लभः ॥ १५ ॥

जन्मादिकारणं शंभुं विष्णुं ब्रह्मादिपूर्वजम् ।

न जानन्ति महामूर्खा विष्णुमायाविमोहिताः ॥ १६ ॥

आसीत्प्रतर्दनो नाम राजा परमधार्मिकः ।

सप्तद्वीपपतिः पृथ्वीप्रभुरेकः प्रतापवान् ॥ १७ ॥

शूरः पुण्यमतिर्भोगी दाता वेदार्थपालकः ।

रक्षिता सर्वसेतूनां ब्रह्मण्यो ब्राह्मणप्रियः ॥ १८ ॥

तस्य राज्ये सदा देवा गृह्णन्ति हविरुत्तमम् ।

न पाषण्डी न वा बौद्धस्तस्य राज्येऽभवज्जनः ॥ १९ ॥

कदाचित्स पुरीं त्यक्त्वा क्रीडार्थं निर्गतो बहिः ।

तदा ददर्श क्षपणं राजा विस्मयमागतः ॥ २० ॥

पृष्टः कस्त्वं कुतो यातः किं कार्यं च तवेप्सितम् ।

कुत्र यास्यसि तत्सर्वं किंजातीयो भवान्वद् ॥ २१ ॥

क्षपणक उवाच—राजन्वणिगहं शान्तो यतिः शीलव्रते स्थितः ।

मदीयाञ्चलसंलग्नाः सन्त्यत्र वणिजः परे ॥ २२ ॥

राजोवाच—को धर्मः किं नु तत्र त्वं ज्ञायते केन वक्ति कः ।

अयं पन्थाः कथं प्राप्तः कस्मान्न प्रकटो भवान् ॥ २३ ॥

क्षपणक उवाच—अहिंसा परमो धर्मस्तत्तत्त्वं यत्तनोर्दमः ।

बुध्यते बौद्धजैनाभ्यां वक्ता तस्य जिनो मतः ॥ २४ ॥

वेदवेदाङ्गवेत्तारो याज्ञिका वैष्णवा द्विजाः ।

माहेश्वरा महापूज्या न व्यक्तोऽहं भयान्मृप ॥ २५ ॥

सूत उवाच—ततो राजा परां चिन्तां प्राप्तो दुःखितमानसः ।

धिग्राज्यं मम दुर्बुद्धिर्वेदवाह्योऽस्ति मत्पुरे ॥ २६ ॥

एतं हन्मि यदा पापं तदेतन्मानिनी प्रजा ।

कथयिष्यति शान्तात्मा हतो राजा कुबुद्धिना ॥ २७ ॥

एतस्मिन्निहते किं स्याद्भवन्ति बहवस्तथा ।

दयाशब्दं पुरस्कृत्य ह्यधर्मो विचरिष्यति ॥ २८ ॥

वेदवाह्याः प्रजा राजा शासितुं नैव शक्यते ।

तदा तत्पापभागी स्यादित्याह भगवान्मनुः ॥ २९ ॥

सूत उवाच—त्यक्त्वा राज्यं तपरतेपे ततो राजा प्रतर्दनः ।

सावित्रीं मनसा ध्यात्वा नित्यमेकाग्रमानसः ॥ ३० ॥

ततः कतिपयाहोभिर्ब्रह्मा प्रत्यक्षतां गतः ।

महता तपसा तुष्ट इदं वचनमब्रवीत् ॥ ३१ ॥

ब्रह्मोवाच—पुत्र प्राप्तोऽस्मि संतोषं वरं वरय सुव्रत ।

कथं त्वं खिद्यसे चित्ते राज्यं त्यक्तं कुतस्त्वया ॥ ३२ ॥

राजोवाच—वेदाः प्रमाणं वक्तयेव जानात्येव च यत्प्रजा ।

शङ्कामात्रं भवेन्नैव वेदप्रामाण्यगोचरम् ॥ ३३ ॥

इति याचे वरं देव किमन्येन वरेण मे ।

याचे निष्कण्ठकं राज्यं समद्वीपावनीपतिः ॥ ३४ ॥

सूत उवाच—एवमस्त्विति संप्रोच्य ब्रह्माऽन्तर्धानमाययौ ।

प्रतर्दनोऽपि राजर्षिः संतुष्टः पृथिवीपतिः ॥ ३५ ॥

ततः प्रभृति तद्राज्ये सर्वो धर्मो व्यवस्थितः ।

वेदवेदाङ्गवेत्तारो ब्राह्मणाः शंसितव्रताः ॥ ३६ ॥

अग्निहोत्राणि यज्ञाश्च यतयो ब्रह्मचारिणः ।

शैवा नानाविधाः पुण्या वैष्णवाः शुभलक्षणाः ॥ ३७ ॥

तस्य राज्ये महापुण्ये न पाषण्डी न हैतुकी ।

वर्णाश्रमाचारवतां क्रियाः सर्वास्तदाऽभवन् ॥ ३८ ॥

उत्सवा विष्णुभक्तानां शिवपूजा गृहे गृहे ।
 सर्वे देवान्मानयन्ति न कंचिद्द्रेष्टि मानवः ॥ ३९ ॥
 तर्कवेदान्तमीमांसाव्याख्यानानि गृहे गृहे ।
 वेदनिर्घोषवद्राज्यं यज्ञस्तम्भाः स्थले स्थले ॥ ४० ॥
 अनेकभोगसंयुक्ता हृष्टाः पुष्टाः स्त्रियः सतीः ।
 रक्षन्ति पतयः पुण्या यथा दृढपुरस्कृताः ॥ ४१ ॥

सूत उवाच—एवं बहुतिथे काले गते ये दैत्यदानवाः ।
 पापिष्ठा हीनकर्माणो भ्लेच्छास्तेऽपि दिवं गताः ॥ ४२ ॥
 येषां तु संततिः शुद्धं वेदमार्गं हि मन्यते ।
 ते सर्वे नरकान्मुक्त्वा प्राप्ता एवामरावतीम् ॥ ४३ ॥
 सर्वत्र तुलसीवृन्दं सर्वत्र हरिपूजनम् ।
 विल्वदलैस्तु सर्वत्र पूज्यते गिरिजापतिः ॥ ४४ ॥
 कथं तेषां तु पितरो नरके निवसन्ति हि ।
 तरिमन्राज्ये समागत्य किं कुर्युर्मर्किकराः ॥ ४५ ॥

सूत उवाच—शृणुध्वमृषयः सर्वे यदासीत्परमाद्भुतम् ।
 स्वर्गगामिषु सर्वेषु व्यापाररहिते यमे ॥ ४६ ॥
 पूजिताः सर्वलोकेषु सर्वे देवा बभूवुरे ।
 तदाऽसौ धर्मराड्गत्वा शकंलोकं महामनाः ॥ ४७ ॥
 उवाच सर्वदेवानां पुरतः प्राञ्जलिः स्थितः ।

यम उवाच—चतुरशीतिलक्षणां जीवानां या स्थितिः सदा ॥ ४८ ॥
 तां नष्टामधुना वेत्ति यदि देवः प्रमाणवान् ।
 यस्यां कीटादियोनौ यः स्थितो जीवोऽतिषापवान् ॥ ४९ ॥
 नरके संयमिन्यां वा तत्पुत्रेण स उद्धृतः ।
 श्राद्धदेवार्चनादीनि करोति श्रुतिनिश्चयः ॥ ५० ॥

इन्द्र उवाच—अस्माकं हीनजीवानां को विशेषो यदा श्रुतिः ।
 प्रमाणयति तत्त्वेन वयं देवा यदाज्ञया ॥ ५१ ॥
 पुरोहित तव प्रज्ञा शोभना प्रतिभाति मे ।
 पूर्वं चार्वाकबौद्धादिमार्गाः संदर्शितास्त्वया ॥ ५२ ॥
 तेन मार्गेण विभ्रान्ता वेदमार्गबहिष्कृताः ।
 दैत्याश्च दानवाश्चैव तथा कुरु द्विजोत्तम ॥ ५३ ॥

गुरुरुवाच—न चार्वाको न वै बौद्धो न जैनो यवनोऽपि वा ।

कापालिकः कौलिको वा तस्मिन्राज्ये विशेषरुचित् ॥ ५४ ॥

वेदाः प्रमाणमित्येव मन्यमाना प्रजा शुभा ।

कथं सा चालयते तात न शक्यं हि शुभाऽधुना ॥ ५५ ॥

विधिदत्तवरस्याहमुच्छेत्तुं शक्तिमान्कथम् ।

इन्द्रादय ऊचुः—दैत्यानां दानवानां च दुर्दर्शानां भवो यदा ॥५६ ॥

तदा शुक्रः स्वयं तेषां कृपया सोद्यमो भवेत् ।

तस्मात्त्वं विप्रशार्दूल कस्मादस्मानुपेक्षसे ॥ ५७ ॥

असाध्यं तव किं मान्य वयं त्वच्छरणं गताः ।

अस्माकं दुर्जनाः सर्वे वेदकर्मरताः कृताः ॥ ५८ ॥

तेषां व्यामोहनाय त्वं कुरु यत्नं कृपानिधे ।

देवानां रक्षसां चैव दैत्यानां पापकर्मणाम् ॥ ५९ ॥

सूत उवाच—एवं ब्रुवत्सु देवेषु बृहस्पतिरुदारधीः ।

उपायं चिन्तयामास सृष्टेः संरक्षणार्थं च ॥ ६० ॥

गुरुरुवाच—शृण्वन्तु त्रिदशाः सर्वे ममोपायं वदाम्यहम् ।

देवः कश्चिद्यदि भवेत्कपटी वैष्णवः स्वयम् ॥ ६१ ॥

शङ्खचक्राङ्घ्रिततनुस्तुलसीकाष्ठभूषितः ।

ऊर्ध्वपुण्ड्रं च विभ्राणो हरिनामाक्षरं जपन् ॥ ६२ ॥

देवतामात्रनिन्दी च अकृत्वा मतिमीश्वरे ।

शिवद्वेषा महापापभेरकः शिवनिन्दकः ॥ ६३ ॥

दम्भेन यदि तद्राज्ये शिवनिन्दा कृता भवेत् ।

तदा तत्पूर्वजाः सर्वे नरकं यान्ति दारुणम् ॥ ६४ ॥

ततो देवेषु सर्वेषु न कश्चिदवदत्तथा ।

कथयन्ति स्म चान्योन्यं नैतत्कर्मास्ति सुन्दरम् ॥ ६५ ॥

कश्चाण्डालः शिवं ब्रूयात्साधारण्येन विष्णुना ।

यस्य प्रसादाद्वैकुण्ठः प्राप्तवानीदृशं पदम् ॥ ६६ ॥

सूत उवाच—ततः किंनरमाहूय प्रोवाचेदं शचीपतिः ।

याहि किंनर मायावी भूत्वा त्वं वैष्णवो भुवम् ॥ ६७ ॥

१ ग. °य सः ॥ ६० ॥ २ व. छ. °निन्दां च । ३ व. छ. छ. °षु न कश्चिदवदत्त
तथा पुनः । क° ।

तत्र गत्वा जनान्सर्वान्ब्रूहि कोऽस्ति शिवो महान् ।
 एक एव महाविष्णुर्नान्यो ध्येयः कथंचन ॥ ६८ ॥
 पूर्वं प्रच्छन्नरूपेण स्थित्वा मार्गं प्रदर्शय ।
 शनैः शनैर्जना एवं भविष्यन्ति च हेतुकाः ॥ ६९ ॥
 वेदः प्रमाणामित्येव वदितव्यं त्वया सदा ।
 परं त्वेको महाविष्णुः शिवस्तस्य च किंकरः ॥ ७० ॥

सूत उवाच—पेरितोऽसौ बलात्तेन भीतोऽगच्छच्छनैः शनैः ।
 दाम्भिकं रूपमास्थाय यथा साधुं वदेज्जनः ॥ ७१ ॥
 सर्ववैष्णवचिह्नानि धृत्वा भ्राम्यति तत्पुरे ।
 शिष्यान्करोति तान्पूर्वं वदेन्मान्यो न शंकरः ॥ ७२ ॥
 क्वचिद्वदति न ध्येयो न मुख्य इति च क्वचित् ।
 क्वचिदुत्कृष्टजीवोऽयं क्वचिच्छ्रीविष्णुकिंकरः ॥ ७३ ॥
 इति नानाविधा बुद्धिर्नराणां भेदिता यदा ।
 तदा शिष्यैः परिवृतो राजगेहं विशत्यापि ॥ ७४ ॥
 चालितो राजलोकोऽपि विरुद्धं नैव दृश्यते ।
 विष्णुभक्तो महाज्ञान्तो वेदवेदाङ्गपारवान् ॥ ७५ ॥
 उपायनान्यनेकानि ह्यांश्च स्यन्दनान्वसु ।
 लोकाः सर्वे ददत्येव गुप्तं पापं न दृश्यते ॥ ७६ ॥

सूत उवाच—एकस्मिन्समये विप्रा एकादश्यामुपोषिताः ।
 जनाः प्रातश्चक्रुषार्णि जमस्कर्तुं गताः शुभाः ॥ ७७ ॥
 तत्रोपविष्टः शिष्यैः स्वैर्दृतः स्वीयेन तेजसा ।
 न कंचिन्मन्यते विप्रं यो भस्माङ्कितभालवान् ॥ ७८ ॥
 एतस्मिन्नन्तरे राजा प्राप्तवाञ्छ्रीप्रतर्दनः ।
 वृतो बहुविधैर्विप्रैः कुशहस्तैः शुचित्रतैः ॥ ७९ ॥
 निष्णः केचिदूर्ध्वदुण्डूधरास्तथा ।
 पठन्तः शिवसूक्तानि निष्णुसूक्तानि चापरे ॥ ८० ॥
 एतैर्वहुविधैर्विप्रैर्वृतो राजोपविश्य सः ।
 उवाच वचनं युक्तं कोमलाक्षरसंयुतम् ॥ ८१ ॥
 स्वामिन्नागतवान्साक्षाद्भगवान्हरिपार्षदः ।
 वेदं पठसि विष्णोश्च भक्तस्तद्वेधधार्यपि ॥ ८२ ॥

वैष्णवाभास उवाच—वेद एव परं श्रेयो वेदार्थादधिकं न हि ।

प्रमाणं वेद एवैको विष्णुवाकश्रुतिरेव च ॥ ८३ ॥

राजन्वेदार्थविज्ञाने बहवो मोहिता जनाः ।

शिवपूजारताः सन्तो नानादैवतपूजकाः ॥ ८४ ॥

एको विष्णुर्न द्वितीयो ध्येयः किं त्वितरैः सुरैः ।

क्रूरं च क्रूरकर्माणं शंकरं मन्यते कथम् ॥ ८५ ॥

त्वदीया ब्राह्मणा एते ऊर्ध्वपुण्ड्राङ्किताः शुभाः ।

तान्दृष्ट्वा प्रीतिरत्यर्थं जायते नृपसत्तम ॥ ८६ ॥

एते त्रिपुण्ड्रभाला ये कररुद्राक्षमालिनः ।

पठन्तः शिवसूक्तानि दृष्ट्वा वज्रं पतेदिवः ॥ ८७ ॥

दर्भस्योपग्रहः कोऽयं किं वा भस्माङ्गधारणम् ।

रुद्राक्षा का च को रुद्रः कानि सूक्तानि तस्य च ॥ ८८ ॥

विष्णुरेकः परो ध्येयो नान्यो देवः कदाचन ।

तदीयायुधचिह्नानि पूज्यो वै वैष्णवः सदा ॥ ८९ ॥

राजोवाच—अनादिना प्रमाणेन वेदेन प्रोच्यते शिवः ।

विष्णोरप्यधिको विप्रं संपूज्यो न कथं भवेत् ॥ ९० ॥

शिवादिषु पुराणेषु प्रोच्यते शंकरो महान् ।

सर्वासु स्मृतिषु ब्रह्मञ्जिशाचारेषु सर्वतः ॥ ९१ ॥

नानागमेषु पुण्येषु प्रोच्यते ह्यज ईश्वरः ।

कठोरं वाक्यमेतत्ते भाति चेतसि मेऽशनिः ॥ ९२ ॥

वैष्णवाभास उवाच—नैकाग्रमनसस्ते तु येऽर्चयन्तीह धूर्जटिम् ।

श्मशानवासी दिग्वासा ब्रह्ममस्तकधृग्भवः ॥ ९३ ॥

सर्पहारः कथं सेव्यो विषधारी जटाधरः ।

तस्माद्विष्णुः सदा सेव्यः सुन्दरः कदलापतिः ॥ ९४ ॥

राजोवाच—नानारूपाणि रुद्रस्य के जानन्ति नराधमाः ।

त्वं वैष्णव इवाऽऽभासि वेदार्थं नैव वेत्सि रं ॥ ९५ ॥

सूत उवाच—चिन्तयित्वा ततो राजा त्रिदुषो ब्राह्मणोत्तमान् ।

आहूय निर्णयं चास्य करिष्यामीति तत्त्वतः ॥ ९६ ॥ १८२० ॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरै सूतशौनकसंवादे शिवमहिमादि-

कथनं नामाष्टात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

सूत उवाच—गृहं गत्वा स्थिरो भूत्वा यावदाह्वयते द्विजान् ।

तावदेव कलिः पापो ब्राह्मणेषु विवेश ह ॥ १ ॥

कश्चिद्राजानमाश्रित्य ब्रूते तादृशमेव हि ।

अन्योन्यामर्षयोगेण खण्डयन्ति परस्परम् ॥ २ ॥

मूकीभावाश्रिताः केचित्केचिद्यथार्थवादिनः ।

यो यथा वक्ति तत्तादृगित्थं केचिदथोचिरे ॥ ३ ॥

इति कोलाहले वृत्ते राजचेतसि निर्णये ।

जाते लोके नास्तिकतां बहवः प्रतिपेदिरे ॥ ४ ॥

राजा वेत्ति महामूर्खं न तु मायाविनें द्विजम् ।

लोके तु भ्रान्तिमापन्ने राजा चिन्तापरोऽभवत् ॥ ५ ॥

ईश्वरं हन्ति दुष्टात्मा षड्योऽयं मम शास्त्रतः ।

परं तु लोको ब्रह्मघ्नं मिथ्या मां तु वदिष्यति ॥ ६ ॥

सूत उवाच—एतस्मिन्समये प्राप्ते लोकपूर्वपितामहाः ।

स्वर्गाद्ब्रह्मा ह्यनेकानि नरकाणि प्रपेदिरे ॥ ७ ॥

येषां पुत्राश्च पौत्राश्च प्रतिपौत्रास्तथाऽपरे ।

मातामहादिवर्गाश्च सखिसंबन्धिवान्धवाः ॥ ८ ॥

शिवावगणनोद्भूतपातका यमलोकगाः ।

सुकृतं भस्मतां यातं मद्याद्भङ्गोदकं यथा ॥ ९ ॥

एतस्मिन्नेव काले तु कमलाहृदयंगमः ।

सुप्त आक्रन्दमकरोच्छोणितौघपरिप्लुतः ॥ १० ॥

लक्ष्मीर्दृष्ट्वाऽथ तद्रूपं विह्वलं भयविह्वला ।

प्राप्ताऽऽश्चर्यं महाघोरं रुरोद भृशदुःखिता ॥ ११ ॥

लक्ष्मीरुवाच—वेदान्तवेद्य पुरुषेश्वर देवदेव

त्रैलोक्यनाथ किमिदं त्वयि दृश्यतेऽद्य ।

आकारमात्ररहितः पुरुषः पुराण—

स्त्वय्येव विश्वमिह रज्जुश्रुजंगमात्रम् ॥ १२ ॥

शैलाः पतन्ति जलधिर्मरुतामुपैति

सूर्यादयो हतरुचः पृथिवी पराणुः ।

भूतानि चाच्युत विभो विलयं प्रयान्ति

त्वद्रोममात्रमपि नैव चलेत्क्षणार्धम् ॥ १३ ॥

श्रीनारायण उवाच—उक्तं त्वया तदपि लक्ष्मि तथैव किंतु
मत्स्वामिनोऽवगणना न हि शक्यते मे ।

कृत्वाऽपि पूज्यतममूर्तिमिदं गिरीशं

नो मन्यते तदिह वक्रसमं ममैव ॥ १४ ॥

लक्ष्मीरुवाच—सर्वात्मा सर्ववित्कर्ता वक्ता धर्ताऽव्ययः प्रभुः ।

त्वं साक्षी सर्वलोकानां त्वत्तः परतरोऽरित कः ॥ १५ ॥

श्रीनारायण उवाच—अस्ति सर्वं वरारोहे मयि तत्तथ्यमेव हि ।

श्रीमहेश्वराल्लब्धं मदीयं न हि किंचन ॥ १६ ॥

एकः सृजति भूतानि मत्समानि कियन्त्यपि ।

तत्तत्सर्वं वेद्म्यहं देवि मदीयाः केचनापरे ॥ १७ ॥

वेदवेदाङ्गवेत्तृणां सहस्राण्यग्रजन्मनाम् ।

हननान्मुच्यते जीवो न तु श्रीशिवहेलनात् ॥ १८ ॥

गुर्वङ्गनागमनकृत्सदा मद्यानिषेवकः ।

घ्राह्यणस्वर्णहारी च कदाचिन्मुच्यते जनः ॥ १९ ॥

स्त्रीघ्नो गोघ्नो नृपघ्नश्च तथा विश्वासघातकः ।

कृतघ्नो नास्तिको लुब्धः कदाचिन्मुच्यते जनः ॥ २० ॥

न तु श्रीरुद्रसामान्यदर्शा मुच्येत बन्धनात् ।

विरञ्चिविष्णुशत्रेभ्यः सर्वोत्कृष्टं न जायते ॥ २१ ॥

विष्णुना यदि वा तुल्यं मुच्यन्ते नैव जन्तवः ।

स्वामी मदीयः श्रीकण्ठरतस्य दासोऽरिम सर्वदा ॥ २२ ॥

लक्ष्मीरुवाच—गच्छामस्तत्र वैकुण्ठं यत्र स्वाम्यस्ति ते विभो ।

कैलासपर्वते रम्ये प्रणमामः सदाशिवम् ॥ २३ ॥

सूत उवाच—ततस्तै गरुडारूढौ गत्वा कैलासपर्वतम् ।

नानाविधैः स्तोत्रपदैः संतुष्टं चक्रतुः क्षणात् ॥ २४ ॥

ततो ब्रह्मादयो देवाः सिद्धास्तत्राऽऽगता गिरौ ।

रुद्रः कौतूहलप्रेप्सुः सर्वैरतैः परिवारितः ॥ २५ ॥

भवानीसहितस्तत्र गतो यत्र प्रसर्दनः ।

सर्वदेवविमानानां मध्ये तिष्ठति शंकरः ॥ २६ ॥

श्रीमहेश उवाच—कथयन्तु कथं ह्येते मिलिताः सर्वनिर्जराः ।

किं कार्यं किमपूर्वं वा राजा चिन्तातुरः कथम् ॥ २७ ॥

देवा ऊचुः—स्वामिन्प्रतर्दनो राजा विधिलब्धवरोऽभवत् ।
 वेदमार्गप्रवक्ता च स्वयं तस्य प्रवर्तकः ॥ २८ ॥
 सृष्टिरक्षार्थमस्माभिः कपटं कृतमीश्वर ।
 सर्वधातुश्च भवतो हेलनं कारितं सुरैः ॥ २९ ॥
 तत्क्षमस्व महादेव किंनरोऽयं प्रवर्तितः ।
 कल्पितो वैष्णवोऽस्माभिस्तव निन्दापरायणः ॥ ३० ॥
 सूत उवाच—एतस्मिन्नेव काले तु राजा वृत्तान्तमेयिवान् ।
 तीव्रं खड्गं समादाय हतवान्किनरं क्रुधा ॥ ३१ ॥
 तत्पक्षपातिनो ये च तेषां शीर्षाणि कंधरात् ।
 पृथक्कृतानि पश्वाद्या हता अश्वा अनेकशः ॥ ३२ ॥
 न तं वारयते कश्चिद्राजानं पुण्यचेतसम् ।
 महादेवेन शमितः क्रोधस्तस्य महात्मनः ॥ ३३ ॥
 ततः कोलाहले शान्ते नन्दी कौतुकपूर्वकम् ।
 युयोज हयशीर्षे तच्छरीराणि पृथक्पृथक् ॥ ३४ ॥
 शीर्षाणि हयगात्रैश्च सम्यक्संयोज्य बुद्धिमान् ।
 उवाच वचनं तथ्यं देवसंसदि शुद्धगीः ॥ ३५ ॥
 येन वक्त्रेण गिरिशो हेलितस्तत्तनुस्त्वं हयः ।
 मुद्राधारणगर्वेण हेलितस्तत्तनुर्हयः ॥ ३६ ॥
 *ब्रह्मोवाच— तां तदधुना तथ्यं राजर्षी राज्यकर्तरि ।
 भविष्यं कथयिष्यामि तच्छृणुध्वं समाहिताः ॥ ३७ ॥
 घोरे कलियुगे प्राप्ते म्लेच्छैर्व्याप्ते भुवस्तले ।
 सर्वाचारपरिभ्रष्टा भविष्यन्ति नराधमाः ॥ ३८ ॥
 तदाऽऽञ्जरीदेशमध्ये तु दाक्षिणात्यो भविष्यति ।
 ब्राह्मणो दुर्भगः कश्चिद्विधवाब्राह्मणीरतः ॥ ३९ ॥
 तस्य पापिष्ठविप्रस्य व्यभिचारात्सुतोऽनघः ।
 भविष्यति गुणान्वेषी दैवाद्ध्ययनोत्सुकः ॥ ४० ॥
 पद्मपादुकमाचार्यं वरं वेदान्तवादिनम् ।
 अद्वैतागमबोद्धारं प्रणम्य प्रार्थयिष्यति ॥ ४१ ॥

* जसजिनपुस्तक एव ब्रह्मोवाचन्ति पदद्वयं विद्यते ।

१ घ. ड. 'र्षकः । यु° । २ घ. ड. छ. °शकाले तु ।

- विप्रोऽहं मधुशर्माऽरिम स्वामिन्मां पाठय प्रभो ।
वेदान्तशास्त्रसर्वं च मह्यं पाठय भो गुरो ॥ ४२ ॥
आचार्यः करुणामूर्तिर्विनयेन परिश्रुतम् ।
करिष्यति च शिष्याणामग्रण्यं प्रेमवत्सलः ॥ ४३ ॥
ततो दिने दिने भक्तिं करिष्यति यथा यथा ।
गुरुर्भवति संतुष्टः सर्वं विद्यां प्रयच्छति ॥ ४४ ॥
- * एकदा गुरुणा दृष्टः ज्ञानसंध्यादिकाः क्रियाः ।
अकृत्वा भोजनप्रेप्सुर्भविष्यति निराह्निकः ॥ ४५ ॥
पृष्टोऽसौ गुरुणा तथ्यं गोलको हि वदिष्यति ।
धर्मः साधारणो नाथ कृतोऽयं केन कुर्यासि ॥ ४६ ॥
ततो वक्ष्यत्यथाऽऽचार्यः कस्ते तातः प्रसूश्च का ।
ततो मे ब्राह्मणः स्वामिन्ब्राह्मणी च प्रसूर्मम ॥ ४७ ॥
वद मातामहः करते येन प्राप्ता प्रसूरतव ।
को विधिः कुत्र वा दत्ता तथ्यं शीघ्रं वदान्यथा ॥ ४८ ॥
भस्मसात्त्वां करिष्यामि हीनं ब्राह्मणवर्चसा ।
इत्येवं कथिते सर्वं कथयिष्यति तत्त्वतः ॥ ४९ ॥
शापं दास्यत्यथाऽऽचार्यः सिद्धान्तो मा स्फुरत्वलम् ।
सिद्धान्ते जडता तेऽस्तु परमद्वैतदर्शने ॥ ५० ॥
कथं त्वदीया सेवा मे निष्फला स्याद्द्व प्रभो ।
इत्यादिवहुनिर्वेदं यदा त्वेष करिष्यति ॥ ५१ ॥
- x पश्चाद्भविष्यति स्वामी पूर्वपक्षोऽस्तु ते दृढः ।
सिद्धान्ते सर्वथैवाऽऽन्वयं मम वाक्यं न चान्यथा ॥ ५२ ॥
मधुना तेन शास्त्राणां पूर्वपक्षो विलोकितः ।
भविष्यति च वेदान्तमन्यथा कर्तुमुद्यतः ॥ ५३ ॥
यथा यथा कलेर्देवाः प्रचारः संभविष्यति ।
तथा तथाऽयमुन्मार्गः शिखरेषुर्भविष्यति ॥ ५४ ॥
पूर्वं तु द्वाविडाद्देशात्कर्णात्कतिलङ्गयोः ।
ज्ञानैर्गोदावरीतीरे प्रसृतोऽयं भविष्यति ॥ ५५ ॥

* छसंज्ञितपुस्तकेऽयं श्लोको नास्ति ।

x षड्चसंज्ञितपुस्तकेषु पश्चाद्विधादि संभविष्यतीत्यन्तं स षष्ठाकद्वयं नास्ति ।

१ घ. ड. °प्यति ॥ ४६ ॥ २ ज. °न प्रदा प्र° । ३ ड. सर्वे क° ।

पूर्णे कलियुगे प्राप्त आर्यावर्ते चलिष्यति ।
 मायावादमसच्छास्त्रं वद्विष्यन्ति नराधमाः ॥ ५६ ॥
 तेषां दर्शनमात्रेण सचैलं स्नानमाचरेत् ।
 भद्रात्वं च यथा विष्टे राहोः स्वर्भानुता यथा ॥ ५७ ॥
 हरित्वं च यथाऽनेके तथैते तत्त्ववादिनः ।
 योगनिन्दापरां नित्यमग्निहोत्रस्य निन्दकाः ॥ ५८ ॥
 वेदान्तसममित्याहुः पुराणानि च ये नराः ।
 केवलं वेपमात्रेण नरा नरकगामिणः ॥ ५९ ॥
 संभाषणे कृते येषां पतेच्च ब्रह्मवर्चसः ।
 वरं बौद्धस्तथा जैनः कापालिकमतोऽपि वा ॥ ६० ॥
 व्यक्तं वदति वेदानामप्रामाण्यं तु तैः किमु ।
 चेदप्रामाण्यवत्कृत्वाऽभिमान्नी न च वैदिकः ॥ ६१ ॥
 ईश्वरं वचनाद्वक्ति परं चानीश्वरः खलः ।

सूत उवाच—एवं जाते ततः सर्वे यथागतमितो गताः ।
 प्रतर्दन्तोऽपि राजर्षिः कृत्वा राज्यमकण्टकम् ॥ ६२ ॥
 देहान्ते मुक्तिमापन्नः परामद्वैतलक्षणाम् ।
 ततः परं भविष्यन्ति तस्य शिष्या अनेकशः ॥ ६३ ॥
 संन्यासिवेषमात्रेण कुर्वाणा जीविकां निजाम् ।
 राजसेवां प्रकुर्वाणाः प्रच्छन्नाः कौलिका अपि ॥ ६४ ॥
 अगम्यागमने सक्ता अभक्ष्यस्य च भक्षणे ।
 अपेयनिरताः केचिन्नानाभोगसमाकुलाः ॥ ६५ ॥
 यानारूढाः सदा राजसेवायां तत्परा अपि ।
 अद्वैतनिन्दानिरताः प्रच्छन्नग्रन्थगौरवाः ॥ ६६ ॥
 अन्यदर्शनसिद्धान्तं नैव जानन्ति तत्त्वतः ।
 तत्र दोषस्य बुद्ध्या वै पठिष्यन्ति कलौ युगे ॥ ६७ ॥
 अन्यदैवतनामानि यदि हेयानि तत्कथम् ।
 वेदं पठन्ति पापिष्ठाः कथं तर्कं वदन्ति हि ॥ ६८ ॥
 मीमांसाशास्त्रसद्ग्रन्थानालोक्य च पुनः पुनः ।
 पूर्वपक्षं च सर्वेषां ग्रहीष्यन्ति समत्सराः ॥ ६९ ॥

स्वकीयं न वदिष्यन्ति यतो नास्ति प्रमाकरम् ।
 हंसान्परमहंसांश्च निन्दिष्यन्ति च जारजाः ॥ ७० ॥
 जातमात्रं नरं कंचिन्मुण्डयित्वा मठाधिपम् ।
 काषायवस्त्रमात्रेण करिष्यन्ति नराधमाः ॥ ७१ ॥
 माठापत्यं च सेवा च धनसंग्रह एव च ।
 दासीगमनमीर्ष्या च पञ्चधा तत्त्ववादिनः ॥ ७२ ॥
 संसारैस्तत्त्वमित्येव परं ते तत्त्ववादिनः ।
 मयाविलसितं विश्वमिति मायैकवादिनः ॥ ७३ ॥
 शुद्धं तत्त्वं न जानन्ति विश्वं तत्त्वं वदन्ति च ।
 शब्दमात्रेण ते जाताः कलौ हा तत्त्ववादिनः ॥ ७४ ॥
 भविष्यति यदा विप्राः पापानां प्रभवः कलौ ।
 तथा तथा भविष्यन्ति ह्युदीच्यां दम्भवैष्णवाः ॥ ७५ ॥
 शिवसामान्यवक्तारं शिवसामान्यदर्शिनम् ।
 दृष्ट्वा स्नायात्सचैलः सञ्जिवसामान्यसङ्गिनम् ॥ ७६ ॥
 मधुदर्शितमार्गेण पापिष्ठा वैष्णवाः कलौ ।
 भविष्यन्ति ततो म्लेच्छाः शूद्रा यूथवहिष्कृताः ॥ ७७ ॥
 तस्माच्छृणुध्वं विभेन्द्रा माहात्म्यं पार्वतीपतेः ।
 भक्तिं तस्य सदा कर्तुमुद्यता भवत ध्रुवम् ॥ ७८ ॥ १८९८ ॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरैः सूतशौनकसंवादे कलिप्रवेशादि-
 कथनं नामोचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

ऋषय ऊचुः—सूत भद्रं समाचक्ष्व सेवको यस्य माधवः ।

श्रीमहेशस्य विष्णोश्च तुल्यत्वं ब्रुवते कथम् ॥ १ ॥

ब्रुवन्ति तुल्यतां केचिद्वैपरीत्येन केचन ।

एकत्वं केचिदीशेन केशवस्य वदन्ति हि ॥ २ ॥

अत्र सिद्धान्तमर्यादां ब्रूहि तत्त्वेन सूतज ।

अवाधां येन चात्माकं संशयो विनिवर्तते ॥ ३ ॥

सूत उवाच—शृण्वन्तु ऋषयः सर्वे श्रुतिसिद्धान्तमुत्तमम् ।

महेशान्न परं तत्त्वं सर्ववेदेषु गीयते ॥ ४ ॥

वैकुण्ठप्रभृतीनां तु महेशकृपया पुनः ।

महेशस्य च दासोऽयं विष्णुस्तेनानुकम्पितः ॥ ५ ॥

१ व. ङ. 'रत्त्वं' । २ ज. 'न्ति ये । श' ।

श्रुतिस्मृतिपुराणानां सिद्धान्तोऽयं यथार्थतः ।
 इन्द्रोपेन्द्रादयः सर्वे महेशस्यैव किंकराः ॥ ६ ॥
 वेदान्तवेद्यमीशानं पार्वतीरमणं प्रभुम् ।
 यो जानाति स वैकुण्ठो दुःखहा सर्वदेहिनाम् ॥ ७ ॥
 वैकुण्ठं मन्यते सम्यगीशानं स पुरंदरः ।
 य इन्द्रं मन्यते सर्वस्वामिनं स ऋषिर्मतः ॥ ८ ॥
 स्वर्गलोकं समाप्नोति मुन्याज्ञाप्रतिपालकः ।
 अद्वैतं शिवमीशानमज्ञात्वा नैव मुच्यते ॥ ९ ॥
 घोरे कलियुगे प्राप्ते श्रीशंकरपराङ्मुखाः ।
 भविष्यन्ति नरास्तथ्यमिति द्वैपायनोऽब्रवीत् ॥ १० ॥
 रुद्रक्रोधाग्निनिर्दग्धे मन्मथे तस्य भार्यया ।
 रत्या विलपिते तस्य सखायोऽप्यतिदुःखिताः ॥ ११ ॥
 वसन्तादय आगत्य तामूचुः किं विधीयते ।
 सर्वलोकेशितुः शंभोर्वराका वैरवा(का)रणे ॥ १२ ॥

रतिरुवाच—मन्येत घातकः सर्वलोकैः पूज्यो भवेद्यम् ।
 तथा विघ्नः प्रकर्तव्यो येन केनापि हेतुना ॥ १३ ॥
 अस्यापकीर्तिर्वक्तव्या न चैलेद्यदि किंचन ।
 तेन मे दुःखशान्तिः स्यात्किंचिन्मात्रं न चान्यथा ॥ १४ ॥
 वसन्तादय ऊचुः चतुर्दशसु विद्यासु गीयते चन्द्रशेखरः ।
 वेदान्ता यं च गायन्ति मुनयः शंसितव्रताः ॥ १५ ॥
 ब्रह्माद्या देवताः सर्वा इन्द्रोपेन्द्रादयस्तथा ।
 न्यूनतां तस्य यो ब्रूते कर्मचाण्डाल उच्यते ॥ १६ ॥
 तेन तुल्यो यदा विष्णुर्ब्रह्मा वा यदि गेद्यते ।
 षष्टिवर्षसहस्राणि विष्टायां जायते कृमिः ॥ १७ ॥
 तुल्यता यदि नो शक्या न्यूनतायास्तु का कथा ।
 मित्रस्याऽऽनुष्यमिच्छामः संकटं प्रतिभाति नः ॥ १८ ॥

सूत उवाच—विचार्येवं तदा सर्वे महामोहपुरःसराः ।
 तपस्तेषुर्महारौद्रं सर्वलोकभयंकरम् ॥ १९ ॥
 कदाचिद्भगवान्ब्रह्मा प्रादुरासीदयानिधिः ।
 मोहो दम्भस्तथा क्रोधो लोभस्ते सेवकाः कलेः ॥ २० ॥

पञ्चमो हेतुवादश्च मधुना सर्व आश्रिताः ।

तानुवाच ततो ब्रह्मा वृणीध्वं मनसेप्सितम् ॥ २१ ॥

यथा वाणी च भवतां तथाऽहं दातुमुद्यतः ।

मोहाद्या ऊचुः—अस्माकं परमं मित्रं कंदर्पो नाशितः प्रभो ॥२२॥

महादेवेन तेनामी आनृण्यं कर्तुमुद्यताः ।

भविष्यामो वयं तात रुद्रपूजाभिनिन्दकाः ॥ २३ ॥

यथा न लभते पूजामस्मत्तश्चन्द्रशेखरः ।

ब्रह्मोवाच—अधुना न भवेदेवं भविष्यत्यथ तच्चिरम् ॥ २४ ॥

भविष्याम इति प्रोक्तं भवतो नान्यथा क्वचित् ।

ये भवद्गशगा लोकास्तेभ्यः पूजा न धूर्जेतेः ॥ २५ ॥

प्रार्थितोऽयं वरो दत्तो यथेष्टं कर्तुमर्हथ ॥ २६ ॥

सूत उवाच—इत्युक्त्वा तानथो ब्रह्मा तत्रैवान्तरधीयत ।

सर्वे ते मन्त्रयांचक्रुः कलिना सह दुःखिताः ॥ २७ ॥

कलिरुवाच—भवद्भिरधुना नोक्तं भविष्याम इतीरितम् ।

ततो मत्समये प्राप्ते सर्वमेव भविष्यति ॥ २८ ॥

अस्मत्त इति यत्प्रोक्तं तेन चास्मद्गशे स्थिताः ।

निन्दाकरा भविष्यन्ति नारमान्यो मन्यते न सः ॥ २९ ॥

लोभमोहादिसंयुक्ताः प्राप्ते च मयि दारुणे ।

हेतुवादं पुरस्कृत्य शिवभक्तिपराङ्मुखाः ॥ ३० ॥

सूत उवाच—ततः कलियुगे प्राप्ते सर्वधर्मविवर्जिते ।

म्लेच्छैर्ब्राह्मणधेनूनां विध्वंसनकरे खरे ॥ ३१ ॥

अस्वाध्यायवपट्कारे जैनैर्बौद्धादिसंकुले ।

ब्राह्मणे म्लेच्छमार्गस्थे शूद्रे ब्राह्मणघातिनि ॥ ३२ ॥

तदा वसन्तः कर्णाटतिलङ्गादिकदूषकः ।

मधुनामा च विधवाक्षेत्रे विप्राद्भविष्यति ॥ ३३ ॥

गोलकः स तु पापिष्ठः पद्मपादुकर्माश्वरम् ।

वेदान्तव्याख्यानरतं शिष्यत्वेनार्चयिष्यति ॥ ३४ ॥

शास्त्रं पूर्णं ततोऽधीत्य स्थित आह्निकवर्जितः ।

किमग्निहोत्रं को यागो हेतुमेवं करिष्यति ॥ ३५ ॥

गुरुराकर्ण्य तद्वाक्यं ब्राह्मणो न भवेदयम् ।

इति निश्चित्य तं दुष्टं वक्ष्यति श्रुततद्वचाः ॥ ३६ ॥

गुरुवाच—को वर्णस्तत्र मे ब्रूहि यथार्थं वेददूषक ।

कर्मब्रह्मोद्भवद्वेषा नोत्पत्तिर्ब्राह्मणात्तव ॥ ३७ ॥

मधुरुवाच—ब्राह्मणादहमुत्पन्नो ब्राह्मण्यां च न संशयः ।

सत्यं वदामि नो मिथ्या कथं मां पश्यसे गुरो ॥ ३८ ॥

गुरुवाच—त्वन्माता केन दत्ता रे कस्य पुत्री कदा कथम् ।

कस्मै दत्ता च विधिना केन तद्ब्रूहि मा चिरम् ॥ ३९ ॥

मधुरुवाच—विधवा जननी नाथ ब्राह्मणेन तपस्विना ।

गर्भिणी समभूत्तस्मादयं देहस्ततोऽभवत् ॥ ४० ॥

गुरुवाच—कपटेन यतः शास्त्रं मत्तोऽधीतं दुरात्मना ।

तेन सिद्धान्तमर्यादा कदाचिन्मा स्फुरत्वियम् ॥ ४१ ॥

मधुरुवाच—भविष्यति महाभाग वचनं तव नान्यथा ।

पूर्वपक्षो मम हृदि प्रादुर्भवतु निश्चलः ॥ ४२ ॥

गुरुवाच—अन्धता तव सिद्धान्ते पूर्वपक्षे च पटवम् ।

भवत्वेव परं त्वेकं पापाः शिष्या भवन्तु ते ॥ ४३ ॥

मोहात्सिद्धान्तरहिता लोभात्ते नृपसेवकाः ।

क्रोधात्कठिनवक्तारो दम्भाद्वेषेण सुन्दराः ॥ ४४ ॥

हेतुवादेनं शास्त्राणि सर्वाणि न विदन्ति ते ।

निरयेष्वेव घोरेषु गमिष्यन्त्यचिराच्चिरम् ॥ ४५ ॥

सूत उवाच—मधुनामा ततः प्राप्य शापं तं दुष्टबुद्धिमान् ॥

बादरायणसूत्राणां व्याख्यानं स करिष्यति ॥ ४६ ॥

मध्वाचार्यस्ततो भावाद्वाक्षिणात्यो महान्कलौ ।

तच्छिष्याः प्रतिशिष्याश्च नाऽऽर्यावर्ते न चोत्कले ॥ ४७ ॥

न गौडे न च गङ्गानयास्तीरे गोदावरीतटे ।

नार्वुदारण्यमध्ये च तत्प्रचारो भविष्यति ॥ ४८ ॥

यथा यथा कलेघोरः प्रचारो हि भविष्यति ।

तथा तथा महाराष्ट्रे^१ हैतुका विरलाः क्वचित् ॥ ४९ ॥

ततोऽतिदुष्टसमये महा^२भ्लेच्छैस्तिरस्कृते ।

प्रच्छन्नः कुत्रचित्पापी प्रचारं हि विधास्यति ॥ ५० ॥

१ छ. ज. °न स.°णि शास्त्राणि न २ घ. ड. °ष्ट्रे हेतु° । ३ ड. छ. °भ्लेच्छतिर° ॥

पञ्चवर्षस्तु संन्यासी पठित्वा दुष्टबुद्धिमान् ।
 रिष्योपाशिष्यसंयुक्तो हेतुवादं करिष्यति ॥ ५१ ॥
 तैत्त्वं संसार इत्येव न बाध्यः सत्य एव हि ।
 वदत्यतस्तत्त्ववादीः मिथ्यावादी स उच्यते ॥ ५२ ॥
 मिथ्याभूतः प्रपञ्चोऽयं मया निर्मित इष्यते ।
 मायावादिन इत्येते वस्तुतस्तत्त्ववादिनः ॥ ५३ ॥
 सच्छास्त्रं जैमिनीयं तु कर्मकाण्डप्रवर्तकम् ।
 गौतमीयं तु सच्छास्त्रमीश्वरप्रतिपादकम् ॥ ५४ ॥
 पुंस्प्रकृत्योर्विवेकस्य बोधकं कापिलं मतम् ।
 तथा वैशेषिकं शास्त्रमीश्वरप्रतिपादकम् ॥ ५५ ॥
 पातञ्जलं योगशास्त्रं शैवं तच्छास्त्रमिष्यते ।
 वेदान्तशास्त्रमूर्धन्यमद्वैतं यच्च बोधयेत् ॥ ५६ ॥
 वेदाः सर्वे षडङ्गस्तु पुराणानीतिहासकः ।
 स्मृतिश्चोपपुराणानि तथोपस्मृतयः शुभाः ॥ ५७ ॥
 अन्योन्यं सर्वविद्यानां प्रामाण्यमधिकारतः ।
 तात्पर्यं च पुमर्थेषु सर्वाण्येवं जगुः किल ॥ ५८ ॥
 किञ्चिद्विरोधे सत्येव न विरोधोऽस्ति तत्त्वतः ।
 मन्यन्ते श्रीमद्देशानं सर्वाण्येव परात्परम् ॥ ५९ ॥
 पापिष्ठा नैव मन्यन्ते वेदमार्गबहिष्कृताः ।
 आचार्यं मधुनामानं वदन्तो विधवासुतम् ॥ ६० ॥
 प्रच्छन्नोऽसौ महादुष्टश्चार्वाको मधुसंज्ञकः ।
 भविष्यति कलौ विप्राः शिवनिन्दाप्रवर्तकः ॥ ६१ ॥
 मोहात्सिद्धान्तबाह्यत्वं क्रोधाच्छास्त्रनिषेधनम् ।
 लोभेन नृपतेः सेवा दम्भादन्यप्रतारणम् ॥ ६२ ॥
 ऋणिकामैथुनं कामाद्देतुवादेन वादिता ।
 भविष्यति कलौ विप्राः षोढेयं तत्त्ववादिता ॥ ६३ ॥
 पञ्चवर्षं यतिं कृत्वा क्रमेणाऽऽदाय बालकम् ।
 माठापत्यं विधास्यन्ति द्रव्यलोभेन नास्तिकाः ॥ ६४ ॥
 पारम्पर्यं मठस्यैव रक्षिष्यन्त्यभिरागिणः ।
 भोगासक्ताश्च पापिष्ठा दासीगमनकारिणः ॥ ६५ ॥

नाम्ना संन्यासिनस्तीर्थे यानारूढाः ससेवकाः ।
 नरवाहनमारूढाः शिखासूत्रबाहिष्कृताः ॥ ६६ ॥
 तत्पक्षपातिनो मूढा गृहस्थाः शिवनिन्दकाः ।
 मिथ्या वैष्णवमानेन ग्रस्ता निरयगामिणः ॥ ६७ ॥
 वैष्णवा वेषमात्रेण तन्तुमात्रेण वाडवाः ।
 वादिनः क्रोधमात्रेण विद्रांसो हेतुवादतः ॥ ६८ ॥
 पठिष्यन्ति च शास्त्राणि केचिद्दूषणसिद्धये ।
 स्वकीयं गोपयिष्यन्ति परकीयेण पण्डिताः ॥ ६९ ॥

सूत उवाच—महामोहादयः सर्वे रतिमाश्वास्य भामिनीम् ।
 प्रोचुश्च श्लक्ष्णया वाचा तद्दुःखविनिवारकाः ॥ ७० ॥
 मोहादय ऊचुः—रते मा कुरु संतापमहं मोहः कलेः सखा ।
 क्रोधः पत्युः परो बन्धुर्लोभमोहौ च देवरौ ॥ ७१ ॥
 प्राप्ते कलियुगे पूर्णे मोहलोभादयो वयम् ।
 वसन्तं मधुनामानमवतीर्णं च दक्षिणे ॥ ७२ ॥
 समाश्रित्य ततो हेतुवादं कुटिलबुद्धयः ।
 करिष्यामो यथा शक्यं शिवपूजानिवारणम् ॥ ७३ ॥

सूत उवाच—इति ते रतिमाश्वास्य यथागतमितो गताः ।

इति सर्वे समाख्यातं शिवनिन्दककारणम् ॥ ७४ ॥ १९७२ ॥
 इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरैः सूतशौनकसंवादे महेशविष्णु-
 ल्यत्वकारणादिकथनं नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

ऋषय ऊचुः—सुदर्शनाख्यं यच्चक्रं लब्धवांस्तत्कथं हरिः ।
 महादेवाद्भगवतः सूत तद्वक्तुमर्हसि ॥ १ ॥

सूत उवाच—देवासुराणामभवत्सङ्ग्रामोऽद्भुतदर्शनः ।

देवा विनिर्जिता दैत्यैर्विष्णुं शरणमागताः ॥ २ ॥
 स्तुत्वा तं विविधैः स्तोत्रैः प्रणम्य पुरतः स्थिताः ।
 भयभीताश्च ते सर्वे क्षताङ्गाः क्लेशिता भृशम् ॥ ३ ॥
 तान्दृष्ट्वा प्राह भगवान्देवदेवो जनार्दनः ।
 किमर्थमागता देवा वक्तुमर्हथ सांप्रतम् ॥ ४ ॥
 वचः श्रुत्वा हरेर्देवाः प्रणम्योचुः सुरोत्तमाः ।
 निर्जिता दानवैः सर्वे शरणं त्वामिहाऽऽगताः ॥ ५ ॥

गतिस्त्वमेव देवानां त्रास्ता त्वं पुरुषोत्तम ।
 हन्तुमर्हसि ताञ्छीघ्रमवध्यान्वारिजेक्षण ॥ ६ ॥
 जालंधरवधार्थाय यच्चक्रं शूलपाणिनः ।
 महादेववरालब्धं जहि तेन महाबलान् ॥ ७ ॥
 तेषां तद्वचनं श्रुत्वा भगवान्वारिजेक्षणः ।
 अहं देवास्तथा नूनं करिष्यामीति सुव्रताः ॥ ८ ॥
 हिमवत्पर्वतं गत्वा पूजयामास शंकरम् ।
 लिङ्गं तत्र प्रतिष्ठाप्य स्नाप्य गन्धोदकैः शुभैः ॥ ९ ॥
 त्वरिताख्येन रुद्रेण संपूज्य च महेश्वरम् ।
 ततो नाम्नां सहस्रेण तुष्टाव परमेश्वरम् ॥ १० ॥

* प्रतिनाम च पञ्चानि तैरिष्टा वृषभध्वजम् ।
 भवाद्यैर्नामभिर्भक्त्या स्तोतुं समुपचक्रमे ॥ ११ ॥

विष्णुरुवाच—भवः शिवो हरो रुद्रः पुष्कलो मुग्धलोचनः ।

अग्रगण्यः सदाचारः सर्वः शंभुर्महेश्वरः ॥ १२ ॥
 ईश्वरः स्थाणुरीशानः सहस्राक्षः सहस्रपात् ।
 वरीयान्वरदो वन्द्यः शंकरः परमेश्वरः ॥ १३ ॥
 गङ्गाधरः शूलधरः परार्थैकप्रयोजकः ।
 सर्वज्ञः सर्वदेवादिर्गिरिधन्वा जटाधरः ॥ १४ ॥
 चन्द्रापीडश्चन्द्रमौलिर्वेधा विश्वामरेश्वरः ।
 वेदान्तसारसंदोहः कपाली नीललोहितः ॥ १५ ॥
 ध्यानाहारोऽपरिच्छेद्यो गौरीभर्ता गणेश्वरः ।
 अष्टमूर्तिर्विश्वमूर्तिस्त्रिवर्गः स्वर्गसाधनः ॥ १६ ॥
 ज्ञानगम्यो दृढप्रज्ञो देवदेवस्त्रिलोचनः ।
 वामदेवो महादेवः पटुः परिवृढो दृढः ॥ १७ ॥
 विश्वरूपो विरूपाक्षो वागीशः श्रुतिमन्त्रगः ।
 सर्वप्रणवसंवादी वृषाङ्को वृषवाहनः ॥ १८ ॥
 ईशः पिनाकी खट्वाङ्गी चित्रवेषश्चिरंतनः ।
 मनोमयो महायोगी स्थिरो ब्रह्माण्डधूर्जटी ॥ १९ ॥

* घडसंज्ञितपुस्तकयोरिष श्लाको न विद्यते ।

कालकालः कृत्तिवासाः सुभगः प्रणवात्मकः ।
 नागचूडः सुचक्षुष्यो दुर्वासाः पुरशासनः ॥ २० ॥
 दृगायुधः स्कन्दगुरुः परमेष्ठी परायणः ।
 अनादिमध्यनिधनो गिरीशो गिरिजाधवः ॥ २१ ॥
 कुबेरबन्धुः श्रीकण्ठो लोकवन्द्योत्तमो मृदुः ।
 सामान्यो देवको दण्डी नीलकण्ठः परश्वधीः ॥ २२ ॥
 विशालाक्षो महाव्याधः सुरेशः सूर्यतापनः ।
 धर्मधामा क्षमाक्षेत्रं भगवान्भगनेत्रहा ॥ २३ ॥
 उग्रः पशुपतिस्ताक्षर्यः प्रियभक्तः प्रियबंधः ।
 दाता दयाकरो दक्षः कपर्दी कामशासनः ॥ २४ ॥ १०० ॥
 श्मशाननिलयस्तिष्यः श्मशानस्थो महेश्वरः ।
 लोककर्ता भूतपतिर्महाकर्ता महौषधिः ॥ २५ ॥
 उत्तरो गोपतिर्गोप्ता ज्ञानगम्यः पुरातनः ।
 नीतिः सुनीतिः शुद्धात्मा सोमः सोमरतः सुधीः ॥ २६ ॥
 सोमपोऽमृतपः सौम्यो महानीतिर्महास्मृतिः ।
 अजातशत्रुरालोक्यः संभाव्यो हव्यवाहनः ॥ २७ ॥
 लोककारो वेदकारः सूत्रकारः सनातनः ।
 महर्षिः कपिलाचार्यो विश्वदीप्तिर्विलोचनः ॥ २८ ॥
 पिनाकपाणिर्भूदेवः स्वास्तिकृतस्वस्तिकः सुधा ।
 धात्रीधामा धामकरः सर्वगः सर्वगोचरः ॥ २९ ॥
 ब्रह्मसृग्विश्वसृक्सर्गः कर्णिकारः प्रियः कविः ।
 शाखो विशाखो गोशाखः शिवो भिषगनुत्तमः ॥ ३० ॥
 गङ्गापुत्रोदको भव्यः पुष्कलः स्थपातेः स्थितः ।
 विजितात्मा विधेयात्मा भूतवाहनसारथिः ॥ ३१ ॥
 सगणो गणकायश्च सुकीर्तिश्छिन्नसंशयः ।
 कामदेवः कामकालो भस्मोद्गूलितविग्रहः ॥ ३२ ॥
 भस्मप्रियो भस्मशायी कामी कान्तः कृतागमः ।
 समावृत्तो निवृत्तात्मा धर्मपुञ्जः सदाशिवः ॥ ३३ ॥

१ घ. ड. छ. ज. सुधी ॥ २६ ॥ २ घ. ड. छ. ज. अरातं । ३ क. ख. ग. क.
 °स्तिदः स्वस्तिकृतसुधा । ४ क. ख. ग. ज. ह. 'र्वदः स' । ५ घ. ड. छ. विजेया' । ३ घ.
 ड. छ. भस्मभूलि' ।

अकल्मषश्चतुर्बाहुः सर्वावासो दुरासदः ।
 दुर्लभो दुर्गमो दुर्गः सर्वायुधाविशारदः ॥ ३४ ॥
 अध्यात्मयोगानिलयः सुतन्तुस्तन्तुवर्धनः ।
 शुभाङ्गो योगसारङ्गो जगदीशो जनार्दनः ॥ ३५ ॥
 भस्मशुद्धिकरो मेरुरतेजरवी शुद्धविग्रहः ॥ २०० ॥
 हिरण्यरेतास्तरणिर्मरीचिर्माहिमालयः ॥ ३६ ॥
 महाहृदो महागर्तः सिद्धवृन्दारचन्दितः ।
 व्याघ्रचर्मधरो व्याली महाभूतो महानिधिः ॥ ३७ ॥
 * अमृतात्माऽमृतवपुः पञ्चयज्ञः प्रभञ्जनः ।
 पञ्चविंशतितत्त्वस्थः पारिजातः परापरः ॥ ३८ ॥
 सुलभः सुव्रतः शूरो वाग्मायैकानिधिर्निधिः ।
 वर्णाश्रमगुरुर्वर्णां शत्रुजिच्छत्रुतापनः ॥ ३९ ॥
 आश्रमः क्षणः क्षामो ज्ञानवानचलश्चलः ।
 प्रमाणभूतो दुर्जेयः सुपर्णो वायुवाहनः ॥ ४० ॥
 धनुर्धरो धनुर्वेदो गुणराशिर्गुणाकरः ।
 अनन्तदृष्टिरानन्दो दण्डो दमयिता दमः ॥ ४१ ॥
 अविवाद्यो महाकायो विश्वकर्मा विशारदः ।
 वीतरागो विनीतात्मा तपस्वी भूतवाहनः ॥ ४२ ॥
 उन्मत्तवेषः प्रच्छन्नो जितकामो जितप्रियः ।
 कल्याणप्रकृतिः कल्पः सर्वलोकप्रजापतिः ॥ ४३ ॥
 तपस्वी तारको धीमान्प्रधानप्रभुरव्ययः ।
 लोकपालोऽन्तर्हितात्मा कल्पादिः कमलक्षणः ॥ ४४ ॥
 वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो नियमो नियमाश्रयः ।
 राहुः सूर्यः शनिः केतुर्विरामो विद्रुमच्छत्रिः ॥ ४५ ॥
 भक्तिगम्यः परं ब्रह्म मृगवाणार्पणोऽनघः ।
 अर्द्रिद्रोणिकृतस्थानः पवनात्मा जगत्पतिः ॥ ४६ ॥
 सर्वकर्माचलस्त्वष्टा मङ्गलयो मङ्गलप्रदः ।
 महातपा दीर्घतपाः स्थविष्णुः स्थविरो ध्रुवः ॥ ४७ ॥

* अमृतात्मेत्यादिविधित्यन्तं कदगङ्गसंज्ञितपुम्नवेष नास्ति ।

१ क. ख. ग. झ. 'रुरोजस्वी । २ क. ख. ग. झ. 'हरुद्रो म' । ३ च. छ. 'मृतोऽ-
 मृतपः श्रीमान्पञ्च' । ४ छ. अभिवा' । ५ क. ग. ज. झ. 'वाद्रो म' । ६ घ. 'श्वधर्मवि' ।
 ७ ङ. 'कर्मवि' । ८ क. ख. ग. झ. 'द्रितन्द्रालयः रथा' । ९ ख. ग. 'विष्टः रथ' ।

अहः संवत्सरो व्यालः प्रमाणं परमं तपः ॥ ३०२ ॥
 संवत्सरकरो मन्त्रः प्रत्ययः सर्वदर्शनः ॥ ४८ ॥
 अजः सर्वेश्वरः सिद्धो महारेता महाबलः ।
 योगी योगो महादेवः सिद्धः सर्वादिरच्युतः ॥ ४९ ॥
 वसुर्वसुमनाः सत्यः सर्वपापहरो हरः ।
 अमृतः शाश्वतः शान्तो बाणहस्तः प्रतापवान् ॥ ५० ॥
 कमण्डलुधरो धन्वी वेदाङ्गो वेदविन्मुनिः ।
 भ्राजिष्णुर्भोजनं भोक्ता लोकनेता दुराधरः ॥ ५१ ॥
 अतीन्द्रियो महामायः सर्वावासश्चतुष्पथः ।
 कालयोगी महानादो महोत्साहो महाबलः ॥ ५२ ॥
 महाबुद्धिर्महावीर्यो भूतचारी एरुंदरः ।
 निशाचरः प्रेतचारी महाशक्तिर्महाद्युतिः ॥ ५३ ॥
 अनिर्देश्यवपुः श्रीमान्सर्वाकर्षकरो मतः ।
 बहुश्रुतो बहुमायो नियतात्माऽभयोद्भवः ॥ ५४ ॥
 ओजस्तेजोद्युतिधरो नर्तकः सर्वनायकः ।
 नित्यघण्टापियो नित्यप्रकाशात्मा प्रतापनः ॥ ५५ ॥
 ऋद्धः स्पष्टाक्षरो मन्त्रः सङ्ग्रामः शारदल्लवः ।
 युगादिकृद्युगावर्तो गम्भीरो वृषवाहनः ॥ ५६ ॥
 इष्टो विशिष्टः शिष्टेष्टः शरभः सरभो धनुः ।
 अपां निधिरधिष्ठानं विजयो जयकालवित् ॥ ५७ ॥
 प्रतिष्ठितः प्रमाणज्ञो हिरण्यकवचो हरिः ।
 विमोचनं सुरगणो विधेशो विबुधाश्रयः ॥ ५८ ॥
 बालरूपो बलोन्मार्थी विकर्ता महनो गुहः ।
 करणं कारणं कर्ता सर्वबन्धप्रमोचनः ॥ ५९ ॥ ४०३ ॥
 व्यवसायो व्यवस्थानः स्थानदो जगदादिजः ।
 दुन्दुभो ललितो विश्वो भवात्माऽऽत्मनि संस्थितः ॥ ६० ॥
 राजराजप्रियो रामो राजचूडामणिः प्रभुः ।
 वीरेश्वरो वीरभद्रो वीरासनविधिविराट् ॥ ६१ ॥

१ क. ख. ग. झ. °नसर्वक र्यमितो म° । २ क. ख. ग. ज. झ. °रो गतिः । व° । ३ य.
 छ. छ. काल° । ४ ज. झ. °भद्रः शरा° ।

वीरचूडामणिर्हर्ता तीव्रानन्दो नदीधरः ।
आत्माधारस्त्रिशूलाङ्कः शिपिद्विष्टः शिवाश्रयः ॥ ६२ ॥
वालखिल्यो महाचारस्तिग्मांशुर्वारिधिः स्वगः ।
अभिरामः सुशरण्यः सुब्रह्मण्यः सुधापतिः ॥ ६३ ॥
मैधुमान्कौशिको गोमान्विरामः सर्वसाधनः ।
ललाटाक्षो विश्वदेहः सारः संसारचक्रभृत् ॥ ६४ ॥
अमोघदण्डो मध्यस्थो हिरण्यो ब्रह्मवर्चसी ।
परब्रह्मपदो हंसः शवरो व्याघ्रकोऽनलः ॥ ६५ ॥
रुचिर्वररुचिर्वन्द्यो वाचरूपतिरहर्षतिः ।
रविर्विरोचनः स्कन्दः शारता वैवस्वतोऽर्जुनः ॥ ६६ ॥
मुक्तिरुन्नतकीर्तिश्च शान्तरामः पुरंजयः ।
कैलासपतिः कामारिः सविता रविलोचनः ॥ ६७ ॥
विद्वरामो वीतभयो विश्वकर्मोऽनिवारितः ।
नित्यो नियतकल्याणः पुण्यश्रवणकीर्तनः ॥ ६८ ॥
दूरश्रवा विश्वसहो ध्येयो दुःस्वप्ननाशनः ।
उत्तारको दुष्कृतिहा दुर्धर्षो दुःसहोऽभयः ॥ ६९ ॥
अनादिर्भूर्भुवो लक्ष्मीः किरीटी त्रिदशाधिपः ।
विश्वगोप्ता विश्वहर्ता सुवीरो रुचिराङ्गदी ॥ ७० ॥
जननो जनजन्मादिः प्रीतिमात्रीतिमानथ ॥ ५०२ ॥
वसिष्ठः कश्यपो भालुर्भीमो भीमपराक्रमः ॥ ७१ ॥
प्रणवः सत्पथाचारो महाकायो महाधनुः ।
जन्माधिपो महादेवः सकलागमपारगः ॥ ७२ ॥
तत्त्वं तत्त्वविदेकात्या विभूतिर्भूतिभूषणः ।
ऋषिर्ब्राह्मणविद्विष्णुर्जन्ममृत्युजरातिगः ॥ ७३ ॥
यज्ञो यज्ञपतिर्यज्वा यज्ञान्तोऽप्रोघविक्रमः ।
महेन्द्रो दुर्भरः सेनी यज्ञाङ्गो यज्ञवाहनः ॥ ७४ ॥
पञ्चब्रह्मसमुत्पत्तिर्विश्वतो विमलोदयः ।
आत्मयोनिरनाद्यन्तः पट्टत्रिंशो लोकभृत्कविः ॥ ७५ ॥

* गायत्रीब्रह्मः प्रांशुर्विश्वावासः सदाशिवः ।
 शिशुगिरिरतः सम्राट् सुषेणः सुरशत्रुहा ॥ ७६ ॥
 अमेयोऽरिष्टमथनो मुकुन्दो विगतज्वरः ।
 स्वयंज्योतिरनुज्योतिरचलः परमेश्वरः ॥ ७७ ॥
 पिङ्गलः कपिलश्मश्रुः शास्त्रनेत्रस्त्रयीतनुः ।
 ज्ञानस्कन्धो महाज्ञानी वीरोत्पत्तिरुपप्लवी ॥ ७८ ॥
 भगो विवस्वानादित्यो योगाचारो दिवस्पतिः ।
 उदारकीर्तिरुद्योगी सद्योगी सदसन्मयः ॥ ७९ ॥
 नक्षत्रमाली नाकेशः स्वाधिष्ठानषडाश्रयः ।
 पवित्रपादः पापारिर्मणिपूरो नभोगतिः ॥ ८० ॥
 हृत्पुण्डरीकमासीनः शुक्रा(क्रे)शानो वृषाकपिः ।
 तुष्टो गृहपतिः कृष्णः समर्थोऽनर्थशासनः ॥ ८१ ॥
 अधर्शशत्रुरक्षय्यः पुरुहूतः पुरुष्टुतः ।
 बृहद्भुजो ब्रह्मगर्भो धर्मधेनुर्धनागमः ॥ ८२ ॥
 जगद्धितैषी सुगतः कुमारः कुशलागमः ॥ ६०२ ॥
 हिरण्यगर्भो ज्योतिष्मानुपेन्द्रस्तिभिरापहः ॥ ८३ ॥
 अरोगस्तपनध्यक्षो विश्वामिश्रो द्विजेश्वरः ।
 ब्रह्मज्योतिः सुबुद्धात्मा बृहज्ज्योतिरनुत्तमः ॥ ८४ ॥
 मातामहो मातरिश्वा मनस्वी नागहारधृक् ।
 एलस्त्यः एलहोऽगस्त्यो जातूकर्ण्यः पराशरः ॥ ८५ ॥
 निरावरणविज्ञानो विरञ्चो विष्टरश्रवाः ।
 आत्मभूरनिरुद्धोऽत्रिज्ञानमूर्तिर्महायशाः ॥ ८६ ॥
 लोकचूडामणिर्वीरश्चन्द्रः सत्यपराक्रमः ।
 व्यालकल्पो महाकल्पः कल्पवृक्षः कलानिधिः ॥ ८७ ॥
 अलंकरिष्णुरचलो रोचिष्णुविक्रमोत्तमः ।
 आशुः सप्तपतिर्वेगी प्लवनः शिखिसारथिः ॥ ८८ ॥
 असंतुष्टोऽतिथिः शुक्रः प्रमाथी पापशासनः ।
 बसुश्रवाः कव्यवाहः प्रतप्तो विश्वभोजनः ॥ ८९ ॥

* + संज्ञितपुस्तकेऽयं श्लोको नास्ति ।

१ क. ख. ग. झ. 'कण्ड'पराशरी ॥ ८५ ॥ २ क. ख. ग. झ. शाकं । ६ क. ख. ग. झ. 'लाधरः ॥ ८७ ॥

जयो जरारिशमनो लोहिताश्वस्तनूनपात् ।
पृषदश्वो नभोयोनिः सुप्रतीकस्तमिस्रहा ॥ ९० ॥
निदाघस्तपनो मेघः पक्षः परपुरंजयः ।
सुखी नीलः सुनिष्पन्नः सुरभिः शिशिरात्मकः ॥ ९१ ॥
वसन्तो माधवो ग्रीष्मो नभस्यो बीजवाहनः ।
मनो बुद्धिरहंकारः क्षेत्रज्ञः क्षेत्रपालकः ॥ ९२ ॥
जमदग्निर्जलनिधिर्विपाको विश्वकारकः ।
अधरोऽनुत्तरो ज्ञेयो ज्येष्ठो निःश्रेयसालयः ॥ ९३ ॥
शैलो नाम तरुर्दाहो दानवारिररिंदमः ॥ ७०० ॥
चामुण्डी जनकश्चारुनिःशल्यो लोकशल्यहृत् ॥ ९४ ॥
चतुर्वेदश्चतुर्भावश्चतुरश्रत्वरप्रियः ।
आम्नायोऽथ समाम्नायरतीर्थदेवः शिवालयः ॥ ९५ ॥
वैज्ररूपो महादेवः सर्वरूपश्चराचरः ।
न्यायनिर्वाहको न्यायो न्यायैश्वर्यो निरञ्जनः ॥ ९६ ॥
सहस्रमूर्धा देवेन्द्रः सर्वशस्त्रप्रभञ्जनः ।
मुण्डो विरूपो विकृतो दण्डी दान्तो गुणोत्तरः ॥ ९७ ॥
पिङ्गलाक्षोऽथ हर्यश्वो नीलग्रीवो निरामयः ।
सहस्रबाहुः सर्वेशः शरण्यः सर्वलोकधृक् ॥ ९८ ॥
पद्मासनः परं ज्योतिः परावरः परं फलम् ।
पद्मगर्भो महागर्भो विश्वगर्भो विलक्षणः ॥ ९९ ॥
यज्ञभ्रुग्वरदो देवो वरेशश्च महात्वनः ।
देवासुरगुरुर्देवः शंकरो लोकसंभवः ॥ १०० ॥
सर्ववेदमयोऽचिन्त्यो देवतासत्यसंभवः ।
देवाधिदेवो देवर्षिर्देवासुरवरप्रदः ॥ १०१ ॥
देवासुरेश्वरो दिव्यो देवासुरमहेश्वरः ।
देवासुराणां वरदो देवासुरनमस्कृतः ॥ १०२ ॥
देवासुरमहामात्रो देवासुरमहाश्रयः ।
सर्वदेवमयोऽचिन्त्यो देवानामात्मसंभवः ॥ १०३ ॥

१ घ. ह. ज. वस्त्ररूपं । २ ख. ग. घ. ह. 'हारूपः स' । ३ व. ह. 'यग्रामो
नि' । ४ घ. ह. ह. 'वशास्त्र' । ५ क. ख. ग. ज. झ. 'ण्डी शान्तो । ६ क. ख. ग.
झ. 'वरप' ।

ईड्योऽनीशः सुरव्याप्तो देवसिंहो दिवाकरः ।
 विबुधाग्रवरः श्रेष्ठः सर्वदेवोत्तमोत्तमः ॥ १०४ ॥
 शिवध्यानरतः श्रीमाञ्जिखी श्रीपर्वतप्रियः ।
 वज्रहस्तैः प्रतिष्ठम्भी विश्वज्ञानी निशाकरः ॥ १०५ ॥
 ब्रह्मचारी लोकचारी धर्मचारी धनाधिपः ।
 नन्दी नन्दीश्वरो नग्नो नग्नव्रतधरः शुचिः ॥ १०६ ॥
 लिङ्गनाध्यक्षः सुराध्यक्षो धर्माध्यक्षो युगावहः ॥ ८०१ ॥
 स्ववशः स्वर्गतः स्वर्गः सर्गः स्वरमयः स्वनः ॥ १०७ ॥
 बीजाध्यक्षो बीजकर्ता धर्मकृद्धर्मवर्धनः ।
 दम्भोऽदम्भो महादम्भः सर्वभूतमहेश्वरः ॥ १०८ ॥
 श्मशाननिलयस्तिष्ठ्यः सेतुरप्रतिमाकृतिः ।
 लोकोत्तरः . . . . . भक्तवत्सलः ॥ १०९ ॥
 अन्धकारिर्मखट्टेपी विष्णुकंधरर्षितनः ।
 धीतद्रोषोऽक्षयगुणोऽन्तवारिः पूषदन्तभित् ॥ ११० ॥
 धूर्जटिः खण्डपरशुः सकलो निष्कलोऽनघः ।
 आकारः सकलाधारः पाण्डुरागो मृगो नटः ॥ १११ ॥
 पूर्णः पूरयिता पुण्यः सुकुमारः सुलोचनः ।
 सामगेयः प्रियः क्रूरः पुण्यकीर्तिरनामयः ॥ ११२ ॥
 मनोजवस्तीर्थकरो जटिलो जीवितेश्वरः ।
 जीवितान्तकरोऽनन्तो वसुरेता वसुप्रदः ॥ ११३ ॥
 सद्भक्तिः सत्कृतिः शान्तः कालकण्ठः कलाधरः ।
 मानी मन्तुर्महाकालः सद्भक्तिः सत्परायणः ॥ ११४ ॥
 चन्द्रसंजीवनः शास्ता लोकरूढो महाधिपः ।
 लोकबन्धुर्लोकनाथः कृतज्ञः कृतभूषणः ॥ ११५ ॥
 अनपायोऽक्षरः शान्तः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
 तेजोमयो नृतिधरो लोकमायोऽग्रणीरणुः ॥ ११६ ॥
 सुविस्मितः प्रसन्नात्मा दुर्जयो दुरतिक्रमः ।
 ज्योतिर्मयो निराकारो जगन्नाथो जलेश्वरः ॥ ११७ ॥

१ क. ख. ग. छ. झ. 'व्याप्तो दे' । क. ख. ग. ज. झ. 'स्तः सुविष्ट' । ३ घ. ड. छ. 'मैत्रादी ध' । ४ घ. ड. 'क्षः पुरा' । ५ क. ख. ग. ज. झ. 'कर्मा ध' । ६ घ. ड. छ. 'पावनः । ७ क. ख. ग. ड. छ. ज. झ. 'गेयप्रि' । ८ घ. ड. छ. 'द्भूतः स' ।

तुम्बी वीणा महाशोको विशोकः शोकनाशनः ।
 त्रिलोकेशस्त्रिलोकात्मा सिद्धिः शुद्धिर्धोक्षजः ॥ ११८ ॥
 अव्यक्तलक्षणो व्यक्तो व्यक्ताव्यक्तो विशांपतिः ।
 वरशीलो वरगुणो गतो गव्यर्यनो मयः ॥ ११९ ॥
 ब्रह्मा विष्णुः प्रजापालो हंसो हंसगतिर्मतः ।
 वेधा विधाता स्रष्टा च कर्ता हर्ता चतुर्मुखः ॥ १२० ॥
 कैलासशिखरावासी रत्नावासी सदागतिः ।
 हिरण्यगर्भो गगनः एरण्यः पूर्वजः पिता ॥ १२१ ॥
 भूतालयो भूतपतिर्भूतिदो भुवनेश्वरः ।
 संयमो योगविद्गुह्यो ब्रह्मण्यो ब्राह्मणमियः ॥ १२२ ॥
 देवप्रियो देवनाथो देवैर्ज्ञो देवचिन्तकः ।
 विषमाक्षो विशालाक्षो वृषदो वृषवर्धनः ॥ १२३ ॥
 निर्ममो निरहंकारो निर्मोहो निरुपद्रवः ।
 दर्पहा दर्पणो दृप्तः सर्वर्तुपरिवर्तकः ॥ १२४ ॥
 सप्तजिह्वः सहस्रार्चिः स्निग्धः प्रकृतिदक्षिणः ।
 भूतभव्यभवन्नाथः प्रभवो भ्रान्तिनाशनः ॥ १२५ ॥
 अर्थोऽनर्थो महाकोशः परकार्यैकपण्डितः ।
 निष्कण्ठकः कृतानन्दो निर्व्याजो व्याजदर्शनः ॥ १२६ ॥
 सत्त्ववान्सार्विकः सत्यः कीर्तिरतम्भः कृतागमः ।
 अकम्पितो गुणग्राही नैकात्मा लोककर्मकृत् ॥ १२७ ॥
 श्रीब्रह्मभः शिवाग्भः शान्तभद्रः समञ्जसः ।
 भूशयो भूतिकृद्भूतिर्विभूतिर्भूतिवाहनः ॥ १२८ ॥
 अकायो भूतकायरथः कालज्ञानो महापटुः ।
 सत्यव्रतो महात्याग इच्छाशान्तिपरायणः ॥ १२९ ॥
 परार्थवृत्तिवरदो विविक्तः श्रुतिसागरः ॥ १३० ॥
 अनिर्विण्णो गुणग्राही निष्कलङ्कः कलङ्कहा ॥ १३० ॥
 स्वभावभद्रो मध्यरथः शत्रुघ्नः शत्रुनाशनः ।
 शिखण्डी कवची शूली जी मुण्डी च कुण्डली ॥ १३१ ॥

१ व. क. छ. 'यतो म' । २ क. ख. ग. झ. 'ता धाता च तः' ह । ज. 'ता त्वष्टा ।
 ३ क. ख. ग. झ. गमनः । ४ व. छ. 'ष्टो ब्राह्मणो ब्राह्मणाधिपः ॥ २२ ॥ ५ ड. ज. 'षो
 दे' । ६ क. ख. ग. घ. 'र्भदो मि' । ७ ख. ग. ज. अकम्पिनो गु' । क. झ. अकम्पिनो गु' ।

भेखली कञ्चुकी खड्गी माली संसारसारथिः ।
 अमृत्युः सर्वजित्सिंहस्तेजोराशिर्महामणिः ॥ १३२ ॥
 असंख्येयोऽप्रमेयात्मा वीर्यवान्कार्यकोविदः ।
 वेद्यो वैद्यो वियद्गोप्ता सप्तावरमुनीश्वरः ॥ १३३ ॥
 अनुत्तमो दुराधर्षो मधुरः प्रियदर्शनः ।
 सुरेशः शरणं शर्म सर्वैः शब्दवतां गतिः ॥ १३४ ॥
 कालः पक्षः करङ्गारिः कङ्कणीकृतवासुकिः ।
 महेश्वासो महीभर्ता निष्कलङ्को विशृङ्खलः ॥ १३५ ॥
 द्युमणिस्तरणिर्धन्यः सिद्धिदः सिद्धिसाधनः ।
 विवृतः संवृतः शिल्पी व्यूढोररको महाभुजः ॥ १३६ ॥
 एकज्योतिर्निरातङ्को नरनारायणप्रियः ।
 निर्लेपो निष्पञ्चात्मा निर्व्यग्रो व्यग्रनाशनः ॥ १३७ ॥
 रतव्यः रतवप्रियः स्तोता व्योममूर्तिरनाकुलः ।
 निरवैद्यपदोपायो विद्याराशिरकृत्रिमः ॥ १३८ ॥
 प्रशान्तबुद्धिरक्षुद्रः क्षुद्रहा नित्यसुन्दरः ।
 ध्येयोऽग्रधुर्यो धात्रीशः साकलयः शर्वरीपतिः ॥ १३९ ॥
 परमार्थगुरुर्व्यापी शुचिराश्रितवत्सलः ।
 रसो रसज्ञः सारज्ञः सर्वसत्त्वावलम्बनः ॥ १४० ॥ १०९१ ॥
 एवं नाम्नां सहस्रेण तुष्टाव गिरिजापतिम् ।
 संपूज्य परया भक्त्या पुण्डरीकैर्द्विजोत्तमाः ॥ १४१ ॥
 जिज्ञासार्थं हरेर्भक्त्या कमलेषु शिवः स्वयम् ।
 तत्रैकं गोपयामास कमलं मुनिपुंगवाः ॥ १४२ ॥
 हृते पुष्पे तदा विष्णुश्चिन्तयन्किमिदं त्विति ।
 ज्ञात्वाऽऽत्मनोऽक्षिमुद्धृत्य पूजयामास शंकरम् ॥ १४३ ॥
 अथ ज्ञात्वा महादेवो हरेर्भक्तिं सुनिश्चलाम् ।
 प्रादुर्भूतो महादेवो मण्डलात्तिग्मदीधितेः ॥ १४४ ॥
 सूर्यकोटिप्रतीकाशस्त्रिनेत्रश्चन्द्रशेखरः ।
 शूलकङ्कगदाचक्रकुन्तपाशधरो विशुः ॥ १४५ ॥

१ क. ख. ग. झ 'र्वः सवसां । २ घ. ङ. छ. ज. 'रिः किङ्किणी' । ३ घ. ङ. छ. 'वयः प' । ४ घ. ङ हरिभक्ति । ५ ख. ग. 'निश्चिताम् । ६ क. ख. ग. झ. 'न्द्रमूषणः । श' ।

वरदाभयपाणिश्च सर्वाभरणभूषितः ।
 तं दृष्ट्वा देवदेवेशं भगवान्कमलक्षणः ॥ १४६ ॥
 पुनर्ननाम चरणौ दण्डवच्छूलपाणिनः ।
 दृष्ट्वा शंभुं तदा देवा दुद्रुवुर्भयविह्वलाः ॥ १४७ ॥
 चचाल ब्रह्मभुवनं चक्रम्प च वसुंधरा ।
 अधश्चोर्ध्वं ततः प्रीते ददाह शतयोजनम् ॥ १४८ ॥
 शंभोर्भगवतस्तेजस्तद्दृष्ट्वा प्रहसञ्जिवः ।
 अब्रवीच्छाङ्गिणं विप्राः कृताञ्जलिपुटं स्थितम् ॥ १४९ ॥
 देवकार्यमिदं ज्ञातमिदानीं मधुसूदन ।
 दिव्यं ददामि ते चक्रमद्भुतं तत्सुदर्शनम् ॥ १५० ॥
 हितार्थं सर्वदेवानां निर्मितं यन्मया पुरा ।
 गृहीत्वा तद्गुणैर्देव्याञ्जहि विष्णो ममाऽऽज्ञया ॥ १५१ ॥
 एवमुक्त्वा ददौ चक्रं सूर्यायुतसमप्रभम् ।
 लोकेषु पुण्डरीकाक्ष इति ख्यातिं गतो हरिः ॥ १५२ ॥
 पुनस्तमब्रवीच्छंभुर्नारायणमनामयम् ।
 वरानन्यान्सुरश्रेष्ठ वरयस्व यथेप्सितान् ॥ १५३ ॥
 एवं शंभोर्निगदितं श्रुत्वा देवो जनार्दनः ।
 अब्रवीत्खण्डपरशुं प्राञ्जलिः प्रणयान्वितः ॥ १५४ ॥

श्रीविष्णुरुवाच*—भगवन्देवदेवेश परमात्मञ्जिश्वाव्यय ।

निश्चला त्वयि मे भक्तिर्भवात्विति वरो मम ॥ १५५ ॥

ईश्वर उवाच—भक्तिर्मयि दृढा विष्णो भविष्यति तवानघ ।

अजेयस्त्रिषु लोकेषु मत्प्रसादाद्भविष्यसि ॥ १५६ ॥

सूत उवाच—एवं दत्त्वा वरं शंभुर्विष्णवे प्रभविष्णवे ।

अन्तर्हितो द्विजश्रेष्ठा इति देवोऽब्रवीद्भविः ॥ १५७ ॥

नाम्नां सहस्रं यदिव्यं विष्णुना समुदीरितम् ।

यः पठेच्छृणुयाद्वाऽपि सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १५८ ॥

अश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्नोति निश्चितम् ।

पठतः सर्वभावेन विशा वा महती भवेत् ॥ १५९ ॥

* अत्र चङ्गसंज्ञितपुस्तकयोः कश्चित्क्षेपको दृश्यते । स यथा—भक्तिर्मान्याऽस्तु ते शभो निश्चला ह्यनपायिनी । वरमते वृणे देव नान्यं कंचन सुवत । इति ।

१ घ. ङ. °सन्निव । अ° । २ घ. ङ. च. छ. °र्थं देःदे° । ३ क. ख. ग. ज. झ. यत्पुरा मया । ग° । ४ क. ख. ग. ज. झ. °लं भवति ।

जायते महदैश्वर्यं शिवस्य दयितो भवेत् ।

दुस्तरे जलसंघाते यज्जलं स्थलतां व्रजेत् ॥ १६० ॥

द्वारायन्ते महासर्पाः सिंहः क्रीडामृगायते ।

तस्मान्नाम्नां सहस्रेण स्तोतव्यो भगवाञ्छिवः ॥ १६१ ॥

प्रयच्छत्यखिलान्कामान्देहान्ते च परां गतिम् ॥ १६२ ॥ २१३४ ॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरे स्मृतशौनकसंवादे विष्णुचक्रप्रा-

प्तिकथनं नामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

ऋषय ऊचुः—श्रुतं शंभोर्यथा चक्रं प्राप्तवान्पुरुषोत्तमः ।

इदानीं श्रोतुमिच्छामः शिवपूजाविधिं शुभम् ॥ १ ॥

सूत उवाच—शिवपूजाविधिं वक्ष्ये संक्षेपेण द्विजोत्तमाः ।

वक्तुं वर्षशतेनापि न शक्यं विस्तरेण तु ॥ २ ॥

पुरा मेरुगिरेः शृङ्गे सिद्धगन्धर्वसेविते ।

उक्तं सनत्कुमाराय नन्दिना कुलनन्दिना ॥ ३ ॥

नन्दीश्वरं सुखासीनं सर्वज्ञं मरुतां पतिम् ।

उपसंगम्य विधिवद्दण्डवत्प्रणिपत्य च ॥ ४ ॥

सनत्कुमारः पप्रच्छ शिवपूजाविधिक्रमम् ।

सर्वेषां वरदं शान्तं गणकोटिभिरावृतम् ॥ ५ ॥

सनत्कुमार उवाच—नमस्तुभ्यं गणेशाय मार्तण्डायुतवर्चसे ।

शिवार्चनविधिं ब्रूहि मम त्रिदशपूजित ॥ ६ ॥

नन्दिकेश्वर उवाच—शिवपूजाविधिं वक्ष्ये शृणु ब्रह्मसुताद्य मे ।

सैवात्मके महादेवे भक्तोऽसि त्वं यतो मुने ॥ ७ ॥

तत्राऽऽदौ विधिना स्नात्वा समाचम्य यथाविधि ।

पूजास्थानमनुप्राप्य उपविश्याथ बुद्धिमान् ॥ ८ ॥

प्राणायामत्रयं कृत्वा ध्यायेद्देवं सदाशिवम् ।

शरीरशोषणं कृत्वा दहनं प्लावनं तैतः ॥ ९ ॥

शैवीं तनुं समास्थाय न्यासकर्म समाचरेत् ।

योऽयं सूत्रात्मको मन्त्रः सर्ववेदात्मकः परः ॥ १० ॥

१ क. झ. 'संगति । २ ज. 'सुनोत्तम । स' । ३ क. ख. ग. ज. सुरात्म' । ४ क. ख. ग. ज. झ. तथा ॥ ९ ॥ ५ क. ख. ग. झ. 'यं तत्त्वात्म' । ६ क. ख. ग. झ. मन्त्रां देन्देवात्म' ।

तस्य वर्णांश्च विधिवच्च्यसेत्प्रणवपूर्वकान् ।
 ब्रह्माणि ततो विन्यस्य ततश्चन्दनवारिणा ॥ ११ ॥
 पूजास्थानं सुसंप्रोक्ष्य द्रव्याणि च मुनीश्वर ।
 झालनं प्रोक्षणं चैव प्रणवेन विधीयते ॥ १२ ॥
 स्थापयेत्प्रोक्षणीपात्रं पाद्यपात्रं तथैव च ।
 तथा ह्याचमनीयं च ह्यवगुप्य यथाविधि ॥ १३ ॥
 आच्छाद्य दक्षैर्मतिमांस्तेनैवाभ्युक्ष्य वारिणा ।
 जलं तेषु विनिक्षिप्य द्रव्याणि च ततः क्षिपेत् ॥ १४ ॥
 उशीरं चन्दनं चैव पाद्ये तु परिकल्पयेत् ।
 नूर्णयित्वा सकङ्कोलं कर्पूरं जातिकाफलम् ॥ १५ ॥
 क्षिपेदाचमनीये तु प्रणवेन यथाक्रमम् ।
 सर्वत्र चन्दनं दद्यादर्घ्यपात्रेऽधुना शृणु ॥ १६ ॥
 व्रीहीन्यवांश्च पुष्पाणि कुशाग्राणि तथैव च ।
 सिद्धार्थानक्षतांश्चैव साज्यं च भसितं तथा ॥ १७ ॥
 कुशपुष्पयवव्रीहिवहुमूलतमालकान् ।
 प्रक्षिपेत्प्रोक्षणीपात्रे प्रणवेन सुधीस्ततः ॥ १८ ॥
 सूत्रेण भवगायत्र्या गायत्र्या च द्विजोत्तमः ।
 प्रोक्षणीपात्रभौदाय संप्रोक्ष्य द्वारपालकौ ॥ १९ ॥
 पार्श्वतो मां चतुर्बाहूँ सूर्यायुतसमप्रभम् ।
 वानरास्यं त्रिनयनं पुष्पभालासुशोभितम् ॥ २० ॥
 सर्वाभरणशोभाढ्यं नन्दीशं संप्रपूजयेत् ।
 दक्षिणे तु महाकालं घोररूपं भयावहम् ॥ २१ ॥
 दंष्ट्राकरालवदनं कालाग्निचयसंनिभम् ।
 पश्चादन्तर्गृहं शंभोः प्रविश्य सुसमाहितः ॥ २२ ॥
 पञ्चपुष्पाञ्जलिं दद्याद्ब्रह्मभिः पञ्चभिर्मुने ।
 गन्धैः पुष्पैर्महादेवं भक्त्या संपूजयेद्बुधः ॥ २३ ॥
 स्कन्दं विनायकं चैव लिङ्गशुद्धिमथाऽऽरभेत् ।
 सूक्ष्मैर्मन्त्रैश्च विधिवन्नमोन्तैः प्रणवादिकैः ॥ २४ ॥
 आसनं कल्पयेत्पश्चादैश्वर्यदलपङ्कजे ।
 अणिमा पूर्वपत्रं स्यात्सर्वज्ञत्वमथेश्वरम् ॥ २५ ॥

१ घ. ड. च. छ. 'नं शुभं प्रो' । २ क. ख. ग. घ. 'माहृत्य सं' । ३ घ. ड. च. छ. 'ङ्गजम् । अ' ।

कर्णिकायां न्यसेद्विप्र वह्नैर्बै मण्डलं ततः ।
 सौरं सौम्यं च विन्यस्य धर्मादीन्वै विदिक्षु च ॥ २६ ॥
 अधर्मादींस्ततो दिक्षु सोमस्यान्ते गुणत्रयम् ।
 तत्त्वत्रयमथो विद्वांस्ततः शंभुं प्रपूजयेत् ॥ २७ ॥
 स्नापयेद्विधिना देवं गन्धयुक्तेन वारिणा ।
 पञ्चामृतं ततो मन्त्रैः साधितं विधिपूर्वकम् ॥ २८ ॥
 स्नापयेत्प्रणवेनैव तत्राऽऽदौ प्रयसा मुने ।
 आज्येन मधुना दध्ना तथा चेश्वरसेन च ॥ २९ ॥
 जलस्य शुद्धिं विधिवन्मन्त्रैः कुर्यादनेकशः ।
 संछाद्य सितवस्त्रेण स्नापयेदिन्दुशेखरम् ॥ ३० ॥
 कुशापामार्गकपूर्जतीचम्पकपुष्पकैः ।
 करवीरैः सितैश्चैव मल्लिकाकमलोत्पलैः ॥ ३१ ॥
 आपूर्य पुष्पैः सुशुभैश्चन्दनाद्यैश्च तज्जलम् ।
 सद्योजातादिकांस्तत्र विन्यसेद्ब्रह्मणः सुत ॥ ३२ ॥
 सुवर्णकलशेनाथ तथा वै राजतेन च ।
 शङ्खेन मृन्मयेनाथ शोभितेन शुभेन च ॥ ३३ ॥
 सकूर्चेन सपुष्पेण स्नापयेन्मन्त्रपूर्वकम् ।
 पवमानेन रुद्रेण तथा वामीयकेन च ॥ ३४ ॥
 त्वरिताख्येन रुद्रेण नीलरुद्रेण वा पुनः ।
 अथर्वाशिरसा वाऽपि रुद्रेण च तथैव च ॥ ३५ ॥
 रथंतरेण पुष्येन श्रीसूक्तेनाथवा मुने ।
 पौरुषेण च सूक्तेन ज्येष्ठसाम्ना च विष्णुना ॥ ३६ ॥
 पञ्चभिर्ब्रह्माभिर्वाऽथ सूत्रेण प्रणवेन वा ।
 स्नापयेद्देवदेवेशं सर्वयज्ञफलाप्तये ॥ ३७ ॥
 वस्त्रं यज्ञोपवीते च तथा ह्याचमनीयकम् ।
 मुकुटं च शुभं भद्रं तथा वै भूषणानि च ॥ ३८ ॥
 मुखवासं च नैवेद्यं सर्वं वै प्रणवेन च ।
 ततः स्फटिकसंकाशं देवं निष्कलमक्षरम् ॥ ३९ ॥

१ क. ख. ग. झ. 'हर्मण्डलकं तं' । २ घ. ड. च. छ. 'र्मादीन्विदिक्ष्वेव सो' । ३ ष.

ड. च. छ. ज. पञ्चामृतं तं । ४ व. ड. च. छ. ज. 'लोद्भवैः । आ' ।

कारणं सर्वलोकानां सर्वलोकमयं परम् ।

ब्रह्मणा विष्णुरुद्राद्यैरपि देवैरगोचरम् ॥ ४० ॥

वेदविद्भिर्हि वेदान्तैरगोचरमिति श्रुतम् ।

* आदिमध्यान्तरहितं भेषजं भवरोगिणाम् ॥ ४१ ॥

शिवलिङ्गमिति ख्यातं शिवलिङ्गे व्यवस्थितम् ।

प्रणवेनैव मन्त्रेण पूजयेद्विङ्गमूर्धानि ॥ ४२ ॥

स्तोत्रैः स्तुत्वा महादेवं प्रणिपत्य प्रदक्षिणम् ।

पुनरर्घ्यं च वै दत्त्वा पुष्पाणि च विकीर्य वै ॥ ४३ ॥

पादयोर्देवदेवस्य प्रणिपत्य विसर्जयेत् ।

एवं संक्षिप्य कथितं ब्रह्मसूनो शिवार्चनम् ॥ ४४ ॥

सर्ववेदेषु यद्गुह्यं यथा शंभोर्भया श्रुतम् ॥ ४५ ॥

सूत उवाच—सनत्कुमारो भगवाञ्श्रुतवान्यच्छिवार्चनम् ।

नन्दीश्वराद्भगवतस्तन्मया कथितं द्विजाः ॥ ४६ ॥

यः पठेत्प्रयतो भक्त्या शिवार्चनविधिक्रमम् ।

सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके महीयते ॥ ४७ ॥ २१८१ ॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरे सूतशौनकसंवादे शिवपूजा-

विधिकथनं नाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

=सूत उवाच—अन्यद्ब्रतं पापहरं धर्मकामार्थमोक्षदम् ।

उमामहेश्वरं नाम ब्रतं त्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ १ ॥

पौर्णमास्याममावास्यां चतुर्दश्यामी(?) तथा ।

कार्यमेतासु तिथिषु नक्तमेतद्द्विजोत्तमाः ॥ २ ॥

ब्रह्मचारी हविष्याशी सत्यवादी सुसंयमी ।

वर्षान्ते प्रतिमा कार्या हेम्ना वा रजतेन च ॥ ३ ॥

पञ्चामृतैस्तु संस्नाप्य पूजयेद्विधिवद्द्विजाः ।

वस्त्रैः पुष्पैरलंकृत्य भक्ष्यैर्नानाविधैः शुभैः ॥ ४ ॥

ध्वजैर्वितानैश्चमरैर्यथा शोभां प्रकल्पयेत् ।

आचार्यं पूजयेद्भक्त्या वस्त्रालंकारभूषणैः ॥ ५ ॥

* घटसंज्ञितपुस्तकयोरिदं श्लोकार्थं नास्ति ।

=

संगृहीतः ।

भक्त्या च दक्षिणां दद्याच्छिवभक्तांश्च भोजयेत् ।

* शैवमेकं तु संभोज्य शतभोज्यफलं लभेत् ॥ ६ ॥

सत्यं सत्यं पुनः सत्यं देवस्य वचनं यथा ।

प्रतिमां पूजितां पश्चात्तान्त्रपात्रे मुनिर्मले ॥ ७ ॥

निधाय सितवस्त्रेण संछाद्य शिरस्ता नमेत् ।

शङ्खतूर्यादिनिर्घोषैः शिवस्याऽऽयतनं महत् ॥ ८ ॥

पुनर्वेद्यां सुसंस्थाप्य व्रतं शंभोर्निवेदयेत् ।

शिवं प्रदक्षिणीकृत्य पश्चाद्देवं क्षमापयेत् ॥ ९ ॥

श्रद्धया यः करोतीदं व्रतं त्रिदशपूजितम् ।

सूर्यायुतप्रतीकाशं विमानं सार्वकामिकम् ॥ १० ॥

आरुह्य स्त्रीसहस्रैश्च गणैर्नानाविधैर्वृतः ।

याति माहेश्वरं स्थानं यत्र गत्वा न शोचति ॥ ११ ॥

तत्र माहेश्वरान्भोगान्भुक्त्वा कल्पशतत्रयम् ।

तदन्ते वैष्णवान्भोगान्भुङ्क्ते विष्णोः समीपतः ॥ १२ ॥

पश्चाद्भोगसमायुक्तो ब्रह्मलोके महीयते ।

ब्रह्मलोकात्परिश्रष्टः प्राजापत्यान्समश्नुते ॥ १३ ॥

तरुमाच्छोकाच्च्युतः पश्चात्सर्वलोकनमस्कृतः ।

सोमलोके समासाद्य भुक्त्वा भोगान्यथेप्सितान् ॥ १४ ॥

सोमाद्देवेन्द्रगन्धर्वयक्षलोकमनुत्तमम् ।

भुक्त्वा तत्र महाभोगांस्तदन्ते मेरुमूर्धनि ॥ १५ ॥

तदन्ते लोकपालानां लोकानासाद्य मोदते ।

ततः कर्मावशेषेण पृथिव्यामेकराड्भवेत् ॥ १६ ॥

उमामहेश्वरं नाम व्रतं सर्वसुखप्रदम् ।

शंकरेण पुरा गीतं पार्वत्याः षण्मुखस्य च ॥ १७ ॥

अगस्त्यः पण्मुखाञ्छ्रद्ध्वा प्राप्तवान्मे गुरुस्ततः ।

द्वैपायनान्मुनिवरात्प्राप्तवानहमुत्तमम् ॥ १८ ॥

अन्यच्छूलव्रतं नाम शृणुध्वं मुनिपुंगवाः ।

अमावास्यां निराहारो भवेदब्दं सुसंयमी ॥ १९ ॥

शूलं पिष्टमयं कृत्वा वर्षान्ते विनिवेदयेत् ।

शिवाय राजतं पद्मं सुवर्णं कृतकर्णिकम् ॥ २० ॥

* शैवमेकमित्यादि वचनं यथेत्यन्तं कल्पवृक्षजसंज्ञितपुस्तकेषु नास्ति ।

भक्त्या तु विन्यसेन्मूर्ध्नि सर्वग्न्यञ्च पूर्ववत् ।

* ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुक्तो याति परां गतिम् ॥ २१ ॥

लोकान्पूर्वोदितान्प्राप्य तदन्ते पृथिवीपतिः ।

पूर्णमास्याममावास्यामन्दमेकं दृढव्रतः ॥ २२ ॥

वर्षान्ते सर्वगन्धाढ्यां प्रतिमां विनिवेदयेत् ।

पूर्ववत्फलमाप्नोति व्रतेनानेन वै द्विजाः ॥ २३ ॥

अष्टम्यां च चतुर्दश्यां जितेन्द्रियः ।

सर्वभोगसमायुक्तः शिवलोके महीयते ॥ २४ ॥

क्षमा सत्यं दया दानं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।

शिवपूजाऽग्निहवनं संतोषोऽस्तेयता तथा ॥ २५ ॥

सर्वव्रतेष्वयं धर्मः सामान्यो दशधा स्मृतः ॥ २६ ॥

अन्यद्व्रतं पापहरं शृणुध्वं मुनिपुंगवाः ।

षण्मुखस्य पुरा प्रोक्तं देवदेवेन शंभुना ॥ २७ ॥

कैलासशिखरासीनं देवदेवं ।

प्रणम्य विधिवद्भक्त्या पप्रच्छ गिरिजासुतः ॥ २८ ॥

स्कन्द उवाच—केन व्रतेन भगवन्सौभाग्यमतुलं भवेत् ।

पुत्रपौत्रधनैश्वर्यं मनुजः सुखमेधते ॥ २९ ॥

तन्मे वद सुहादेव व्रतानामुत्तमं व्रतम् ।

× येन चीर्णं देवेश नरो राज्यं च विन्दति ॥ ३० ॥

राज्ञीव जायते नारी अपि दासकुलोद्भवा ।

राजपुत्रो जयेच्छत्रून्गरुडः पद्मगानिव ॥ ३१ ॥

ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसं प्राप्य सर्वाधिको भवेत् ।

वर्णाश्रमविहीनोऽपि सोऽपि सिद्धिं च विन्दन्ति ॥ ३२ ॥

ईश्वर उवाच—शृणु वत्स प्रवक्ष्यामि व्रतानामुत्तमं व्रतम् ।

अस्ति दूर्वागणपतेर्व्रतं त्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ ३३ ॥

भगवत्यां पुरा चीर्णं पार्वत्या पद्मया सह ।

सरस्वत्या महेन्द्रेण विष्णुना धनदेन च ॥ ३४ ॥

अन्यैश्च देवैर्भुनिभिर्गन्धर्वैः किंनरैस्तथा ।

* ब्रह्महत्यादिभिरित्यादि प्रतिमां विनिवेदयेदित्यन्तं षडसहितपुस्तकयोर्नास्ति ।

× इदं श्लोकार्थं षडसहितपुस्तकयोर्नास्ति ।

१ व. ड. 'त्या व्रतं ची' ।

चीर्णमेतद्व्रतं सर्वैः पुराकल्पे षडानन ॥ ३५ ॥

* चतुर्थी या भवेच्छुक्ला नभोमासस्य षण्यदा ।
तस्यां व्रतमिदं कुर्यात्कार्तिक्यां वा षडानन ॥ ३६ ॥

गजाननं चतुर्बाहुमेकदन्तं विपाटितम् ।

विश्वाय हेम्ना विघ्नेशं हेमपीठासनस्थितम् ॥ ३७ ॥

तथा हेममयीं दूर्वां तदाधारे व्यवस्थिताम् ।

संस्थाप्य विघ्नोर्तामं कलशे ताम्रभाजने ॥ ३८ ॥

वेष्टितं रक्तवस्त्रेण सर्वतोभद्रमण्डले ।

पूजयेदक्षकुसुमैः पत्रिकाभिश्च पञ्चभिः ॥ ३९ ॥

विलम्बचमपामार्गं शशीं दूर्वां हरिम्रिया (?) ।

अन्यैः सुगन्धिकुसुमैः पत्रिकाभिः सुगन्धिभिः ॥ ४० ॥

फलैश्च मोदकैः पश्चादुपहारं प्रकल्पयेत् ।

यथावदुपचारैस्तु × पूजयामि जगत्पते ॥ ४१ ॥

इत्युक्त्वा श्रद्धया नूनं पूजयेद्द्विरिजासुतम् ।

एहोहि देव हेरम्ब विघ्नराज गजानन ॥

उपविश्याऽऽसनं देव सर्वकामप्रदो भव ॥ ४२ ॥ इत्यावाहनासनमन्त्रः ।

उमासुत नमस्तुभ्यं विश्वव्यापिन्सनातन ।

विघ्नौघं छिन्धि सकलमर्घ्यं पात्रं ददामि ते ॥ ४३ ॥ इत्यर्घ्यपात्रमन्त्रः ।

गणेश्वराय देवाय उमापुत्राय वेधसे ।

पूजामथ प्रयच्छामि गृहाण भगवन्नमः ॥ ४४ ॥ इति गन्धमन्त्रः ॥

विनायकाय शूराय वरदाय गजानन ।

उमासुताय देवाय कुमारगुरवे नमः ॥ ४५ ॥

लम्बोदराय वीराय सर्वविघ्नौघहारिणे ॥ ४६ ॥ इति पुष्पमन्त्रः ॥

उमाङ्गमलसंभूत दानवानां वधाय वै ।

अनुग्रहाय लोकानां स देवः पातु विश्वभुक् ॥ ४७ ॥ इति धूपमन्त्रः ॥

परंज्योतिः प्रकाशाय सर्वसिद्धिप्रदाय च ।

तुभ्यं दीपं प्रदास्यामि महादेवात्मने नमः ॥ ४८ ॥ इति दीपमन्त्रः ॥

* षडजसंज्ञितपुस्तकेऽर्घ्यं श्लोको नास्ति । = षडजसंज्ञितपुस्तकेष्विदं श्लोकार्घ्यं नास्ति ।
× चसंज्ञितपुस्तके विना सर्वेन्द्रादर्शपुस्तकेषु पूजयामीत्यादि नूनमित्यन्तं शब्दजातं नास्ति ।

गणानां त्वा गणपतिं हवामहे
 कविं कवीनामुपमश्रवस्तमम् ।
 ज्येष्ठराजं ब्रह्मणां ब्रह्मणस्पत
 आ नः शृण्वन्नूतिभिः सीद सादनम् ॥ ४९ ॥ इत्युपहारमन्त्रः ॥
 गणेश्वर गणाध्यक्ष गौरीपुत्र गजानन ।
 व्रतं संपूर्णतां यातु त्वत्प्रसादादिभानन ॥ ५० ॥ इति मार्थनामन्त्रः ॥
 एवं संपूज्य विघ्नेशं यथा विभवविस्तरैः ।
 सोपस्करं गणाध्यक्षमाचार्याय निवेदयेत् ॥ ५१ ॥
 गृहाण भगवन्ब्रह्मैन्गणराजं सदक्षिणम् ।
 व्रतं त्वद्वचनादद्य संपूर्णं यातु सुव्रतः ॥ ५२ ॥ इति दानमन्त्रः ॥
 एवं यः पञ्च वर्षाणि कृत्वोद्यापनमाचरेत् ।
 ईप्सिताहुँभते कामान्देहान्ते शांकरं पदम् ॥ ५३ ॥
 अथवा शुक्लपक्षस्य चतुर्थ्यां संयतेन्द्रियः ।
 कुर्याद्वर्षत्रयं त्वेवं सर्वसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ ५४ ॥
 उद्यापनं विना यस्तु करोति व्रतमुत्तमम् ।
 तेन शुक्लतिलैः कार्यं प्रातःस्नानं पठानन ॥ ५५ ॥
 हेम्ना वा रजतेनापि कृत्वा गणपतिं बुधः ।
 पञ्चगव्यैश्च सुस्नाप्य दूर्वाभिः संप्रपूजयेत् ॥ ५६ ॥
 मन्त्रैश्च दशभिर्भक्त्या दूर्वायुक्तैः शिखिध्वज ।
 इत्येवं कथितं वत्स सर्वसिद्धिप्रदं शुभम् ॥
 व्रतं दूर्वागणपतेः किमन्यच्छ्रोतुमर्हसि ॥ ५७ ॥ २२३८ ॥
 इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरैः सूतशौनकसंवादे उमामहेश्वर-
 दूर्वागणपतिव्रतकथनं नाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥
 ऋषय ऊचुः—मृदादिरत्नपर्यन्तैर्द्रव्यैः कृत्वा शिवालयम् ।
 यत्फलं लभते मर्त्यस्तन्नो वक्तुमिदार्हसि ॥ १ ॥
 सूत उवाच—शृणुध्वमृषयः सर्वे प्रभावं परमेष्ठिनः ।
 शिवालयस्य करणादनन्तफलमुच्यते ॥ २ ॥
 अपि लोष्टमयं वाऽपि यः करोति शिवालयम् ।
 सर्वयत्नेन विघ्नेन्द्रा धर्मकामार्थमुक्तये ॥ ३ ॥

कैलासाख्यं च यः कुर्यात्प्रासादं परमोष्ठिनः ।
 मेवाख्यं मन्दराख्यं वा तुहिनाद्रिमथापि वा ॥ ४ ॥
 निपध्राद्रिं च नीलाद्रिं महेन्द्राख्यं द्विजोत्तमां ।
 स तत्पर्वतसंकाशैर्विमानैः सार्वकाधिकैः ॥ ५ ॥
 गन्वा शिवपदं दिव्यं शिववन्मोदते चिरम् ।
 महाप्रलयपर्यन्तं भुक्त्वा भोगान्यथेषितान् ॥ ६ ॥
 तैदन्ते विषयास्त्यक्त्वा शिवसायुज्यमाप्नुयात् ।
 पतितं खण्डितं वाऽपि जीर्णं वा स्फुटितं तथा ॥ ७ ॥
 कारयेत्पूर्ववन्नस्तु मुधाथैः सुमनोहरैः ।
 प्राकारं मण्डपं वाऽपि प्रासादं गोपुरं तथा ॥ ८ ॥
 कर्तुरभ्यधिकं पुण्यं लभते नात्र संशयः ।
 वृत्त्यर्थं वा प्रकुर्वीत नरः कर्म शिवालये ॥ ९ ॥
 यः प्रयाति न संदेहः स्वर्गलोके सवान्धवः ।
 यश्चाऽऽत्मभोगसिद्धयर्थमापि रुद्रालये सकृत् ॥ १० ॥
 कर्म कुर्याददि सुखं लब्ध्वा सोऽपि प्रमोदते ।
 यदाऽशक्तो भवेन्मर्त्यः प्रासादं कर्तुमीश्वरे ॥ ११ ॥
 संमार्जनादिभिर्वाऽपि सर्वान्कामानवाप्नुयात् ।
 संमार्जनं तु यः कुर्यान्माजेन्या मृदुसूक्ष्मया ॥ १२ ॥
 चान्द्रायणसहस्रस्य फलं मासेन लभ्यते ।
 शिवस्य परतो वह्निं संस्थाप्याभ्यर्च्य शंकरम् ॥ १३ ॥
 जुहुयादात्मनो देहं यः स याति शिवं पदम् ।
 शिवक्षेत्रे निराहारो भूत्वा प्राणान्परित्यजेत् ॥ १४ ॥
 शिवसायुज्यमाप्नोति प्रसादात्परमोष्ठिनः ।
 अथाऽऽत्मचर्रणौ हिरदा शिवक्षेत्रे वसेन्नरः ॥ १५ ॥
 देहान्ते शिवसायुज्यं लभते नात्र संशयः ।
 फलं यदश्वमेधस्य तदेव क्षेत्रदर्शनात् ॥ १६ ॥
 शताधिकं प्रवेशाच्च द्विगुणं लिङ्गदर्शनात् ।
 तस्माच्छतगुणा पूजा जलस्नानं ततोऽधिकम् ॥ १७ ॥

१ ख. ग. 'धारायं च । ० घ. ड. च. ज. 'माः । तत्पु पदं' । ३ क. ख. ग. झ. 'गान्मनोरमान् । ४ क. ख. ग. झ. नन्त वि' । ५ घ. ड. ज. 'हं प याति च शि' । ६ क. झ. 'रिगे छि' । ७ घ. ड. च. ज. 'रिगे पत्तं स्थानं ल' ।

- * जलस्नानाच्च विप्रेन्द्राः क्षीरस्नानं शताधिकम् ।
 दध्ना सहस्रमाख्यातं मधुना तच्छताधिकम् ॥ १८ ॥
 अनन्तं सर्पिणा स्नानं वाससा तच्छताधिकम् ।
 तस्मात्कोटिशुणं पुण्यं पञ्चत्वं शंकरालये ॥ १९ ॥
 तस्माच्छतशुणं पुण्यं नियमैर्यस्त्यजेत्तनुम् ।
 प्रदक्षिणात्रयं कुर्याद्यः प्रासादं समन्ततः ॥ २० ॥
 सव्यापसव्यव्याजेन मृदु गत्वा शुचिर्नरः ।
 पदे पदेऽश्वमेधस्य यज्ञस्य फलमाप्नुयात् ॥ २१ ॥
 दुर्लभा खलु या मुक्तिरनायासेन देहिनाम् ।
 जायते कर्मणा येन शृणुध्वं तद्विजोत्तमाः ॥ २२ ॥
 गोचर्ममात्रं संलिप्य षण्डलं गोमयेन च ।
 चतुरस्रं विधानेन चाद्भिरभ्युक्ष्य मन्त्रवित् ॥ २३ ॥
 अलंकृत्य वितानाद्भैरवैर्वाऽपि मनोहरैः ।
 बुद्बुदैरर्धचन्द्रैश्च स्वर्णैरश्वत्थपत्रकैः ॥ २४ ॥
- x सितैर्विकसितैः पद्मै रक्तैर्नालोत्पलैस्तथा ।
 विमानेन विचित्रेण मुक्तादाप्ला द्विजोत्तमाः ॥ २५ ॥
 सितमृत्पात्रकैश्चैव सुश्लक्ष्णैः पूर्णकुम्भकैः ।
 फलपल्लवमालाभिर्वैजयन्तीभिरंशुकैः ॥ २६ ॥
 पञ्चाशदीपमालाभिर्धूपैश्च विविधैस्तथा ।
 पञ्चाशद्दलसंयुक्तं लिखित्वा पद्ममुत्तमम् ॥ २७ ॥
 तद्द्वर्णैस्तथा चूर्णैः श्वेतचूर्णैरथापि वा ।
 एकहस्तप्रमाणेन कृत्वा पद्मं विधानतः ॥ २८ ॥
 कर्णिकायां न्यसेद्देवं देव्या देवेश्वरं भवम् ।
 पणानि विन्यसेद्द्वर्णै रुद्रैः प्रागाद्यनुक्रमात् ॥ २९ ॥
 प्रणवादिनमोन्तानि सबवर्णानि सुध्रताः ।
 संपूज्यैवं सुरश्रेष्ठं गन्धपुष्पादिभिः क्रमात् ॥ ३० ॥
 ब्राह्मणान्भोजयेत्तत्र पञ्चाशद्द्विधिपूर्वकम् ।
 अक्षमालोपवीतं च कुण्डले च कमण्डलुम् ॥ ३१ ॥

* षडसाज्ञतपुस्तकयोरर्थं श्लोको नास्ति ।

x षडच्छजसंज्ञितपुस्तकेषु सितैरित्याद्यंशुभैरित्यन्तं शब्दजानं नास्ति ।

१ घ. ड. '०ं प्रोक्तं नि' । २ क. ख. ज. 'न दक्षिणाम् । ३ घ. ड. च. छ. ज. विमानेन यानि चाभु' । ४ व. ड. च. छ. ज. 'नोरमैः । ५ । ५ क. ख. ग. ज. झ. 'वं मुनि-
 श्रेष्ठं न' ।

आसनं च तथा दण्डमुष्णीषं वस्त्रमेव च ।
 दत्त्वा तेषां द्विजेन्द्राणां देवदेवाय शंभवे ॥ ३२ ॥
 महाचरं निवेद्यैवं कृष्णं गोमिथुनं तथा ।
 अन्ते च देवदेवाय दत्त्वा तद्वर्णमण्डलम् ॥ ३३ ॥
 यागोपयोगिद्रव्याणि शिवाय विनिवेदयेत् ।
 ओंकाराद्यं जपेद्धीमान्प्रतिवर्णमनुक्रमात् ॥ ३४ ॥
 एतमालिख्य यो भक्त्या वर्णमण्डलमुत्तमम् ।
 यत्फलं लभते मर्त्यस्तद्वदामि समासतः ॥ ३५ ॥
 साङ्गान्वेदान्यथान्यायमधीत्य विधिपूर्वकान् ।
 इष्ट्वा यज्ञैर्यथान्यार्यं ज्योतिष्टोमादिभिः क्रमात् ॥ ३६ ॥
 तैतो विश्वजिता चेष्ट्वा पुत्रानुत्पाद्य मादृशान् ।
 वानप्रस्थाश्रमं गत्वा सदारः साग्निरेव च ॥ ३७ ॥
 चान्द्रायणादिकान्कृत्वा सर्वान्संन्यस्य वै द्विजाः ।
 ब्रह्मविद्यामधीत्यैव ज्ञानमापाद्य यत्नतः ॥ ३८ ॥
 ज्ञानेन ज्ञेयमालोक्य योगवित्फलमाप्नुयात् ।
 तत्फलं लभते सर्वं वर्णमण्डलदर्शनात् ॥ ३९ ॥
 येन केनापि वाऽऽलिख्य प्रलिप्याऽऽयतनाश्रमम् ।
 उत्तरे दक्षिणे वाऽपि पृष्ठतो वा द्विजोत्तमाः ॥ ४० ॥
 चतुष्कोणेऽपि वा चूर्णैरलंकृत्य समन्ततः ।
 विकीर्य गन्धकुमुदैर्धूपैर्दीपैश्चतुर्विधैः ॥ ४१ ॥
 प्रार्थयेद्देवभीशानं शिवलोकं स गच्छति ॥ ४२ ॥
 तत्र भुक्त्वा महान्भोगान्कल्पकोटिशतं नरः ।
 स्वदेहगन्धैश्च शुभैः पूरयञ्छिवमन्दिरम् ॥ ४३ ॥
 क्रमाद्दान्धर्वमासाद्य गन्धर्वैश्च सुपूजितः ।
 क्रमादागत्य लोकेऽस्मिन्नराजा भवति वीर्यवान् ॥ ४४ ॥
 आपः पूता भवन्त्येता वस्त्रपूताः समुद्भवाः ।
 अफेना मुनिशार्दूला नादेयाश्च विशेषतः ॥ ४५ ॥
 तस्माद्वै सर्वकार्यापि वैदिकानि द्विजोत्तमाः ।
 अद्भिः कार्याणि सततं पूताभिः सर्वसिद्धये ॥ ४६ ॥

१ ख. क. च. ज. तस्य वि० । २ क. ख. ग. ज. 'कान्सर्वान्कृत्वा संन्य । ३ घ. क. च. च. 'पि वृष्टितोऽपि । ४० ।

अहिंसा तु परो धर्मः सर्वेषां प्राणिनां यतः ।
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन वस्त्रपूतेन कारयेत् ॥ ४७ ॥
 यद्दानमभयं पुण्यं सर्वदानोत्तमोत्तमम् ।
 तस्मात्सा परिहर्तव्या हिंसा सर्वत्र सर्वदा ॥ ४८ ॥
 मनसा कर्मणा वाचा सर्वभूतहिते रताः ।
 यदा दर्शितपन्थानः शिवलोकं व्रजन्ति ते ॥ ४९ ॥
 त्रैलोक्यमखिलं हत्वा यत्पापं जायते नृणाम् ।
 शिवालाये निहत्यैकमपि तत्पापमाप्नुयात् ॥ ५० ॥
 शिवार्थं सर्वदा कार्या पुष्पाहिंसा द्विजोत्तमैः ।
 यज्ञार्थं पशुहिंसा च राज्ञा दुष्टस्य शासनम् ॥ ५१ ॥
 न हन्तव्याः स्त्रियः सर्वा अत्रेश्च कुलसंभवाः ।
 ब्रह्महत्यासमं पापमात्रेभ्यो बधतो भवेत् ॥ ५२ ॥
 स्त्रियः सर्वा न हन्तव्या सर्वैश्चैव द्विजातिभिः ।
 सर्वधर्मेषु विप्रेन्द्राः पापकर्मरता अपि ॥ ५३ ॥
 तस्मादहिंसादियुतः शान्तः शिवजनप्रियः ।
 भक्तिं शिवे समास्थाय तरिमञ्जन्मनि मुच्यते ॥ ५४ ॥
 विश्वेश्वरे विरूपाक्षे विश्वव्यापिनि विश्वगे ।
 सर्वमन्यत्परित्यज्य भक्तिः कार्या मनीषिभिः ॥ ५५ ॥
 पुत्रवित्तादिषु यथा सक्तं चित्तं सदा नृणाम् ।
 तथा सकृद्विरूपाक्षे दूरं किं शांकरं पदम् ॥ ५६ ॥
 भजन्ते ये यथा शंभुं फलं तेषां तथाविधम् ।
 प्रयच्छति महादेवो भक्तिर्नैवास्ति निष्फला ॥ ५७ ॥
 उच्छिष्टः पूजयेदीशं मोहान्धो यद्विजाधमः ।
 पिशाचलोके विपुलान्भोगान्भुङ्क्ते स मानवः ॥ ५८ ॥
 संक्रुद्धो राक्षसस्थानमभक्षी याक्षमाप्नुयात् ।
 गानशीलो हि गान्धर्वं नृत्यशीलस्तथैव च ॥ ५९ ॥
 श्यातिशीलस्तथैवैन्द्रमभक्षश्चान्द्रमाप्नुयात् ।
 गायत्र्या पूजयेदीशमब्दमेकं निरन्तरम् ॥ ६० ॥
 प्राजापत्यमथाऽऽसाद्य सृष्टिकर्ता स्वयं भवेत् ।
 ब्राह्मं च प्रणवेनैव तेनैवाऽऽप्नोति वैष्णवम् ॥ ६१ ॥

श्रद्धया सकृदेवापि समभ्यर्च्य महेश्वरम् ।

रुद्रलोकमनुप्राप्य रुद्रैः सार्धं प्रमोदते ॥ ६२ ॥

य इमं पठतेऽध्यायं श्रद्धया शिवसंनिधौ ।

सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके महीयते ॥ ६३ ॥ २३० ॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरे सूतशौनकसंवादे शिवालय-

करणादिफलकथनं नाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

ऋषय ऊचुः—भूयोऽपि श्रोतुमिच्छामो माहात्म्यं परमेष्ठिनः ।

कथं सर्वात्मको रुद्रः कथं पाशुपतं व्रतम् ॥ १ ॥

ब्रूहि सूत महाभाग सर्वमेतदसंशयम् ।

कथं नो जायते प्रीतिः श्रोतुं शिवकथामृतम् ॥ २ ॥

सूत उवाच—पुरा ब्रह्मादयो देवा द्रष्टुकामा महेश्वरम् ।

मन्दरं प्रययुः सर्वे शंभोः प्रियतरं गिरिम् ॥ ३ ॥

स्तुत्वा प्राञ्जलयो देवा हरस्य पुरतः स्थिताः ।

तान्दृष्ट्वाऽथ महादेवो लीलया परमेश्वरः ॥ ४ ॥

तेपामपहतं ज्ञानं ब्रह्मादीनां दिवोकसाम् ।

देवा हृष्टंस्तं देवमात्मानं पुरतः स्थितम् ॥ ५ ॥

×आसंस्ते सकृदज्ञानात्तमाहुः को भवानिति ।

अब्रवीद्भगवानीशो ह्यहमेव पुरातनः ॥ ६ ॥

आसं प्रथममेवाहं वर्तामि(?) च सुरोत्तमाः ।

भविष्यामि च लोकेऽस्मिन्मत्तो नान्योऽस्ति कश्चन ॥ ७ ॥

व्यतिरिक्तं च मत्तोऽस्ति नान्यत्किञ्चित्सुरोत्तमाः ।

नित्यानित्योऽहमेवास्मि ब्रह्माऽहं ब्रह्मणस्पतिः ॥ ८ ॥

दिशश्च विदिशश्चैव प्रकृतिश्च पुमानहम् ।

त्रिष्टुब्जगत्यनुष्ठुप् च पक्तिश्छन्दस्त्रयामयः ॥ ९ ॥

सत्योऽहं सर्वतः शान्तस्त्रेताग्निगौरहं गुरुः ।

गौर्यहं च हरश्चाहं द्यौरहं जगतां प्रभुः ॥ १० ॥

श्रेष्ठोऽहं सर्वतत्त्वानां वरिष्ठोऽहमपां पतिः ।

आपोऽहं भगवानीशस्तेजोऽहं वेदिरप्यहम् ॥ ११ ॥

× चन्द्रमंसितपुस्तकयोरेवेदं श्लोकार्थं वर्तते ।

१ क. ख. ग. च. छ. ज. कस्य नो । २ व. ड. च. च. ज. 'तु त्वदचनाम्' । ३ क. ख. ग. घ. ङ. च. झ. 'ष्टुपहृक्' । ४ क. ख. ग. ङ. स्रष्टाऽहं । ५ व. ड. च. ज. 'हं च सुरोत्तमाः ॥ ११ ॥

ऋग्वेदोऽहं यजुर्वेदः सामवेदोऽहमात्मभूः ।
 अथर्वणोऽथ मन्त्रोऽहं तथा चाङ्गिरसां वरः ॥ १२ ॥
 इतिहासपुराणानि कल्पोऽहं कल्पना ह्यहम् ।
 अक्षरं च क्षरं चाहं क्षान्तिः शान्तिरहं स्वगः ॥ १३ ॥
 गुह्योऽहं सर्ववेदेषु आरण्योऽहमजोऽप्यहम् ।
 पुष्करं च पवित्रं च मध्यं चाहं ततः परम् ॥ १४ ॥
 बहिश्चाहं तथा चान्तः पुरस्तादहमव्ययः ।
 ज्योतिश्चाहं तमश्चाहं ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ १५ ॥
 बुद्धिश्चाहमहंकारस्तन्मात्राणीन्द्रियाणि च ।
 एवं सर्वं च मामेव यो वेद स सुरोत्तमः ॥ १६ ॥
 स एव सर्ववित्सर्वः सर्वात्मा सर्वदर्शनः ।
 गां गोभिर्ब्राह्मणान्सर्वान्ब्राह्मण्येन हवींषि च ॥ १७ ॥
 हविषा यस्तथा सत्यं सत्येन च सुरोत्तमाः ।
 धर्मं धर्मेण च तथा तर्पयामि स्वतेजसा ॥ १८ ॥
 इत्यादि भगवानुक्त्वा तत्रैवान्तरधीयत ।
 नापश्यन्ते ततो देवं रुद्रं परमकारणम् ॥ १९ ॥
 तं देवाः परमात्मानं रुद्रं ध्यायन्ति शंकरम् ।
 सनारायणका देवाः सेन्द्राश्च मुनयस्तथा ॥ २० ॥
 ततोर्ध्वबाहवो (?) देवा ह्यस्तुवञ्शंकरं तदा ।
 देवा ऊचुः—य एप भगवान् रुद्रो ब्रह्मा विष्णुर्महेश्वरः ॥ २१ ॥
 स्कन्दश्चाग्निस्तथा चन्द्रो भुवनानि चतुर्दश ।
 भूतानि च तथा सूर्यः सौमाद्यष्टौ ग्रहास्तथा ॥ २२ ॥
 प्राणः कालो यमो मृत्युरमृतं परमेश्वरः ।
 भूतं भव्यं भविष्यं च वर्तमानं महेश्वरः ॥ २३ ॥
 विश्वं कृत्स्नं जगत्सर्वं सत्यं तस्मै नमो नमः ।
 ओमादौ च तथा मध्ये भूर्भुवः स्वस्तथैव च ॥ २४ ॥
 अन्ते त्वं विश्वरूपोऽसि शीर्षं च जगतः सदा ।
 ब्रह्मैकस्त्वं द्वित्रिधोर्ध्वमथस्तत्त्वं सुरेश्वरः ॥ २५ ॥

१ क. ख. ग. ज. झ. 'धर्वाणो' । २ व. ड. 'जो ह्यहं' । ३ क. ख. ग. झ.
 'समम् ॥ १६ ॥ ४ क. ख. ग. ज. झ. 'तमा परमेश्वरः' । गां । ५ व. ड. च. ज. आयुषा ।
 ६ व. ड. च. ज. 'न सुसप्त' । ७ व. ते दे' । ८ व. ड. च. ज. स मधाष्टौ ।

* शान्तिश्च त्वं तथा षुष्टिस्तुष्टिश्चाप्यहुतं हुतम् ।
 विश्वं चैव तथाऽविश्वं दत्तं चादत्तमीश्वरः ॥ २६ ॥
 ऋतं वाऽध्यथवा देव परमप्यपरं ध्रुवम् ।
 परायणं सतां चैव असतामपि शंकर ॥ २७ ॥
 अपाम सोमममृता अभूमागन्म ज्योतिरविदाम देवान् ।
 किं नूनमस्मान्कृणवदरातिः किमु धूर्तिरमृत मर्त्यस्य ॥ २८ ॥
 एतज्जगद्वेदितव्यमक्षरं सूक्ष्ममव्ययम् ।
 प्राजापत्यं पवित्रं वा सौम्यमग्राह्यमग्रियम् ॥ २९ ॥
 आग्नेयेनापि चाऽऽग्नेयं वायव्येन समीरणम् ।
 सौम्येन सौम्यं ग्रसते तेजसा स्वेन लीलया ॥ ३० ॥
 तस्मै नमोऽपसंहर्त्रे महाग्रासाय शूलिने ।
 हृदिस्था देवताः सर्वा हृदि प्राणाः प्रतिष्ठिताः ॥ ३१ ॥
 हृदि त्वमसि योनिस्त्वं तिस्रो मात्राः परस्तु सः ।
 शिरश्चोत्तरतस्तस्य पादो दक्षिणतस्तथा ॥ ३२ ॥
 = स यो जीवोत्तरः साक्षात्स आकारः सनातनः ।
 ओंकारो यः स वै देवः प्रणवो व्याप्य तिष्ठति ॥ ३३ ॥
 अनन्ततारः सूक्ष्मश्च शुक्लं वैद्युतमेव च ।
 परब्रह्म स ईशान एको रुद्रः स एव च ॥ ३४ ॥
 भवान्महेश्वरः साक्षान्महादेवो न संशयः ।
 ऊर्ध्वमुन्नामयत्येवं स ओंकारः प्रकीर्तितः ॥ ३५ ॥
 प्राणान्नयति यत्तस्मात्प्रणवः परिभाषितः ।
 सर्वं व्याप्नोति यत्तस्मात्सर्वव्यापी सनातनः ॥ ३६ ॥
 ब्रह्मा हरिश्च भगवानाद्यन्तं नोपलब्धवान् ।
 यथाऽन्ये च ततोऽनन्तो रुद्रः परमकारणम् ॥ ३७ ॥
 यत्तारयति संसारात्तार इत्यभिधीयते ।
 सूक्ष्मो भूत्वा शरीराणि सर्वदा ह्यधितिष्ठति ॥ ३८ ॥
 तस्मात्सूक्ष्मः सदा ख्यातो भगवान्नीललोहितः ।
 नीलश्च लोहितश्चैव प्रधानपुरुषान्वयात् ॥ ३९ ॥

* वडसांशितपुस्तकयोरयं श्लोको नास्ति ।

= डसंजितपुस्तकेऽयं श्लोको नास्ति ।

१ क. ख. ग. °तं प्राप्य कृतं दे । २ क. ख. झ. प्राप्य भ्रमार्ति यत्तस्मा° । ३ क. ड.
 ष. भावितः । ४ क. ख. ग. झ. च यतो ।

स्कन्दतेऽस्य यतः शुक्रं ततः शुक्रमयीति च ।
 विद्योतयति यत्तस्माद्द्वैद्युतं परिगीयते ॥ ४० ॥
 बृहत्त्वाद्बृङ्गणाद्ब्रह्म बृंहते च परंपरम् ।
 तस्माद्बृहति यत्तस्मात्परं ब्रह्मेति कीर्तितम् ॥ ४१ ॥
 अद्वितीयोऽथ भगवांस्तुरीयः शिव ईश्वरे (?) ।
 ईशानमस्य जगतः स्वर्हंशं बभ्रुमीश्वरम् ॥ ४२ ॥
 ईशानामिन्द्र तस्थुषः सर्वेषामपि सर्वदा ।
 ईशानः सर्वविद्यानां यत्तदीशानमुच्यते ॥ ४३ ॥
 यदीक्षते च भगवान्निरीक्षयति चान्यथा ।
 आत्मज्ञानं महादेवो योगो भ्रमयति स्वयम् ॥ ४४ ॥
 भगवांश्चोच्यते तेन देवदेवो महेश्वरः ।
 सर्वलोकान्क्रमेणैव वो गृह्णाति महेश्वरः ॥
 किमृजत्येष देवेशो वासयत्यपि लीलया ॥ ४५ ॥
 एष हि देवः अदिशो नु सर्वाः पूर्वो हि जातः स उं गभे अन्तः ।
 स एव जातः स जनिष्यमाणः प्रत्यङ्मनास्तिष्ठति सर्वतोमुखः ॥ ४६ ॥
 उपासितव्यं यत्नेन तदेतत्सद्भिरग्रियम् ।
 यतो वाचो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह ॥ ४७ ॥
 तद्ग्रहणमेवेह यद्वाग्वदति यत्नतः ।
 अपरं च परं चोति परायणमिति स्वयम् ॥ ४८ ॥
 वदन्ति वाचः सर्वज्ञं शंकरं नीललोहितम् ।
 एष सर्वो नमस्तस्मै पुरुषः पिङ्गलः शिवः ॥ ४९ ॥
 स एकः स महारुद्रो विश्वं भूतं भविष्यति ।
 भुवनं बहुधा जातं जायमानमितस्ततः ॥ ५० ॥
 हिरण्यबाहुर्भगवान्हिरण्यमपि चेश्वरः ।
 अम्बिकापतिरीशानो हेमरेता वृषध्वजः ॥ ५१ ॥
 उमापतिर्विरूपाक्षो विश्वभुम्बिश्चवाहनः ।
 ब्रह्माणं विदधे योऽसौ पुत्रमग्नेः सनातनम् ॥ ५२ ॥
 महिणोति स्म तन्मै च ज्ञानमात्मप्रकाशकम् ।
 समकं पुरुषं रुद्रं पुरुहूतं पुरुष्टुतम् ॥ ५३ ॥

१ घ. ड. च °शवर° । २ ग. घ. च भावान्ने निरी° । ३ क. ख. ग. झ. °वन्कि-
 लान्क° । ४ घ. च. उ एव अ° । ५ च. °रे वेति पा° । ६ व. ड. छ. 'वैव लं° । ७ घ.
 ड. च. एतत्सर्वं न° ।

बालाग्रमात्रं हृदयस्य मध्ये विश्वदेवं बह्णिरूपं वरेण्यम् ।
 तमात्मस्थं येऽनुपश्यन्ति धीरास्तेषां शान्तिः शाश्वती नेतरेषाम् ॥ ५४ ॥
 महतोऽपि महीयान्स अपोरप्यगुरव्ययः ।
 गुहायां निहितश्चाऽऽत्मा जन्तोरस्य महेश्वरः ॥ ५५ ॥
 विश्वं भूतं च विश्वस्य कमलं स्याद्दृदि स्वयम् ।
 गह्वरं गगनान्तस्थं विश्वान्तश्चोर्ध्वतः स्थितम् ॥ ५६ ॥
 तत्रापि शुभ्रं गगनमोकारं परमेश्वरम् ।
 बालाग्रमात्रं मध्यस्थमृतं परमकारणम् ॥ ५७ ॥
 सत्यं ब्रह्म महादेवं पुरुषं कृष्णपिङ्गलम् ।
 ऊर्ध्वरेतसमीशानं विरूपाक्षमजं ध्रुवम् ॥ ५८ ॥
 अधितिष्ठति यो योनिं योनिश्चैव स ईश्वरः ।
 देहे पञ्चविधात्मानं तमीशानं पुरातनम् ॥ ५९ ॥
 प्राणेऽप्यन्तर्मनसो लिङ्गमाहुर्धुस्मिन्क्रोधो या च तृष्णा क्षमा च
 तृष्णां छित्त्वा हेतुर्जातस्य मूलं भजस्व देवं हरमेव केवलम् ॥ ६० ॥
 परात्परतरं चाऽऽहुः परात्परतरं ध्रुवम् ।
 ब्रह्मणो जनकं विष्णोर्वह्णैर्वायोः सदाशिवम् ॥ ६१ ॥
 ध्यात्वाऽग्निना च समग्निं विशेद्वाचः पृथक्पृथक् ।
 पञ्च भूतानि संयम्य मात्रागुणाधिक्रमात् ॥ ६२ ॥
 मात्राः पञ्च चतस्रश्च त्रिमात्रा द्विस्ततः परम् ।
 एकमात्रममात्रं हि द्वादशान्तेष्ववस्थितम् ॥ ६३ ॥
 स्थित्यां स्थाप्यामृतो(?)भूत्वा व्रतं पाशुपतं चरेत् ।
 एतद्व्रतं पाशुपतं चरिष्यामः समासतः ॥ ६४ ॥
 अग्निमाधाय विधिवद्भ्यजुःसामसंभवैः ।
 उपोषितः शुचिः स्नातः शुक्लाम्बरधरः स्वयम् ॥ ६५ ॥
 शुक्लयज्ञोपवीती च शुक्लमाल्यानुलेपनः ।
 जुहुयाद्विरजा विद्वान्विरजाः स भविष्यति ॥ ६६ ॥
 वायवः पञ्च शुद्धार्थं वाङ्मनश्चरणादयः ।
 श्रोत्रे जिह्वा तथा घ्राणं मनो बुद्धिस्तथैव च ॥ ६७ ॥

* शिरः पाणिस्तथा पार्श्वं पृष्ठोदरमनन्तरम् ।
जङ्घे शश्वदुपरथं च पायुं मेढूं तथैव च ॥ ६८ ॥
त्वक्च मांसं च रुधिरं मेदोऽस्थीनि तथैव च ।
शब्दं स्पर्शं च रूपं च रसो गन्धस्तथैव च ॥ ६९ ॥
भूतानि चैव शुध्यन्तां मद्देहे क्षमादयस्तथा ।
अन्तःप्राणमनोज्ञानं शुध्यतां मे शिवेच्छया ॥ ७० ॥
हुत्वा येन समिद्धिश्च वरुणाय यथाक्रमम् ।
उपसंहृत्य रुद्राग्निं शृहीत्वा भस्म यत्नतः ॥ ७१ ॥
अग्निरित्यादिना धीमान्विमृज्याङ्गानि संस्पृशेत् ।
एतत्पाशुपतं दिव्यं व्रतं पौशविमोक्षणम् ॥ ७२ ॥
ब्राह्मणानां सतां प्रोक्तं क्षत्रियाणां तथैव च ।
वैश्यानामपि योग्यानां यतीनां च विशेषतः ॥ ७३ ॥
वानप्रस्थाश्रमस्थानां शूद्रस्थानां सतामपि ।
विमुक्तिर्विधिनाऽनेन दृष्टा वै ब्रह्मचारिणाम् ॥ ७४ ॥
अग्निरित्यादिना सत्यं शृहीत्वा ह्यग्निहोत्रकम् ।
सोऽपि पाशुपतो विप्रो विमृज्याङ्गानि संस्पृशेत् ॥ ७५ ॥
भस्मच्छन्नो द्विजो विद्वान्महापातकसंभवैः ।
पापैर्विमुच्यते सत्यं लिप्यते च न संशयः ॥ ७६ ॥
वीर्यमग्नेर्यतो भस्म वीर्यवान्भस्मसंमतः ।
भस्मस्नानरतो विप्रो भस्मशायी जितेन्द्रियः ॥ ७७ ॥
सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवसायुज्यमाप्नुयात् ।
इत्युक्त्वा भगवान्ब्रह्मा स्तुत्वा देवं समप्रभुः ॥ ७८ ॥
भस्मच्छन्नः स्वयं कृत्स्नं विररामाम्बुजासनः ।
अथ तेषां प्रसादार्थं पशूनां पतिरीश्वरः ॥ ७९ ॥
स गत्वा चोमया सार्धं सांनिध्यमकरोत्प्रभुः ।
अथ संनिहितं रुद्रं तुष्टुवुः सुरपुंगवाः ॥ ८० ॥
रुद्राध्यायेन देवेशं देवदेवमुमापतिम् ।
देवोऽपि देवानालोक्य घृणया च वृषध्वजः ॥ ८१ ॥
तुष्टोऽस्मात्याह देवेशो वरं दत्त्वा वरारिहा ।
क्षणादन्तर्हितः शंभुर्ब्रह्मादीनां प्रपश्यताम् ॥ ८२ ॥

* घसंशितादं पस्नके श्लाकोऽयं न विद्यते ।

१ क. ख. ग. झ. पापवि° । २ घ. ङ. विधिधाऽने° ।

सूत उवाच—इमं यः पठतेऽध्याये शुचिर्भूत्वा समाहितः ।
 सर्वतीर्थफलं च सर्वयज्ञफलं तथा ॥ ८३ ॥
 सर्वदेवव्रतफलं सर्वस्तोत्रफलं तथा ।
 प्राप्नोति सकलं विपाः श्रद्धया शिवसंनिधौ ॥ ८४ ॥
 गाणपत्यमवाप्नोति देहान्ते मुनिपुंगवाः ॥ ८५ ॥ २३८६ ॥
 इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरे सूतशौनकसंवादे सर्वात्मक-
 ऋद्रपाशुपतव्रतकथनं नाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥
 सूत उवाच—वक्ष्यामि शिवमहात्मन्यं गृणुध्वं मुनिपुंगवाः ।
 बहुभिर्बहुधा शास्त्रैः कीर्तितं मुनिपुंगवैः ॥ १ ॥
 सदसदूपमित्याहुः सदसच्चापि संस्थितम् ।
 तं शिवं मुनयः केचिद्यं प्रपश्यन्ति सूरयः ॥ २ ॥
 भूतभावविकारेण द्वितीयेन सदुच्यते ।
 अव्यक्तेन विहीनं स्यादव्यक्तमसदित्यापि ॥ ३ ॥
 उभे ते शिवरूपेण शिवादन्यन्न विद्यते ।
 तयोः पतित्वाच्च शिवः सदसत्पतिरुच्यते ॥ ४ ॥
 क्षराक्षरात्मकं प्राहुः क्षराक्षरपरं तथा ।
 शिवं महेश्वरं केचिन्मुनयस्तत्त्वचिन्तकाः ॥ ५ ॥
 उक्तमक्षरमव्यक्तं व्यक्ताक्षरमुदाहृतम् ।
 रूपे ते शंकरस्यैव तन्नाम्ना परमुच्यते ॥ ६ ॥
 तयोः परः शिवः शान्तः क्षराक्षरपरो बुधैः ।
 उच्यते परमार्थेन महादेवो महेश्वरः ॥ ७ ॥
 समादृष्ट्वाष्टं यत्पुं समष्टिव्यष्टिकारणम् ।
 वदन्ति केचिदाचार्याः शिवं परमकारणम् ॥ ८ ॥
 समष्टिमाहुरव्यक्तं व्यष्टिं व्यक्तिं मुनीश्वरैः ।
 रूपे ते गदिते शंभोर्नास्त्यन्यद्वस्तु किञ्चन ॥ ९ ॥
 तयोः कारणभावेन शिवो हि परमेश्वरः ।
 उच्यते योगशाल्म्यैः समष्टिव्यष्टिकारणम् ॥ १० ॥
 क्षेत्रं क्षेत्रज्ञरूपीति शिवः कैश्चिदुदाहृतः ।
 परमात्मा परं ज्योतिर्भगवान्परमेश्वरः ॥ ११ ॥

१ ड. च. ज. 'रेथ दि' । २ च. तन्मऽऽत्मा प' । ३ क. ख. ग. झ. 'दिस्रू' ।
 ४ क. ख. य. झ. 'र्षाः परं शिवम्' ।

चतुर्विंशतितत्त्वानि क्षेत्रशब्देन सूरयः ।
 प्राहुः क्षेत्रज्ञशब्देन भोक्तारं परमेश्वरम् ॥ १२ ॥
 न किञ्चिच्च शिवादन्यादिति प्राहुर्मनीषिणः ।
 कोचिदेवं प्रशंसन्ति महादेवं मुनीश्वरम् ॥ १३ ॥
 वेदाथंतत्त्वाविदुषः सम्यवभृत्यनुसारतः ।
 प्राणेन प्राणिति ह्यसावपानेन ह्यपानिति ॥ १४ ॥
 व्यानेन व्यानिति तथा चोदानेन ह्युदानिति ।
 समानिति समानेन मन्वीति मनसा द्विजाः ॥ १५ ॥
 बुद्ध्या विचारयत्येष पर एव महेश्वरः ।
 समस्तकरणैर्युक्तो वर्ततेऽसौ यदा तदा ॥ १६ ॥
 जाग्रदित्युच्यते सद्भिरन्तर्यामी सनातनः ।
 यदाऽन्तःकरणैर्युक्तः स्वेच्छया विचरत्यसौ ॥ १७ ॥
 सुप्त इत्युच्यते ह्यात्मा स्वयं तापविदर्जितः ।
 न बाह्यकरणैर्युक्तो न चान्तःकरणैस्तथा ॥ १८ ॥
 सर्वोपाधिनिर्मुक्तः पुण्यपापावेवर्जितः ।
 स स्वरूपे सदा ह्यारते सुषुप्त इति गीयते ॥ १९ ॥
 स्वभ्रान्तं चैव बुद्धान्तं विचरत्येष शंकरः ।
 नदीतले यथा मत्स्यो गत्वाऽऽगत्य निवर्तते ॥ २० ॥
 श्येनो वाऽथ सुपर्णो वा श्रान्तः पर्वतकन्दरे ।
 शेते संहृत्य पक्षौ च प्रत्यगात्मा ह्यर्थं तथा ॥ २१ ॥
 जाग्रत्स्वप्नगता भावास्तेषु शान्तो मुहुर्मुहुः ।
 संप्रसादं ततः प्राप्य परानन्दमयो भवेत् ॥ २२ ॥
 अविद्ययैव सर्वोऽर्थं व्यवहारः परात्मनः ।
 गुणधर्मौ यदि स्यातां सुषुप्तौ रहितः कथम् ॥ २३ ॥
 सत्यां निमित्तभूतायामविद्यायां द्विजोत्तमाः ।
 बुद्धौ भ्रमन्त्यामात्माऽपि भ्रमतीति जना विदुः ॥ २४ ॥
 नित्यः सर्वगतो ह्यात्मा बुद्धिसंनिधिमत्तया ।
 यथा यथा भवेद्बुद्धिरात्मा तद्वदिहेष्यते ॥ २५ ॥
 विद्याविद्यास्वरूपीति शंकरः कैश्चिदुच्यते ।
 धाता विधाता लोकानामादिदेवो महेश्वरः ॥ २६ ॥

भ्रान्तिविद्यापरश्चेति शिवरूपमनुत्तमम् ।
 अवाप मनसा सोऽयं कोचिदागमवेदिनः ॥ २७ ॥
 अर्थेषु बहुरूपेषु विज्ञानं भ्रान्तिरुच्यते ।
 आत्माकारेण संबित्तिर्बुद्धिर्विद्येति कीर्त्यते ॥ २८ ॥
 विकल्पपरहितं तत्त्वं परमित्यभिधीयते ।
 व्यक्ताव्यक्तज्ञरूपीति शिवः कैश्चिन्निगद्यते ॥ २९ ॥
 धाता च सर्वलोकानां विधाता परमेश्वरः ।
 तयोर्विंशतितत्त्वानि व्यक्तिशब्देन सूरयः ॥ ३० ॥
 वदन्ति व्यक्तशब्देन प्रकृतिं च परां तथा ।
 कथयन्ति ज्ञशब्देन पुरुषं गुणभोगिनम् ॥ ३१ ॥
 तत्र यच्छांकरं रूपं नाव्यक्तं न च शंकरात् ।
 यो हेतुस्त्रिगुणस्यापि सर्वस्य प्रकृतेः परः ॥ ३२ ॥
 चतुर्विधश्च त्रिविधः स एव भगवाञ्छिवः ।
 स एव सर्वभूतात्मा सर्वभूतभवोद्भवः ॥ ३३ ॥
 * आस्ते सर्वगतो देवो न च सर्वत्र दृश्यते ।
 योगिनामपि यो योगी कारणानां च कारणम् ॥ ३४ ॥
 रुद्राणामपि यो रुद्रो देवतानां च देवता ।
 ब्रह्माद्या अपि यं देवं न विदन्ति महेश्वरम् ॥ ३५ ॥
 यं ज्ञात्वा न पुनर्जन्म मरणं वाऽपि विद्यते ॥ ३६ ॥
 यदाऽऽपदो देहभृतां भवन्ति प्राणात्ययप्राप्तिकृतस्तदानीम् ।
 विहाय देवं जगदेकबन्धुं शिवं न चान्यः परिहारहेतुः ॥ ३७ ॥
 आस्ते शिशुर्वरान्सर्वान्सर्वेषां देहिनां सदा (!) ।
 देहभृत्कथ्यते तस्मान्निर्गुणोऽपि महेश्वरः ॥ ३८ ॥
 भूयानत्र गतः कालस्तत्रैकं जन्म गच्छतु ।
 जिज्ञास्यतामियं तावन्मुक्तिरेकेन जन्मना ॥ ३९ ॥
 भक्त्या भगवतः शंभोरिति देवोऽब्रवीद्रात्रिः ।
 सकृत्संस्मरणाच्छंभोर्नश्यन्ति क्लेशसंचयाः ॥ ४० ॥
 मुक्तिं प्रयाति स्वर्गाप्तिस्तस्य विघ्नोऽनुमीयते ।
 तस्मात्तडिल्लतालोलं मानुष्यं प्राप्य दुर्लभम् ॥ ४१ ॥

* कन्नसंज्ञानपुस्तकधोरयं श्लोको न विद्यते ।

१ ध. ड. च. ज. 'णशोभन' । २ व. ड. 'तो रुद्रो न । ३ क. ख. ग. झ. 'शुयद्व-
 रात्सर्वे' ज. 'शार्थद्वरात्सर्वे' ।

शिवं शेषूजयेन्नित्यं भक्त्या ह्यात्मोपलब्धये ।
 मोहनिद्राप्रसुप्तेऽस्मिन्पशुपाशशताकुले ॥ ४२ ॥
 पुरुषाः कृतकृत्यास्ते ये शिवं शरणं गताः ।
 पुत्रदारगृहक्षेत्रधनधान्यार्थिमेदिनीम् ॥ ४३ ॥
 लब्ध्वेमां मा कृथा दर्षं रे रमां क्षणभङ्गुराम् ।
 त्यक्त्वा क्रोधं च कामं च लोभं मोहं मदं तथा ॥ ४४ ॥
 जना यजध्वमीशानं समीहितफलप्रदम् ।
 यावन्नाभ्येति मरणं यावन्नाभ्येति वै जरा ॥ ४५ ॥
 यावन्नेन्द्रियवैकल्यं तावदेवार्चयेत्श्वरम् ।
 ये यजन्ति न देवेशं विपयासवमोहिताः ॥ ४६ ॥
 शोचन्ते हि मृताः पङ्कलग्ना वनगजा इव ।
 कालः संनिहितापायः संपदः पदमापदाम् ॥ ४७ ॥
 समागमाः सापगमाः सर्वमुत्पादितं गुरु ।
 यजन्ति ये विदित्वैवं लिङ्गभूर्तिमहेश्वरम् ॥ ४८ ॥
 लभन्ते विपुलान्कामानिह चामुत्र चाक्षयान् ।
 आराधयध्वं विभेन्द्राः सर्वज्ञं विश्वतोमुखम् ॥ ४९ ॥
 क्षिप्रं यास्यथ तेनैव सायुज्यं नात्र संशयः ।
 भक्त्या भवं यजेद्यस्तु महापातकवानपि ॥ ५० ॥
 सोऽपि याति परं स्थानं त्रिसप्तपुरूपान्वितः ।
 अश्वमेधसहस्राणि राजसूयशतानि च ॥ ५१ ॥
 महेशार्चनपुण्यस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ।
 क्रीडन्ति शिशवो यत्र लिङ्गं कृत्वा व्रजन्ति ये ॥ ५२ ॥
 सैकतं मृन्मयं वाऽपि ते भवन्त्येव भूभुजः ।
 आध्यात्मिकं चाऽऽधिदैवं दुःखं चैवाऽऽधिभौतिकम् ॥ ५३ ॥
 देवादीनां विदित्वैवं मोक्षार्थी शिवमर्चयेत् ।
 अपारतरपर्यन्ताद्घोरात्संसारसागरात् ।
 महाभोहजलात्कामक्रोधग्राहात्सुखोर्मिणः ॥ ५४ ॥
 प्राज्ञो वेदान्तविद्योगी निर्ममो निरहंकृतिः ।
 एको योगी प्रशान्तात्मा स संतरति नेतरः ॥ ५५ ॥

दान्तः सुसंयतो ध्याने निराशो विगतस्पृहः ।
 सर्वसङ्गविहीनश्च निर्द्वन्द्वो निरुपप्लवः ॥ ५६ ॥
 सर्वकर्मफलत्यागी जटान्धबधिराकृतिः ।
 मित्रारिषु समो मैत्रः समस्तेष्वेव जन्तुषु ॥ ५७ ॥
 एवं सुदुर्लभो मोक्षो *न स्याद्योगीव तादृशः ।
 सर्वे पृथिव्यां पाताले मुक्ताः प्रकृतिजैर्गुणैः ॥ ५८ ॥
 एवं सुदुर्लभं ज्ञात्वा मोक्षं हि बहुसाधनम् ।
 पूजयध्वं महादेवं कर्मयोगेण चान्यथा ॥ ५९ ॥
 कर्म पूजा जपो होमः शंभोर्नामानुकीर्तनम् ।
 कर्मयोगाः समाख्याता एतैः पूज्यो महेश्वरः ॥ ६० ॥
 यं यं काममभिध्यायेत्तदर्पितमनाः शिवम् ।
 संपूज्य तं तमाप्नोति सावित्र्याह यथा पुरा ॥ ६१ ॥
 तन्नामजापी तत्कर्मरतिस्तद्गतमानसः ।
 निष्कामः पुरुषो विप्राः स रुद्रपदमश्नुते ॥ ६२ ॥
 यः सर्वदाऽर्चयेदीशं स रुद्र इव भूतले ।
 पापहा सर्वमर्त्यानां दर्शनात्स्पर्शनादपि ॥ ६३ ॥ २४४९ ॥
 इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरि सूतशौनकसंवादे शिवमाहात्म्य-
 कथनं नाम पदचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥
 ऋषय ऊचुः—पतिव्रता महाभागा सावित्री वरवर्णिनी ।
 यदाह तद्बुदात्माकं सूत वाक्यविशारद ॥ १ ॥
 सूत उवाच—स्वर्गे तां शोभनां दृष्ट्वा गुणैः सर्वैरलंकृताम् ।
 अरुन्धत्युत्तमा स्त्रीणां पर्यपृच्छच्छुचिस्मिता ॥ २ ॥
 शतशः सन्ति सावित्रि देवाः स्वर्गनिवासिनः ।
 देवपत्न्यस्तथैवैताः सिद्धाः सिद्धाङ्गनास्तथा ॥ ३ ॥
 न तेषाभीदृशो गन्धो न कान्तिर्न सरूपता ।
 नान्येषां विद्यते शोभा यथा ते पतिना सह ॥ ४ ॥
 न चैवाऽऽकल्पजातानि भ्राजन्ते सुरयोषिताम् ।
 यथा तत्र तथा पत्युर्भ्राजन्ते वरवर्णिनि ॥ ५ ॥
 नास्ति कान्तिर्विमानानां शक्रादीनां दिवोकसाम् ।
 विमानस्यापि ते कान्तिस्तरुणाकार्यायुतद्युतिः ॥ ६ ॥

* न स्यादेत्यादि मोक्षं हीत्यन्तं शब्दजातं कस्वगङ्गजसंज्ञितपुस्तकेषु नास्ति ।

तपःप्रभावो दानं वा कर्म वा ऋतुविस्तरम् ।
 युवयोस्तन्दमाऽऽचक्ष्व यथावद्वरदणिनि ॥ ७ ॥
 सावित्र्युवाच—शृणुष्वैतन्महाभागे यत्कृतं पूर्वजन्मनि ।
 भर्त्रा सह मया भद्रे शंभोरायतने शुभे ॥ ८ ॥
 कृतं संपार्जनं भक्त्या गोमयेनोपलेपनम् ।
 स्वर्गप्राप्तिरियं तस्य कर्मणः फलमुत्तमम् ॥ ९ ॥
 तीर्थोदकैः सुगन्धैश्च (१) स्नापितो यदुमापतिः ।
 तेन कान्तिरतीवैषा देहेऽभूच्चिदशेश्वरि ॥ १० ॥
 मनःप्रसादं सौम्यत्वं शरीरी या च निर्द्विषः ।
 यत्प्रियत्वं च सर्वस्य तद्घृतस्नानजं फलम् ॥ ११ ॥
 आह्लादः परमत्वारथ्यमारोग्यं चारुवेगता ।
 प्राप्तिश्चाशेषकामाणां दधिक्षीरफलं शुभे ॥ १२ ॥
 सौगन्ध्यं यत्परं देहे धूपदानम्य तत्फलम् ।
 गीतैर्नृत्यैरतथा जाप्यैर्नियमैश्च पृथग्विधैः ॥ १३ ॥
 तोषितो भगवानीशस्तरयेयं पुष्टिरुत्तमा ।
 स्वर्गोऽमुना सत्यवता मया च शुभदर्शने ॥ १४ ॥
 कृतमेतदतो न रयादावयोर्भोगसंक्षयः ।
 ये निश्चिता नराः सस्यक्पूजयन्ति महेश्वरम् ॥ १५ ॥
 तेषां ददाति विश्वेशो देवो मुक्तिं सुदुर्लभाम् ॥ १६ ॥
 सूत उवाच—सैवमुक्त्वाऽथ सावित्र्या मुनीन्द्रा हृष्टमानसा ।

ब्रह्मरुषा शिवेशानौ प्रणिपत्येदमब्रवीत् ॥ १७ ॥
 अरुन्धत्युवाच—सा पूज्या सा नमस्कार्या सा साध्वी सा पतिव्रता ।
 या पूजयति सावित्रि सदा हैमवतीपतिम् ॥ १८ ॥
 यमाराध्य वितिः पुत्राल्लिभे शक्रपुरोगमान् ।
 दितिश्व दैत्यान्विविधान्विद्वन्ता गरुडारुणौ ॥ १९ ॥
 शच्युर्दृष्ट्वा संपूज्योमापतिं पुरा ।
 प्रापुश्चाभिमतान्कामांस्तमीशं को न पूजयेत् ॥ २० ॥
 अभिनन्द्याथ तां चैवं वसिष्ठार्धशरीरिणी ।
 जगाम स्वाश्रमं साध्वी सर्वदेवगणार्चिता ॥ २१ ॥

१ क. स्व. म. झ. कार्याणां दं । २ क. झ. 'वगणाम्बिता । स्व. म. 'वगणाम्बिता ।

अयमेव परो धर्मशीर्णमेतत्परं तपः ।
 इदमेवाखिलं ज्ञानं पूजनं यन्महेशितुः ॥ ३६ ॥
 शिवे दत्तं हुतं जप्तं बलिपूजानिवेदितम् ।
 एकान्ततोऽत्यन्तफलं तद्भवेन्नात्र संशयः ॥ ३७ ॥
 कर्मभूमौ हि मानुष्यं जन्मनां नियुतैरपि ।
 स्वर्गापवर्गफलदं कदाचित्प्राप्यते नरैः ॥ ३८ ॥
 तदीदृग्दुर्लभं प्राप्य नार्चयन्तीह ये शिवम् ।
 तेषां हि हस्ते मूर्खाणां विवेकः कुत्र तिष्ठति ॥ ३९ ॥
 आराधितो हि यः पुंसाभैहिकामुष्मिकं फलम् ।
 ददाति भगवाञ्शंभुः कस्तं न प्रतिपूजयेत् ॥ ४० ॥
 यो यमिच्छति विप्रेन्द्राः समाराध्य महेश्वरम् ।
 निःसंशयं तमाप्नोति पुरा वैश्रवणो यथा ॥ ४१ ॥
 दृष्टः संपूजितो ध्यातः संस्मृतो वा स्तुतोऽपि वा ।
 यो ददाति नृणां मुक्तिं तस्मात्कैर्नार्च्यते शिवः ॥ ४२ ॥
 श्वपचोऽपि मुनिश्रेष्ठाः शिवभक्तो द्विजाधिकः ।
 शिवभक्तिविहीनस्तु द्विजोऽपि श्वपाधमः ॥ ४३ ॥
 यद्वा तद्वा शिवे कर्म पुमान्कृत्वा शिवालये ।
 लोभात्सङ्गत्प्रमादाद्वा पृथिव्यामेकराद्भवेत् ॥ ४४ ॥
 कषय ऊचुः—कथं वैश्रवणः पूर्वं समाराध्य महेश्वरम् ।
 लब्धं तस्मात्कुबेरत्वं सूत तद्वक्तुमर्हसि ॥ ४५ ॥
 सूत उवाच—शृणुः श्वपचयः सर्वे यदुक्तं सप्तमेऽन्तरे ।
 माहात्म्यसूचनकथा शिवस्य परमोष्ठिनः ॥ ४६ ॥
 कश्चिदासीद्द्विजोऽवन्त्यां सोमशर्मेति विश्रुतः ।
 पुत्रक्षेत्रकलत्रादिव्यापारेषु रतः सदा ॥ ४७ ॥
 विहायाथ स गार्हस्थ्यं धनार्थं लोभसोहितः ।
 प्रचचार महीं सर्वां सग्रामपुत्रपत्न्याम् ॥ ४८ ॥
 भार्या तस्य विशालाक्षी तस्मिन्गोहादिनिर्गते ।
 स्वच्छन्दचारिणी नित्यं बभूवानङ्गमोहिता ॥ ४९ ॥
 तस्याः कदाचित्पुत्रस्तु शूद्राज्जातो विधेर्वशात् ।
 दुरात्माऽतीव निर्गूढो नाम्ना दुःसह इत्युत ॥ ५० ॥

अयमेव परो धर्मश्रीर्णमेतत्परं तपः ।
 इदमेवाखिलं ज्ञानं पूजनं यन्महेशितुः ॥ ३६ ॥
 शिवे दत्तं हुतं जप्तं बलिपूजानिवेदितम् ।
 एकान्ततोऽत्यन्तफलं तद्भवेन्नात्र संशयः ॥ ३७ ॥
 कर्मभूमौ हि मानुष्यं जन्मनां नियुतैरपि ।
 स्वर्गापवर्गफलदं कदाचित्प्राप्यते नरैः ॥ ३८ ॥
 तदीदृग्दुर्लभं प्राप्य नार्चयन्तीह ये शिवम् ।
 तेषां हि हस्ते मूर्खाणां विवेकः कुत्र तिष्ठति ॥ ३९ ॥
 आराधितो हि यः पुंसामैहिकामुष्मिकं फलम् ।
 ददाति भगवाञ्छुः कस्तं न प्रतिपूजयेत् ॥ ४० ॥
 यो यमिच्छति विभेन्द्राः समाराध्य महेश्वरम् ।
 निःसंशयं तमाप्नोति पुरा वैश्रवणो यथा ॥ ४१ ॥
 दृष्टः संपूजितो ध्यातः संरमृतो वा स्तुतोऽपि वा ।
 यो ददाति नृणां मुक्तिं तस्मात्कैर्नार्च्यते शिवः ॥ ४२ ॥
 श्वपचोऽपि मुनिश्रेष्ठाः शिवभक्तो द्विजाधिकः ।
 शिवभक्तिविहीनस्तु द्विजोऽपि श्वपचाधमः ॥ ४३ ॥
 यद्वा तद्वा शिवे कर्म पुमान्कृत्वा शिवालये ।
 लोभात्सङ्गत्प्रमादाद्वा पृथिव्यामेकराद्भवेत् ॥ ४४ ॥
 ऋषय ऊचुः—कथं वैश्रवणः पूर्वं समाराध्य महेश्वरम् ।
 लब्धं तस्मात्कुबेरत्वं सूत तद्वक्तुमर्हसि ॥ ४५ ॥
 सूत उवाच—शृणुःश्वभृषयः सर्वे यदुक्तं सप्तमेऽन्तरे ।
 माहात्म्यसूचनकथा शिवस्य परमेष्ठिनः ॥ ४६ ॥
 कश्चिदासीद्द्विजोऽवन्त्यां सोमशर्मति विश्रुतः ।
 पुत्रक्षेत्रकलत्रादिव्यापारेषु रतः सदा ॥ ४७ ॥
 विहायाथ स गार्हस्थ्यं धनार्थं लोभमोहितः ।
 प्रचचार महीं सर्वां सग्रामपुस्पतनाम् ॥ ४८ ॥
 भार्या तस्य विशालाक्षी तस्मिन्गोहाद्विनिर्गते ।
 स्वच्छन्दचारिणी नित्यं बभूवानङ्गमोहिता ॥ ४९ ॥
 तस्याः कदाचित्पुत्रस्तु शूद्राज्जातो विधेर्वशात् ।
 दुरात्माऽतीव निर्गूढो नाम्ना दुःसह इत्युत ॥ ५० ॥

सोऽथ कालेन महता व्यसनोपलुतोऽभवत् ।
 सर्वैर्धनुजनैस्त्यक्तः परिपन्थिपथे स्थितः ॥ ५१ ॥
 पूजोपकरणद्रव्यं (?) स कर्मिणश्चिच्छिवालये ।
 रजन्यां प्रविवेशाथ व्यसनेन प्रपीडितः ॥ ५२ ॥
 यावद्दीपो गतप्रायो कर्तिच्छेदोऽभवत्किल ।
 नावत्तेन दशा दत्ता द्रव्यान्वेषणकास्नात् ॥ ५३ ॥
 प्रबुद्धश्चोच्छ्रितस्तत्र देवपूजाकरो नरः ।
 कोऽयं कोऽयमिति प्रोच्चैर्व्याहरन्परिघायुधः ॥ ५४ ॥
 स च प्राणभयान्नष्टो धित्रस्तथापि मूढधीः ।
 न विन्दन्नात्मनो जन्म कर्म वाऽपि सुदुःखितः ॥ ५५ ॥
 पुरपालैर्हेतोऽकन्त्यां मृतः कालादभूत्ततः ।
 गान्धारविषये राजा ख्यातो नाम्ना सुदुर्मुखः ॥ ५६ ॥
 गीतवाद्यरतः स्तब्धो वेद्ययापानरुचिर्भृशम् ।
 प्रजोपद्रवकृन्मूर्खः सर्वधर्मबाहेष्कृतः ॥ ५७ ॥
 किं त्वर्चयत्यसौ नित्यं लिङ्गं राज्यक्रमागतम् ।
 एष्णपुसुनैवेद्यगन्धादिभिरमन्त्रवित् ॥ ५८ ॥
 स्मरन्चै पौर्विकं कर्म शिवस्याऽऽयतनेषु च ।
 ददाति बहुशो दीपान्वर्तितैलसमुज्ज्वलान् ॥ ५९ ॥
 कदाचिन्मृगयासक्तो ममाराथ स वीर्यवान् ।
 पूर्वारिभिर्हतो युद्धे ऐरावत्यास्तटे शुभे ॥ ६० ॥
 शिवपूजाप्रभावेन विध्वस्ताशेषकिल्विषः ।
 पुत्रो विश्रवसश्चाभूत्सर्वयज्ञाधिपो बली ॥ ६१ ॥
 कुबेर इति धर्मात्मा श्रुतिशास्त्रसमन्वितः ।
 संपूज्याथ स चेशानं विधिवत्स्वर्धुनीतटे ॥
 स्तोत्रेणानेन तुष्टाव भक्त्या तं सर्वकामदम् ॥ ६२ ॥

कुबेर उवाच— नमाम्यहं देवमजं पुराणमुपेन्द्रबोधोपरराजजुष्टम् ।

शशाङ्कसूर्याग्रेसमाननेत्रं वृषेन्द्रचिह्नं विलयादिहेतुम् ॥ ६३ ॥

सर्वेश्वरकं त्रिदशैकवन्धुं ध्यानाधिगम्यं जगतोऽधिवासम् ।

तं वाञ्छयाधारमनन्तशक्तिं ज्ञानार्णवं स्थैर्यगुणाकरं च ॥ ६४ ॥

पिनाकपाशाङ्कुशशूलहरतं कपर्दिनं मेघसहस्रघोषम् ।
 स्कालकूटं स्फटिवाद्यभारं नरगण दंष्ट्रं रुद्रनैवनाशम् ॥ ६५ ॥
 कपालिन मालिनसादिदेवं जटाधरं भीमकुण्डलग्नाशम् ।
 प्रशासितारं च सहस्रमूर्तिं सहस्रशीर्षं एरुषं वरिष्ठम् ॥ ६६ ॥
 यमक्षरं निर्गुणमप्रमेयं तं ज्योतिरेकं प्रवदन्ति सन्तः ।
 दूरंगमं वेदविदां च दग्धं सर्वत्रयं हृत्तथं परमं पवित्रम् ॥ ६७ ॥
 तेजोनिधिं बालमृगाङ्गुमौलिं नमामि रद्रं स्फुरद्गुणवक्त्रम् ।
 कालेन्धनं कामदमरुत्सङ्गं धर्मासनरथं प्रकृतिहृदयम् ॥ ६८ ॥
 अतीन्द्रियं विश्वभुजं जितारिं गुणत्रयातीतमजं निरीहम् ।
 मनोमयं देवस्यं च हंसं प्रजापतीशं एरुहूतमिन्द्रम् ॥ ६९ ॥
 अनाहतैकध्वनिरूपमाद्यं ध्यायन्ति यं योजयितो यतीन्द्राः ।
 संसारपाशच्छिदुरं विदुरथै पुनः पुनस्तं प्रणमामि नित्यम् ॥ ७० ॥
 न यत्रय रूपं न दलप्रभादो न च स्वभावः परमत्रय एंसः ।
 विज्ञायते विष्णुपितामहाद्यैस्तं वाग्देवं प्रणमान्यचिन्त्यम् ॥ ७१ ॥
 शिवं समाराध्य यमुग्रमूर्तिं पपौ समुद्रं भगवानगरत्यः ।
 लेभे दिलीपोऽप्यखिलां स चोदीं तं विश्वयोनिं शरणं प्रपद्ये ॥ ७२ ॥
 संपूजयन्तो दिवि देवसंघा ब्रह्मेन्द्रमुख्या विविधांश्च कामान् ।
 तं स्तौमि नौमीह जपामि शर्वं दग्देऽभिदग्धं शरणं प्रपद्ये ॥ ७३ ॥
 स्तुत्वैवमीशं विरराम यावत्तावत्सहस्रार्कसमानतेजाः ।
 ददौ स तस्मै वरदोऽधिकारिर्वरत्रयं वैश्रवणाय देवः ॥ ७४ ॥
 कृत्वाऽधिराजं च ततस्त्रिनेत्रो यशस्विनं गुह्यकराजमत्र ।
 ब्रह्माच्युतेन्द्रादिनताङ्घ्रियञ्चो जगाम कैलासममोघवाक्यः ॥ ७५ ॥
 सख्यं च दिक्पालपदं चतुर्थं धनाधिपत्यं च दिवौकसां सः ।
 तथाऽधिकं चैतदनिन्द्रकीर्तिः सुखी बभूवाप्रतिप्रभावः ॥ ७६ ॥
 दोषाचरेन्द्रश्च तथा दशास्यः संपूज्य दोषाकरचारुमौलिम् ।
 दोषाकरश्चायजितेन्द्रियश्च मुक्तिं स लेभेऽस्तसमस्तदोषः ॥ ७७ ॥
 स्वर्गरय मार्गा बहवः प्रदिष्टास्ते कृच्छ्रसाध्या बहवः सविघ्नाः ।
 निमेषमात्रेण महाफलोऽयमृजुश्च पन्थाः स्मरणं पुरारेः ॥ ७८ ॥
 दृष्टं तदेवाद्भुतमत्र मर्त्या माहात्म्यमैशं ससुरासुराश्च ।
 त्यक्त्वाऽऽत्मयोगं च ईश्वरक्रियाश्च यजन्त्यतस्त्वयम्बकमेव सर्वे ॥ ७९ ॥

१ इ. ज. यदक्ष° । २ इ. ज. 'यं तज्ज्योति°' । ३ च. 'जोमयं चा°' । ४ प. इ. च.
 ५ ज. 'यिर्नां वै त°' । ५ ज. 'प्रतापः ७३ ॥ ६ य. इ. ज. मक्षं कि°' ।

गायन्ति देवाः किल गीतकानि धन्यास्तु ये भारतभूमिभागे ।
 स्वर्गापवर्गारूपदमार्गभूते भवन्ति भूयः पुरुषाः सुरत्वात् ॥ ८० ॥
 कर्माण्यसंकल्पिततत्फलानि संन्यस्य रुद्रे परमात्मरूपे ।
 अवाप्य ते कर्ममहीमनन्ते तरिस्त्र्यं ये त्वदलाः प्रयान्ति ॥ ८१ ॥
 जानीय(?) नैतद्धि कदा दिलिने शुभप्रदे कर्माणि देहबन्धः ।
 प्रासाम खण्डे किल भारताख्ये कुलेऽकलङ्के शिवधर्मनिष्ठाः ॥ ८२ ॥
 स्तोत्रेण येऽपि क्वचिदत्र भक्ताः प्रमथैकनाथम् ।
 प्रयान्ति ते लोकमिहान्धकारेः पुरंदरोद्गीतमहाप्रभावाः ॥ ८३ ॥
 सूत उवाच-एवं वैश्रवणो जातो महादेवप्रसादतः ।

सर्वमेतदशेषेण कथितं मुनिपुंगवाः ॥ ८४ ॥

* यः पठेच्छृणुयाद्वाऽपि सर्वपापैः प्रमुच्यते ।

ब्रह्मलोके वसेत्कल्पमिति देवोऽब्रवीद्रविः ॥ ८५ ॥ २५३४ ॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरे सूतशौनकसंवादेऽरुन्धती-
 सावित्रीसंवादादिकथनं नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४७॥

सूत उवाच-पुनर्वक्ष्यामि माहात्म्यं देवदेवस्य शूलिनः ।

पठतां शृण्वतां सद्योऽघ्नानि हन्ति बहून्यपि ॥ १ ॥

जितारीन्द्रियषड्गर्गा योगिनोऽभ्यनहंकृताः ।

यजन्ति ज्ञानयोगेन शिवमात्मस्वरूपिणम् ॥ २ ॥

तीर्थोदकैर्विशुद्धा ये दानयज्ञतपोव्रतैः ।

ते यजन्ति महेशानं कर्मयोगेण साधवः ॥ ३ ॥

लुब्धा व्यसनिनोऽज्ञाश्च न यजन्ति जगत्पतिम् ।

अजरामरबन्मूढास्तिष्ठन्ति नरकीटकाः ॥ ४ ॥

शिवधर्मरताः शान्ताः शिवशास्त्ररताः सदा ।

दैवात्केऽपीह जायन्ते पृथिव्यां पुरुषोत्तमाः ॥ ५ ॥

रूपं न शक्यते तस्य संस्थानं वा कदाचन ।

निर्देष्टुं प्राणिभिः कैश्चिद्द्रष्टुं वाऽप्यकृतात्मभिः ॥ ६ ॥

क्रियतां मद्रुचः कर्णे शिवे वाऽऽत्मा नियुज्यताम् ।

आदीप्तं भवने कूपं खनितुं नैव शक्यते ॥ ७ ॥

* यद्वत्स ज्ञतपुस्तकवर्षं श्लोको न ।वधते ।

१ य. ड. च. 'यं ते त्व' । २ य. किमु भा' । ३ च. भक्त्या प्र' । ४ य. ड. च. 'का
 भवं स्त' । ५ य. ड. च. ज. प्रथमेऽ' । ६ क ख. ग. य. ज. झ. 'कारेऽन्व' ।

सत्यं वच्मि हितं वच्मि सारं वच्मि एनः एनः ।

असारे दग्धसंसारे सारं यच्छिवपूजनम् ॥ ८ ॥

तदस्य दग्धसंसारग्रन्थेरत्यन्तदुर्भेदः ।

परं निर्मूलविच्छेदि क्रियतां तद्भवार्चनम् ॥ ९ ॥

मनस्तद्विद्धि कर्मज्ञं शंकरे यत्प्रवर्तते ।

सा वाणी वाक्पतिं शंभुं या रतौत्यच्युतमच्युता ॥ १० ॥

श्रवणौ तौ श्रुतौ याभ्यां श्रूयन्ते तत्कथाः शुभाः ।

पादौ तौ सफलौ पुंसां शिवायतनगामिनौ ॥ ११ ॥

ते च नेत्रे शुभायालं याभ्यां संदृश्यते शिवः ।

सफलौ तौ स्मृतौ विप्रारतपूजाकारिणौ करौ ॥ १२ ॥

* तदेव सफलं कर्म शिवमुद्दिश्य यत्कृतम् ।

सेयं लक्ष्मीः परा पुंसां सेयं भक्तिः समीहिता ॥ १३ ॥

श्रेयःश्रेयस्करी भक्तिर्मुक्त्या गिरिजापतेः ।

रिपवस्तं न हिंसन्ति न च खादन्ति राक्षसाः ॥ १४ ॥

न दशन्ति च नागेन्द्रा नरं रुद्रपरायणम् ।

विपाककटुकान् रम्यान्विषयान्विषसंनिभान् ॥

संत्यज्याऽऽराधयेद्देवं शंकरं लोकशंकरम् ॥ १५ ॥

अहिंसा सत्यमस्तेयं दया भूतेष्वनुग्रहः ।

यस्यैतानि सदा विप्रारतस्य तुष्यति शंकरः ॥ १६ ॥

दृष्ट्वा संपूजितं लिङ्गं भक्त्या यश्चाभिनन्दति ।

तौर्यत्रिकं वा यः कुर्यात्तस्य तुष्यति शंकरः ॥ १७ ॥

× वाङ्मनःपादकर्मच्छा यस्य भक्तिर्महेश्वरे ।

व्यसनोपहतस्यापि तस्य तुष्यति शंकरः ॥ १८ ॥

यथा द्विजा हस्तिपदे पदानि संलीयन्ते सर्वसस्वोद्भवानि ।

एवं धर्माः शिवधर्मे तु सर्वे संलीयन्ते नात्र चित्रं मुनीन्द्राः ॥ १९ ॥

अल्पाश्रयानल्पफलांस्त्वरांश्च धर्मानन्द्यान्प्राहुरिह द्विजेन्द्राः ।

महाश्रयं बहुकल्याणरूपं वदन्ति सन्तः शिवधर्ममेकम् ॥ २० ॥

* घटचसंज्ञितपुस्तकेष्वयं श्लोको न विद्यते ।

× घटचसंज्ञितपुस्तकेष्वयं श्लोको न विद्यते ।

सर्वे वर्णा देवदेवस्य शंभोः पूजां कृत्वा सत्सदावयानि चोक्त्वा ।
 त्यक्त्वा धर्मं दारुणं मृत्युलोके गन्ति रदगं नात्र कार्यो विचारः ॥ २१ ॥
 ये वामदेवं हि यजन्ति नित्यं सद्ब्रह्मशीलाः किल लिङ्गमूर्तिम् ।
 ते ध्वस्तदोषा हि भवन्ति मर्त्या भवाश्चुराशिं विषमं तरन्ति ॥ २२ ॥
 तैरिष्टं विविधैर्यज्ञैर्देवर्षिपितृमानवाः ।
 तर्पिताः स्युर्जगद्धेतुर्धैरिष्टो भगवान्भवः ॥ २३ ॥
 पर्वतान्दश यद्दत्त्वा महादानानि षोडश ।
 धेनुश्च दश यद्दत्त्वा रदृष्ट्वा लिङ्गमासुयात् ॥ २४ ॥
 शिवभक्तो न यो राजा भक्तोऽन्येषु सुरैर्षु सः ।
 स्वपत्नीं युवतीं त्यक्त्वा रथैवान्यासु रज्यते ॥ २५ ॥
 व्याजेनापि हि ये बुर्युः पित्रिचिकर्म शिवालये ।
 न ते यान्तीह नरकं पापत्मानोऽपि मानवाः ॥ २६ ॥
 संमार्जनादिकर्तारो मार्गशोभाकराश्च ये ।
 तेऽवश्यं पृथिवीपाला भवन्ति त्रिदशोपमाः ॥ २७ ॥
 अस्मिन्नर्थे पुरा वृत्तं तच्छृणुध्वं द्विजोत्तमाः ।
 यच्छ्रुत्वा प्राणिनः प्रादो न मोह्युपयान्ति ते ॥ २८ ॥
 स्वायंभुवेऽन्तरे त्वासीद्राजा परमधार्मिकः ।
 पञ्चालदिपये विप्रा नरदमेति विश्रुतः ॥ २९ ॥
 दैवमन्त्रविदुत्सादशक्तिः युक्तः प्रतापवान् ।
 पाद्भुज्यविन्महासत्त्वः रिमतपूर्वाभिभाषितः ॥ ३० ॥
 तस्य भार्यासहस्राणां दर्शनीयतमाकृतिः ।
 दशानामग्रमहिषी सुदेवीत्यभिविश्रुता ॥ ३१ ॥
 सर्वलक्षणसंपन्ना शचीव वरवर्णिनी ।
 भर्तृश्चापि मिया साध्वी चन्द्रकान्तिसमप्रभा ॥ ३२ ॥
 * करोति प्रत्यहं राज्ञी भूमिसंमार्जनादिभिः ।
 द्वारशोभां मार्गशोभां शिवसदाऽऽद्यतने शुभे ॥ ३३ ॥

* बहमंशितपुस्तकेष्वयं श्लोकः नास्ति ।

१ घ. ड. च. °णं सत्यलो° । ज. णं मर्षलो° । २ क. ख. ग. ज. झ. °स्तदुःखा हि
३ क. ल. ग. ज. °षु यः ।

तां तथाऽभिरतां दृष्ट्वा तस्य राज्ञः पुरोहितः ।
 पप्रच्छेदं स तन्वङ्गीं गालवो रहासि स्थिताम् ॥ ३४ ॥
 ब्रूहि सुभ्रु महाभागे किमर्थं हरमन्दिरे ।
 संमार्जनरता नित्यमन्यकर्मपराङ्मुखी ॥ ३५ ॥
 सैवमुक्ता तदा तेन मुनिना विनयान्विता ।
 प्रहस्याऽऽह विशालाक्षी मुनीन्द्रं गालवं प्राति ॥ ३६ ॥
 न मेऽन्यत्र परा भक्तिर्यथा संमार्जनादिषु ।
 तवाहं कथयिष्यामि पुरा कर्म कृतं मया ॥ ३७ ॥
 पूर्वमासमहं गृध्री पक्षिणी व्योमचारिणी ।
 कदाचिद्भ्रममाणा तु गता किष्किन्धपर्वतम् ॥ ३८ ॥
 सिद्धविद्याधराकीर्णं हेमकुटमिवापरम् ।
 आश्चर्यवन्निरावाधं खलिङ्गं यत्र तिष्ठति ॥ ३९ ॥
 यस्य संदर्शनादेव स्वर्गं यान्ति मनीषिणः ।
 संपूज्याथ तथेवेशं पुष्पैर्धूपपाक्षतादिभिः ॥ ४० ॥
 न्यस्तं केनापि तत्पार्श्वं नैवेद्यं यत्तदैव हि ।
 तदादातुं समागत्य लिङ्गं कृत्वा प्रदक्षिणम् ॥ ४१ ॥
 क्षुधार्ताऽहं महाभाग नैवेद्ये तु कृतोद्यमा ।
 तद्गृह्णत्या क्रमाद्विप्र पक्षाभ्यां पांशुमार्जनम् ॥ ४२ ॥
 कृतं देवस्य पुरतो दैवयोगात्क्षणात्ततः ।
 तावत्तत्र समायातस्तस्य देवस्य पूजकः ॥ ४३ ॥
 उद्भृताऽहं ततः कालान्मृता जाता वसोर्गृहे ।
 नृवर्मणे च तेनाहं प्रदत्ता प्रथमा वधूः ॥ ४४ ॥
 दशराज्ञीसहस्राणामुत्तमा तत्प्रभावतः ।
 मान्या च दयिता राज्ञः पुत्रपौत्रसमन्विता ॥ ४५ ॥
 अकामादीश्वरागारे कृत्वैवं पांशुमार्जनम् ।
 दुहिताऽहं वसोर्जाता राज्ञो जातिस्मरा तथा ॥ ४६ ॥
 कामात्संमार्जनं कृत्वा भविष्यामि न वोन्नि तत् ।
 एवमुक्तस्तया राज्ञ्या प्रहृष्टस्तामथाब्रवीत् ॥ ४७ ॥
 समाराध्य सुरेशानं सर्वदं त्रिपुरान्तकम् ।
 किमाश्चर्यं गुणावासे यदेतत्प्राप्तवत्यसि ॥ ४८ ॥

चक्षुषा प्रेक्षणं चैव नमनं च प्रदक्षिणम् ।
 लिङ्गमूर्तेः शिवरथैव राज्यावाप्तिकरं रमृतम् ॥ ४९ ॥
 जातिस्मरत्वमैश्वर्यं विद्याज्ञानं प्रजासुखम् ।
 अज्ञानाद्वा भयाद्वाऽपि दृष्ट्वैवैह महेश्वरम् ॥ ५० ॥
 नाम्नाऽपि नरकच्छेदः स्मरणाद्वैबुधं पदम् ।
 पूजनाद्यस्य निर्वाणं तमीशं को न संश्रयेत् ॥ ५१ ॥
 फलं प्रसादाज्जायेत ध्रुवं कालेन देहिनाम् ।
 आर्थिनां त्वखिलान्कामान्सद्यः फलति शंकरः ॥ ५२ ॥
 शाठ्येनापि नरा नित्यं ये स्मरन्ति महेश्वरम् ।
 तेऽपि यान्ति तनुं त्यक्त्वा शिवलोकमनामयम् ॥ ५३ ॥
 चराचरगुरोरस्य शंभोरमिततेजसः ।

न कृता यैर्दृढा भक्तिर्विञ्चितास्ते स्फुटं जनाः ॥ ५४ ॥

प्रमादेनापि यैः कापि प्रणामः शूलिनः कृतः ।

कल्पान्तेऽपि भवग्रन्थिर्न तेषां जायते पुनः ॥ ५५ ॥

तावद्भ्रमन्ति संसारे शोकमोहपरायणाः ।

नार्थयन्ति विरूपाक्षं यावदेव शरीरिणः ॥ ५६ ॥

इतिहासपुराणादिशिवपुरतकवाचनम् ।

ये कुर्युः सकृदप्येवं भक्त्या गृण्वन्ति ये नराः ॥ ५७ ॥

ब्रतोपवासदानेषु तीर्थस्नानेषु यत्फलम् ।

तत्तेषां स्यान्न संदेह इत्याह परमेश्वरः ॥ ५८ ॥

विनष्टलोभा विषयेषु निरुपृहाः प्रसन्नचिताश्च शिवार्चनोद्यताः ।

ब्रजन्ति शंभोः परमं सनातनं निरामयं यत्प्रवदन्ति सूरयः ॥ ५९ ॥

कुलं पवित्रं पितरः समुद्धृता वसुंधरा तेन च पाविता द्विजाः ।

सनातनोऽनादिरनन्तविग्रहो हृदि रिथतो यस्य सदैव शंकरः ॥ ६० ॥ २५९४ ॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरैः सूतशौनकसंवादे सुदेव्युपा-

ख्यानं नामाष्टाचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

ऋषय ऊचुः—पार्वत्याः श्रोतुमिच्छामो माहात्म्यं रोमहर्षण ।

जघान स्ता यथा दैत्यान्ऋक्तासुरपुरोगमान् ॥ १ ॥

सूत उवाच—प्रणिपत्य महादेवीं शंकरार्थशरीरिणीम् ।

महेन्द्राणीश्वरनुतां भक्तानुग्रहकारिणीम् ॥ २ ॥

१ क. ख. ग. झ. °पि क्लमवच्छं° । ° च ज. °रौशैर्य । ° क. ख. ग. झ. °देहो

एकाक्षरीति विख्याता ब्राह्मी दाक्षायणीति या ।

उमा हैमवती दुर्गा सती माता महेश्वरी ॥ ३ ॥

आर्याऽम्बिका मृडानी च चण्डी नारायणी शिवा ।

महालक्ष्मीर्जगन्माता कालिका मेनकात्मजा ॥ ४ ॥

नानारूपधरा सैवमवतीर्यैव पार्वती ।

धर्मसंस्थापनार्थाय निघ्नती दैत्यदानवान् ॥ ५ ॥

परमात्मा यथा रुद्र एकोऽपि बहुधा स्थितः ।

प्रयोजनवशाद्देवी सैकाऽपि बहुधा भवेत् ॥ ६ ॥

आसीद्रत्नासुरो नाम महिषस्य सुतो बली ।

महामायो महाबाहुर्हिरण्याक्ष इवापरः ॥ ७ ॥

स विजित्य सुरान्सर्वान्विष्ण्वन्द्राग्निपुरोगमान् ।

त्रैलोक्येऽस्मिन्निरातङ्कुश्चक्रे राज्यं प्रतापवान् ॥ ८ ॥

तस्यैते मन्त्रिणश्चाऽऽसन्नरुद्रात्मानो मदोत्कटाः ।

* त्रयस्त्रिंशद्विजश्रेष्ठाः सहस्राक्षौहिणीयुताः ॥ ९ ॥

सिंहस्कन्धा महाकाया दुरात्मानो महाबलाः ।

धूम्राक्षो भीमदंष्ट्रश्च कालपाशो महाहनुः ॥ १० ॥

ब्रह्मघ्नो यज्ञकोपश्च स्त्रीघ्नो वालघ्न एव च ।

x विद्युन्माली च बन्धूकः शङ्कुकर्णो विभावसुः ॥ ११ ॥

देवान्तको विधर्मश्च दुर्भिक्षः क्रूर एव च ।

हयग्रीवोऽश्वकर्णश्च केतुमान्द्रुपभो गजः ॥ १२ ॥

शलभः शरभो व्याघ्रो निकुम्भो मणिको बक्रः ।

सूर्यको विक्षुरो माली कालो दण्डश्च केरलः ॥ १३ ॥

स कदाचित्समासीनो दैत्यकोटिसमावृतः ।

सदस्यथाब्रवीद्दैत्यान्दानवान्सनरांस्तथा ॥ १४ ॥

मां यजध्वं स्तुवध्वं च पूज्योऽहं भवतां सदा ।

यस्तु देवान्समातिष्ठेत्स गच्छेद्द्वयतां मम ॥ १५ ॥

* षडसंज्ञितपुस्तकयोर्मध्ये त्रयस्त्रिंशदित्यारभ्य, महाबला इत्यन्तं शब्दजातं नास्ति ।

x षडसंज्ञितपुस्तके विद्युन्मालीत्यारभ्य, एव चेत्यन्तं शब्दजातं नास्ति ।

द्रानयन्नोपवासांश्च त्यक्त्वा देवर्षिदर्शितान् ।
 प्रत्यक्षसौख्यान्भुञ्जीध्वं यथेष्टं सुरयोषितः ॥ १६ ॥
 इति दैत्येन्द्रवाक्येण नष्टा यज्ञक्रियास्तदा ।
 नाधीयन्ते तदा वेदा न पूज्यन्ते च देवताः ॥ १७ ॥
 उत्सवा न प्रवर्तन्ते सर्वमासीत्तदाऽऽसुरम् ।
 धर्महीनस्ततो लोको भ्लेच्छाकुलः इवाभवत् ॥ १८ ॥
 धर्मनाशात्सुरेन्द्रस्य बलहानिरजायत ।
 ज्ञात्वा हीनबलं शक्रं दानवास्तं समाद्रवन् ॥ १९ ॥
 सोऽभिभूतोऽसुरैर्गाढं त्यक्त्वा राज्यं च देवराट् ।
 बृहस्पतिमुपागम्य वाक्यमेतदुवाच ह ॥ २० ॥
 रक्तासुराभ्यनुज्ञाता दैत्याः कोटिसहस्रशः ।
 आबाधन्ते स्म सर्वत्र मद्र्धार्थं न संशयः ॥ २१ ॥
 न स्थातुमत्र शक्नोमि न गन्तुं तैस्त्वभिद्रुतः ।
 सर्वथा योद्धुमिच्छामि यद्भाव्यं तद्भविष्यति ॥ २२ ॥
 नश्यतो युध्यतो वाऽपि तावद्भवति जीवितम् ।
 यावत्प्रमार्ष्टि न विधिर्भालेऽस्य लिखिताक्षरम् ॥ २३ ॥
 जयमांशंस मे ब्रह्मन्योत्स्येऽहमरिभिः सह ।
 मुहूर्तं ज्वलितं श्रेयो न तु धूमायितं चिरम् ॥ २४ ॥
 धिक्तस्य जीवितं पुंसः शत्रूणामाततायिनाम् ।
 अपकर्तुमशक्तो यो जीवामीत्यधिगच्छति ॥ २५ ॥
 कर्मायत्तं किलैश्वर्यं मदायत्तं च पौरुषम् ।
 तस्मायुद्धं करिष्यामि ध्रुवं श्रेयो भविष्यति ॥ २६ ॥
 श्रुत्वैवं मघवद्वाक्यं वाचस्पतिरथाब्रवीत् ।
 न कालो विग्रहस्याद्य किं कोपेन शचीपते ॥ २७ ॥
 न च खेदस्त्वया कार्यः कार्याणां गतिरीदृशी ।
 दैवाद्भवन्ति भूतानां संपदो विपदोऽपि वा ॥ २८ ॥
 स्वशक्तिं परशक्तिं च षाद्गुण्यविदुदारधीः ।
 देशकालौबलोपेताज्ज्ञात्वा विग्रहमाचरेत् ॥ २९ ॥
 देशकालविहीनानि कर्माणि विपरीतवत् ।
 क्रियमाणानि दुष्यन्ति हविरप्रयतेष्विव ॥ ३० ॥

१ क. ख. ग. झ. वेदाः पूज्यन्ते न च । २ क. ख. ग. ज. झ. 'ध्यायधुना विभो' ।

११ ॥ २ घ. क. च. ज. 'लवयोविश्रान्ता' ।

सम्यग्विज्ञातशास्त्रार्थो राजा विजयमाचरेत् ।
 समाङ्गराज्यत्राणं च बुद्ध्वा वाऽरिविनिग्रहम् ॥ ३१ ॥
 कुर्यादेवान्यथा नाशमुपयाति शचीपते ।
 विश्वासयति भूतानि न च विश्वसते क्वचित् ॥ ३२ ॥
 छिद्रेषु योऽन्वियाच्छत्रुं स राज्यं महदश्रुते ।
 सांप्रतं बद्धमूलोऽसौ त्वं दैवानवलोकितः ॥ ३३ ॥
 अतो युद्धावकाशं ते न पश्यामि शतक्रतो ।
 मत्सहायाश्च ये शूराः शक्तिमन्तो निरुत्सुकाः ॥ ३४ ॥
 दुर्घर्षानपि ते शत्रूञ्जयन्त्येव सदा नृपाः ।
 पुरोधसैवमुक्तस्तु पुनराह पुरंदरः ॥ ३५ ॥
 अभिभूतो भृशं दैत्यैर्नाहं जीवितुमुत्सहे ।
 शत्रुभिर्वर्तमानस्य मूर्खस्य स्त्रीजितस्य च ॥ ३६ ॥
 व्याधितस्य दरिद्रस्य श्रेयो मृत्युर्न जीवितम् ।
 किमत्र बहुनोक्तेन योत्स्येऽहं दानवैः सह ॥ ३७ ॥
 नृणां कर्मसमारम्भे श्रेयसी ह्येकचित्ता ।
 गुणदोषावुभावेतावेकीकृत्य विचक्षणः ॥ ३८ ॥
 कार्यमारभते यस्तु तस्य दोषाः पराङ्मुखाः ।
 तावद्भयस्य भेतव्यं यावद्भयमनागतम् ॥ ३९ ॥
 आगतं तु भयं दृष्ट्वा योद्धव्यं वाऽप्यभीरुवत् ।
 मृतस्य जीवतो वाऽपि नरस्येह प्रयुध्यतः ॥ ४० ॥
 श्रेय एश्च महर्षिः स्यात्तस्माद्योत्स्याम्यहं परैः ।
 तयोः संवदतोरेवं ब्रह्माऽऽगत्येदमब्रवीत् ॥ ४१ ॥
 मा विषादं कृथाः शक्र शरणं व्रज पार्वतीम् ।
 या जप्ते महिषं दैत्यं रुरुं चित्रासुरं तथा ॥ ४२ ॥
 सद्यो रक्तासुरं हत्वा रवं राज्यं ते प्रदास्यति ।
 एवमुक्त्वा हरिं ब्रह्मा तत्रैवान्तरधीयत् ॥ ४३ ॥
 शक्रोऽपि त्रिदशैः सार्धं जगाम हिमवद्गिरिम् ।
 स तत्र गत्वा शर्वाणीं निर्भयो विगतज्वरः ॥ ४४ ॥

स्तोत्रेणानेन तुष्टाव शिवां शंकरबहुभाम् ।

शक्र उवाच—जयाक्षरे जयानन्ते जयाव्यक्ते निरामये ॥ ४५ ॥

जय देवि महामाये जय त्रिदशवन्दिते ।

जय भद्रे विदेहस्थे जयाऽऽद्ये त्रिगुणात्मिके ॥ ४६ ॥

जय विश्वंभरे गङ्गे जय सर्वार्थसिद्धिदे ।

जय ब्रह्माणि कौमारि जय नारायणीश्वरि ॥ ४७ ॥

जय वाराहि चामुण्डे जयेन्द्राणि महेश्वरि ।

जय मातर्महालक्ष्मि जय पार्वति सर्वगे ॥ ४८ ॥

जय देवि जगज्ज्येष्ठे जयैरावति भारति ।

मृगावति जयानन्ते तेजोवति जयामले ॥ ४९ ॥

जयेशानि शिवे सर्वे जय नित्ये जयार्चिते ।

मोक्षदे जय सर्वज्ञे जय धर्मार्थकामदे ॥ ५० ॥

जय गायत्रि कल्याणि जय संध्ये विभावरि ।

जय दुर्गे महाकालि शिवदूति जयाजये ॥ ५१ ॥

जय दण्डमहामुण्डे जय नन्दे शिवप्रिये ।

जय क्षेमंकरि शिवे जय भ्रामणि रेवति ॥ ५२ ॥

जयोमे साध्वि मङ्गल्ये हंससिद्धे नमोऽस्तु ते ।

जयाऽऽनन्दे महावर्णे महिषासुरघातिनि ॥ ५३ ॥

जयानंघ्रे विशालाक्षि जयानङ्गे सरस्वति ।

जयाशेषगुणावासे जय वृत्रासुरान्तके ॥ ५४ ॥

जय योगेशि संकल्पे जय त्रैलोक्यसुन्दरि ।

जय शुम्भनिशुम्भघ्ने जय पद्मेन्दुसंभवे ॥ ५५ ॥

जय कौशिकि कौमारि जय वारुणि कामदे ।

नमो नमस्ते शर्वाणि भूयो भूयो जयाम्बिके ॥ ५६ ॥

त्राहि नस्त्राहि नो देवि शरणागतवत्सले ।

य इमां कीर्तयिष्यन्ति जयमालां भवन्ति ते ॥ ५७ ॥

त्रिविधैरपि दुःखौघैर्मुच्यन्ते परमेश्वरि ।

सर्वपापाविनिर्मुक्ताः सर्वैश्वर्यसमन्विताः ॥ ५८ ॥

१ व. ड. च 'यात्रे जे' । २ क. ख ग. श. 'गच्छेष्ठे' । ३ व. ड. च. ज. 'ते' ।
 साक्षिदे । ४ व. ड. च. ज. हसिं' । ५ व. ड. च. 'नन्दे त्रि' । ६ क. ख. ज. श. 'कि'
 शरणे शरणागतान् । य° ।

भान्ति लोके तथाऽऽदित्याः सर्वरोगविवाजिताः ।
 देहावसाने तेऽवश्यं पश्यन्त्येव हि पार्वतीम् ॥ ५९ ॥
 नेन्द्रियाणां विकलता यथाऽन्येषां भवेकृणाम् ।
 देवीलोकं गमिष्यन्ति रकन्दलोकोपरि स्थितम् ॥ ६० ॥
 पुनराद्युत्तिरहितं रतोद्भजाप्यान संशयः ।

सूत उवाच—सैवं रतुता भगवती महेन्द्रेणाथ पार्वती ।

आत्मानं दर्शयामासं सर्वालंकरणान्वितम् ॥ ६१ ॥
 नमस्कृत्याथ तामूचुः सुरास्ते भयनाशिनीम् ।
 हत्वा रक्तासुरं दैत्यं पाहि नो महतो भयात् ॥ ६२ ॥
 तेषां तद्वचनं श्रुत्वा दत्त्वा तेभ्योऽभयं ततः ।
 बभूवाद्भुतरूपा सा त्रिनेत्रा चन्द्रशेखरा ॥ ६३ ॥
 सिंहारूढा महादेवी नानाशस्त्रास्त्रधारिणी ।
 सुवक्त्रा विंशतिभुजा स्फूर्जद्विद्युत्प्लुतोपमा ॥ ६४ ॥
 ततोऽम्बिका ननादौघैः सादृहासं मुहुर्मुहुः ।
 तरया नादेन घोरेण कृत्स्नमापूरितं जगत् ॥ ६५ ॥
 प्रकम्पिताऽखिला चोर्वी तदा वारिधिमेखला ।
 शैलोज्ज्वलस्तनी रम्या प्रमदेव भयातुरा ॥ ६६ ॥
 तेऽपि तत्रासुराः प्राप्ताश्चतुरङ्गवलोत्कटाः ।
 सम्यग्बिदितवृत्तान्ताः कालान्तकयमोपमाः ॥ ६७ ॥
 रक्षोदानवदैत्याश्च पातालैष्वपि ये स्थिताः ।
 ते सर्व एव दैत्येन्द्रं कोटिशरतमुपागताः ॥ ६८ ॥
 देवारयस्तदा सर्वे संनद्धाश्चोच्छ्रितध्वजाः ।
 पालिता दानवेन्द्रेण नानाशस्त्रास्त्रपाणयः ॥ ६९ ॥
 तमालालिकुलाभासा जीमूतध्वनिनिःस्वनाः ।
 युगान्तमिव कुर्वाणा नानालंकारभूषिताः ॥ ७० ॥
 गजघण्टारवैश्चैत्रैर्हयानामथ हेपितैः ।
 सिंहनादैश्च शूराणां शस्त्राणां कणितेन च ॥ ७१ ॥
 रथनेमिनिनादैश्च कम्पयन्तो वसुंधराम् ।
 ततस्ते दानवाः सर्वे देवीं दृष्ट्वा प्रहर्षिताः ॥ ७२ ॥

१ क. ख. ग. झ. °स भाभात्तिद्वयन्तरा ॥ ६१ ॥ २ क. ख. ग. झ. °र्वा सरि-
 द्वारि° । ३ व. ङ च. °म्या तद्व च भ° ।

आरुफोटयन्तः पटहान्भेरीजर्जरिणीमुखान् ।
 अनेकान्वादयन्तोऽन्ये शङ्खडमरुडिण्डिमान् ॥ ७३ ॥
 मनोजघैर्हयैर्जात्यैर्गजैश्चाचलसंनिभैः ।
 अन्यैर्विचित्रैरारूढा विरेजुर्देत्यपुंगवाः ॥ ७४ ॥
 एवंविधे समाजे तां भवानीं त्रिदशारयः ।
 सर्व एव समाजधनुः शर्वाणीं सर्वतोमुखीम् ॥ ७५ ॥
 बाणैर्नानाविधैर्घोरैर्यमदण्डोपमैः शितैः ।
 कुठारचक्रंपरशुमुसलाङ्कुशलाङ्गलैः ॥ ७६ ॥
 पाशतोमरशूलैश्च दण्डपट्टिशमुद्गरैः ।
 परिघमासशक्त्यष्टिशतघ्नीकण(पाद)पोपलैः ॥ ७७ ॥
 आयोगुडैर्भृशुण्डीभिश्चक्रकुन्तगदादिभिः ।
 छादयन्तो महादेवीं सिंहनादान्विनेदिरे ॥ ७८ ॥
 सा हन्यमाना रोपेण जज्वाल समरेऽश्विका ।
 अग्रसत्साऽथ शर्वाणी शस्त्रास्त्राणि सुरद्विषाम् ॥ ७९ ॥
 शैलेन्द्रतनया देवी स्तूयमाना सुरर्षिभिः ।
 धुयुधे दानवैः सार्धं महासमरदुर्दिने ॥ ८० ॥
 ते हन्यमानाः पार्वत्या तामेवाभिप्रदुद्बुधुः ।
 परिपूर्णं यथा काले शलभा जातवेदसम् ॥ ८१ ॥
 सैका प्रद्रवतां तेषां बहूनामाततायिनाम् ।
 दधार वेगं सर्वेषां मरुतामिव पर्वतः ॥ ८२ ॥
 पार्वतीशस्त्रनिर्भिन्ना दैत्यास्ते क्षतजेक्षणाः ।
 आलिङ्ग्य शेरते क्षोणीं रते कान्तामिव पियाम् ॥ ८३ ॥
 मण्डलीकृतकोदण्डां ददृशुश्चाश्विकां तदा ।
 मृत्युजिह्वोदिताकारां प्राणकर्षणतत्पराम् ॥ ८४ ॥
 जघ्नुस्ते कोटिशो दैत्याः पार्वतीं समराङ्गणे ।
 हुंकारेण निनादेन पातयन्ती सहस्रशः ॥ ८५ ॥
 प्रचिच्छेद रणेऽरीणां शिरांसि निशितैः शरैः ।
 देवीकर्भुकनिर्मुक्तैर्दिव्यैर्नानाविधैः शरैः ॥ ८६ ॥
 दहन्तेऽसुररून्यानि तृणानीव दवाग्निना ।
 सिंहवेगानिलोद्धूतांश्रूर्णयन्ती महारथान् ॥ ८७ ॥

चवर्षं शरवर्षाणि युगान्ताम्बुदसंनिभान् ।
 गजवाजिरथानां च द्रवतां पततां तथा ॥ ८८ ॥
 दैत्येन्द्राणां च भारेण श्वंसतीव वसुंधरा ।
 समुत्थितं रजो घोरं संस्पृश्यार्केन्दुमण्डलम् ॥ ८९ ॥
 गजाश्वदैत्यरक्तौघैः प्रशान्तिमगमत्ततः ।
 भावर्तत नदी तत्र शोणितोदतरङ्गिणी ॥ ९० ॥
 हयमत्स्या गजग्राहा चर्मकूर्मास्थिसंकुला ।
 महारथमहावर्ता पताकाछत्रफेनिला ॥ ९१ ॥
 वहन्ती यमलोकान्तं दैत्यासुरतटदुमान् ।
 तद्गलं च बभौ शीघ्रं शस्त्रास्त्रक्षतकंधरम् ॥ ९२ ॥
 गलदुधिरफेनौघं घूर्णितार्णवसंनिभम् ।
 वध्यमानं स्वकं सैन्यं दृष्ट्वा देव्याश्च विक्रमम् ॥ ९३ ॥
 रक्तासुरोऽभ्युवाचेदं सैनिकाञ्जातविस्मयः ।
 हन्यतां हन्यतां शीघ्रं भवानी कालसंनिभा ॥ ९४ ॥
 परिवृत्य रथैर्नागैर्हयैश्चैव पदातिभिः ।
 दानवेश्वरवाक्येण ततरते तस्य सैनिकाः ॥ ९५ ॥
 त्यक्त्वाऽऽत्मानं महात्मानो देवीमार्णवैर्बलान्विताः ।
 धूम्राक्षप्रमुखा धीराः षोडशैव महारथाः ॥ ९६ ॥
 शरशक्तिगदाशूलैस्ताडयन्तोऽम्बिकां रणे ।
 श्वसन्त इव नागेन्द्राः प्रज्वलन्त इवाग्रयः ॥ ९७ ॥
 जम्भन्त इव शार्दूला गर्जन्त इव तोयदाः ।
 युयुधुस्ते स्थिरीभूता विविधाशुधयोधिनः ॥ ९८ ॥
 नृत्यन्तीव च रुद्राणी नूनं भाति महाहवे ।
 पार्वती चण्डकोदण्डनादापूरितदिङ्मुखी ॥ ९९ ॥
 पाट्टिशाभिहतान्कांश्चिन्मुसलोन्मथितारतथा ।
 सारोहान्पातयामास गजानन्वांश्च कोटिशः ॥ १०० ॥
 कालपाशशिरश्छिन्त्वा सार्धचन्द्रेण भासुरम् ।
 गदया प्रममाथाऽऽशु देवान्तकमहाहनुम् ॥ १०१ ॥

ब्रह्मघ्नस्यासिना कायात्पातयामास चाम्बिका ।
 धूम्राक्षं कालदण्डेन वज्रेण क्रूरमेव च ॥ १०२ ॥
 यज्ञदंष्ट्रं यज्ञकोपं विधर्मं च चमूपतिम् ।
 रौद्रानन्यास्त्रिशूलेन जघान परमेश्वरी ॥ १०३ ॥
 सैशङ्कुकर्णदुर्भिक्षविद्युन्मालिविभावसून् ।
 दुर्वारपौरुषाश्चक्रे चक्रेणोत्कृत्तमरतकान् ॥ १०४ ॥
 रक्तासुरानुजौ चोभौ महाबलपराक्रमौ ।
 कूष्माण्डशुभकाक्षौ तु जघ्नतुर्मुशलाश्मभिः ॥ १०५ ॥
 महाबलौ महाकायौ घोरौ तत्र महासुरौ ।
 शरैराशीविषाकारैर्जघानाथ तदा द्विजाः ॥ १०६ ॥
 ततः स्त्रीघ्नोऽभ्यधावत्तां दृष्ट्वा तौ विनिपातितौ ।
 तमप्यपातयद्भूमौ खड्गेनाभिहतं रुषा ॥ १०७ ॥
 घण्टकश्चाथ दैत्येन्द्रो गिरीन्द्रसदृशो बली ।
 परिघेणाऽऽस्यसेनाऽऽजौ देवीं क्रुद्धोऽभ्यताडयत् ॥ १०८ ॥
 ततः सपरिघश्चासौ देव्याः करतलाहतः ।
 स पपात तदा भूमौ वज्राहत इवाचलः ॥ १०९ ॥
 प्रापश्चिको महाबाहुश्चक्रीकृतशरासनः ।
 शक्त्या दग्धतनुत्राणो जगामान्तकमन्दिरम् ॥ ११० ॥
 अष्टादशैवं दुर्धर्षान्निहत्यासुरसैनिकान् ।
 सानन्दा विननादोच्चैः संवर्तकघनोपमा ॥ १११ ॥
 जघान दानवानीकमेकाऽनेकस्वरूपिणी ।
 विद्युत्संपातनिहादा विद्युत्संपातचञ्चला ॥ ११२ ॥
 पातयन्ती चचाराऽऽजौ साऽसुरेन्द्रमहाचमूम् ।
 तत्रातुलश्च तुमुलो नादो वाध्येषु शत्रुषु ॥ ११३ ॥
 बभूव येन ब्रह्माण्डमकाण्डाकुलतां ययौ ।
 जघानैवं चतुःसप्त त्रिदशैस्त्रिदशद्विषाम् ॥ ११४ ॥
 अक्षौहिणीसहस्राणि त्रयस्त्रिंशत्सुरेश्वरी ।
 एकत्रिंशत्सहस्राणि शतान्यष्टौ च सप्ततिः ॥ ११५ ॥
 सानुगानां सयोधानां स्थानां वातरंहसाम् ।
 संख्यैवैषा गजेन्द्राणामक्षौहिण्यां महौजसाम् ॥ ११६ ॥

त्रिगुणं चतुरङ्गणार्णं पञ्च चैव पदार्तिनाम् ।
 कचिद्रथस्थिता सैव विविधायुधधारिणी ॥ ११७ ॥
 जघानासुरसैन्यानि हयहरितगता कचित् ।
 कचिच्च महिषारूढा वृषभे च स्थिता कचित् ॥ ११८ ॥
 वेतालैः प्रेतभूतैश्च स्वेच्छासृष्टैर्द्वैताऽद्भुतैः ॥ ११९ ॥
 कबन्धनृत्यसंकुले ह्यसृग्वसास्थिकर्दमे

रणाजिरे निशाचरास्ततो विरेजुरुजिताः ।

शृगालवृध्रवायसाः परं प्रपानमादधुः

कचित्परेतशावकाः प्रतीतशोणिता वभुः ॥ १२० ॥

कचित्पिनाकपाणयः पिशाचयक्षराक्षसाः

प्रतर्ध्वा चासृजा पितृन्समर्चयन्नथाऽऽमिषैः ।

गजान्तरांस्तुरङ्गमान्प्रभक्षयन्ति निर्घृणा-

स्तदोडुपैरतथाऽपरं तरन्ति शोणितापगाम् ॥ १२१ ॥

इति भ्रगाढसंगरे सुरारिसंघसंकुले

विराजतेऽम्बिका धनुःशरासिञ्जलधारिणी ।

गजेन्द्रवृन्दमर्दिनी तुस्ङ्गयूथपोथिनी

महारथौघघातिनी सुरारिसैन्यनाशिनी ॥ १२२ ॥

ततश्चण्डिकाचण्डकोदण्डमुक्तैर्दिवाहारिणां कोटयोऽष्टौ तथाऽष्टौ ।

हताः पट्टिशै रक्षसानां च लक्षास्त्रयस्त्रिंशदष्टादशैवात्र कोटयः ॥ १२३ ॥

ततो दानवेन्द्रं रणे तर्जयन्ती त्रिलासोल्लसद्बाहुविन्यस्तन्नस्त्रा ।

ननर्ताप्रमेयप्रभावा भवानी महेन्द्रादिदेवान्मुदा हर्षयन्ती ॥ १२४ ॥

हयग्रीवमुख्याः पुनर्दैत्यसंघा दशैवावशिष्टा महारौद्ररूपाः ।

नमस्कृत्य रक्तासुरं तेऽभ्यधवन्नरणे पार्वतीं ताडयन्तोऽस्त्रपूगैः ॥ १२५ ॥

समुद्धृत्य नेत्राणि किञ्चिद्धसन्ती द्विषत्सैन्यसंघानि सा संहरन्ती ।

न्यमुञ्चत्ततोऽस्त्राणि दिव्यानि देवी नदत्स्वार्यतूर्पेषु स्वेऽनन्तसत्त्वा ॥ १२६ ॥

ततो गिरीन्द्रजाऽरीणां चक्रे सैन्यानि भस्मसात् ।

रक्तासुरमथाभ्येत्य शस्त्रास्त्रधृतपाणिनम् (?) ॥ १२७ ॥

पादाक्रान्त्यानतभुवं संक्षोभितजगन्नयम् ।

मण्डलीकृतकोदण्डं गर्जन्तं कालमेघवत् ॥ १२८ ॥

शरवर्षाणि मुञ्चन्तं पार्वतीं तमुवाच ह ।

कृत्वोपतापं देवानां जीवन्काद्य गमिष्यसि ॥ १२९ ॥

दृष्टेत्युक्त्वाऽथ सा देवी शूलेनाभिहनद्दृदि ।
 संभिन्नहृदयो दैत्यो मूर्ति चक्रे सुदारुणाम् ॥ १३० ॥
 रक्तबिन्दुसमो दैत्यो देवीं व्यामोहयन्निव ।
 जगामानेकरूपोऽसौ निहतोऽम्बिकया रणे ॥ १३१ ॥
 रक्तासुरोऽपि निधनं गत्वा त्रिदर्शकण्टकः ।
 पपात मुनिशार्दूलाः प्रज्वलज्ज्वलनोपमः ॥ १३२ ॥
 हाहाकारं प्रकुर्वाणा दैत्यास्तेऽथ प्रदुद्बुधुः ।
 केचिच्छिष्टा भयत्रस्ता विसृष्टायुधजीविताः ॥ १३३ ॥
 केचित्समुद्रं विविशुरन्द्नीन्केचिच्च दानवाः ।
 केचिल्लुञ्चितमूर्धानो नग्रा भूत्वा वनेऽवसन् ॥ १३४ ॥
 दयाधर्मं ब्रूवाणाश्च निर्ग्रन्थव्रतमाश्रिताः ।
 केचित्प्राणपरा भीताः पाखण्डव्रतमाश्रिताः ॥ १३५ ॥
 हेतुवादपरा मूढा निःशौचा निरपेक्षकाः ।
 असुरस्य जनस्यैते क्षपणा इव लक्षिताः ॥ १३६ ॥
 ते चाद्यापीह दृश्यन्ते लोके क्षपणकाः किल ।
 अर्हन्तश्च तथैवान्ये शिवशास्त्रबहिष्कृताः ॥ १३७ ॥
 मन्त्रौषधप्रयोगैश्च जनवञ्चनकारकाः ।
 समुत्पत्स्यन्ति दैत्याश्च घोरेऽस्मिन्वै कलौ युगे ॥ १३८ ॥
 शिवोक्तं कर्मयोगं च द्विषन्तश्च क्रुयुक्तिभिः ।
 देव्याः क्रोधाग्निना दग्धा वेदमार्गविनिन्दकाः ॥ १३९ ॥
 शास्यन्ते नरकाग्रौ ते निःशेषाः पापकर्मिणः ।
 न हृष्टा निष्कृतिस्तेषां शास्त्रेषु परमर्षिभिः ॥ १४० ॥
 रराजाचिन्त्यमाहात्म्या चिद्रूपा परमेश्वरी ।
 हत्वाऽरिं जगदैश्वर्यं दस्त्वा नमुचिशत्रवे ॥ १४१ ॥
 जगामादर्शनं देवी व्यक्ताव्यक्तस्वरूपिणी ।
 *शक्रोऽपि तां प्रणम्याथ सर्वज्ञां विश्वरूपिणीम् ॥ १४२ ॥

* कवसांज्ञितेषुस्नकधारिवं श्लोकार्थं न दृश्यते ।

प्रययौ विबुधैः सार्धं स्वां पुरीममरावतीम् ॥ १४३ ॥ २७३७
इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरैः सृतशौनकसंवादे रक्तासुर-
वधकथनं नामैकोनपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

सूत उवाच—अथोपविश्य सुरराट् पूज्यमानो वरासने ।

अप्सरोगणगन्धर्वसिद्धविद्याधरोरगैः ॥ १ ॥

सहस्रानुचराणां च देवतानां महौजसाम् ।

निर्जराणां त्रयस्त्रिंशत्कोटिभिः परिवारितः ॥ २ ॥

सोऽभिषिक्तस्तदा सर्वैर्बृहस्पतिपुरोगमैः ।

त्रैलोक्येऽस्मिन्पुनः शक्रश्चक्रे राज्यमकण्टकम् ॥ ३ ॥

समाजग्मुस्तदा द्रष्टुं प्राप्तराज्यं सुराधिपम् ।

मुनयश्चाङ्गिरा दक्षवसिष्ठक्रतुगौतमाः ॥ ४ ॥

पुलस्त्यपुलहागस्त्यविश्वामित्रान्निशौनकाः ।

जमदग्निभरद्वाजभृगुभागुरिगालवाः ॥ ५ ॥

ऋशुः शरण्डिल्यदुर्वासोर्गर्गजैमिनिनारदाः ।

दात्यूहोदालवाभ्रव्यशरभङ्गनिशाकराः ॥ ६ ॥

मरीचिच्यवनोत्तङ्कात्यायनपराशराः ।

संवर्तशङ्खलिखितदेवभागसुषेणकाः ॥ ७ ॥

त्रितरैभ्यवक्त्रातश्वेतकेतूपमन्यवः ।

शाकटायनकौण्डिन्यकचशृत्समदासिताः ॥ ८ ॥

देवरातश्च जावालिर्हारीतश्चैव कश्यपः ।

बृहदश्वाम्बिकौतथ्या जातूकर्ण्यः पराशरः ॥ ९ ॥

* पैठीनसिर्व्याघ्रपादो बीतिहोत्राश्वलायनौ ।

शातातपो मधुच्छन्दा ऋचीकक्रतुदेवलाः ॥ १० ॥

वामदेवश्च मैत्रेयमार्कण्डेयपुरोगमाः ।

कृष्णाजिनोत्तरीयास्ते जटिला भस्मभूषिताः ॥ ११ ॥

रुद्रा इव महात्मानो वेदवेदाङ्गपारगाः ।

तानागतान्सुसंपूज्य कृतासनपरिग्रहान् ॥ १२ ॥

* घटचजसंज्ञितादर्शपुस्तकेष्वयं श्लोको न विद्यते ।

ब्रह्मकल्पावृषीन्सर्वान्प्रच्छेदं पुरंदरः ।
 कथमारुध्यते देवी वरदाऽचलकन्यका ॥ १३ ॥
 ते धन्यारते कृतार्थास्ते यैः सम्यक्पूजिता शिवा ।
 यस्याः प्रसादाद्भूयोऽपि राज्यं प्राप्तमिदं मया ॥ १४ ॥
 भवान्याः सर्वमेवैतद्ब्रह्ममर्हथ सत्तमाः ।
 ते चैवमुक्ताः शक्रेण मुनयो मुनिपुंमवाः ॥ १५ ॥
 प्रत्युचुरतां नमस्कृत्य शर्वाणीं शिवरूपिणीम् ।
 ते धन्यारस्ते कृतार्थाश्च साध्वरस्ते शचीपते ॥ १६ ॥
 भक्त्या यजन्ति ये नित्यं पार्वतीं परमेश्वरीम् ।
 कुर्वन्तोऽपीह कर्माणि चण्डिकार्पितमानसाः ॥ १७ ॥
 सूर्योश्च इव जालैर्न बाध्यन्तेऽत्र किल्बिषैः ।
 आयुरारोग्यसौख्यानि सौभाग्यं च वरस्त्रियः ॥ १८ ॥
 भवन्ति तेषां ये नित्यं स्तुवन्ति परमेश्वरीम् ।
 संवत्सरास्तथा मासा विफला दिवसाश्च ते ॥ १९ ॥
 नराणां विषयान्धानां येषां गेहे न पार्वती ।
 यत्र यत्रार्च्यते देवी वरदा परमेश्वरी ॥ २० ॥
 तत्र तत्राक्षयं पुण्यं स्यादित्याह प्रजापतिः ।
 नामोच्चारणमात्रेण यस्याः क्षीणाघसंचयः ॥ २१ ॥
 भवत्येवाप्तकल्याणः कस्तां नाऽऽराधयेच्छिवाम् ।
 पशुभिस्त्वह तुल्यास्ते मूढैर्वा ते शवा इव ॥ २२ ॥
 ये मूढा नार्चयन्त्यार्यां पार्वतीं परमेश्वरीम् ।
 अचिन्त्यां सत्स्वरूपां तां शाश्वतीं विश्वतोमुखीम् ॥ २३ ॥
 ये यजन्तीर्ह धन्यारस्ते शिवां स्वर्गापवर्गदाम् ।
 तपस्तीर्थप्रदानैश्च यज्ञैर्वा बहुदक्षिणैः ॥ २४ ॥
 न तां गतिं लभन्तेऽत्र यां स्तुत्वाऽचलकन्यकाम् ।
 सर्वान्कामानवाप्नोति यान्यानिच्छति मानवः ॥ २५ ॥
 व्रतोपवासपूजाभिः समाराध्य महेश्वरीम् ।
 व्रतेन येन देवेन्द्र प्रसीदत्याशु पार्वती ॥ २६ ॥

१ क. ख. ग. झ 'णीं विश्वरू' । २ क. ख. ग. घ ङ. ज. झ. इवाजा' ३ क. ख. ग. झ 'चयाः ॥ २१ ॥ ४ क. ख. ग. झ. भवत्येवाप्तकल्याणाः क' । ५ घ. ङ. च. ज. ते शिवा । ६ घ. ङ. च. ज. । 'ह ते धन्याः शि' ।

यच्चोल्कानवमीसंज्ञं शृणु सर्वफलप्रदम् ।
 तस्यां नवम्यां शर्वाणी महिषादीन्महासुरान् ॥ २७ ॥
 जघान समरे शक्र तेन सा नवमी प्रिया ।
 अश्वयुक्शुक्लपक्षस्य नवम्यां प्रयतात्मवान् ॥ २८ ॥
 स्नात्वाऽभ्यर्च्य पितृन्देवान्मनुष्यांश्च यथाक्रमम् ।
 यजेत्पश्चान्महादेवीं महिषासुरघातिनीम् ॥ २९ ॥
 पुष्पैर्धूपैश्च नैवेद्यैः पयोदधिफलादिभिः ।
 भक्त्या संपूजयित्वाैवं स्तुत्वा संप्रार्थयेत्ततः ॥ ३० ॥
 मन्त्रेणानेन वृत्रारे श्रद्धावान्प्रयतो व्रती ।
 ॥ महिषघ्नि महामाये चामुण्डे मुण्डघातिनि ॥ ३१ ॥
 द्रव्यमारोग्यविजयं देहि देवि नमोऽस्तु ते ।
 भूतप्रेतपिशाचेभ्यो रक्षोभ्यश्च महेश्वरि ॥ ३२ ॥
 देवेभ्यो मानुषेभ्यश्च भयेभ्यो रक्ष मां सदा ।
 सर्वमङ्गलमाङ्गल्ये शिवे सर्वार्थसाधिके ॥ ३३ ॥
 उमे ब्रह्माणि कौमारि विश्वरूपे प्रसीद मे । ” ”
 कुमारीर्भोजयित्वा वा कुर्यादाच्छादनादिभिः ॥ ३४ ॥
 यथावर्णं कुमारीश्च भोजयित्वा क्षमापयेत् ।
 नव सप्ताथ एकां वा चित्तवित्तानुसारतः ॥ ३५ ॥
 श्रद्धया प्रीतेमाप्नोति देवी भगवती शिवा ।
 अनेन विधिना वर्षे मासि मासि समाचरेत् ॥ ३६ ॥
 ततः संवत्सरस्यान्ते भोजयित्वा कुमारिकाः ।
 वस्त्रैराभरणैः पूज्याः प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥ ३७ ॥
 * सरुक्मशृङ्गां गां दद्यात्सुविधाय सुशोभनाम् ।
 नरो वा यदि वा नारी व्रतमेतत्करोति च ॥ ३८ ॥
 उल्कावत्सा सपत्नीनां तेजसा भाति भूतले ।
 श्रीमहानवमीत्येषा ख्याता सुरपतेऽधुना ॥ ३९ ॥

* ङ च संज्ञिन्पुस्तकेष्वयं श्लोको न विद्यते ।

सर्वसिद्धिकरी पुण्या सर्वोपद्रवनांशिनी ।
नाऽऽध्यात्मिकं तस्य भयं दैवं स्यान्नाऽऽधिभौतिकम् ॥ ४० ॥

रक्षत्येव सदा शक्र सर्वापत्सु च चण्डिका ।
शान्तिपुष्टिकरी पुण्या पुत्रारोग्यार्थलाभदा ॥
अनुष्टेया सदा पुंभिश्चतुर्वर्गफलार्थिभिः ॥ ४१ ॥
यश्छद्मनाऽपि कुरुते व्रतमेतदित्थं

चण्डीप्रियं सुरपते मुनिसिद्धजुष्टम् ।

रुद्राङ्गनाकुलवराकुलितं विमान-

मारुह याति स सुखेन शिवस्य लोकम् ॥ ४२ ॥

शूलाग्रभिन्नमहिषासुरपादपीठा-

मुत्स्वातखड्गरुचिराङ्गन्दबाहुदण्डाम् ।

येऽभ्यर्चयन्ति हि तु नक्तभुजो नवम्यां
दुर्गातिदुर्गहनं न विशन्ति मर्त्याः ॥ ४३ ॥

अन्यद्यदाह कपिलो भगवान्महात्मा

मेरौ च दैत्यगुरवे भृगुनन्दनाय ।

तत्त्वं शृणुष्व सुमना मघवन्महान्त-

माराधनं कियदपि त्रिजगज्जनन्याः ॥ ४४ ॥

या कामधेनुसदृशी किल भक्तिभाजां

या कल्पपादपसमा सुकृतार्थिनां च ।

चिन्तामणीत्यवगता धनलिप्सुभिर्वा

कस्मान्न तां भृगुसुतात्र यजन्ति गौरीम् ॥ ४५ ॥

ये तां स्मरन्ति निगडैरपि वद्वपादा

व्याघ्राहिचौरनृपवह्निभयेषु दुर्गाम् ।

तेषां न किञ्चिदपि शत्रुभयं नृणां स्या-

द्ब्रह्मास्तु शक्तिमुपलभ्य सुखं लभन्ते ॥ ४६ ॥

हे भार्गवार्य गिरिजाप्रणतिप्रसादे

दैवं निरुद्धमपि न प्रभवत्यवश्यम् ।

आसन्नमेघसमयां वनराजिमुच्चै-

र्ग्रीष्मोऽपि पल्लवचयोपचितां करोति ॥ ४७ ॥

१ क. ख. ग. झ. 'नाशर्मा । २ क. ख. ग. ज. झ. 'री धन्या पु' । ३ ड. च.
'मानं सं' । ४ घ. ङ. ज 'ये च दु' ।

धात्रा स्वहस्तलिखितानि ललाटयद्रे
 दैवाक्षराणि दुरितैकनिबन्धनानि ।
 गौरीप्रसादजनितेन जनः समस्त-
 स्तान्येकतः सपदि मार्जयतीति चित्रम् ॥ ४८ ॥
 ते संमता जनपदेषु धनानि तेषां
 तेषां यज्ञांसि न च सीदति बन्धुवर्गः ।
 धन्यास्त एव निभृतात्मजभृत्यदारा
 तेषां सदाऽभ्युदयदा गिरिजा प्रसन्ना ॥ ४९ ॥
 यः कारयेद्द्वरपताकसिताभ्रगौरं
 तद्गोपुरं च सुधयाऽऽयतनं भवान्याः ।
 चन्द्रावदावभवने विपुले च सौख्यं
 राज्यं श्रियं च भुवि काममुपैति सत्यम् ॥ ५० ॥
 ये कारयन्ति भवनं भृगुनन्दनाऽऽर्याः
 शक्त्या सुवर्णरजतायसवाभ्रशैलम् ।
 सामन्तमौलिमणिरश्मिसमुज्ज्वले ते
 सिंहासनेऽङ्गदकिरीटभृतो स्मन्वे ॥ ५१ ॥
 ये मेरुमूर्ध्नि सुरसंघकृताभिषेकां
 पञ्चामृतैर्गिरिसुताभिषेचयन्ति ।
 ते दिव्यकल्पमनुभूय सुरेन्द्रराज्यं
 राज्याभिषेकमतुलं पुनराप्नुवन्ति ॥ ५२ ॥
 ये देवदारुमलयोद्भवचन्दनेन
 ये कुङ्कुमेन च शिवामुपलेपयन्ति ।
 ते दिव्यगन्धपटवाससुगन्धदेहा
 नन्दन्ति नन्दनवनेषु सहाप्सरोभिः ॥ ५३ ॥
 दिव्यैश्च पद्मकरवीरकजातिपुष्पै-
 गौरीं शुभैरनुदिनं ननु येऽर्चयन्ति ।
 ते भूतले नरपतित्वमवाप्य योगा-
 द्वास्यन्ति सौख्यक्षचिरेण परां च सिद्धिम् ॥ ५४ ॥
 आमोदिभिर्मरुकपुष्पसुगन्धैर्धूपै-
 र्येलोकनाथदयितामिह धूपयन्ति ।

१ क. ख. ग. झ. 'ति सत्यम् । २ घ. ङ. च. राज्याभि' । ३ च. छ. नाऽऽर्या भक्त्या । ४ क. ख. ग. झ. 'धूपयन्ति' ।

कपूरसारसमगन्धवराः सुरामा
 आलिङ्गन्त्यन्ति दयिताः सुरराजलोके ॥ ५५ ॥
 दोधूयते कनकदण्डविराजितैश्च
 सञ्चामरैः प्रचलकुण्डलसुन्दरीभिः ।
 दिव्याम्बरस्रगनुलेपनभूषिताङ्गः
 कृत्वा मृडानिभवने वरवस्त्रपूजाम् ॥ ५६ ॥
 देदीप्यते स कनकोज्ज्वलपद्मराग-
 रत्नप्रभाभरणहेममये विमाने ।
 दिव्याङ्गनापरिवृतो मनसोऽभिरामः
 प्रज्वाल्य दीपममलं भवने भवान्याः ॥ ५७ ॥
 यो जागरं गिरिसुताभवने ददाति
 चैत्रोत्सवादिदिवसेऽभ्याधि तूर्यनादम् ।
 वीणामृदङ्गमधुरस्वरभाषिणीभिः
 संगीयते स हि कृशोदरकिंनरीभिः ॥ ५८ ॥
 कुर्वन्ति ये सदुपलेपनवासचित्रं
 संमार्जनं गिरिसुतायतनेऽनुरक्ताः ।
 मुक्ताकलापमणिकाञ्चनभित्तिचित्रै-
 र्वैदूर्यकुट्टिमतले भवने वसन्ति ॥ ५९ ॥
 दद्याच्च यः परमभक्तियुतो भवान्या
 घण्टावितानमथ चामरमातपत्रम् ।
 केयूरहारमणिकुण्डलमण्डितोऽसौ
 रत्नाधिपो भवति भूतलचक्रवर्ती ॥ ६० ॥
 अभ्यर्चयन्ति विधिवद्विधोपचारै-
 र्गन्धर्वसिद्धविबुधरतुतपादपद्माम् ।
 भक्त्या प्रहृष्टमनसः प्रणमन्ति देवीं
 ते भूर्भुवःस्वमहिमासुफलं (?) भवन्ति ॥ ६१ ॥
 गायन्ति ये गिरिसुतां च विलोकयन्ति
 ध्यायन्ति वाऽमलधियश्च शिवां स्मरन्ति ।
 गौरीमुर्मा भगवतीं जगदेकदेवीं
 ते वै प्रयान्ति परमं पदमिन्दुमौलेः ॥ ६२ ॥

देवीं समस्तभुवनादित्रिचित्रदेहां
 सूर्याग्निचन्द्रनयनामिह कालवक्त्राम् ।
 दीर्घाष्टदिग्भुजचयां मृदुभावहासां
 येऽभ्यर्चयन्ति हृदि हन्त त एव धन्याः ॥ ६३ ॥
 इक्ष्वाकुपूरुपृथुराघवधुन्धुमार-
 मांधातृहैहययात्यजमीढमुख्यैः ।
 आरोग्यसंततिधराजयसौख्यलुब्धैः
 संपूजिता भगवती मनुजैर्भवानी ॥ ६४ ॥
 योगेश्वरीं वेदवतीं भवानीं ब्राह्मीं कुमारीं सुभगां च वाणीम् ।
 नारायणीं हैमवतीमनन्तां विश्वादिभूतां भज भार्गवाऽऽर्याम् ॥ ६५ ॥
 यशांसि विद्याः सुखमर्घ्यमायुर्विभूतयः पुष्टिरनर्थहानिः ।
 तद्भक्तिभाजां भविनां विमुक्तये भवन्ति योगानुगताः समाधयः ॥ ६६ ॥
 नीचोऽपि मन्दमतिरल्पकुलोद्भवोऽपि
 भीरुः शैठोऽपि चपलोऽपि निरुद्यमोऽपि ।
 गौरीपदाब्जयजनार्थमिहोद्यतश्च
 संदृश्यते ननु सुरैरपि गौरवेण ॥ ६७ ॥
 तावत्कृताकृतमपि प्रतिघातमेति
 कर्माजितेन विधिनाऽपि कृतोद्यमेन ।
 आर्यापदाम्बुजरजो विरजः प्रणम्य
 यावन्न वत्स शिरसा ध्रियते जनेन ॥ ६८ ॥
 विद्या तपः कुलजनिर्विविधं च शिल्पं
 शौर्यं मतिश्च विनयस्तु विदग्धता च ।
 एते गुणा गुणवतां परंमे च भद्रा
 गौरीप्रसादरहितस्यै तृणी भवन्ति ॥ ६९ ॥
 तावन्न सिध्यति रसो न रसायनानि
 मन्त्रा महोदयफला विलसत्प्रवादाः ।
 क्लिश्यन्ति साधकजना भुवि वर्तिकाश्च
 यावन्न तुष्यति कवे वरदा भवानी ॥ ७० ॥

१ क. ख. ग. झ. 'तित्रयाश्रयं' । २ क. ख. ग. घ. ज. झ. योगेश्वरं । ३ क. ख. ग.
 ज. झ. 'तीं मृडानीं' । ४ क. ख. छ. च. झ. शत्रोऽपि । ५ च. 'रमे च भद्रं । शौ' । ६ घ. 'स्य
 म ते भ' । ७ क. ख. ग. झ. 'वि वार्ति' ।

गोब्राह्मणार्चनपराश्च रताः स्वधर्मे

ये ऋग्रमांसविदुस्त्वाः शुचयश्च शैवाः ।

सत्यप्रियाः सकलभूतहिते रताश्च

तेषां च तुष्यति सदा सुमते मृडानी ॥ ७१ ॥

भूतादिभूतां विषयेन्द्रियाणां परां तथाऽन्तःकरणात्मरूपाम् ।

सदाऽक्षयां कायमनोवचोभिः संचिन्तयाऽऽर्यां सकलार्थदात्रीम् ॥ ७२ ॥

अजामेकां लोहितशुक्लवर्णां बह्वीः प्रजाः सृजमानां सुरूपाम् ।

अजो ह्येको जुषमाणोऽनुशेते जहात्येनां भुक्तभोगामजोऽन्यः ॥ ७३ ॥

प्रभावमेतं त्रिजगज्जनन्यास्तवोदितं भार्गव वेदगुह्यम् ।

श्रोतुं यदिच्छा तद्ददीरयस्व विभ्रेषु किं वाऽकथनीयमस्ति ॥ ७४ ॥

शृण्वन्ति ये वाऽथ पठन्ति मर्त्याः स्तवान्विताख्यानामिदं भवान्याः ।

भुक्त्वाऽक्षयाऽन्कामसुखांश्च तेऽत्र प्रयान्ति शंभोः परमं पदं च ॥ ७५ ॥

सूत उवाच—एवं मुनीनां गदितं भवान्याश्चरितं शुभम् ।

श्रुत्वा पुरंदरः श्रीमान्भक्त्या परमया द्विजाः ॥ ७६ ॥

आराधयामास तदा पार्वतीं परमेश्वरीम् ।

वरांश्च विविधाह्वैर्वा चक्रे राज्यमकण्ठकम् ॥ ७७ ॥ २८१४ ॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरे सूतशौनकसंवादे पार्वती-

प्रभावरथनं नाम पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५० ॥

ऋषय ऊचुः—तिथीनां निर्णयं सूत प्रायश्चित्तविधिं तथा ।

वक्तुमर्हसि चास्माकं वृक्षासशिष्य महामते ॥ १ ॥

सूत उवाच—शृणुध्वमृषयः सर्वे तिथीनां निर्णयं परम् ।

अनिर्णीतासु तिथिषु न किञ्चित्कर्म सिध्यति ॥ २ ॥

श्रौतं स्मार्तं व्रतं दानं यज्ञान्यत्कर्म वैदिकम् ।

निर्णीतासु तिथिष्वेव कर्म कुर्वीत नान्यथा ॥ ३ ॥

प्रायः प्रान्तमुपोष्यं स्यात्तिथेर्देवफलेप्सुभिः ।

मूलं हि पितृतुष्ट्यर्थं पित्र्यं चोक्तं महर्षिभिः ॥ ४ ॥

यां प्राप्यास्तमुपैत्यर्कः सा चेत्स्यान्निमुहूर्तिका ।

धर्मकृत्येषु सर्वेषु संपूर्णां तां त्रिदुस्तिथिम् ॥ ५ ॥

क्षये पूर्वा प्रकृतव्या मृद्दौ कार्या तथोत्तरा ।

तिथेस्तस्यास्त्रिक्षणायाः क्षयवृद्धित्वकारणम् ॥ ६ ॥

१ क. ख. ग. झ. ये व्रां । २ क. ख. ग. झ. षिःताः शुं । ३ क. झ. स्यातीति

वे० । ४ क. तिथी । धं ।

अष्टम्येकादशी षष्ठी तृतीया च चतुर्दशी ।
 कर्तव्याः परसंयुक्ता अपराः पूर्वमिश्रिताः ॥ ७ ॥
 * बृहत्तपा तथा रम्भा सावित्री वटपैतृकी ।
 कृष्णाष्टमी च भूता च कर्तव्या संमुखी तिथिः ॥ ८ ॥
 शुक्ले द्वे द्वे तथा कृष्णे युगादी कवयो विदुः ।
 शुक्ले पूर्वाह्निके कार्ये कृष्णे चैवापराह्निके ॥ ९ ॥
 नागविद्धा तु या षष्ठी शिवविद्धा तु सप्तमी ।
 दशम्येकादशी विद्धा नोपोष्यैव कथंचन ॥ १० ॥
 ज्ञात्वैवं सूर्यचन्द्राभ्यां तिथिं स्फुटतरं व्रती ।
 एकादशीं तृतीयां च षष्ठीं चोपवसेत्सदा ॥ ११ ॥
 फलमेकादशी हन्ति विहितं दशमीयुता ।
 पार्ष्णं तु त्रयोदश्यामुल्लङ्घ्य द्वादशीव्रतम् ॥ १२ ॥
 पारणाहे न लभ्येत द्वादशी सकलाऽपि चेत् ।
 तदानीं दशमीविद्धा ह्युपोष्यैकादशी तिथिः ॥ १३ ॥
 शुक्ले वा यदि वा कृष्णे भवेदेकादशीद्वयम् ।
 उत्तरां तु यतिः कुर्यात्पूर्वामेव सदा गृही ॥ १४ ॥
 दर्शं च पौर्णमासं च सप्तमीं पितृवासरम् ।
 पूर्वविद्धमकुर्वाणो नरकं प्रतिपद्यते ॥ १५ ॥
 सिनीवाली द्विजैर्ग्राह्या साग्निकैः श्राद्धकर्मणि ।
 कुहूः स्त्रीभिस्तथा शूद्रैरपि चान्यैरनग्निकैः ॥ १६ ॥
 पारणे मरणे नृणां तिथिस्तात्कालिकी स्मृता ।
 निशाव्रतेषु च ग्राह्या प्रदोषव्यापिनी सदा ॥ १७ ॥
 उपोषितव्यं नक्षत्रं येनास्तं याति भास्करः ।
 यच्च वा युज्यते विभ्राः प्रदोषे हिमरश्मिना ॥ १८ ॥
 अर्वाकषोडश नाड्यस्तु परतश्चैव षोडश ।
 पुण्यकालोऽर्कसंक्रान्तौ स्नानदानजपादिषु ॥ १९ ॥

* घसंज्ञितपुस्तक एष श्लोको नास्ति ।

१ क. ख. ग. झ. 'हत्तुला त°' । २ क. ख. ग. झ. 'दे शुक्ले दे त°' । ३ क. ख. ग. झ.
 'तरां व्र°' । ४ ख. 'रणां तु°' । ५ व. ड. च. ज. 'भं च व्र°' । ६ क. ख. ग. झ. 'मासीं च ।
 ७ क. ख. ग. झ. 'हः शूद्रस्तथा स्त्रीभिर°' । ८ व. ड. च. 'नी तिथिः ॥ १७ ॥ ९ ग. 'ह्य
 'भ्र प°' । १० क. ख. ग. झ. 'क्रान्तेः स्ना°' ।

आसन्नसंक्रमं पुण्यं दिनार्थं स्नानदानयोः ।
 रात्रौ संक्रमणे भानोर्विषुवत्ययने दिने ॥ २० ॥
 सूर्येन्दुग्रहणं यावत्तावत्कुर्याज्जपादिकम् ।
 न स्वप्यान्न च भुञ्जीत स्नात्वा भुञ्जीत मुक्तयोः ॥ २१ ॥
 आदित्यशीतकिरणौ ग्रस्तावस्तं गतौ यदा ।
 दृष्ट्वा तदाऽन्यादिवसे स्नात्वा भुञ्जीत वाग्यतः ॥ २२ ॥
 सूतके मृतके वाऽपि नोपवासं त्यजेद्व्रती ।
 यस्माद्भ्रम्रव्रतोऽतीव गर्हितो वेदवादिभिः ॥ २३ ॥
 तस्मात्प्रमाददुःखे वा सूतके व्यसनेऽपि च ।
 स्नात्वा कार्यं व्रतं विप्रा अन्यथा व्रतलोपभाक् ॥ २४ ॥
 देवार्चनादिकं कर्म कार्यं दीक्षान्वितैः सदा ।
 नास्ति शावं यतरतेषां सूतकं च यदात्मनाम् ॥ २५ ॥
 शिवे देवार्चनं यस्य यस्य वाऽग्निपरिग्रहः ।
 ब्रह्मचारियतीनां च शरीरे नास्ति सूतकम् ॥ २६ ॥
 महच्छब्दप्रयुक्ता या या च सोपपदा तिथिः ।
 साऽमावास्यासमा ज्ञेया दानाध्ययनकर्मसु ॥ २७ ॥
 मार्गा ह्यपरपक्षे तु पूर्वमध्या तु शब्दिता ।
 स्युश्चतुरष्टकास्तिज्ञः सप्तम्यादिष्वनुक्रमात् ॥ २८ ॥
 माथे पञ्चदशी कृष्णा नभस्यै च त्रयोदशी ।
 तृतीया माथवे शुक्ला नवमी कार्तिके सिता ॥ २९ ॥
 एता युगादयैः प्रोक्ताः सर्वाश्चाक्षयपुण्यदाः ।
 सिंहद्विचिकयोः कुम्भसंक्रान्तिषु(१) भवन्त्युत ॥ ३० ॥
 क्रमात्कृतयुगादीनां युगान्ताश्च महर्षयः ।
 श्राद्धपक्षे त्रयोदश्यां मघास्विन्दुः करे रविः ॥ ३१ ॥
 यदा तदा गजच्छाया श्राद्धे पुण्यैरवाप्यते ।
 धनुस्त्रीमीनयुग्माङ्गाः षडशीतिमुखाः स्मृताः ॥ ३२ ॥
 अश्वयुक्शुक्लनवमी द्वादशी कार्तिके सिता ।
 तृतीया चैत्रमासस्य तथा भाद्रपदस्य च ॥ ३३ ॥

१ घ. ड. च. ज. °स्ति पयं य° । २ क. ख. ग. झ. शैवे° । ३ क. ख. ज. झ.
 °भस्य तु घ° । ४ ग. स्थे स्त घ° । ५ य. °यः पञ्च स° । ६ क. ख. ग. घ. झ. °वन्त्युतः ॥ ३३ ॥

फाल्गुनस्य त्वमावास्या पौषस्यैकादशी तथा ।
 आपाठस्यापि दशमी माघमासस्य सप्तमी ॥ ३४ ॥
 श्रावणस्याष्टमी कृष्णा तथाऽऽषाढी च पूर्णिमा ।
 कार्तिकी फाल्गुनी चैव ज्येष्ठे पञ्चदशी सिता ॥ ३५ ॥
 मन्वन्तरादयश्चैता दत्तस्याक्षयकारिकाः ।
 संक्रान्तयस्तथा पुण्या भास्वतो द्वादशैव हि ॥ ३६ ॥
 पर्वस्वतेषु दानानि धेनुशैलादिकानि च ।
 प्रयच्छन्ति द्विजेन्द्रेभ्यो लभन्ते चाक्षयां गतिम् ॥ ३७ ॥
 पानीयमप्येषु तिलैर्विमिश्रं दद्यात्पितृभ्यः प्रयतो मनुष्यः ।
 श्राद्धं कृतं तेन समासहस्रं रहस्यमेतत्पितरो वदन्ति ॥ ३८ ॥ २८५२ ॥
 इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरै स्मृतशौनकसंवादे तिथिनिर्णयादि-
 कथनं नाभैकपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

सूत उवाच—प्रायश्चित्तं प्रवक्ष्यामि शृणुध्वं मुनिपुंगवाः ।
 सर्वेषामेव वर्णानां शुद्धिमाह यथा रविः ॥ १ ॥
 द्विविधं पापमित्युक्तं प्रकटं गुप्तमेव च ।
 प्रकटं प्रकटेनैव रहस्येन तथेतरत् ॥ २ ॥
 वेदशास्त्रार्थविद्वांसो धर्मशास्त्रार्थपारगाः ।
 कामक्रोधविनिर्मुक्ताः शान्तात्मानो जितेन्द्रियाः ॥ ३ ॥
 समाः शत्रौ च मित्रे च हिंसालोभविवर्जिताः ।
 एकविंशतिसंख्याकाः सप्त पञ्च त्रयोऽथ वा ॥ ४ ॥
 यं ब्रूयुरुक्तसंख्याकाः स धर्मः स्यादिति श्रुतिः ।
 ब्रह्महा मद्यपः स्तेयी गुरुतल्पग एव च ॥ ५ ॥
 महापातकिनश्चैते यश्च तैः सह संवसेत् ।
 यस्तु संवत्सरं त्वेभिः पतितैः सह संवसेत् ॥ ६ ॥
 यानशय्यासनैर्नित्यं जानन्वै पतितो भवेत् ।
 ब्रह्महा द्वादशाब्दानि नियतात्मा वने वसेत् ॥ ७ ॥ ॥
 भिक्षाहारेण सततं धृत्वा शवशिरोध्वजम् ।
 एककालं चरेद्भ्रैक्षं दोषं विख्यापयन्नृणाम् ॥ ८ ॥
 पूर्णे तु द्वादशे वर्षे ब्रह्महत्यां व्यपोहति ।
 अकामस्य स्मृता शुद्धिः कामतो मरणान्तिकी ॥ ९ ॥

ज्वलन्तं प्रविशेदग्निं भृगोः पतनमेव च ।
 कुर्यादनश्ननं वाऽपि ब्राह्मणार्थं त्यजेदसून् ॥ १० ॥
 शुर्वर्थे वा त्यजेत्प्राणान्ब्रह्महत्यां व्यपोहति ।
 गत्वा वाराणसीं वाऽपि कालात्तत्र त्यजेदसून् ॥ ११ ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तो याति शैवं परं पदम् ।
 सुरापस्तु सुरां तप्तमग्निवर्णीं पिवेत्ततः ॥ १२ ॥
 शुद्धो भवति निर्दग्धस्तद्वर्णं वा पयः पिवेत् ।
 गोमूत्रं वा घृतं वाऽपि तत्पापान्मुच्यते द्विजः ॥ १३ ॥
 ब्रह्महत्याव्रतं चापि चरेत्तत्पापशान्तये ।
 अभिगम्य तु राजानं सुवर्णस्तेयवान्द्विजाः ॥ १४ ॥
 स्वकर्म ख्यापयन्ब्रूयात्त्वं मां हन्तुमिहार्हसि ।
 गृहीत्वा मुशलं राजा सकृद्धन्यात्तु तं स्वयम् ॥ १५ ॥
 वधे तु मुच्यते तेन कृच्छ्रैर्वा विविधैर्द्विजाः ।
 * अवगूहेत्स्त्रियं तप्तमामयसीं गुरुतल्पगः ॥ १६ ॥
 यस्य यस्य च संपर्कात्तत्संयोगी भवेद्द्विजाः ।
 तस्य तस्य व्रतं कुर्यात्तत्पापपनुत्तये ॥ १७ ॥
 स्नात्वाऽश्वमेधावभूथे सर्वे पातकिनो द्विजाः ।
 शुद्ध्येरंस्तत्क्षणादेव रविरित्यब्रवीत्स्वयम् ॥ १८ ॥
 = मातृष्वसां मातुलानीं तथैव च पितृष्वसाम् ।
 भागिनेयीं समारुह्य कुर्यात्कृच्छ्रातिकृच्छ्रकौ ॥ १९ ॥
 चान्द्रायणं वा कुर्वीत तस्य पापपनुत्तये ।
 भ्रातृभार्यां भागिनेयीं गत्वा पापपनुत्तये ॥ २० ॥
 चान्द्रायणानि चत्वारि पञ्च वा कथितानि वै ।
 मातुलस्य सुतां गत्वा सखिभार्यां तथैव च ॥ २१ ॥
 अहोरात्रोषितो भूत्वा तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ।
 उदकयागमने चैव त्रिरात्रेण विशुध्यति ॥ २२ ॥

* वडः— श्लोकार्थं नास्ति ।

≡ वसंति नपुस्तकेऽयं श्लोको नास्ति ।

१ व. ड. ज. 'नं का.पि । २ ड. च. ज. 'पि स तस्मान्मुच्यते द्विजाः ॥ १३ ॥ ३ व.

वीरुः ॥ १८ ॥

ब्राह्मणो ब्राह्मणीं गत्वा कृच्छ्रमेकं समाचरेत् ।
 कन्यकागमने चैव चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥ २३ ॥
 रेतः सिक्त्वा जले यस्तु कृच्छ्रं सांतपनं चरेत् ।
 वेश्याया गमने चैव प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ २४ ॥
 नान्यासां निष्कृतिर्दृष्टा शास्त्रेषु परमर्षिभिः ।
 संवत्सरस्य चाभ्यासाद्गुरुतल्पव्रतं स्मृतम् ॥ २५ ॥
 यदि तत्र प्रजोत्पत्तिर्निष्कृतिर्न विधीयते ।
 शूद्रा भवति चेदूढा ब्राह्मणस्य यदा तदा ॥ २६ ॥
 न तस्या गमने पापं प्रजोत्पत्तौ तथैव च ।
 रण्डाया गमने चैव चरेत्सांतपनं व्रतम् ॥ २७ ॥
 संवत्सरेण भवति गुरुतल्पसमो हि सः ।
 नटीं शैलूषिकीं चैव रजकीं वेणुजीवनीम् ॥ २८ ॥
 गत्वा चान्द्रायणं कुर्यात्तथा चर्मोपजीवनीम् ।
 दीक्षितं क्षत्रियं हत्वा चरेद्ब्रह्महणो व्रतम् ॥ २९ ॥
 अदीक्षितस्य हनने षडब्दं कृच्छ्रमाचरेत् ।
 वैश्यं तु कामतो हत्वा त्र्यब्दकृच्छ्रं समाचरेत् ॥ ३० ॥
 निहत्य ब्राह्मणीं विप्रभृष्टवर्षं व्रतं चरेत् ।
 वर्षषट्कं तु राजन्यां वैश्यां संवत्सरत्रयम् ॥ ३१ ॥
 वैत्सरेण विशुद्धः स्याच्छूद्रस्त्रीवध एव च ।
 वेश्यां हत्वा प्रमादेन किञ्चिद्दानमिहोचितम् ॥ ३२ ॥
 मर्कटं नकुलं कार्कं वराहं मूषकं तथा ।
 मार्जारं वाऽथ मण्डूकं श्वानं वै कुक्कुटं खरम् ॥ ३३ ॥
 पादकृच्छ्रं चरेद्धत्वा कृच्छ्रमश्ववधे स्मृतम् ।
 तप्तकृच्छ्रं हरितवधे पाराकं गोवधे स्मृतम् ॥ ३४ ॥
 कामतो गोवधे नैव शुद्धिर्दृष्टा मनीषिभिः ।
 भक्ष्यभोज्यापहरणे यानशय्यासनस्य च ॥ ३५ ॥
 पुष्पमूलफलानां च पञ्चगव्यं विशोधनम् ।
 तृणकाष्ठदुमाणां च शुष्कान्नस्य गुडस्य च ॥ ३६ ॥
 चैलचर्माभिषाणां च त्रिरात्रं स्यादभोजनम् ।
 हंसं कारण्डवं चैव चक्रवाकं च टिट्ठिभम् ॥ ३७ ॥

शुक्रं च सारसं चैव उत्कृष्टं च कपोतकम् ।
 चापं च शिशुमारं च बलीकां च वकं तथा ॥ ३८ ॥
 जग्ध्वा चैतान्द्विजः कुर्याद्द्वादशाहमभोजनम् ।
 नालिकां तण्डुलीयं च जग्ध्वा कृच्छ्रं समाचरेत् ॥ ३९ ॥
 × कामतोदुम्बरं जग्ध्वा तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ।
 अलाबुं किंशुकं जग्ध्वा प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ४० ॥
 यानि क्षीराण्यपेयानि तेषां पानाद्ब्रतं त्विदम् ।
 गोमूत्रयावकाहारो मासेनैकेन शुध्यति ॥ ४१ ॥
 असुरामद्यपानेन कुर्याच्चान्द्रायणव्रतम् ।
 प्राजापत्यं चरेत्सम्यग्नेतोविण्मूत्रभक्षणे ॥ ४२ ॥
 विड्वराहखरोष्णां गोमायोः कपिकाकयोः ।
 एतेषां भक्षणे चैव द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥ ४३ ॥
 ब्राह्मणो ब्राह्मणोच्छिष्टं भुक्त्वा कृच्छ्रं समाचरेत् ।
 क्षत्रिये तप्तकृच्छ्रं स्याद्वैश्ये चैवातिकृच्छ्रकम् ॥ ४४ ॥
 शूद्रोच्छिष्टं द्विजो भुक्त्वा चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ।
 सुराभाण्डोदकं पीत्वा चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥ ४५ ॥
 महापातकिनं स्पृष्ट्वा वेदविक्रयिणं तथा ।
 रजस्वलां च चाण्डालीमज्ञात्वा यदि भोजयेत् ॥ ४६ ॥
 त्रिरात्रोपोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ।
 तैलाभ्यंक्तो द्विजो यस्तु कुर्यान्मूत्रपुरीषके ॥ ४७ ॥
 अहोरात्रेण शुद्धिः स्याच्छ्रमश्रुक्रमणि भैथुने ।
 खरयानं समारुह्य तथा चैवोष्णयानकम् ॥ ४८ ॥
 नग्नो यस्तु विशेदापस्त्रिरात्रेण विशुध्यति ।
 पापानामाधिकं पापं देवतानां च निन्दनम् ॥ ४९ ॥
 मोहाद्वै कुरुते यस्तु कृच्छ्रं चान्द्रायणं चरेत् ।
 सकृद्यः कुरुते निन्दां शिवस्य परमेष्ठिनः ॥ ५० ॥
 तरय शुद्धिर्न दृष्टाऽस्ति पुराणे मुनिभिः कृता ।
 कुर्याद्यादि गुरुः शुद्धिं कारुण्यात्परमेष्ठिनः ॥ ५१ ॥

× कजमञ्जितपुस्तकयोगेष श्लोको न विद्यते ।

१ व. छ. च. 'लाकानां पलं त' । २ क. ख. ग. ज. झ. 'डालम्' । ३ क. ख. ग.
 ज. झ. जनम् ॥ ४६ ॥ ४ क. ख. ज. झ. 'भुक्त्वा' ।

चान्द्रायणत्रयं ब्रूयान्नान्यथा शुद्धिरिष्यते ।
 शृणोति गुरुनिन्दां यस्तस्य चान्द्रायणत्रयम् ॥ ५२ ॥
 एकासनं चोपविशेद्गुरुणा सह मूढधीः ।
 प्रायश्चित्तं न तस्यास्ति पापं गुरुतरं हि तत् ॥ ५३ ॥
 प्रायश्चित्तमपीच्छन्ति केचिदज्ञानतः कृते ।
 कुर्यात्सांतपनं चैव चान्द्रायणचतुष्टयम् ॥ ५४ ॥
 योऽयं शुद्धिविधिः प्रोक्तो गुरोरङ्गीकृतेऽप्यस्य ।
 वाग्दत्तस्याप्रदानेन ब्रह्महत्यासमं भवेत् ॥ ५५ ॥
 प्रायश्चित्तं न तस्यास्ति दत्तैर्ग्रामशतैरपि ।
 शिवद्रव्यापहरणं गुरोरप्यणुमात्रकम् ॥ ५६ ॥
 कुत्सनं च तथा शंभोर्गुरोरपि तथैव च ।
 तथा च शिवभक्तानां ज्ञानस्य च विदूषणम् ॥ ५७ ॥
 गिरिजायाश्च विष्णोश्च स्कन्दस्येभमुखस्य च ।
 योगिनां च तथा निन्दा निन्दिनोऽपि तथा द्विजाः ॥ ५८ ॥
 पापान्येतानि सर्वाणि ब्रह्महत्यासमानि वै ।
 तस्मान्न निन्देदेतांस्तु कर्मणा मनसा गिरा ॥ ५९ ॥
 यदीच्छेच्छाश्वतं स्थानमिति देवोऽब्रवीद्रविः ।
 प्रायश्चित्तस्य सर्वस्य पश्चात्तापो हि कारणम् ॥ ६० ॥
 न तेन रहितं पापं गच्छतीति हि निश्चितम् ।
 प्रायश्चित्ते कृते पश्चात्तस्मिन्पापे प्रवर्तते ॥ ६१ ॥
 कृतं त्वकृतमेव स्यात्तत्पापं पूर्ववत्स्थितम् ।
 स्थूलानि यानि पापानि सूक्ष्माणि विविधान्यपि ॥ ६२ ॥
 तानि नाशयति क्षिप्रं मुहूर्ते शिवचिन्तनम् ।
 सर्वपापापनोदार्थं प्रायश्चित्तं वदाम्यहम् ॥ ६३ ॥
 समाहितो जले मग्नः शिवं ध्यायन्प्रसन्नधीः ।
 अष्टकृत्वो हर इति जपन्पापैः प्रमुच्यते ॥ ६४ ॥
 कार्तिक्यां शुक्लपक्षस्य या सा पुण्या चतुर्दशी ।
 तस्यां संपूज्य देवेशं देवदेवमुमापातिम् ॥ ६५ ॥
 जप्त्वाऽथवीशिरो यस्तु ब्रह्महत्यां व्यपोहति ।
 तस्यामेव नवम्यां च भगवन्तमुमापातिम् ॥ ६६ ॥

उद्दिश्य दद्याद्यत्किञ्चित्सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 पौर्णमास्याममावास्यां ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ॥ ६७ ॥
 पञ्चामृतैः सुसंस्नाप्य लिङ्गमूर्तिधरं हरम् ।
 पूजयित्वा विधानेन सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ६८ ॥
 मन्दवारयुता पुण्या शुक्लपक्षे त्रयोदशी ।
 तस्यामुपोष्य विधिना संपूज्य गिरिजापतिम् ॥ ६९ ॥
 ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुक्तो भवति मानवः ।
 तृतीया या समाख्याता वैशाखेऽक्षयसंज्ञिता ॥ ७० ॥
 तस्यां शिवाय यत्किञ्चिद्ब्रह्माद्रा शिवयोगिने ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः परां गतिमवाप्नुयात् ॥ ७१ ॥
 ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्युक्तो लोकविनिन्दितः ।
 शंकरं शरणं गत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ७२ ॥ २९२४ ॥
 इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरै सूतशौनकसंवादे प्रायश्चित्त-

विधिकथनं नाम द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

ऋषय ऊचुः—श्रुतमस्माभिरखिलं ज्ञानं माहेश्वरं महत् ।

वर्णाश्रमाविधिश्चैव प्रायश्चित्तमशेषतः ।

इदानीं श्रोतुमिच्छामो विवाहं गिरिजापतेः ॥ १ ॥

सूत उवाच—यदुवाच पुरा देवः पृष्ठो मार्तण्डसूनुना ।

स्तुत्वा च स्तोत्रवर्येण तच्छृणुध्वं द्विजोत्तमाः ॥ २ ॥

मनुरुवाच—भगवन्पृथुया पृष्ठं तत्तथैव त्वयोदितम् ।

श्रुतं तदखिलं तात हृदि तच्च स्थिरीकृतम् ॥ ३ ॥

जानासि त्वं भगवतो माहात्म्यं पार्वतीपतेः ।

भवतो नापरः कश्चिद्वेत्ताऽस्तीत्यब्रवीच्छ्रुतिः ॥ ४ ॥

त्वमीशस्यापरा मूर्तिर्यतोऽसि परमेश्वरः ।

अतस्त्वमेव जानासि महिमानं महेशितुः ॥ ५ ॥

त्वामेव रुद्रं वरदं शिवं परमकारणम् ।

तपनं शरणं यामि सहस्राक्षं हिरण्यम् ॥ ६ ॥

सूर्यं प्रभाकरं भानुं ज्योतिषां ज्योतिरव्ययम् ।

अम्बिकापतिमीशानं ज्योतिष्मन्तं दिवाकरम् ॥ ७ ॥

हिरण्यबाहुं जटिलमोकाराख्यं प्रचेतसम् ।

ब्रूहि मे देवदेवेश विवाहं परमोष्ठिनः ॥ ८ ॥

१ क. ख. ग. ज. झ. 'नेः । त्वामूने ना° । २ ग. °श्वर । अ° । ३ क. ख. ग. ज. 'तिष्मन्तं दिवाकरम् । ४ क. ख. ग. ज. झ. °तिषां ज्योतिरव्ययम् ।

काली हैमवती गौरी पुनर्जाता कथं विभो ॥ ९ ॥
 भानुरुवाच—पृष्टं यत्तत्प्रवक्ष्यामि शृणुष्व मनुजेश्वर ।
 सर्वपापक्षयकरं परं ब्रह्म सनातनम् ॥ १० ॥
 नीलग्रीवो महादेवः शरण्यो गोपतिर्विराट् ।
 प्रपद्ये त्वां महेशानशुभ्रं शर्वं कपर्दिनम् ॥ ११ ॥
 त्वां नमामि परं हंसं पशुभर्तारमीश्वरम् ।
 सर्वेषां स्मरणादेव देहिनां मोक्षसाधनम् ॥ १२ ॥
 य एतैर्नामभिः स्तौति प्रातः संप्रयतात्मवान् ।
 तस्य पापं क्षयं याति लक्ष्मीश्चैव प्रवर्धते ॥ १३ ॥
 सर्वरोगविनिर्मुक्तो जीवेद्वर्षशतं नरः ।
 सूत उवाच—एवं मनोर्वचः श्रुत्वा यदुवाच दिवाकरः ॥ १४ ॥
 तदहं संप्रवक्ष्यामि शृणुष्वं मुनिपुंगवाः ॥ १५ ॥
 या सा दक्षसुता देवी सती त्रैलोक्यपूजिता ।
 त्यक्त्वा दाक्षं शरीरं च बभूवाचलकन्यका ॥ १६ ॥
 नाम्ना कालीति विख्याता विश्वरूपा महेश्वरी ।
 जगच्चैतन्यरूपो च जगच्चैतन्यवोधिनी ॥ १७ ॥
 अधिष्ठितस्तया कालया हिमवान्पर्वतोत्तमः ।
 पुण्यस्थानमभूद्विप्रा मोक्षदः सर्वदेहिनाम् ॥ १८ ॥
 सिद्धानां च मुनीनां च मन्धर्वाणां दिवोकसाम् ।
 आवासः किंनराणां च स्मरणात्पुण्यदो नृणाम् ॥ १९ ॥
 शिवं भर्तारमिच्छन्ती तस्मिन्गिरिवरोत्तमे ।
 तपरत्पुं गता काली शिवा पित्रोरनुज्ञया ॥ २० ॥
 अथास्मिन्नन्तरे दैत्यरतारको लोककण्ठकः ।
 जातो दैत्यकुले वीरो मृत्युरूपो दिवोकसाम् ॥ २१ ॥
 ब्रह्माणं तपसाऽऽराध्य वरं तस्मादवाप ह ।
 देवाः पलायितास्तेन तारकेण दलीयसा ॥ २२ ॥
 देवानां योषितो याश्च बलादपहर्ताश्च ताः ।
 दुःखाग्निना सुसंतप्ताः शक्राद्याः प्रथितौजसः ॥ २३ ॥

१ क. ख. ग. घ. ङ. च. झ. 'शृणुष्वं मुनिपुंगवाः । २ क. ख. ग. ज. झ. संनिष° ।
 ३ घ. ङ. च. 'दीपापवि' । ४ घ. ङ. च. छ. 'या या ज' । ५ क. ख. ग. ज. झ. 'वाप्य
 च । दे° । ६ घ. ङ. च. छ. 'तासातः । दु° ।

गताः सशक्राः शरणं ब्रह्माणं त्रिदशेश्वरम् ।
 आगतांश्च . . . ततः प्रोवाच पद्मजः ॥ २४ ॥
 ब्रह्मोवाच—करमाचरताः सुरा यूयमागता वै ममान्तिके ।
 ब्रूत तत्सकलं देवा उपायं वच्मि वः स्फुटम् ॥ २५ ॥
 देवा ऊचुः—तारकाद्भयसंस्ताः शरणं देवमागताः ।
 यथा मृत्योर्भयं देव तस्मान्नस्त्रातुमर्हसि ॥ २६ ॥
 अपि क्षणं सुरश्रेष्ठ न लभामो वयं सुखम् ।
 त्रिंशद्वर्षसहस्राणि हरितारकयोस्तदा ॥ २७ ॥
 अहर्निशमविश्रान्तं युद्धमासीत्सुदारुणम् ।
 तथाऽपि न जितस्तेन देवदेवेन चक्रिणा ॥ २८ ॥
 अवध्योऽयमिति ज्ञात्वा ययौ त्यक्त्वा महोदधिम् ।
 भ्रान्तचित्तस्तदा शाङ्गीं गतस्तूर्णं महाबलः ॥ २९ ॥
 वयमप्येवमेवं हि भीतास्त्वां शरणं प्रभो ।
 आगतास्त्राहि नस्तस्मात्सुखदो भव पद्मज ॥ ३० ॥
 ब्रह्मोवाच—शृणुध्वं मैऽमराः सर्वे युष्माकं सुखदं महत् ।
 योऽसौ दृप्तस्तारकाख्यस्तताप परमं तपः ॥ ३१ ॥
 तस्य दैत्यस्य तपसा दह्यमानं चराचरम् ।
 दृष्ट्वा तद्वरदानार्थं गतोऽहं तारकान्तिकम् ॥ ३२ ॥
 उक्तं मया वरं वत्स वरयेति महासुरः ।
 अब्रवीदैत्यराजो मामभिवन्द्य कृत्वाञ्जलिः ॥ ३३ ॥
 तारक उवाच—अवध्योऽहं सुरैः सर्वैर्विष्णवाद्यैः पद्मसंभव ॥
 भवान्पहं यथा देव तथा त्वं देहि मे वरम् ॥ ३४ ॥
 एवमस्तिवत्यहं तस्मै वरं दत्त्वा सुरोत्तमाः ।
 अन्यच्चोक्तं हितार्थं वः कस्माद्ब्रह्मोऽसि तद्ब्रह्म ॥ ३५ ॥
 तारक उवाच—*योऽयं देवाधिदेवेशः कपर्दी नीललोहितः ।
 तस्य रेतः सुराः पीत्वा सैगर्भो विष्णुना सह ॥ ३६ ॥
 भविष्यन्ति ततो जातान्मृत्युरिष्टो न वाऽपैरः †
 तथाऽस्त्विति ततश्चोक्त्वा ततोऽहं मेरुमूर्धनि ॥ ३७ ॥

* कर्मभङ्गितपन्नकर्धोरयं श्लोको नास्ति ।

१ क. ग. घ. झ. 'बलम्' । ॥ २९ ॥ २ क. ख. ग. ज. झ. 'णं विभो । ३ घ. ङ.
 च. छ. 'ये सुराः । ४ क. व. छ. च. छ. ज. झ. सभार्यां त्रि' । ५ च. छ. ज. 'प्यतिः त' ।
 ६ च. छ. 'तो जन्म मृ' । ७ च. छ. झ. 'परम् । तं' ।

गच्छध्वं शरणं तस्माच्छरण्यं सर्वदेहिनाम् ।
 विश्वेश्वरमुमाकान्तं शंकरं लोकशंकरम् ॥ ३८ ॥
 मुक्त्वा हरात्मकं देवं त्रैलोक्ये सचरोचरे ।
 न तं पश्यामि भो देवास्तारकं यो वधिष्यति ॥ ३९ ॥
 ब्रह्मणो वचने श्रुत्वा सहस्राक्षः शचीपतिः ।
 कथं भविष्यतीत्येवमालोक्य मनसा द्विजाः ॥ ४० ॥
 गुरुणा दैवतैः सार्धं पुनरेव स देवराट् ।
 हरस्थैव सुतोत्पत्तानुषोयश्चिन्त्यतां सुराः ॥ ४१ ॥
 इत्युक्त्वा प्रययुर्देवाः शक्राद्या ब्रह्मणा सह ।
 भेरोरुत्तरतः शृङ्गं यत्र तिष्ठति माधवः ॥ ४२ ॥

* गुप्तस्तिष्ठत्यभेयात्मा तारकाद्भयपीडितः ।

सब्रह्मकान्पुरान्दृष्ट्वा हृष्टः प्रोवाच माधवः ॥ ४३ ॥

माधव उवाच—उपायश्चिन्तितः कोऽत्र वधार्थं तारकस्य हि ।

अस्ति चेदुच्यतां देवाः शर्म नो जायते यथा ॥ ४४ ॥

सूत उवाच—एवं विष्णोर्वचः श्रुत्वा ब्रह्माद्याः सुरसत्तमाः ।

यथोक्तं ब्रह्मणा तेभ्यस्तथोक्तं विष्णवे सुरैः ॥ ४५ ॥

किमिदानीं तु कर्तव्यमिति संचिन्त्य देवराट् ।

सोऽस्मरन्मनसा काममजेयमसुरैः सुरैः ॥ ४६ ॥

शक्रस्य चिन्तितं ज्ञात्वा कामो रतिपतिः स्वयम् ।

शचीपतिं समागम्य प्राह पुष्पधनुर्धरः ॥ ४७ ॥

कौम उवाच—किं कार्यं त्रिदशश्रेष्ठ कर्तव्यं किं मया प्रभो ।

तीव्रेण तपसा को हि स्थानभीहेत तावकम् ॥ ४८ ॥

किं वा काचित्तवाऽऽदेशं कर्तुं नेच्छति चाङ्गना ।

तां कामिनीं करोम्यद्य तव ध्यानपरायणाम् ॥ ४९ ॥

न कश्चिदरित मे शूरो न मानी न च पण्डितः ।

व्यापयामि जगत्कृत्स्नं ब्रह्मार्थं रतम्बगोचरम् ॥ ५० ॥

* कलमजङ्गसंज्ञिनपुस्तकेष्वयं श्लोको नास्ति ।

अथ किं बहुनोक्तेन दुर्वासा वा महाद्भुनिः ।

सोऽपि विद्धः पतत्याशु मद्भाणैर्मरुतां पते ॥ ५१ ॥

इन्द्र उवाच—जानाम्यहं रतेर्नाथ सामर्थ्यं पुष्पधन्विनः ।

नूनं हि सर्वकार्याणि त्वत्तः सिध्यन्ति नान्यथा ॥ ५२ ॥

गच्छ पार्श्वं महेशस्य सुराणां हितकाम्यया ।

चित्तं हरस्य संक्षोभ्य पार्वत्याः संगमं कुरु ॥ ५३ ॥

एतदेव हि मे कार्यमेष एव मनोरथः ।

एतस्मात्कारणात्त्वं हि स्मृतः पुष्पधनुर्धर ॥ ५४ ॥

एवं शक्रवचः श्रुत्वा बलवान्मकरध्वजः ।

मधोः सखा रतीयुक्तः पञ्चबाणो मनोभवः ॥ ५५ ॥

यत्राऽऽस्ते भगवाञ्शंभुर्ध्यानदृष्ट्या समाहितः ।

निष्कम्पः स्वात्मनाऽऽत्मानं चिन्तयानो महेश्वरः ॥ ५६ ॥

प्राप्य शंभोरायतनमपश्यन्मकरध्वजः ।

शैलादिं द्वारदेशे तु मेरुशृङ्गमिवोदितम् ॥ ५७ ॥

सर्वाभरणसयुक्तं सहस्रादित्यवर्चसम् ।

शूलहरतं त्रिनेत्रं च चन्द्रावयवभूषणम् ॥ ५८ ॥

वज्रपाणिं चतुर्बाहुं द्वितीयमिव शंकरम् ।

तं दृष्ट्वा मदनो विभ्राश्चिन्तःक्रान्तस्तदाऽभवत् ॥ ५९ ॥

कथं प्रविश्य वक्ष्यामि शंभुं त्रिदशवन्दितम् ।

कथं कार्यं करिष्यामि सुराणां प्रीतिवर्धनम् ॥ ६० ॥

चिन्तयित्वा तु बहुधा वञ्चनार्थाय नान्दिनः ।

वायुरूपं ततः कृत्वा सुगन्धं मृदुशीतलम् ॥ ६१ ॥

प्रविवेश तदा कामो दक्षिणां दिशमाश्रयम् ।

तेन याम्यां दिशि गतो वायुर्जाति सुखावहः ॥ ६२ ॥

अद्यापि कारणात्सोऽयं सुगन्धो मृदुशीतलः ।

अपश्यत्तत्र मदनः सूर्यकोटिमिवोदितम् ॥ ६३ ॥

सहस्रनयनं देवं सहस्रतनुमीश्वरम् ।

नीलकण्ठं सुधाभासं शुभ्रखण्डेन्दुधारिणम् ॥ ६४ ॥

जगदुत्पत्तिसंहारस्थित्यनुग्रहकारिणम् ।

शुद्धस्फटिकसंकाशं विभूममिव पावकम् ॥ ६५ ॥

रुण्डमालाचिंतं देवं सूर्यमालाविभूषितम् ।
 अनौपम्यमसादृश्यमप्रमेयमनाकुलम् ॥ ६६ ॥
 जगच्चक्षुर्जगद्ग्राहं जगच्छीर्षं जगन्मयम् ।
 जगत्पादं जगच्छ्रोत्रं सूक्ष्मस्थूलं परात्परम् ॥ ६७ ॥
 रुद्रं सर्वं पशुपतिमुग्रं भीमं भवं द्विजाः ।
 महादेवं महेशानमष्टमूर्तिं जगत्पतिम् ॥ ६८ ॥
 व्यक्ताव्यक्तं त्रिलोकेशं पूजितं च सुरासुरैः ।
 अथ दृष्ट्वा महादेवं प्रहृष्टो मकरध्वजः ॥ ६९ ॥
 निकृष्य चापमूर्धूर्य स्थितः पश्यन्भवोद्भवम् ।
 एवं स्थितस्य कामस्य सहस्राण्ययुतानि षट् ॥ ७० ॥
 गतानि तस्य वर्षाणि मुनीन्द्राश्चित्तजनमनः ।
 ततः स भगवान्देवो नेत्रे उन्मील्य शंकरः ॥ ७१ ॥
 अपश्यद्विरिजो देवीमग्रे विश्वेश्वरः शिवः ।

× गिरीन्द्रपुत्रीं तपसः प्रसक्तां लज्जयान्विताम् ॥ ७२ ॥

दृष्ट्वा किमत्रेति विकल्पबुद्ध्या कामोऽयमत्रेति विचिन्त्य सर्वः ।
 ज्ञात्वा विलोक्य प्रविकृष्टचापं नेत्राग्निं ऽसौ मदनोऽपि दग्धः ॥७३॥२९९७॥
 इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरे सूतशौनकसंवादे मदनदहनं
 नाम त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

सूतउवाच—दग्धे रतिपतौ शंभुरुवाचाचलकन्यकाम् ।

किमहं तव देवेशि करोमि मनसि स्थितम् ॥ १ ॥
 वरं ब्रूहि महादेवि दास्याम्यद्य सुरेश्वरि ।
 मयि प्रसन्ने देवेशि किं दुर्लभमिहास्ति ते ॥ २ ॥

श्रीपार्वत्युवाच—ते तु कामे वद नीलकण्ठ वरेण किं देव करोमि तेऽद्य ।
 विनैव कामेन न चास्ति भावः स्त्रीपुंसयोर्भास्करकोटिकल्पः ॥ ३ ॥
 भावस्य हानेः सुखसंनिकर्षः कथं भवेद्ब्रूहि सुरेश्वर्य ।
 उवाच भूयो मदनान्तकारी देहे न चाहं मदनं सुनेत्रे ॥
 नेत्रस्य चैव ज्वलनात्मकस्य स्वरूपमेतद्ब्रू किं करोमि ॥ ४ ॥

× गिरीन्द्रेत्यादिश्लोकार्थस्थान इदं श्लोकार्थमस्ति । तथा—गिरीन्द्र-
 पुत्रीं तपसः प्रसक्तां लज्जयान्वितां पुष्पजगन्तकां ॥ इति ।

१ क. ख. ग. घ. लक्ष्मिन् । २ क. ख. ग. घ. 'त्रे स्थूलसूक्ष्मं प' । ३ व. ड. च
 छ. 'माकृष्य स्थि' । ४ व. ड. च. छ. ज. देववाच । ५ व. 'नेत्रम् ॥ ४ ॥

देव्युवाच—बालेति मत्वा भव भूतनाथ व्यामोह(मुह)से किं त्वमनिन्द्यवर्य ।

स्वतन्त्रवृत्तिर्यदि वा तवैषा तदा दृष्टेर्मिपि चाग्रसरथाम् ॥ ५ ॥

यदि विश्वेश्वरो देवो ब्रह्मादीनां हरः शिवः ।

प्रतारणे प्रवृत्तश्चेत्को निवारयितुं क्षमः ॥ ६ ॥

नाहं प्रतार्या भगवंस्त्वामहं शरणं गता ।

गतिनान्याऽस्ति मे देव तस्मान्मां त्रातुमर्हसि ॥ ७ ॥

त्वमेव चक्षुर्जगतस्त्वमेव वचसां पतिः ।

त्वमेव धाता जगतो विधाता विश्वतोमुखः ॥ ८ ॥

नमाम्यहं देववरं एराणमुपेन्द्रवेधोमरराजजुष्टम् ।

शशाङ्कसूर्यादिमयं त्रिनेत्रं ध्यानाधिगम्यं जगतः प्रकाशम् ॥ ९ ॥

त्वां बाष्मयाधारमनन्तवीर्यं ज्ञानार्णवं चैव गुणार्णवं च ।

परापरं धामनिधिं सुसूक्ष्ममनादिमध्यान्तविहीनरूपम् ॥ १० ॥

हिरण्यगर्भं जगतः प्रसूतिं नमामि देवं हरिणाङ्कचिह्नम् ।

पिनाकपाशाङ्कुशशूलहस्तं कपर्दिनं मेघसहस्रघोषम् ॥ ११ ॥

तमालकण्ठं स्फटिकावदारतं नमामि शंभुं भुवनैकसिंहम् ।

* दशार्धवक्त्रं सुरसिन्धुशीर्षं शशाङ्कचिह्नं नरसिंहदारुणम् ॥ १२ ॥

त्वां नमामि शरभरूपधरोरगेन्द्रराजहारं चलद्वलयभूषणं हरम् ।

वरविबुधसुकुटाचिताङ्घ्रिं नमामि हि हरिचर्मवसनं त्वाम् ॥ १३ ॥

यदक्षरं निर्गुणमप्रमेयं यज्ज्योतिरेकं प्रवदन्ति सन्तः ।

दूरंगमं देवमनन्तमूर्तिं नमामि सूक्ष्मं परमं पवित्रम् ॥ १४ ॥

नमामि रुद्रं प्रमथाधिनाथं धर्मासनस्थं प्रकृतिद्वयस्थम् ।

तेजोनिधिं बालशशाङ्कमौलिं कालेन्धनं वह्निरवीन्दुनेत्रम् ॥ १५ ॥

सूत उवाच—प्रसन्नोऽथाब्रवीद्वैश्वीं कालीं त्रिपुरहा हरः ।

वरयस्व वरं देवि ददामि तव सुव्रते ॥ १६ ॥

देव्युवाच—जीवत्वयं महादेव कामो लोकप्रतापनः ।

विना कामेन भगवन्नाहं याचे कथंचन ॥ १७ ॥

ईश्वर उवाच—भवत्वनङ्गो मदनस्त्वत्प्रियार्थं सुलोचने ।

तेन रूपेण लोकस्य क्षोभणाय भवत्वलम् ॥ १८ ॥

* ब्रह्मसंज्ञितपुस्तकेषु दशार्धवक्त्रं श्लोकाधरथामि निज श्लोकार्थं वृत्तते तद्यथा—दशार्धवक्त्रं सुरसिन्धुशीर्षं शशाङ्कचिह्नं नरसिंहदारुणम् ॥ इति ।

तदोत्थितो वायुरिवाप्रमेयस्त्वनङ्गरूपो मकरध्वजश्च ।
हरस्य वाक्यादुमयेरितश्च सचापबाणः सरतिर्बभूव ॥ १९ ॥
इति प्रीत्या महेशानो वरं दत्त्वा हरः स्वयम् ।
स्मरस्य पञ्चबाणस्य तत्रैवान्तरधीयत् ॥ २० ॥
यः पठेदिममध्यायं भक्त्या देवस्य संनिधौ ।
सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके महीयते ॥ २१ ॥ ३०१८ ॥
इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरे सूतशौनकसंवादे महादेव-
वरप्रदानं नाम चतुष्पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५४ ॥
सूत उवाच—शंकराच्च वरं लब्ध्वा देवी त्रैलोक्यपूजिता
उमा भगवती काली संप्राप्ताऽपितृर्मन्दिरम् ॥ १ ॥
अपश्यद्विरिराजस्तां चन्द्रकान्तिनिभाननाम् ।
दीपयन्तीं जगत्सर्वं विद्युत्पुञ्जसमप्रभाम् ॥ २ ॥
अङ्गे कालीं समाधाय शिरस्याघ्राय च द्विजाः ।
उवाच परया प्रीत्या विश्वेशीं पर्वतेश्वरः ॥ ३ ॥
हिमालय उवाच—तपसा तोषितः शंभुरमेयात्मा सनातनः ।
कीदृशश्च वरो लब्धस्त्वया देवान्महेश्वरात् ॥ ४ ॥
देव्युवाच—तपसाऽऽराध्य विश्वेशं गोपतिं शूलपाणिनम् ।
तमेवेशं पतिं लब्ध्वा कृतार्थाऽस्मीति मे वरः ॥ ५ ॥
भेदोऽस्ति तत्त्वतो राजन्न मे देवान्महेश्वरात् ।
सिद्धमेवाऽऽवयोरैक्यं वेदान्ताथेविचारणात् ॥ ६ ॥
यदेतदैश्वरं तेजस्तन्मां विद्धि नगेश्वर ।
सर्वभूतात्मकं शान्तं विश्वं यत्र प्रतिष्ठितम् ॥ ७ ॥
अहं सर्वान्तरा शक्तिर्माया मायी महेश्वरः ।
अहमेका परा शक्तिरेक एव महेश्वरः ॥ ८ ॥
नाऽऽवयोरविद्यते राजन्भेदो वै परमार्थतः ।
एकाऽहं विश्वगाऽनन्ता विश्वरूपा सनातनी ॥ ९ ॥
पिनाकपाणेर्दयिता नित्या गिरिवरोत्तम ।
ज्ञातुं न शक्ता ब्रह्माद्या मत्स्वरूपं हि तत्त्वतः ॥ १० ॥
इच्छाशक्तिरहं राजञ्जानशक्तिरहं एनः ।
क्रियाशक्तिः प्राणशक्तिः शक्तिमान्मगनेत्रहा ॥ ११ ॥

कूटस्थमचलं सूक्ष्मं सत्यं निर्गुणमव्ययम् ।
 आनन्दमक्षरं ब्रह्म तात जानीहि मत्पदम् ॥ १२ ॥
 तत्पदं ते प्रपश्यन्ति येषां भक्तिर्मयि स्थिरा ।
 नान्यथा कर्मकाण्डैश्च तपोभिश्चापि दुष्करैः ॥ १३ ॥
 शिवस्य परमा शक्तिर्नित्याऽऽनन्दमयी ब्रह्मम् ।
 ब्रह्मणो वचनाद्राजन्मभवं दक्षकन्यका ॥ १४ ॥
 शूलिनो देवदेवस्य निन्दकं परमेष्ठिनः ।
 विनिन्द्य पितरं दक्षं जाताऽस्मि तव कन्यका ॥ १५ ॥
 स्वेच्छयैवावतारो मे नैव चान्यवशात्पितः ।
 तस्मान्मां परमां शक्तिमिति ज्ञात्वा सुखी भव ॥ १६ ॥
 नाशयामि तवाज्ञानं भवबन्धनकारणम् ।
 दिव्यं ददामि ते ज्ञानं दुःखत्रयविनाशकृत् ॥ १७ ॥
 एवं देव्याः प्रसादेन हिमवान्पर्वतेश्वरः ।
 लब्ध्वा माहेश्वरं ज्ञानं जीवन्मुक्तस्तदाऽभवत् ॥ १८ ॥
 अपश्यदखिलं विश्वमुर्माहेश्वरात्मकम् ।
 नित्यानन्दं निर्विभागमात्मानं च तदात्मकम् ॥ १९ ॥
 मानमेयादिरहितं भेदाभेदविवर्जितम् ।
 बाह्यभ्यन्तरनिर्मुक्तं शुद्धं निर्गुणमव्ययम् ॥ २० ॥
 न सर्पी न दूरस्थं न स्थूलं नापि वा कृशम् ।
 न दीर्घं नापि वा ह्रस्वं न पीतं नापि लोहितम् ॥ २१ ॥
 न नीलं न च कृष्णं च न शुक्लं नापि कर्बुरम् ।
 पाणिपादविनिर्मुक्तं न श्रोत्रं न च चाक्षुषम् ॥ २२ ॥
 अनासिकमजिह्वं च मनोबुद्धिविवर्जितम् ।
 बन्धमोक्षविनिर्मुक्तं बोधाबोधविवर्जितम् ॥ २३ ॥
 नाऽऽधारस्थं न नाभिस्थं न हृदिस्थं न कण्ठगम् ।
 नापि नासाग्रं विप्रा न भ्रूमध्यगतं हि तत् ॥ २४ ॥
 न नाडीत्रयमध्यस्थं द्वादशान्तगतं न च ।
 मोर्णातन्तुसिभं तत्तु विद्युत्पुञ्जनिभं न च ॥ २५ ॥
 सर्वोपाधिविनिर्मुक्तं चैतन्यं सर्वगं शिवम् ।
 तदेवेदमिदं विश्वं तस्मादन्यन्न विद्यते ॥ २६ ॥

आस्थाय परमां भक्तिं शिवयोः पादपङ्कजे ।
 पित्रोर्हिरण्यगर्भस्य शार्ङ्गिणश्चापि सुव्रत ॥ २७ ॥ ३०४५ ॥
 इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरे सूतशौनकसंवादे माहेश्वर-
 ज्ञानकथनं नाम पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५५ ॥
 सूत उवाच—आह्वानयस्ततो विश्वकर्माणं पर्वतेश्वरः ।
 विवाहमण्डपं कर्तुं नानाश्रयविभाषितम् ॥ १ ॥
 तेनाऽऽहृतस्ततः शीघ्रं विश्वकर्मा महामतिः ।
 प्रययौ हिमवत्पार्श्वं कुशलो विश्वकर्माणि ॥ २ ॥
 दृष्ट्वाऽथ विश्वकर्माणं हृष्टः पर्वतराट् स्वयम् ।
 स्वागतासनपाद्याद्यैः सादैरस्तमपूजयत् ॥ ३ ॥
 विधिवत्पूजयित्वा तु विश्वकर्माणमब्रवीत् ॥ ४ ॥
 पर्वतराडुवाच -विश्वकर्मेन्महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
 यत्कारणादिहाऽऽहृतो मया त्वं तद्दृवीभ्यहम् ॥ ५ ॥
 विश्वेश्वरो महादेवो भगवान्नीललोहितः ।
 आगमिष्यति विश्वेशी परिणेतुं शिवः स्वयम् ॥ ६ ॥
 मण्डपरतत्र कर्तव्यो यज्ञार्थं हि हिरण्ययः ।
 योजनायुतविरतीर्णमनेकाश्रयसंयुतम् ॥ ७ ॥
 दृष्ट्वात्रेण सर्वस्य प्रीतिर्भवति वै यथा ।
 तथा त्वं मण्डपं शीघ्रं कुरु विश्वेश्वरप्रियम् ॥ ८ ॥
 एवमुक्तरतदा तेन गिरिणा विश्वकर्माकूर्त ।
 वैवाहं मण्डपं शीघ्रमसृजद्रत्नविग्रहम् ॥ ९ ॥
 रत्नभ्रूहेममयैश्चित्रैर्मणिभिः सूर्यसंनिभैः ।
 इन्द्रनीलमयैर्दिव्यैर्वैदूथैर्विदुभैरपि ॥ १० ॥
 मौक्तिकैर्वज्रनीलैश्च चन्द्रकान्तमयैरपि ।
 रफटिकैर्विदुमैश्चापि मुक्तादामंघ्रिलम्बितैः ॥ ११ ॥
 धामरालंकृतैरुच्चैर्दर्पणैर्विधिवैरपि ।
 * सूर्यविम्बप्रतीकाशैश्चन्द्रविम्बसमप्रभैः ॥ १२ ॥

* सुं विग्वन्धादि शोभितान्तिगन्तं कुरुसंज्ञ पश्योर्नास्ति ।

१ क. ख. ग. घ. ङ. च. छ. 'राट्पर्वतः' । स्वा° । ३ घ. झ. 'दरं तम' । ४ क. ख. म. ङ. 'हिमालय उवा' । ५ ड. च. छ. 'म.त्रस्य स' । ६ घ. 'त । विवाहम्' । ७ व. 'त्रैर्विचित्रमणिविग्रहैः । इ° ।

ध्वजमालाकुलं दिव्यं पताकानेकशोभितम् ।
 रत्नजैः सिंहशार्दूलैर्गजदण्डैर्निरन्तरम् ॥ १४ ॥
 रचितं मण्डपं दिव्यं प्रियं त्रिपुरविद्विषः ।
 रुद्राणां च तथा रूपैर्गन्धर्वाभरणं तथा ॥ १४ ॥
 देवैश्चैव मनोहायैर्मर्त्यजैश्च तथा परैः ।
 मालाभिः स्तम्बकैर्विप्रा रत्नजैः कुसुमैर्भृशम् ॥ १५ ॥
 * कचिच्चाामीकरेणाथ हृद्यां भूमिं विनिर्मये ।
 कचित्पद्मदलाकारामिन्द्राद्युधसम्प्रभाम् ॥ १६ ॥
 कचिन्नीलोत्पलाभारुं नीलजीमूतसम्प्रभाम् ।
 मनरैव यथा ब्रह्मा विश्वमेतद्धि निमये ॥ १७ ॥
 कचिद्बन्धुकसंकाशां दीप्तां दिट्टुसंनिभाम् ।
 अनेकाकारविन्यासैस्ततो धात्रीं विनिर्मये ॥ १८ ॥
 कचित्कलशविन्यासैः कचित्स्वरितकभृषितैः ।
 हरिचन्दनगन्धाद्यैः कर्पूरोद्धारगन्धिभिः ॥ १९ ॥
 जातीपाटलपद्मानां चम्पकानां सुगन्धिभिः ।
 आसनैर्विविधैः पृतैश्चन्द्रजीमूतसंनिभैः ॥ २० ॥
 उदयार्कसमाकारैर्मैरुशृङ्गोपमैर्भृशम् ।
 तमालचम्पकाभैश्च इन्द्रनीलमयैरतथा ॥ २१ ॥
 सिन्दूरचयसंकाशैर्जृपाकुसुमसंनिभैः ।
 संध्यारागनिभैश्चान्यैर्दार्ढिमिकुसुमप्रभैः ॥
 हेमकुम्भनिभैश्चान्यैर्मुक्ताफलनिभैरपि ॥ २२ ॥
 तारकापुञ्जसंकाशैः पद्मनीलेन्द्रनीलजैः ।
 तत्रैव मण्डपे दिव्ये तोयस्थानान्यकल्पयत् ॥ २३ ॥
 दीर्घिकास्तोयपूर्णाश्च क्षीरपूर्णास्तथैव च ।
 दधिहृदाननेकांश्च सुधासंपूरितानि वै ॥ २४ ॥
 घृतपूर्णा महानद्यो रत्नसोपानमण्डिताः ।
 वृक्षांश्च कामेकान्दिव्यान्दीर्घिकाणां तथोभयोः ॥ २५ ॥

* गजसंज्ञितपुस्तकधारेवेदं श्लोकार्थमस्ति ।

× दार्ढिमितीत्ययं धेरितान्तं बह्वचञ्जमंज्ञि-पुस्तकेषु न स्ति ।

१ क. ख. ग. °न्तरैः ॥ १४ ॥ २ य. च. छ. विततं. ३ क. ख. ग. अ. क्ष. °नि

असृजत्क्रीडनार्थाय सदा एष्पफलान्वितान् ।

भक्ष्यैर्नानाविधैर्दिव्यैः फलितान्मुनिपुंगवाः ॥ २६ ॥

कदलीखण्डमध्ये तु तमालगहनेष्वपि ।

क्रीडावापीः सुशोभाढ्यास्तथेवाशोकसंबुलाः ॥ २७ ॥

दीर्घिकाणां तटे रम्ये तरुणाः स्निग्धशाखिषु ।

दोलाश्चाऽबन्धयामासुर्मुक्तादामभिरुज्ज्वलैः ॥ २८ ॥

* रमणीयानि दिव्यानि मनस्तुष्टिकराणि च ।

उद्यानवनखण्डानि स्थाने स्थाने ह्यकल्पयत् ॥ २९ ॥

त्रैलोक्यतिलके तस्मिन्हेमपीठस्य मध्यगात् ।

सिंहैश्च विधृतां श्वेतैः सहस्रदलमण्डिताम् ॥ ३० ॥

पारिजातद्रुमाणां च मञ्जरीभिरलंकृताम् ।

इन्द्रनीलमयीं वेदिं चारुसोमभूपिताम् ॥ ३१ ॥

शतयोजनविस्तीर्णां स्तम्भैश्च कलशान्विताम् ।

नानानेकासरोभिश्च रत्नजां दिव्यरूपिणीम् ॥ ३२ ॥

पीनोरुजघनास्ताश्च पीनोन्नतपयोधराः ।

चामराग्रकरारस्तास्तु हारावलिबिभूषिताः ॥ ३३ ॥

वीणावेणुकराश्चान्याः काञ्चीगुणविराजिताः ।

चञ्चलायतनेत्राश्च तिलकालकमण्डिताः ॥ ३४ ॥

मैध्यक्षामाश्च विज्ज्वोष्ठीः कमलोत्पलमालिकाः ।

अनेकाकारविन्यासैर्निर्ममे ताः पृथक्पृथक् ॥ ३५ ॥

एवं ि दिव्यैः सुसुन्दरीभिर्नानाप्रयोगैर्दिविधैश्च चित्रैः ।

मनोभिरासैर्नानाभिरामैर्युक्तां तु वेदिं त्वरितश्चकार ॥ ३६ ॥ ३०८१ ॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरै स्तुतशौनकसंवादे साम्बविवा-

हमण्डपवर्णनं नाम षट्पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

सूत उवाच - मण्डपं निर्मितं श्रुत्वा शंकरो विश्वधर्मणा ।

शैलादिमन्त्रवीक्ष्यो दिश्वेशो विश्वपूजितः ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच - हितार्थं सर्वदेवानामस्माकं च विशेषतः ।

विवाहयज्ञ आरब्धो नगराजेन धीमता ॥ २ ॥

* अत्र पुनरुक्तेषु श्लोको न दृश्यन्ते ।

१ ग. निभेः । ना । २ य छ. 'मध्यक्ष' । ३ छ. च. म. 'लोज्ज्वल' ।

दानार्थमद्रिकन्यायाः प्रस्थितो हिमवान्स्वयम् ।
 अहं तत्र गमिष्यामि सुरैर्ब्रह्मादिभिः सह ॥ ३ ॥
 त्वमिहाऽऽवाहय सुरान्कालाग्न्यादीन्द्रिजांस्तथा ।
 द्वीपांश्च सागरांश्चैव पर्वतांश्च नदीस्तथा ॥ ४ ॥
 मण्डपं सुन्दरं यत्र निर्मितं विश्वकर्मणा ।
 तत्र तिष्ठत्युमा देवी मम ध्यानपरायणा ॥ ५ ॥
 विशुद्धतेव भासन्ती चन्द्रकोटिनिभानना ।
 एवमुक्तो महेशेन नन्दी सूर्यायुतप्रभः ॥ ६ ॥
 नत्वा विश्वेश्वरं देवं ध्यानारूढरतदाऽभवत् ।
 ध्यातः क्षणात्समायातः कालाग्निर्विश्वदाहकः ॥ ७ ॥
 रुद्रैः परिहृतो देवः क्रोडिक्रोडिगणेश्वरैः ।
 ततोऽब्रवीत्स कालाग्निः सर्वज्ञं नन्दिकेश्वरम् ॥ ८ ॥
 किमर्थमहमाहूतो देवदेवेन शंभुना ।
 उपस्थितो वा प्रलयः संहरिष्यामि तत्क्षणात् ॥ ९ ॥
 एवमुक्तरतदा तेन शैलादिरतमथाब्रवीत् ।
 प्रलयार्थं न चाऽऽहूतस्त्वं विश्वेशेन शंभुना ॥ १० ॥
 ग्रहीष्यति गिरः पुत्रीं पत्नीत्वेन महेश्वरः ।
 तदर्थं त्वमिहाऽऽहूतो ब्रह्माद्याश्च दिवोकसः ॥ ११ ॥
 नन्दिनो वचनं श्रुत्वा कालाग्निरिदमब्रवीत् ।
 द्रष्टुकामा वयं सर्वे ब्रह्माद्याः शूलपाणिनम् ॥ १२ ॥
 शीघ्रं दर्शय शैलादं निर्वृताः स्मां यथा वयम् ।
 विज्ञौपय महादेवं ब्रह्माद्याश्चाऽऽगता इति ॥ १३ ॥
 सर्वे त्वद्दधाननिरताः सर्वे त्वद्दर्शनोत्सुका ।
 कालाग्निप्रमुखानां च वचः श्रुत्वा गणाग्रणीः ॥
 प्राह विश्वेश्वरं देवं स्निग्धगम्भीरया गिरा ॥ १४ ॥

नन्दिकेश्वर उवाच—ब्रह्माद्याश्चाऽऽगताः सर्वे शूलपाणे तवाऽऽज्ञया ।

द्रष्टुमिच्छन्ति ते सर्वे नमस्कृतुं तथा मुदा ॥ १५ ॥

दिशाऽऽदेशं पुरारे मां किं वक्ष्यामि सुरासुरान् ।

चारिता द्वारमूलेषु द्रष्टुकामाश्च संस्थिताः ॥ १६ ॥

१ क. ख. ग. न. झ. पान्निमित्तं यत्र स्वयं वे वि । २ ड. च. छ ज्ञाय च म° ।
 ३ म. ज. °ष्टुमीषन्ति । ४ ख. ग. °र्षे त्वामनन्ततनुं हरम् ॥ १६ ॥

यत्ते विरुपमं रूपं तेजोमयमनिन्दितम् ।
 यदधोभागमाश्रित्य रुद्रः कालाग्निसंज्ञितः ॥ १७ ॥
 पश्यन्तु चैते भूतेशं शूलं चैव सदोज्ज्वलम् ।
 ततो विवेश कालाग्निर्विष्णुर्ब्रह्मा शतक्रतुः ॥ १८ ॥
 अन्ये च देवगन्धर्वा ऋषयो मनवस्तथा ।
 सर्वे कोलाहलं कृत्वा देवासुरमहोरगाः ॥ १९ ॥
 विश्विशुर्हरसंस्थानं नद्याद्या इव सगरम् ।
 प्रविश्य भवने रम्ये नानाधातुविचित्रिते ॥ २० ॥
 गणकोटिसमाकीर्णं रुद्रकोटिसुसेविते ।
 अग्रजन्मगुरुः पूर्वं रुद्रैर्देवैर्वृतस्तदा ॥ २१ ॥
 भवारिमन्धकारिं तमपश्यदन्तकान्चलः ।
 मुक्ताचलप्रतीकाशं अक्षाङ्कचयसंनिभम् ॥ २२ ॥
 नीलकण्ठं त्रिनेत्रं च शूलिनं सर्वतोमुखम् ।
 कोटिसूर्यप्रतीकाशं जगदानन्दकारिणम् ॥ २३ ॥
 कपालमाश्लिनं देवं कर्षदकृतभूषणम् ।
 दशबाहुं दशार्धास्यमनन्तं तेजसां निधिम् ॥ २४ ॥
 जगदुत्पत्तिसंहारस्थित्यनुग्रहकारिणम् ।
 अप्रमेयमनाकारमपञ्चमनाकुलम् ॥ २५ ॥
 सिंहासनस्थमचलं चराचरविभूतिदम् ।
 क्षीरोदमिव निष्कम्पं त्रैलोक्यमभवं शिवम् ॥ २६ ॥
 सर्वतःपाणिपदान्तं सर्वतोक्षिशिरोमुखम् ।
 सर्वतःश्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य संस्थितम् ॥ २७ ॥
 सुरासुरैवेन्द्रमग्नं ध्यायमानं म्रुमुक्षुभिः ।
 इदं रूपं समालोक्य देवदेवस्य शूलिनः ॥ २८ ॥
 अग्रे स्थितः स कालाग्निर्मरौ मेरुरिवापरः ।
 अथोवाच स शैलादिः प्रणिपत्य सनातनम् ॥ २९ ॥
 नरकाणामधोभागे पुरत्रयं प्रतिष्ठितम् ।
 योजनायुतविस्तीर्णं कामदं शुभलक्षणम् ॥ ३० ॥

१ घ. संज्ञकः ॥ १७ ॥ २ क. ख. ग. झ. °मालश्य दे° । ३ घ. छ. च. छ. ज. °गोपेर्भू° ।

यस्यैवोर्ध्वं निरालम्बं शतयोजनमानतः ।
 ज्वालामालाकुलं दिव्यं सर्वलोकभयंकरम् ॥ ३१ ॥
 प्राकाराट्टालकैर्युक्तं गोपुरैस्तोरणान्वितम् ।
 रक्तनीलसमानाभैर्भीमघोषैर्दुरासदैः ॥ ३२ ॥
 वृतो रुद्रसहस्रैस्तु सिंहरूपैर्महाबलैः ।
 नियम्य च स्वकं तेजः प्रीत्यर्थं तेऽधुनाऽऽगतः ॥ ३३ ॥
 ध्वान्तचामीकराभासश्चन्दनागरुगन्धयुक् ।
 नीलकण्ठस्त्रिनेत्रश्च वृषकेतुर्महाबलः ॥ ३४ ॥
 द्वीपिचर्मपरीधानः पञ्चवक्त्रेन्दुभूषणः ।
 अनन्तमेखलाधारी कुण्डलीकृततक्षकः ॥ ३५ ॥
 * दशबाहुर्महातेजाः पीनवक्षा महाभुजः ।
 प्रलयोदनिधेर्घोषो रक्तनीलमहातनुः ॥ ३६ ॥
 आगतः सौम्यरूपेण तव देव समीपतः ।
 पश्यतां मृदुभावेन देवदेव जगत्पते ॥ ३७ ॥
 एते चैव महावीर्याः कालाग्नेस्तु समीपतः ।
 तिष्ठन्ति ज्वलनाभासा रुद्राश्च शतकोटयः ॥ ३८ ॥
 त्वन्नियोगान्महादेव कालाग्न्यादेशकारिणः ।
 तिष्ठन्ति स्वपुरे रम्ये क्रीडमाना मनोरमे ॥ ३९ ॥
 तद्यानुज्ञागता ह्येते शशाङ्कमौलिनोऽमलाः ।
 शुद्धस्फटिकसंकाशाः पद्मरागसमप्रभाः ॥ ४० ॥
 तडिद्भ्रमरसंकाशा वज्रशूलधनुर्धराः ।
 नीलकण्ठास्त्रिनेत्राश्च सुखदुःखविवर्जिताः ॥ ४१ ॥
 सर्वाभरणसंपन्ना अनन्तबलविक्रमाः ।
 जराभरणनिर्मुक्ताः शार्दूलचर्मवाससः ॥ ४२ ॥
 इमानपि महादेव पश्यन्प्रीतिकरो भव ।
 हरिचन्दनलिप्ताङ्गानशोककमलार्चितान् ॥ ४३ ॥

* घञ्चञ्जसंज्ञितपुस्तकेष्वयं श्लोको नास्ति ।

१ क. च. छ. °न्वितैः । २° । २ क. ख. ग. ज. झ. पश्यन्ते मृ° । ३ क. ख. ग. झ.
 °श्च. ॥ ४१ ॥ ४ क. ख. ग. घ. ज. झ. °रासदैः शोकसंकाशाः । ५ क. ख.
 ग. ज. झ. °काः सुखदुःखविवर्जिताः ॥ ४२ ॥

दैत्याधिपतयश्चैव प्रहादाद्या महाबलाः ।
 समागता महादेव नागाः शेषादयः शिव ॥ ४४ ॥
 सर्वाः पातालवासिन्यो रूपयौवनगर्विताः ।
 आगता देवदेवेश द्वीपैश्च सह सागराः ॥ ४५ ॥
 गन्धर्वाः किंनरा यक्षाः सिद्धविद्याधराः शिव ।
 उर्वश्याद्याश्चाप्सरसो नद्यः पापहराः शुभाः ॥ ४६ ॥
 एते च मुनयो देव भृग्व्याद्याः प्रथितौजसः ।
 संप्राप्तानि पुराणीह शक्रादीनां महात्मनाम् ॥ ४७ ॥
 एते लोकाः समायाताः सत्यान्ताः सप्त शंकर ।
 मूर्तयस्तव देवेश भवाद्याश्च समागताः ॥ ४८ ॥
 आदित्या वसवो रुद्राः साध्याश्चैव मरुद्गणाः ।
 सनकाद्या महोत्मानः सत्यलोकनिवासिनः ॥ ४९ ॥
 पद्मरागनिभो देवो बन्धूककुसुमद्युतिः ।
 जटाभिस्तु शिरोनद्धो रत्नमालाविभूषितः ॥ ५० ॥
 कमण्डलुधरः श्रीमान्दण्डहस्तः सुलोचनः ।
 कृष्णाजिनोत्तरीयेण रक्तमाल्याम्बरेण च ॥ ५१ ॥
 सुवर्णमेखलाधारी रौक्मकुण्डलमण्डली ।
 हंसध्वजश्चतुर्बाहुः सुरासुरनमस्कृतः ॥ ५२ ॥
 सावित्र्या सहितो देवः पद्मयोनिरिहाऽऽगतः ।
 अतसीपुष्पसंकाशस्तमालदलवर्चसः ॥ ५३ ॥
 पीताम्बरधरः श्यामः पीतगन्धानुलेपनः ।
 शङ्खचक्रगदाधारी शार्ङ्गो गरुडवाहनः ॥ ५४ ॥
 किरीटी कुण्डली हारी कौस्तुभाभरणान्वितः ।
 केयूरवलयपीडः पीनवक्षा गदान्वितः ॥ ५५ ॥
 चामीकरसुमालाभिर्दीप्यमानो विराजते ।
 सूर्यायुतप्रतीकाशो नीलोत्पलदलेक्षणः ॥ ५६ ॥
 क्षीरोद्गार्णवशापी च नीलजीमूतानिःस्वनः ।
 रमामर्दितसर्वाङ्गः शेषपर्यङ्कलालसः ॥ ५७ ॥

यस्यैवोर्ध्वं निरालम्बं शतयोजनमानतः ।
 ज्वालामालाकुलं दिव्यं सर्वलोकभयंकरम् ॥ ३१ ॥
 प्राकाराट्टालकैर्युक्तं गोपुरैस्तोरणान्वितम् ।
 रक्तनीलसमानाभैर्भीमघोषैर्दुरासदैः ॥ ३२ ॥
 वृतो रुद्रसहस्रैस्तु सिंहरूपैर्महाबलैः ।
 नियम्य च स्वकं तेजः प्रीत्यर्थं तेऽधुनाऽऽगतः ॥ ३३ ॥
 ध्वान्तचामीकराभासश्चन्दनागरुगन्धयुक् ।
 नीलकण्ठस्त्रिनेत्रश्च वृषकेतुर्महाबलः ॥ ३४ ॥
 द्वीपिचर्मपरीधानः पञ्चवक्त्रेन्दुभूषणः ।
 अनन्तमेखलाधारी कुण्डलीकृततक्षकः ॥ ३५ ॥
 * दशबाहुर्महातेजाः पीनवक्षा महाभुजः ।
 प्रलयोदनिधेर्घोषो रक्तनीलमहातनुः ॥ ३६ ॥
 आगतः सौम्यरूपेण तव देव समीपतः ।
 पश्यतां मृदुभावेन देवदेव जगत्पते ॥ ३७ ॥
 एते चैव महावीर्याः कालाग्नेस्तु समीपतः ।
 तिष्ठन्ति ज्वलनाभासा रुद्राश्च शतकोटयः ॥ ३८ ॥
 त्वन्नियोगान्महादेव कालाग्न्यादेशकारिणः ।
 तिष्ठन्ति स्वपुरे रम्ये क्रीडमाना मनोरमे ॥ ३९ ॥
 तद्यानुज्ञागता ह्येते शशाङ्क्यौलिनोऽमलाः ।
 शुद्धस्फटिकसंकाशाः पद्मरागसमप्रभाः ॥ ४० ॥
 तडिद्भ्रमरसंकाशा वज्रशूलधनुर्धराः ।
 नीलकण्ठास्त्रिनेत्राश्च सुखदुःखविवर्जिताः ॥ ४१ ॥
 सर्वाभरणसंपन्ना अनन्तबलविक्रमाः ।
 जर्जरमरणनिर्मुक्ताः शार्दूलचर्मवाससः ॥ ४२ ॥
 इमानपि महादेव पश्यन्प्रीतिकरो भव ।
 हरिचन्दनलिप्ताङ्गानशोककमलार्चितान् ॥ ४३ ॥

* षट्चछजसंज्ञितपुस्तकेष्वयं श्लोको नास्ति ।

१ क. च. छ. °न्वितैः । २ क. ख. ग. ज. झ. पश्यन्ते मृ° । ३ क. ख. ग. झ.
 श्व. शार्दूलचर्मवाससः ॥ ४१ ॥ ४ क. ख. ग. घ. ज. झ. °रारुक्शोकसंकाः । ५ क. ख.
 [ज. झ. °काः सुखदुःखविवर्जिताः ॥ ४२ ॥

दैत्याधिपतयश्चैव प्रहादाद्या महाबलाः ।
 समागता महादेव नागाः शेषादयः शिव ॥ ४४ ॥
 सर्वाः पातालवासिन्यो रूपयौवनगर्विताः ।
 आगता देवदेवेश द्वीपैश्च सह सागराः ॥ ४५ ॥
 गन्धर्वाः किंनरा यक्षाः सिद्धविद्याधराः शिव ।
 उर्वश्याद्याश्चाप्सरसो नद्यः पापहराः शुभाः ॥ ४६ ॥
 एते च मुनयो देव भृग्वाद्याः प्रथितौजसाः ।
 संप्राप्तानि पुराणीह शक्रादीनां महात्मनाम् ॥ ४७ ॥
 एते लोकाः समायाताः सत्यान्ताः सप्त शंकर ।
 मूर्तयस्तव देवेश भवाद्याश्च समागताः ॥ ४८ ॥
 आदित्या वसवो रुद्राः साध्याश्चैव मरुद्गणाः ।
 सनकाद्या महोत्मानः सत्यलोकनिवासिनः ॥ ४९ ॥
 पद्मरागनिभो देवो बन्धूककुसुमद्युतिः ।
 जटाभिस्तु शिरोनद्धो रत्नमालाविभूषितः ॥ ५० ॥
 कमण्डलुधरः श्रीमान्दण्डहस्तः सुलोचनः ।
 कृष्णाजिनोत्तरीयेण रक्तमाल्याम्बरेण च ॥ ५१ ॥
 सुवर्णमेखलाधारी रौक्मकुण्डलैर्मण्डली ।
 हंसध्वजश्चतुर्बाहुः सुरासुरनमस्कृतः ॥ ५२ ॥
 सावित्र्या सहितो देवः पद्मयोनिरिहाऽऽगतः ।
 अतसीपुष्पसंकाशस्तमालदलवर्चसः ॥ ५३ ॥
 पीताम्बरधरः श्यामः पीतगन्धानुलेपनः ।
 शङ्खचक्रगदाधारी शार्ङ्गं गरुडवाहनः ॥ ५४ ॥
 किरीटी कुण्डली हारी कौस्तुभाभरणान्वितः ।
 केयूरवलयपीडः पीनवक्षा गदान्वितः ॥ ५५ ॥
 चामीकरसुमालाभिर्दीप्यमानो विराजते ।
 सूर्यायुतप्रतीकाशो नीलोत्पलदलेक्षणः ॥ ५६ ॥
 क्षीरोदार्षवशापी च नीलजीमूतानिःस्वनः ।
 रमामार्दितसर्वाङ्गः शेषपर्यङ्कालालसः ॥ ५७ ॥

गुरुणां च गुरुदेव ईश्वराणामपीश्वरः ।
 वरदो भव वात्सल्यो दैत्यकोटिक्षयंकरः ॥ ५८ ॥
 आगतोऽयं महादेव विष्णुः प्रियतरस्तव ।
 तप्तचामीकरप्रख्यो वज्रहस्तो महाबलः ॥
 पट्टांशुकपरीधानो हेममालाविभूषितः ॥ ५९ ॥
 प्रख्यातवीर्यो बलवृत्रहन्ता बालार्कभासो हरिचन्दनाङ्कः ।
 पुंनागनागैर्बकुलैश्च जुष्टो मुक्ताफलालंकृतकण्ठदेशः ॥ ६० ॥
 अयं समागतः शक्रो वह्निर्ववस्वतस्तथा ।
 निर्ऋतिर्वरुणो वायुः कुबेरश्च समागतः ॥ ६१ ॥
 ईशानश्च महाभागस्त्रिशत्कोटिगणैर्वृतः ।
 आगतस्त्रिजगद्योने पिनाकी च गणेश्वरः ॥ ६२ ॥
 दशकोटिगणैर्युक्तः * कालकण्ठस्तथैव च ।
 सप्तकोटिगणैर्युक्तो घण्टाकर्णो महाबलः ॥ ६३ ॥
 दशकोटिगणैर्युक्तो वसुधोषो महाबलः ।
 चतुष्कोटिगणैर्दण्डी शिखण्डी दशकोटिभिः ॥ ६४ ॥
 षड्भिर्मयूरवदनः सिंहास्यो दशकोटिभिः ।
 सप्तकोटिगणैर्युक्तः किरीटी च समागतः ॥ ६५ ॥
 कालान्तकस्तु दशार्भर्नकुली दशकोटिभिः ।
 षड्भिस्तु मुण्डमाली च त्रिशूली पञ्चकोटिभिः ॥ ६६ ॥
 अष्टाभिर्विश्वमाली च त्रिमूर्तिर्नवकोटिभिः ।
 एते गणेश्वराः सर्वे तथा चान्ये गणेश्वराः ॥ ६७ ॥
 येषां संख्या न जानन्ति ब्रह्माद्या देवतागणाः ।
 आगंतानां महादेव शृणु कोलाहलं विभो ॥ ६८ ॥
 अमरेशः प्रभासश्च पुष्करो नैमिषस्तथा ।
 आपाढी दण्डी मुण्डी च भारभूतिस्तथा कुली ॥ ६९ ॥
 तीर्थाधिपतयो देवा आगता दिव्यमूर्तयः ।
 एते गुह्याष्टका देव कामरूपा महाबलाः ॥ ७० ॥

* खगमसंज्ञितपुस्तकेषु कालकण्ठ इत्यादि दशकोटिगणैर्युक्त इत्यन्तं शब्दजातं नास्ति ।

१ ख. घ. 'णां दि गु' । २ ज. 'लैस्तु लु' । ३ क. ख. ग. ज. झ. 'युक्तः सुधो-
 ष्व म' । ४ च. 'यूवदशनः' । ५ ख. ग. 'टी समुगाग' । ६ क. ख. ग. झ. 'भिलकु' । ७ क.
 झ. 'कुत्रैर्दश' । ८ क. ख. ग. ज. झ. 'ह्भिश्च मु' । ९ ख. ग. गणधिपाः ॥ ६७ ॥

तवाऽऽज्ञयाऽऽगतां देव ब्रह्माण्डान्तरवासिनः ।
 कोटिकोटिगणैर्द्युक्ता देवदेव महेश्वर ॥ ७१ ॥
 विश्वेश्वरजटोज्जूता सिन्दुधैव सरस्वती ।
 यमुना गण्डकी नागा विपाशा नर्मदा शिवा ॥ ७२ ॥
 रुक्मा घण्टा च निर्विन्ध्या देविका च दृषहती ।
 शतदृष्ट पयोणी च चन्द्रभागा च गोमती ॥ ७३ ॥
 चर्मण्वती च कावेरी^१ सरयुश्च^२ परावती ।
 धूतपापा च सारथ्या माणा माला सुगन्धिका ॥ ७४ ॥
 जम्बू तापी वनी शूरा कौशिकी कुमुदा करा ।
 मन्दाकिनी चन्द्रलेखा चम्पकाऽऽमोदवाहिनी ॥ ७५ ॥
 ऐरावती कामवेगा प्रेङ्खला कामचारिणी ।
 पूर्णभद्रा महामोदा गम्भीरावर्तिनी रमृता ॥ ७६ ॥
 मेघमाला मेघवर्णा सदानीरा च नन्दिनी ।
 वेदा वेदवर्ती वीणा सीता चित्रोत्पला तथा ॥ ७७ ॥
 वेत्रवती च वृत्रघ्नी पिप्पला जञ्जली तथा ।
 खरजा कुमुदा शिक्षा कौशिकी निषधा सिता ॥ ७८ ॥
 वैतरणी सिनीवाली वेगवती पुनःपुना ।
 गौरी कृष्णा तथा दुर्गा तुङ्गभद्रोत्पलावती ॥ ७९ ॥
 स्वर्णा भीमरथी शुद्धा कृतमाला तरङ्गिणी ।
 एता देव महानद्यः पावनाः कल्मषापहाः ॥ ८० ॥
 मूर्तिमत्यरतवेशान उत्सवे त्विह आगताः ।
 सर्वा एता महादेव पश्य कारुण्यवारिधे ॥ ८१ ॥
 भवन्ति कृतिनः सर्वे त्वयि दृष्टे महेश्वर ।
 एवमुक्त्वा तदा नन्दी देवदेवस्य चाग्रतः ॥ ८२ ॥
 पपात दण्डवद्भूमौ भक्त्या परमया युतः ।
 नन्दिनं तं महात्मानं दृष्ट्वा विश्वेश्वरः प्रभुः ॥ ८३ ॥
 प्रीतो भूत्वाऽऽह कालारिमन्दरे चारुकन्दरे ॥ ८४ ॥

१ क. ख. ग. च. झ. 'ता रुद्र श्र' । २ क. ख. ग. झ. 'की भगा । ३ च. 'री
 शर' । ४ ख. ग. 'श्व इरा' । ५ घ. ड. च. छ. ती । घौत' । ६ ख. ग. 'थ्या मणिमाला' ।
 ७ ख. ग. 'घघोषा मे' । ८ घ. 'ती चीर्णा ती' । ९ क. घ. झ. 'जचला त' । १० ख.
 ग. ज. 'जडा त' ।

इदं यः पठते नित्यं शृणुयाद्वाऽपि भक्तितः ।
 प्रीताः स्युर्देवताः सर्वारतरयाभीष्टफलप्रदाः ॥ ८५ ॥ ३१६६ ।
 इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरे सूतशौनकसंवादे कालाग्न्या-
 द्यागमनकथनं नाम सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५७ ॥
 भूत उवाच—अथासौ हिमवान्विप्रा देवीमात्मसुतामुमाम् ।
 प्रदानार्थं महेशाय संप्राप्तो मन्दरं क्षणात् ॥ १ ॥
 आह दृष्ट्वा गिरिं नन्दी देवदेवं पिनाकिनम् ।
 वक्तुकामः समायातो भगवान्पर्वतेश्वरः ॥ २ ॥
 श्रुत्वा तु वचनं श्लक्ष्णं व्यक्तं नन्दीमुखोत्तदा ।
 मेघगम्भीरया वाचा महादेवोऽब्रवीदिदम् ॥ ३ ॥
 वदत्वयं गिरिश्रेष्ठो हृदये यत्प्रतिष्ठितम् ।
 कामस्तैस्य (स्या)चिरादेव भविष्यति न संशयः ॥ ४ ॥
 एवमुक्तस्तदा विप्रा देवदेवेन शंभुना ।
 उवाच गिरिशार्दूलो भूत्वाऽग्रेऽवनताञ्जलिः ॥ ५ ॥
 हिमवानुवाच—याऽऽसीत्पूर्वं च ते पत्नी साऽवतीर्णा गृहे मम ।
 तामेव तव दानार्थमागतोऽस्मि महेश्वर ॥ ६ ॥
 अमी ब्रह्मादयो देवास्त्वत्समीपमिहाऽऽगताः ।
 किं गोत्रमिति पृच्छामि ह्येषामग्रे विभो वद ॥ ७ ॥
 श्रुत्वा तु भारतीं तस्य विश्वेशो विश्ववन्दितः ।
 किं गोत्रमिति संचिन्त्य नोत्तरं प्रैससर्ज ह ॥ ८ ॥
 दृष्ट्वा निरुत्तरं शंभुं जहसुर्देवदानवाः ।
 एष एव जगद्योनिर्गोत्रमस्य कथं भवेत् ॥ ९ ॥
 इत्युचुर्विबुधाः सर्वे हिमवन्तं नगोत्तमम् ।
 देवानां च वचः श्रुत्वा गिरिराजोऽब्रवीदिदम् ॥ १० ॥
 विश्वेश्वरं परं धाम परमात्मानमव्ययम् ।
 श्वाश्वतं गिरिशं स्थाणुं विश्वाकारं सनातनम् ॥ ११ ॥
 दत्ता दत्ता पुनर्दत्ता उमा सत्येन ते प्रभो ।
 ततो महान्रवो विप्रा जयशब्दादिमङ्गलैः ॥ १२ ॥

१ ख. ग. 'क्षमं च्युतं न° । २ क. झ. 'स्तव वरात्स्य भ° । ख. ग. ड. ज. छ. ज. 'स्तद्चिरादेव भ° । ३ व. ड. च. छ प्रत्यययत ॥ ८ ॥

दुन्दुभीनां च वाद्यानामभवत्सागरोपमः ।
 गृहीतेति शिवः प्राह पार्वती पर्वतेश्वरम् ॥ १३ ॥
 तद्भरते भगवाञ्छंभुरङ्गुलीयं प्र(न्य)वेशयत् ।
 इमं च कलशं हैममादाय त्वं नगोत्तम ॥ १४ ॥
 याहि गत्वा त्वेनेनैव तामुमां स्नापय त्वरा ।
 अन्येषां परिहारार्थमेष एव विधिः सदा ॥ १५ ॥
 जगन्नयेऽपि नूनं स्याद्ब्रज तूर्णं नराधिप ।
 ततस्तुष्टो महाशैलोऽभोजयत्सुसमाहितः ॥ १६ ॥
 एवं यज्ञरतो विप्रास्तर्पणाय चराचरान् ।
 अभवद्देवमुद्दिश्य शंकरं स गिरिस्तदा ॥ १७ ॥
 तथाऽस्मिन्नन्तरे देवो धर्मकेतुर्महेश्वरः ।
 उत्थितो मुनिशार्दूलाः समालोक्य च शार्ङ्गिणम् ॥ १८ ॥
 अभवज्जयशब्दानां तुमुलो हि महारतदा ।
 पुष्पवृष्टिनिपातश्च सत्यलोकाद्द्विजोत्तमाः ॥ १९ ॥
 नानावनाधिपाश्चैव क्रतवश्च मुदान्विताः ।
 कुसुमैर्दिव्यगन्धाढ्यैर्वृष्टपुर्मेघवृन्दवत् ॥ २० ॥
 वीणावेणुमृदङ्गानां दुन्दुभीनां ततो रवः ।
 हरिविरञ्चिद्भ्रात्र्याः पूरयन्ति सुरारतदा ॥ २१ ॥
 विप्रास्त्रैलोक्यनादेन वेदघोषं प्रचक्रिरे ।
 गायत्री चैव सावित्री रुद्रकन्यारतथैव ॥ २२ ॥
 विद्याधर्योऽथ नागिन्यो देवानां च तथाऽङ्गनाः ।
 सिद्धकन्या मनोहार्या यक्षकन्यारतथैव च ॥ २३ ॥
 मातरः सप्त याश्चैव याश्च नक्षत्रमातरः ।
 गिरीणां च तथा नार्यः समुद्राश्च सरांसि च ॥ २४ ॥
 मङ्गलं गायमानाश्च अर्घमष्टाङ्गसंयुतम् ।
 सुप्रहृष्टा ददुः सर्वा देवदेवस्य पादयोः ॥ २५ ॥
 एतस्मिन्नन्तरे विप्रा हिमवत्संप्रणोदितः ।
 मैनाकस्तत्र संप्राप्तो हेमकुम्भकरः सुधीः ॥ २६ ॥
 सालङ्कानयनपौत्रस्य गत्वा तस्याग्रतः स्थितः ।
 तेनापि देवदेवस्य ज्ञापितो गिरिरग्रतः ॥ २७ ॥

भथासौ भगवान्देवो मङ्गलेशो जलाशयः ।
 स्नापयद्वेधसा युक्तः समुद्रैः शूलपाणिनम् ॥ २८ ॥
 स्नाप्यमाने तदा देवे नद्यो वै सागरा द्विजाः ।
 बभूवुः सलिलैर्युक्ताः कृशाङ्गाः स्वेदसंयुताः ॥ २९ ॥
 अथ ते त्रिदशाः सर्वे सनारायणका द्विजाः ।
 परं विस्मयमापन्ना भवं पश्यन्ति चाद्भुतम् ॥ ३० ॥
 ततो निलीयमानास्तु शरीरे शंकरस्य तु ।
 नद्यः सर्वाः समुद्राश्च प्रपश्यन्ति सुविस्मिताः ॥ ३१ ॥
 योगमायादृतं वीक्ष्य तत्तोयं जगति स्थितम् ।
 अस्तुवन्पशुभर्तारं ब्रह्माद्या देवतार्गणाः ॥ ३२ ॥
 ततस्तैरतु स्तुतो देवः प्रहस्य भगवान्भवः ।
 विसृज्य च तदा तोयमभवत्पूर्वरूपधृत् ॥ ३३ ॥
 एवं साम्ये रिथते तस्मिन्देवदेवे पिनाकिनि ।
 स्नापितोऽसौ विरञ्चाद्यैस्त्रिमूर्तिर्भगवान्भवः ॥ ३४ ॥
 भैनाकोऽप्यञ्जलिं कृत्वा देवदेवस्य चाग्रतः ।
 संस्थितो हर्षसंयुक्तो निधिं लब्ध्वा यथाऽधनः ॥ ३५ ॥
 विसर्जितस्ततस्तेन देवदेवेन शंभुना ।
 त्रैलोक्यतिलके तस्मिन्ययौ तूर्णं नगात्मजः ॥ ३६ ॥
 तदंशुकं परिधाप्य देवीं तामरसेक्षणाम् ।
 स्नापयंस्तेन कुम्भेन हराङ्घ्रिपतितेन च ॥ ३७ ॥
 नीरपातं द्विजश्रेष्ठाः कृतमेतत्कपदिना ।
 पार्वतेयविधिर्नूनं कलजानां सदाऽनघः ॥ ३८ ॥
 ततो भगवती देवी हृष्टपृष्ठा तपोमयी ।
 पितुरभ्याशगा भूत्वा विवेश परमारुने ॥ ३९ ॥ ३२०५ ॥
 इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरै सूतशौनकसंवादे साम्ब-
 विवाहवर्णनं नामाष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५८ ॥
 सूत उवाच—अथाऽऽयान्तं शिवं दृष्ट्वा हिमवान्पर्वतेश्वरः ।
 मेरुश्चैव यथासंख्यै रविचन्द्रदिवाकरैः ॥ १ ॥

१ ड. च. छ. युक्तं स° । २ घ. ड. च. छ. अत्र ते । ३ घ. °स्य च । ४ ल. ग. ज
 °गणैः ॥ ३२ ॥ ५ ल. ग. संपरिथतो मुञ्चतु° । ६ ल. ग. घ. °गानं दि° ।

तथा देवैः स वेधाद्यैर्वृतं छत्रेण संयुतम् ।
 जयेत्युक्त्वा नगेन्द्रस्तु ह्यात्तर्माल्याम्बरस्तदा ॥ २ ॥
 उत्थितः सहसा विप्राः पुष्पहस्तो महेश्वरः ।
 मुदा परमया युक्तो भक्त्या चानन्यया द्विजाः ॥ ३ ॥
 वस्त्रैर्नानाविधैश्चक्रे मार्गभूषां तदा गिरिः ।
 पताकाभिर्जयन्तीभिः स्रग्दामैर्दिव्यगन्धिभिः ॥ ४ ॥
 ध्वजैश्च विविधाकारैः पञ्चवर्णैर्मनोरमैः ।
 चामरैश्चन्द्ररम्यैस्तु लम्बकैश्च समन्ततः ॥ ५ ॥
 मुक्तानां प्रकरैश्चैव पुष्पाणां तु तथैव च ।
 एवमाद्यैरनेकैश्च शोभां कृत्वा नगोत्तमः ॥ ६ ॥
 स्थितस्तु वीक्षमाणोऽसौ विश्वन्यापिनमीश्वरम् ।
 संपूर्णचन्द्रवदना मदनानलदीपिताः ॥ ७ ॥
 शतकोटयोऽप्सराणां तु निर्ययुः संमुखाश्च तम् ।
 हेमपात्रकरासक्ताः पद्मेन्दीवरहस्तकाः ॥ ८ ॥
 मणिपात्राणि पूर्णानि दूर्वासिद्धार्थकाङ्क्षितैः ।
 दधिरोचनमादाय त्रीहिभिश्चम्पकैर्यवैः ॥ ९ ॥
 हरिचन्दनलिप्ताङ्गा हरिचन्दनहस्तकाः ।
 विदुमाङ्कुरहस्ताश्च तथैवोत्पलशेखराः ॥ १० ॥
 × चूतमञ्जरिहस्ताश्च पारिजातकराः पराः ।
 स्वादूदकेन संपूर्णभृङ्गनरकरपल्लवाः ॥ ११ ॥
 हावभावविलासिन्या मदनातुरविह्वलाः ।
 मदनारिं प्रणेमुस्ता गायमानास्त्रिलोचनम् ॥ १२ ॥
 अथासौ भगवाञ्शूली चान्तर्यामी महेश्वरः ।
 त्रैलोक्यतिलके तस्मिन्भ्रूणादाविर्वभूव ह ॥ १३ ॥
 ततो धनैर्वहुविधैः पूजयामास पर्वतः ।
 स्तुत्वा च पूजयित्वा च ननाम च पुनः पुनः ॥ १४ ॥
 गीतैश्च विविधैर्वाक्यैः प्रविवेश हरस्तदा ।
 भवोऽभवत्तदा बालो द्व्यष्टवर्षाकृतिः स्वयम् ॥ १५ ॥

× कङ्कमञ्जितपुस्तकयोरिदं श्लोकार्थं नास्ति ।

१ घ. °मालाम्ब° । २ घ. ड. च. छ. °स्तथा ॥ २ ॥ ३ क. झ. °नोहरः । चा° ।
 ४ ख. ग. °त्वा तु न° । ५ ख. ग. प्रगीतैर्वि° । ६ क. ख. ग. झ. °देशो° ।

हेमाङ्गो भगवाञ्शंभुः किरीटी कुण्डली हरः ।
 सुरासुराश्च विप्रेन्द्रा दृष्ट्वा रूपं पिनाकिनः ॥ १६ ॥
 अवलोक्य मुखाऽन्योन्यं जहसुस्ते मुदाऽन्विताः ।
 आसने हेमजे विप्रा नानारत्नैश्च भूषिते ॥ १७ ॥
 विवेश भगवाञ्शूली महादेवो जगत्पतिः ।
 हरस्य दक्षिणे वेधा वामभागे जनार्दनः ॥ १८ ॥
 शैलादिरग्रतः शंभोः कालरुद्रश्च सुव्रताः ।
 रुद्रैर्गणेश्वरैर्देवैः सिद्धैश्च मुनिभिस्तथा ॥ १९ ॥
 उपविष्टेषु सर्वेषु गन्धर्वाद्याः समन्ततः ।
 जगुर्गीतं च हिन्दोलं तुम्बरुर्नारदादयः ॥ २० ॥
 मत्तमातङ्गगामिन्यो गेयं ताललयान्वितम् ।
 रम्भाद्यप्सरसः सर्वाः किंनर्यो ननृतुद्विजाः ॥ २१ ॥
 वीणावल्लकिवेणुनां मृदङ्गानां विशेषतः ।
 ध्वनिभिर्मनसस्तुष्टिर्जज्ञे सुमनसां तदा ॥ २२ ॥
 अथ विश्वेश्वरः शंभुर्भूषणं नभसि स्थितम् ।
 प्रायच्छद्विरिजायै तदाह्लादजनकं मुदा ॥ २३ ॥
 अनेनालंकृता देवि मम योग्या भविष्यसि ।
 पितुर्दक्षस्यै यः कोपः पूर्वजस्य वरानने ॥ २४ ॥
 प्रहास्यासि तमेवाऽऽशु भावं चैव तु तामसम् ।
 ततः सा पार्वती देवी गृहीत्वाऽऽकाशमण्डलात् ॥ २५ ॥
 पितुः समीपमगमद्रुक्त्वाभरणमुत्तमम् ।
 महता ह्युत्सवेनाऽऽशु भूषयित्वा शिवां नगः ॥ २६ ॥
 वस्त्रैराभरणैर्देवी दिव्यैर्वै सिंहवाहिनीम् ।
 मेनोत्सङ्गगतां भूयश्चन्द्रलेखेव तोयदे ॥ २७ ॥
 दधती निर्वृता देवी बभौ तामरसेक्षणा ।
 अथ देवैः परिवृतो विष्णवाद्यैस्त्रिपुरान्तकः ॥ २८ ॥
 बभ्राम मुनिशार्दूलाः क्रीडास्थानानि कृत्स्नशः ।
 भगवन्देवदेवेश विश्वेशान्धकसूदन ॥ २९ ॥
 प्रणम्य परया भक्त्या शैलादिरिदमब्रवीत् ॥ ३० ॥

नन्दिकेश्वर उवाच—वेदीयमिन्द्रनीलाभा भाति विश्वंभरा शिव ।

सेयं जलमयी नाथ निर्मिता विश्वकर्मणा ॥ ३१ ॥

या चेयं परमा रम्या तोयानां भ्रान्तिकारिणी ।

सेयं भाति महादेव रत्नानामीदृशी प्रभा ॥ ३२ ॥

* इदं च द्वारसंस्थानं दृश्यते लम्बकैर्वृतम् ।

कुड्यस्य रत्नविन्यासे लक्ष्यते द्वाररूपता ॥ ३३ ॥

इदं चित्ररथाकारं दृश्यते वनमुत्तमम् ।

प्रतिविम्बं महादेव रत्नभूमेर्न संशयः ॥ ३४ ॥

इदं च मन्दिराकारं सोपानत्रयमण्डितम् ।

प्रतिविम्बमिदं चैव दृश्यते नवमण्डितम् ॥ ३५ ॥

या चेयं सागराकारा दृश्यते तोयरूपिणी ।

एषाऽपि परमेशान रत्नभूमिर्जलोषिता ॥ ३६ ॥

यदिदं गगनाभासं मूर्तिद्रव्यैरिबोजितम् ।

क्रीडामण्डपमेतस्मिन्प्रदेशे देव तिष्ठति ॥ ३७ ॥

अम्बराभैर्महारत्नैर्वाह्यदेशे विनिर्मितम् ।

अनेकवाद्यसंयुक्तं रमणीयं ययौ हरः ॥ ३८ ॥

एवं क्रीडति देवेशे सुरासुरमहोरगाः ।

विद्याधरास्तथा यक्षा गन्धर्वाप्सरसादयः ॥ ३९ ॥

दीर्घिकासु तडागेषु नदीषु च हृदेषु च ।

क्रीडावापीषु ते रम्यैर्ध्वजेर्नानाविधैर्भृशम् ॥ ४० ॥

बभूवुर्देवताः सर्वाः क्रीडारतिषु लालसाः ।

अथ संक्रीड्य विश्वात्मा निवृत्तस्तत्प्रदेशतः ।

वेद्याः समीपमगमत्स्तूयमानो मुनीश्वरैः ॥ ४१ ॥

प्राप्याऽऽरुरोह प्रसभं सुरेशस्तदिन्द्रनीलामलवेदिकान्तम् ।

सहस्रपत्रैर्बकुलैश्च नागैः कीर्णं हि यत्काञ्चनपारिजातैः ॥ ४२ ॥

ततः प्रविष्टो हरिणाङ्गचिह्नः सरश्मिजालाकुलवेदिकान्तम् ।

त्रिवेश सूर्यायुतसुप्रभासो वृतो विरञ्च्यादिसुरैः समन्तात् ॥ ४३ ॥

* ऊचद्वसंसितपस्तकेष्वयं श्लोको नास्ति ।

१ घ. °रया भवत्या तो° । २ क. ख. ग. झ. मन्द्रा° । ३ घ. ड. च. छ. ज. °उल-
क्षिता । ४ क. ख. ग. झ. °कान्ते । वि° ।

अथोपविष्टं संवीक्ष्य विश्वेशं पर्वतेश्वरः ।

तस्य संस्थाप्य पुरतो देवेशीमब्रवीदिदम् ॥ ४४ ॥

हिमवानुवाच—त्वमेवैकः परं धाम अर्धनारीश्वरस्ततः ।

देवतानां हितार्थाय जातो ह्यर्धतनुः पृथक् ॥ ४५ ॥

दक्षस्य दुहिता देवी जगद्धात्री ह्युमा सती ।

विनिन्द्य च ततो दक्षं त्यक्त्वा देहं निजं पुनः ॥ ४६ ॥

तवैव पत्नी देवेश जाता मम सुता सती ।

ततः श्रुत्वा गिरीन्द्रस्य वचस्त्रिभुवनेश्वरः ।

प्रसन्नो बरदः शंभुरब्रवीत्पर्वतेश्वरम् ॥ ४७ ॥

ईश्वर उवाच—जानाम्यहं येन ममैव माया शक्तिर्वरैषा नगराजसिंह ।

संत्यज्य देहं तव धाम्नि जाता योगात्स्वयं चारुशशाङ्कवक्त्रा ॥४८॥

आचारार्थं गिरिश्रेष्ठ दत्तां गृह्णामि पार्वतीम् ।

अदत्तां यदि गृह्णामि तथा लोकेऽपि वर्तते (वर्तेत वै जनः) ॥ ४९ ॥

अथ दिव्योदकैः पूर्णमादाय कलशं गिरिः ।

परिपूर्णस्य नित्यस्य नित्यानुग्रहकारिणः ॥ ५० ॥

प्रक्षाल्य पादौ शिरसा प्रणम्य भृङ्गारमादाय स शैलराजः ।

मुमोच तोयं भवपाणिपद्मे दत्तेति दत्तेति तदा प्रजल्पन् ॥ ५१ ॥

ततो मङ्गलनिर्घोषः समभूञ्चिदिवौकसाम् ।

वीणावेणुमृदङ्गानां काहलानां च निःस्वनः ॥ ५२ ॥

सा हारकण्ठी कटिसूत्रदामा सुभ्रूलता चारुविलोलनेत्रा ।

मेरोर्यथैवोपरि चन्द्रलेखा तथा बभौ पर्वतराजपुत्री ॥ ५३ ॥

अथ वेद्यां गतो ब्रह्मा विश्वमायां स्मरारणिम् ।

ददर्शोदकपात्रेण विभावसुपुरस्थितः ॥ ५४ ॥

माहेश्वरीं काममयीं दृष्ट्वा तां तु पितामहः ।

अक्षरत्सहसा शुक्रं भग्नकुम्भादिवोदकम् ॥ ५५ ॥

पादेन तन्ममर्दाऽऽशु शुक्रं तत्पद्मसंभवः ।

पद्मजोऽपि महातेजा देवदेवस्य पश्यतः ॥ ५६ ॥

भैवं मर्देति तं दृष्ट्वा त्रिपुरारिः पितामहम् ।

कुरुष्वे(जुहुधी)तीति होवाच भगवान्नीललोहितः ॥ ५७ ॥

अमोघं तत्तदा विप्राः शुक्रमग्नौ प्रजापतिः ।
 जुहोति व(अजुहोद्)चनाच्छंभोर्वामेनाऽऽदाय पाणिना ॥ ५८ ॥
 हवनाच्च ततः प्राप्ताः सवितारं वियद्गतम् ।
 तेजोमयाश्च ते सर्वे तपोनिष्ठाः समन्ततः ॥ ५९ ॥
 अष्टाशीतिः सहस्राणि मुनयस्तूर्ध्वरेतसः ।
 माने त्वङ्गुष्ठमात्रास्तु जाता ह्यथ सुवर्चसः ॥ ६० ॥
 बभूवुस्ते महात्मानः पतङ्गसहचारिणः ।
 निस्पृहा रश्मिपाः सर्वे सर्वे ज्वलनसंनिभाः ॥ ६१ ॥
 ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च मुनयस्तथा ।
 पिशाचा दानवा दैत्याः किंनराश्च महोरगाः ॥ ६२ ॥
 विद्याधराश्चाप्सरसस्तथा चान्ये सुरासुराः ।
 प्रहृष्टाः सर्व एवैते पार्वत्या हरसंगमात् ॥ ६३ ॥
 मुमोच वृष्टिं क्रतुराट्सुतुष्टः पुष्पैरनेकैर्भ्रमराकुलैश्च ।
 वाद्यैर्विचित्रैर्वैरशङ्कनादैः सुगीतगानैर्वरमङ्गलैश्च ॥ ६४ ॥
 वीणारवैर्दुन्दुभिवेणुनादैः समन्ततः कर्णसुखं प्रजज्ञे ।
 आनृत्यतीभिः सुरमुन्दरीभिर्जिगीयतीभिर्वरकिंनरीभिः ॥ ६५ ॥
 दैत्याङ्गनाभिश्च वसीदतीभिः कामायतेऽतीव तदुत्सवं च(वश्च) ।
 काञ्चीरवेणाथ नितम्बिनीनां मनोभिरामेण च नूपुराणाम् ॥ ६६ ॥
 तासां स्मितेनाथ मुनीन्द्रवर्या बभूव कामानलदर्पिचर्या ।
 होमावसाने मधुपर्कयुक्तं देवाय तस्मै मधुभाजनं च ॥ ६७ ॥
 ततो निवेद्य प्रमथाधिपाय चकार तुष्टिं परमां विरश्चिः ॥ ६८ ॥
 अथ देवेषु विश्वेशो वरदोऽभूदद्विजोत्तमाः ।
 वरांश्च विविधान्दत्त्वा ब्रह्मादिभ्यो महेश्वरः ॥ ६९ ॥
 व्यसर्जयत्ततः सर्वान्स्थावराञ्जङ्गमांस्तथा ।
 विसर्जिताः प्रणम्येशं प्रीतिं ते परमां गताः ॥ ७० ॥
 एवं संक्षेपतो विप्रा विवाहो गिरिजापतेः ।
 कथितो रविणा पूर्वं यथावत्समुदीरितः ॥ ७१ ॥
 शृणोति श्रद्धया यस्तु पठेद्वा प्रयतात्मवान् ।
 सर्वान्कामानवाप्नोति वर्षादर्वाङ्गन संशयः ॥ ७२ ॥

१ घ. ड. च. छ. ज. °रक्षाम्भवे च नादैः सुगीतैर्व° । २ घ. ज. दिव्याङ्ग° । ३ ख. ग.

°पनं च । ४ ख. ग. °मणिभा° ।

सर्वपापविनिर्मुक्तस्तेजस्वी प्रियदर्शनः ।

जीवेद्वर्षशतं साग्रं गच्छेद्ब्रह्मपदं ततः ॥ ७३ ॥ ३२७८ ॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरे सूतशौनकसंवादे साम्बविवाह-
वर्णनं नामैकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

सूत उवाच—विवाहाद्रिसुतां शंभुर्यथौ कैलासपर्वतम् ।

क्रीडां वै वर्षसाहस्रीमकरोत्तत्र शंकरः ॥ १ ॥

गणैर्नानाविधैश्चैव सिंहास्यैः शरभाननैः ।

कैश्चिद्ब्रह्माग्रमुखैर्भीमैः कैश्चिद्ब्रह्ममुखैरापि ॥ २ ॥

* कैश्चिद्भ्रजमुखैरन्यैः कैश्चिन्मृगमुखैरापि ।

कैश्चिदुष्टमुखैर्दीर्घैः कैश्चिद्ध्रुवमुखैरापि ॥ ३ ॥

कैश्चिच्चित्रमुखैरन्यैः कैश्चिद्वृकमुखैरापि ।

मूपकास्यैस्तथा = चान्यैर्माजार्जवदनैरापि ॥ ४ ॥

सर्पास्यैर्नकुलास्यैश्च जम्बुकास्यैस्तथाऽपरैः ।

शिशुमारमुखैश्चान्यैर्ऋक्षवक्त्रैस्तथाऽपरैः ॥ ५ ॥

× मयूरवदनैरन्यैर्वकवक्त्रैस्तथाऽपरैः ।

शाखामृगमुखैश्चान्यैः स्वरास्यैश्च तथाऽपरैः ॥ ६ ॥

अन्यैरसंख्यैः प्रमथैर्जामरणवज्रितैः ।

नित्यतृप्ताैर्निरातड्कैः कालसंहरणक्षमैः ॥ ७ ॥

सहस्रकोटिसंख्याकैः स्वच्छन्दगतिचारिभिः ।

क्रीडां विधाय भगवान्कैलासे पर्वतोत्तमे ॥ ८ ॥

तपसा महता शंभुरनुगृह्य च मन्दरम् ।

कैलासं संपरित्यज्य मन्दरे चारुकन्दरे ॥ ९ ॥

तत्रापि रममाणस्य गते वर्षसहस्रके ।

देवतानां हितार्थाय प्रकृत्या सह शूलभृत् ॥ १० ॥

* कैश्चिद्वृकमुखैरित्यन्तः सार्धश्लोकः कदासंज्ञितपुस्तकयोर्नास्ति
खगसंज्ञितपुस्तके विना सर्वेष्वप्यादर्शपुस्तकेषु माजार्जवदनैरित्यादि शिशुमारमुखैश्चान्यैरित्यन्-
शब्दजातं नास्ति ।

इदं श्लोकार्थं चसंज्ञित स्तके नास्ति ।

१ घ. ड. च. छ. ज. 'ग्रं प्रजेदत्र' । २ क. घ. ड. च. छ. ज. झ. 'स्यैः सर' ।
३ ख. ग. ज. 'स्यैस्तथा' । ४ च. छ. सं स प' ।

प्रक्रीडतीह विश्वात्मा कामासक्तश्च सर्वथा ।
 प्रार्थितोऽहं सुरैः पूर्वं तारकस्य वधेप्सया ॥ ११ ॥
 मद्देतसः समुत्पन्नस्तारकं स हनिष्याति ।
 इति मत्वा महादेवे रममाणे सहोमया ॥ १२ ॥
 उत्पाताश्च महाघोराः संप्रवृत्तः सुदारुणाः ।
 रुधिरास्थीनि वर्षन्ति नदन्तो मेघसंकुलाः ॥ १३ ॥
 वायवश्च महावेगाः पर्वतांश्चालयन्ति ते ।
 विमानानि सुराणां च निपेतुर्वसुधातले ॥ १४ ॥
 उल्काभिर्गगनं व्याप्तं पतन्तीभिर्द्विजोत्तमाः ।
 केतवश्चोदिताः सर्वे जृम्भन्त इव पावकाः १५ ॥
 दिग्दाहाश्च महाघोरा दौवाग्निरिव संक्षये ।
 मृत्युकाले यथा जन्तुर्नैव सौख्यमवाप्नुयात् ॥ १६ ॥
 जगन्नयमिदं कृत्स्नं न लभेत तथा सुखम् ।
 न वेदाः पठितास्तस्मिन्न विप्रा जजपुर्जपम् ॥ १७ ॥
 पार्वत्यां कम्पमानायां कम्पमाने च शंकरे ।
 त्रैलोक्यमभवन्नूनं कम्पमानं भयातुरम् ॥ १८ ॥
 कौलाग्निकम्पितो देवो विरश्चिर्मुनिभिः सह ।
 चक्रायुधोऽपि चात्यर्थमिन्द्राद्यैः परिवारितः ॥ १९ ॥
 ये केचिद्देवगन्धर्वाः सिद्धा गगनचारिणः ।
 विद्याधराश्च यक्षाश्च संप्राप्ताश्च वसुंधराम् ॥ २० ॥
 एतस्मिन्नन्तरे प्राप्तः शक्रं देवर्षिसत्तमः ।
 यथावन्मधुपर्काद्यैः शक्रस्तमभ्यपूजयत् ॥ २१ ॥
 अब्रवीद्देवराजस्तमुपविष्टं महामुनिम् ।
 त्रिकालदर्शिनं शान्तमात्मनिष्ठं तपोनिधिम् ॥ २२ ॥
 शक्र उवाच—उत्पाताश्च महाघोराः संप्रवृत्ताः सुदारुणाः ।
 कारणं वद मे सर्वं शान्तिश्चैव यथा भवेत् ॥ २३ ॥
 नारद उवाच—उभया सहं विश्वेशः परं ज्योतिर्महेश्वरः ।
 अहर्निशमविश्रान्तं युक्त एव प्रवर्तते ॥ २४ ॥

१ घ. छ. च. छ. ज. °कं च ह° । २ घ. °ति तत्र म° । ३ छ. च. छ. संवृत्ता-
 म्नु सु । ४ छ. च. छ. °र्वं ज्वलन्त । ५ घ. छ. च. छ. कामाग्नि° । ६ ख. ग. °वो मरी-
 °ः । ७ क. झ. °ह देवेन्द्रः प° ।

यदुग्रं गहनं घोरमप्रभृष्यमगोचरम् ।
 हृदि यद्भवतां कार्यमग्निस्तत्साधायिष्यति ॥ ३९ ॥
 एवमुक्त्वाऽथ विश्वादिः शङ्खचक्रगदाधरः ।
 अब्रवीत्कृष्णवर्त्मानं देवानां सदसि स्थितम् ॥ ४० ॥
 श्रीविष्णुरुवाच—शृणु मद्रचनं बह्वे देवानां यदुपस्थितम् ।
 त्वया तत्साधनीयं हि हितार्थं त्रिदिवोकसाम् ॥ ४१ ॥
 योऽसौ देवः परं ज्योतिर्नीलग्रीवो विलोहितः ।
 रमते चोमयां सार्धं चराचरपतिः शिवः ॥ ४२ ॥
 भयं तस्मात्समुत्पन्नं कारणाद्धि दिवोकसाम् ।
 तस्माद्धिताय गच्छ त्वं महादेवस्य संनिधौ ॥ ४३ ॥
 मुखं त्वमेव सर्वेषां कार्याणां चैव साधकः ।
 इत्येवं वचनं श्रुत्वा पावकः केशवात्तदा ॥
 उवाचेदं मुनिश्रेष्ठाः श्रीवत्साङ्कितवक्षसम् ॥ ४४ ॥
 आग्निरुवाच—यदुक्तं भवता देव किं त्वयुक्तं सनातन ।
 महेशस्य रहःस्थस्य प्रवेष्टुं नैव सांप्रतम् ॥ ४५ ॥
 ध्यानयुक्तो जनः कश्चिन्मन्त्रभोजनतत्परः ।
 रहः स्थोऽथ च दानस्थस्तदयुक्तं प्रवेशनम् ॥ ४६ ॥
 * जाँप्योपहारयुक्तो वा होमयुक्तोऽथवा भवेत् ।
 अर्चनाभिरतः कश्चित्तदयुक्तं प्रवेशनम् ॥ ४७ ॥
 प्राकृतस्यापि देवेश रहःस्थस्य रमापते ।
 तस्मिन्काले सुरेशान गर्हितं तु प्रवेशनम् ॥ ४८ ॥
 किं पुनर्भगवान्भीमस्तिग्मरश्मिर्महेश्वरः ।
 देवानां च हितार्थाय प्रकृत्या सह संगतः ॥ ४९ ॥
 नाहं तत्र विशे नूनं विभेमि मधुसूदन ।
 आगतं मां समालोक्य क्षणाच्छुभ्रहनिष्यति ॥ ५० ॥
 जुगुप्सितमिदं कार्यमिति कष्टं भयावहम् ।
 विवस्त्रां जननीं देवीं कथं द्रक्ष्यामि केशव ॥ ५१ ॥

* कल्पस्तु क्रोधोर्यं श्लोको नस्ति ।

यदुग्रं गहनं घोरमप्रभृष्यमगोचरम् ।
 हृदि यद्भवतां कार्यमग्निस्तत्साधयिष्यति ॥ ३९ ॥
 एवमुक्त्वाऽथ विश्वादिः शङ्खचक्रगदाधरः ।
 अब्रवीत्कृष्णवर्मानं देवानां सदसि स्थितम् ॥ ४० ॥
 श्रीविष्णुरुवाच—शृणु मद्रचनं वल्ले देवानां यदुपस्थितम् ।
 त्वया तत्साधनीयं हि हितार्थं त्रिदिवोकसाम् ॥ ४१ ॥
 योऽसौ देवः परं ज्योतिर्नीलग्रीवो विलोहितः ।
 रमते चोमया सार्धं चराचरपतिः शिवः ॥ ४२ ॥
 भयं तस्मात्समुत्पन्नं कारणाद्धि दिवोकसाम् ।
 तस्माद्धिताय गच्छ त्वं महादेवस्य संनिधौ ॥ ४३ ॥
 मुखं त्वमेव सर्वेषां कार्याणां चैव साधकः ।
 इत्येवं वचनं श्रुत्वा पावकः केशवात्तदा ॥
 उवाचेदं मुनिश्रेष्ठाः श्रीवत्साङ्घिनत्वक्षसम् ॥ ४४ ॥
 आग्निरुवाच—यदुक्तं भवता देव किं त्वयुक्तं सनातन ।
 महेशस्य रहःस्थस्य प्रवेष्टुं नैव सांप्रतम् ॥ ४५ ॥
 ध्यानयुक्तो जनः कश्चिन्मन्त्रभोजनतत्परः ।
 रहः स्थोऽथ च दानस्थस्तदयुक्तं प्रवेशनम् ॥ ४६ ॥
 * जाँप्योपहारयुक्तो वा होमयुक्तोऽथवा भवेत् ।
 अर्चनाभिरतः कश्चित्तदयुक्तं प्रवेशनम् ॥ ४७ ॥
 प्राकृतस्यापि देवेश रहःस्थस्य रमापते ।
 तस्मिन्काले सुरेशान गह्रितं तु प्रवेशनम् ॥ ४८ ॥
 किं पुनर्भगवान्भीमस्तिग्मरश्मिर्महेश्वरः ।
 देवानां च हितार्थीय प्रकृत्या सह संगतः ॥ ४९ ॥
 नाहं तत्र विशे नूनं विभेमि मधुसूदन ।
 आगतं मां समालोक्य क्षणाच्छुर्हनिष्यति ॥ ५० ॥
 जुगुप्सितमिदं कार्यमिति कष्टं भयावहम् ।
 विवस्त्रां जननीं देवीं कथं द्रक्ष्यामि केशव ॥ ५१ ॥

* कल्पस्तकधोर्यं श्लोको नास्ति ।

१ क. ख. ग. ज. झ. ०^१ सुरसुर^० । २ क. ख. ग. ज. ०^२ मुकुभूनं कर्त्त^० । ३ क. ख. ग. झ. रतस्थ^० । ४ घ. जपोप^० । ५ ख. ग. ०^३ र्थमतिक^० ।

किं वक्ष्याति प्रविष्टस्य वक्ष्यामि किमहं विभो ।
 जल्पयिष्यति मां देवो धिङ्मूर्खोऽयमिति ध्रुवम् ॥ ५२ ॥
 यद्भाष्यं तद्भवत्वद्य न करोमि च निन्दितम् ।
 भाग्निना चैवृक्तरतु विष्णुर्दानवसूदनः ॥ ५३ ॥
 भयदं मोहदं श्रुत्वा वाक्यं हृदयकम्पनम् ।
 उवाच भगवान्विष्णुः एनर्वाह्निदिति स्तुवन् ॥ ५४ ॥
 त्रैलोक्यरक्षणार्थाय शक्रादीनां च संनिधौ ॥ ५५ ॥
 विष्णुरुवाच— यदुक्तं भवता ब्रह्मे सत्यमेतन्न संशयः ।

आत्महेतोर्विरुद्धं स्यात्परार्थं नैव दुष्यति ॥ ५६ ॥
 प्रदिष्टो देवदेवेन संहारार्थं कपर्दिना ।
 प्रविश त्वमणो रूपमादाय न टि दुष्यसि ॥ ५७ ॥
 प्रस्तुताप्रस्तुतं नारित तेजोमूर्तेरतवानद्य ।
 सर्वदा सर्वगस्त्वं हि न क्वचित्प्रतिहन्यसे ॥ ५८ ॥
 भूतश्रामं समरतं वै त्वमेको व्याप्य तिष्ठसि ।
 उदरस्थः पचरयन्नं प्राणिनां मेषवाहन ॥ ५९ ॥
 त्वयैकेन जगत्कृत्स्नं गोप्यते यदि पावक ।
 किं न प्राप्तं त्वया ब्रूहि दोषः कः स्याद्भुताशन ॥ ६० ॥
 जुगुप्साऽस्मिन्न कर्तव्या त्वया वै हव्यवाहन ।
 उत्पन्नस्यास्य कार्यस्य काल एष तवानद्य ॥ ६१ ॥
 त्रिदशाः शरणं प्राप्ता हुतभुक्त्वां विभावसो ।
 अहो धन्यतरश्चासि श्लाघ्यो यदि करिष्यसि ॥ ६२ ॥
 कुरु कार्यं सुराणां त्वं मग्नानां करुणां कुरु ।
 सर्वकाले यथा मर्त्या वीक्षमाणास्तु भास्करम् ॥ ६३ ॥
 तथा तवाऽऽननं ब्रह्मे पश्यन्ति सुरसत्तमाः ।
 चारुचन्द्रप्रतीकाशं कुण्डलाभ्यामलंकृतम् ॥ ६४ ॥
 अनेन किं न पर्याप्तं वद नूनं विभावसो ।
 एवं संवोध्यमानोऽग्निर्विष्णुना द्विजसत्तमाः ॥ ६५ ॥
 हृदये चिन्तितं तेन यास्यामि हरसंनिधौ ।
 ततो मनोगतं ज्ञात्वा अग्नेर्देवास्तदाऽनघाः ॥ ६६ ॥

सैन्द्राः सवरुणादित्याः सयक्षोरगराक्षसाः ।

तुष्टुवुस्ते शुभैर्वाक्यैः पावकं द्विजसत्तमाः ॥ ६७ ॥ ३३४५ ॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरे सूतशौनकसंवादे साम्बक्रीडा-

दिवर्णनं नाम पष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

देवा ऊचुः—जलभीरो जलोत्पन्न जलाजल जलेचर ।

जलजामलपत्राक्ष यज्ञदेव हुताशन ॥ १ ॥

कृष्णकेतो कृष्णवर्त्मन्स्वर्गमार्गप्रदर्शक ।

यज्ञाहुतिहुताहार यज्ञाहार हराकृते ॥ २ ॥

पूर्णगर्भं गवां गर्भे जय देव महाशन ।

तमोहर महाहार स्वाहाभर्तर्नमोऽस्तु ते ॥ ३ ॥

हव्यवाहन सप्तार्चे चित्रभानो महाद्युते ।

अनलाग्ने यज्ञमुख जय पावक सर्वग ॥ ४ ॥

विभावसो महाभाग वेदभापार्थभाषण ।

कृशानो ऋतुसंभारप्रिय विश्वप्रभावन ॥ ५ ॥

सागराम्बुघृतं देव त्वमश्वमुखसंश्रितः ।

पेवंश्रैःशोद्विरंश्रैव न तृप्तिमधिगच्छसि ॥ ६ ॥

त्वं वाक्येष्वनुवाक्येषु निषत्सूपनिषत्सु च ।

ब्राह्मणा ब्रह्मयोर्न त्वां स्तुवन्ति त्वत्परायणाः ॥ ७ ॥

तुभ्यं कृत्वा नमो विप्राः स्वकर्मविहितां गतिम् ।

ब्रह्मेन्द्रविष्णुरुद्राणां लोकान्संप्राप्नुवन्ति च ॥ ८ ॥

* त्वमन्तः सर्वभूतानां भुक्तं भोक्ता जगत्पते ।

पचसे पचतां श्रेष्ठ त्रीह्रौकान्संक्षयिष्यसि ॥ ९ ॥

साक्षी लोकत्रयस्यास्य त्वया तुलयो न विद्यते ।

ज्ञरणं भव देवानां विश्वत्रयमहेश्वर ॥ १० ॥

इत्येवं स्तूयमानोऽसावुत्थाय ज्वलनस्तदा ।

देवान्प्रदक्षिणीकृत्य ययौ शंभुघृहं द्विजाः ॥ ११ ॥

= तत्रापश्यत्पतीहारं महादेवसमं वले ।

पूजितं सेन्द्रकैर्देवैर्महादेवदिदृक्षुभिः ॥ १२ ॥

* इच्छसंज्ञितपुंस-कयोरेवं श्लोको नास्ति ।

= इमंज्ञि-पुंससंज्ञं श्लोको नास्ति ।

किं वक्ष्याति प्रविष्टस्य वक्ष्यामि किमहं विभो ।
जल्पयिष्यति मां देवो धिङ्मूर्खोऽयमिति ध्रुवम् ॥ ५२ ॥
यद्भाष्यं तद्भवत्वद्य न करोमि च निन्दितम् ।
भागिना चैवमुक्तरतु विष्णुर्दानवसूदनः ॥ ५३ ॥
भयदं मोहदं श्रुत्वा वाक्यं हृदयकम्पनम् ।
उवाच भगवान्विष्णुः पुनर्वाह्निमिति रतुवन् ॥ ५४ ॥
त्रैलोक्यरक्षणार्थाय शक्रादीनां च संनिधौ ॥ ५५ ॥

विष्णुरुवाच—यदुक्तं भवता ब्रह्मे सत्यमेतन्न-संशयः ।

आत्महेतोर्विरुद्धं स्यात्परार्थं नैव दुष्यति ॥ ५६ ॥
प्रदिष्टो देवदेवेन संहारार्थं कपर्दिना ।
प्रविश त्वमणो रूपमादाय न टि दुष्यसि ॥ ५७ ॥
प्रस्तुताप्रस्तुतं नारित तेजोमूर्तेस्तवानघ ।
सर्वदा सर्वगस्त्वं हि न क्वांचत्प्रतिहन्यसे ॥ ५८ ॥
भूतग्रामं समरतं वै त्वमेको व्याप्य तिष्ठसि ।
उदरस्थः पचस्यन्नं प्राणिनां मेषवाहन ॥ ५९ ॥
त्वयैकेन जगत्कृत्स्नं गोप्यते यदि पावक ।
किं न प्राप्तं त्वया ब्रूहि दोषः कः स्याद्भुताशन ॥ ६० ॥
जुगुप्साऽस्मिन्न कर्तव्या त्वया वै हव्यवाहन ।
उत्पन्नस्यास्य कार्यस्य काल एष तवानघ ॥ ६१ ॥
त्रिदशः शरणं प्राप्ता हुतभुक्त्वां विभावसो ।
अहो धन्यतरश्वासि श्लाघ्यो यदि करिष्यसि ॥ ६२ ॥
कुरु कार्यं सुराणां त्वं मग्नानां करुणां कुरु ।
सर्वकाले यथा मर्त्या वीक्षमाणास्तु भास्करम् ॥ ६३ ॥
तथा तवाऽऽजनं ब्रह्मे पश्यन्ति सुरसत्तमाः ।
चारुचन्द्रप्रतीकाशं कुण्डलाभ्यामलंकृतम् ॥ ६४ ॥
अनेन किं न पर्याप्तं वद नूनं विभावसो ।
एवं संवोध्यमानोऽग्निर्विष्णुना द्विजसत्तमाः ॥ ६५ ॥
हृदये चिन्तितं तेन यास्यामि हरसंनिधौ ।
ततो मनोगतं ज्ञात्वा अभ्रेर्देवास्तदाऽनघाः ॥ ६६ ॥

सेन्द्राः सवरुणादित्याः सयक्षोरगराक्षसाः ।

तुष्टुबुस्ते शुभैर्वाक्यैः पावकं द्विजसत्तमाः ॥ ६७ ॥ ३२४५ ॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरे सूतशौनकसंवादे साम्बक्रीडा-

दिवर्णनं नाम षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

देवा ऊचुः—जलभीरो जलोत्पन्न जलाजल जलेचर ।।

जलजामलपत्राक्ष यज्ञदेव हुताशन ॥ १ ॥

कृष्णकेतो कृष्णवर्त्मन्स्वर्गमार्गप्रदर्शक ।

यज्ञाहुतिहुताहार यज्ञाहार हराकृते ॥ २ ॥

पूर्णगर्भं गवां गर्भं जय देव महाशन ।

तमोहर महाहार स्वाहाभर्तर्नमोऽस्तु ते ॥ ३ ॥

हव्यवाहन सप्तार्चे चित्रभानो महाद्युते ।

अनलाग्ने यज्ञमुख जय पावक सर्वग ॥ ४ ॥

विभावसो महाभाग वेदभाषार्थभाषण ।

कृशानो ऋतुसंभारप्रिय विश्वप्रभावन ॥ ५ ॥

सागराम्बुघृतं देव त्वमश्वमुखसंश्रितः ।

पिधंश्चैतौद्गिरंश्चैव न तृप्तिमधिगच्छसि ॥ ६ ॥

त्वं वाक्येष्वनुवाक्येषु निषत्सूपनिषत्सु च ।

ब्राह्मणा ब्रह्मयोनिं त्वां स्तुवन्ति त्वत्परायणाः ॥ ७ ॥

तुभ्यं कृत्वा नमो विप्राः स्वकर्मविहितां गतिम् ।

ब्रह्मेन्द्रविष्णुरुद्राणां लोकान्संप्राप्नुवन्ति च ॥ ८ ॥

* त्वमन्तः सर्वभूतानां भुक्तं भोक्ता जगत्पते ।

पचसे पचतां श्रेष्ठ त्रीँल्लोकान्संक्षयिष्यसि ॥ ९ ॥

साक्षी लोकत्रयस्यास्य त्वया तुल्यो न विद्यते ।

शरणं भव देवानां विश्वत्रयमहेश्वर ॥ १० ॥

इत्येवं स्तूयमानोऽसावुत्थाय ज्वलनस्तदा ।

देवान्प्रदक्षिणीकृत्य ययौ शंभुगृहं द्विजाः ॥ ११ ॥

= तत्रापश्यत्प्रतीहारं महादेवसमं बले ।

पूजितं सेन्द्रकैर्देवैर्महादेवदिदृक्षुभिः ॥ १२ ॥

* दृक्चक्षितपुम्-कयोरेसं श्लोको नास्ति ।

= दृक्चक्षित-पुम्-सं-इत्यं श्लोको नास्ति ।

१७, च, 'नोनिस्तवं स्तुवन्ति त्वां हुताशन ॥ ७ ॥

कपीद्रवदनं देवं कुलिशोद्यतपाणिनम् ।
 शूलहस्तं महावीर्यं सूर्यायुतमिवोदितम् ॥ १३ ॥
 नन्दिनं तु तदा दृष्ट्वा पावकस्य द्विजोत्तमाः ।
 वेगस्तस्यातुलस्तीक्ष्णः सहसैव व्यहन्यत ॥ १४ ॥
 तत्रस्थश्चिन्तयामास पश्यामीति कथं हरम् ।
 नन्दिना द्वारसंस्थेन पुमान् प्रविशेद्गृहम् ॥ १५ ॥
 पश्यमानस्य शैलादेः प्रविशे यद्यहं गृहम् ।
 फलसिद्धिं न गच्छेयं नन्दिना कुपितेन च ॥ १६ ॥
 एवं चिन्तःर्णवे मग्नो यावत्तिष्ठत्यसौ कविः ।
 द्विजान्नाविधास्तावद्भ्रममाणांश्च दृष्टवान् ॥ १७ ॥
 तान्दृष्ट्वा चिन्तयामास हंसस्य हरसंनिधौ ।
 रूपं कृत्वा प्रवेक्ष्यामि इत्युपायमचिन्तयत् ॥ १८ ॥
 आदाय हंसरूपं तु प्रविष्टः पावकस्तदा ।
 प्रविश्य शङ्करहितः सूक्ष्मरूपो व्यवस्थितः ॥ १९ ॥
 पार्वत्या वाहनं सिंहमपश्यच्च विभावसुः ।
 गोक्षीरधवलाभासं महालाङ्गूलशोभितम् ॥ २० ॥
 जाज्वलयमाननयनं चन्द्रकोटिसमप्रभम् ।
 प्रसारितच्छटाटोपं हुंकारकृतभूषणम् ॥ २१ ॥
 दानवानां क्षयकरं देवानामभयप्रदम् ।
 हुंकारेण ततस्तस्य ज्वलनो बधिरीकृतः ॥ २२ ॥
 अहो दुःखमिदं प्राप्तमिति संचिन्त्य चेतसा ।
 यदि जीवन्मिष्यामि सिंहादस्मादहं तदा ॥ २३ ॥
 तेन पश्चात्कामोऽहमिति संचिन्त्य निर्गतः ।
 यत्र देवां महेन्द्राद्याः संस्थिता मेरुमूर्धनि ॥
 देवाः सर्वे सुसंहृष्टा ऊचुस्तं जातवैदसम् ॥ २४ ॥
 देवा ऊचुः—अस्मत्कार्यं त्वया ब्रह्मे गत्वा तत्र यथा कृतम् ।
 तत्सर्वं ब्रूहि नः क्षिप्रं शर्मास्मार्कं यथा भवेत् ॥ २५ ॥

१ क. ख. ग. झ. 'न कः पुमान्प्रवि' । २ क. झ. 'दा । तथा प्रविश्य निःशङ्कः सू' ।
 ३ ग. 'श्य तत्र निःशङ्कः सू' । ४ ख. ग. झ. 'मथापश्यद्विभा' । ५ ख. ग. 'तभीषं' ।
 ६ क. ख. ग. झ. 'वा उनेन्द्रा । ७ ख. ग. 'हृष्टाः प्रीच' ।

अग्निरुवाच—गतोऽहं तस्य भवनं देवदेवस्य शूलिनः ।

मया नन्दीश्वरो दृष्टो द्वारदेश उपस्थितः ॥ २६ ॥

हंसरूपं ततः कृत्वा प्रविश्यान्तःपुरं सुराः ।

तत्र सूक्ष्मवपुर्भूत्वा यावत्क्षणमहं स्थितः ॥ २७ ॥

तावत्पञ्चाननो दृष्टो गिरिजायास्तु वाहनम् ।

अतिरौद्रो महाकायः प्रलयान्तकसंनिभः ॥ २८ ॥

भीतोऽहं निर्गतस्तस्माददृष्ट्वैव पिनाकिनम् ।

युष्मत्कार्यमकृत्वैव संप्राप्त इह भो सुराः ॥ २९ ॥

पुनर्विचिन्त्यतां कार्यं सर्वेषां वो यथा सुखम् ।

एवं बह्वैर्वचः श्रुत्वा देवा त्रिष्णुण्णो गमाः ॥ ३० ॥

ययुर्मुनिगणैः सार्धं मन्दरं चारुकन्दरम् ।

तमासाद्य गिरिश्रेष्ठं प्रियं देवस्य शूलिनः ॥ ३१ ॥

कृताञ्जलिपुटाः सर्वे ह्यस्तुवन्वृषभध्वजम् ॥ ३२ ॥

दैवा ऊचुः—ॐ नमः परमेशाय त्रिनेत्राय त्रिशूलिने ।

विरूपाय सुरूपाय पञ्चास्याय त्रिमूर्तये ॥ ३३ ॥

वरदाय वरांहाय कूर्माय च मृगाय च ।

नीलालकशिखण्डाय मण्डलेशाय ते नमः ॥ ३४ ॥

विश्वमानाय विश्वाय विश्वेशायाऽऽत्मरूपिणे ।

कालघ्नाय मखघ्नाय अन्धकघ्नाय वै नमः ॥ ३५ ॥

नमो मन्त्राय जप्याय कोटिजाप्याय ते नमः ।

ध्यानाय ध्येयरूपाय ध्येयध्यानात्मने नमः ॥ ३६ ॥

ईशोऽनीशस्त्वमेवेश अन्तोऽनन्तस्त्वमेव च ।

अव्ययस्त्वं व्ययश्चैव जन्माजन्म त्वमेव च ॥ ३७ ॥

× नित्यानित्यस्त्वमेवेश धर्माधर्मस्त्वमेव च ।

गुरुस्त्वमगुरुर्देव बीजं वाऽबीजमेव च ॥ ३८ ॥

कालस्त्वमसि लोकानामकालः परिणीयसे ।

बलस्त्वमबलश्चैव प्राणश्चाप्राण एव च ॥ ३९ ॥

× अक्षरसंज्ञितपुस्तकयोः यं श्लको नास्ति ।

१ व. ह. च. °देशे व्यवस्थितः । २ ख. ग. °र तदा । ३ ख. ग. °षां नो य° । ४ क. झ. विश्वरूप विरूपाय मुण्डलेशाय ते नमः ॥ ३३ ॥ ५ ख. ग. ज. °राहाय । ६ क. झ. °य पञ्चास्याय त्रिमूर्तये ॥ ३४ ॥ ७ ख. ग. °य ते न° । ८ क. झ. °यश्च व्ययस्त्वं च ज° । ९ क. घ. ह. च. छ. ज. झ. °मग्निलोक° ।

साक्षी त्वं कर्मणां देव तथाऽसाक्षी महेश्वर ।
शास्ताऽशास्ता विरूपाक्ष ध्रुवश्चाध्रुव एव च ॥ ४० ॥
संसारी त्वं हि जन्तूनामसंसारी त्वमेव च ।
गोप्ता त्वं सर्वभूतानां नास्ति गोप्ता तवेश्वरः ॥ ४१ ॥
जीवस्त्वं जीवलोकस्य जीवर्ततेऽन्यो न विद्यते ।

* न्यूनातिरिक्तभावेन त्वमायुश्च शरीरिणाम् ॥ ४२ ॥

देहिनां शंकरस्त्वं हि न चान्यस्तव शंकर ।
अरुद्रस्त्वं महादेव रुद्रस्त्वं घोरकर्मणाम् ॥ ४३ ॥

देवानां च महादेवो महांस्त्वत्तो न विद्यते ।
कामस्त्वं भविनां सर्वकामदस्त्वं जगत्पते ॥ ४४ ॥

अजेयो जायिनां श्रेष्ठो जयरूपस्त्वमेव हि ।
पुराणपुरुषस्त्वं हि पुराणोऽन्यो न विद्यते ॥ ४५ ॥

व्यालयज्ञोपवीताय सरोजाङ्कय ते नमः ।
नमोऽस्तु नीलग्रीवाय शितिकण्ठाय मीढुषे ॥ ४६ ॥

नमः कपालहस्ताय पाशहस्ताय दण्डिने ।
नमो देवाधिदेवाय नमो नारायणाय च ॥ ४७ ॥

ऊर्ध्वमार्गप्रणेत्रे च नमस्ते ह्रुर्वरेतसे ।

= क्रोधिने वीतरागाय गजचर्मावगुण्ठिने ॥ ४८ ॥

नमो ब्रह्मशिरोधनाय नमस्ते रुक्मरेतसे ।
नमश्चण्डाय धीराय कमण्डलुनिषङ्गिणे ॥ ४९ ॥

नमः प्रचण्डवेगाय क्रोधचण्डाय ते नमः ।

वरेण्याय शरण्याय ब्रह्मण्यायाम्बिकापते ॥ ५० ॥

सर्वानुग्रहकर्ता त्वं धनदाय नमो नमः ।

नमः संसारपोताय अणिमादिप्रदायिने ॥ ५१ ॥

ज्येष्ठसामादिसंस्थाय रथंतराय ते नमः ।

त्रिमाथाय त्रिमात्राय त्रिमूर्ते त्रिगुणात्मने ॥ ५२ ॥

* न्यूनातिरिक्तभावेन त्वमायुश्च शरीरिणाम् इत्यन्तं श्लोकद्वयं गणसंज्ञितपुस्तकयोरेवास्ति ।

= क्रोधिने इत्यादि रुक्मरेतस इत्यन्तं शब्दज्ञातं घसंज्ञितपुस्तके नास्ति ।

१ क. (५. ग. ज. झ. °कधु° । २ ख. ग. °य शान्ताय क° । ३ ख. ज. झ. त्वं ज्ञान° ।
४ ग. त्वं यज्ञदा° । ४ क. घ. ङ. च. छ. °प्रमासाक्षि° । ५ ङ. घ. छ. त्रिमात्राय त्रिगा-
थर्त्रीत्रिमू° ।

त्रिवेदिने त्रिसंध्याय त्रिशून्याय त्रिवर्मणे ।
 त्रिदेहाय त्रिकालाय त्रिशक्तिव्यापिने नमः ॥ ५३ ॥
 शक्तित्रयविर्हानाय शक्तित्रययुताय च ।
 शक्तित्रयात्मरूपाय शक्तित्रयधराय च ॥ ५४ ॥
 योगीशाय विपद्नाय विजयाय नमो नमः ।
 नमस्ते हरिकेशाय लोकपालाय दण्डिने ॥ ५५ ॥
 हलीशाय प्रमेयाय कुलीशाय तु चक्रिणे ।
 नमो विन्दुविसर्गाय नादायानन्दधारिणे ॥ ५६ ॥
 नाडीस्थाय च नाड्याय नाडीवाहाय वै नमः ।

* नमो गायत्रीनाथाय गायत्रीहृदयाय ते ॥ ५७ ॥
 नमो गायत्रीगोत्रे च गायत्र्याय नमो नमः ।
 य इदं पठते स्तोत्रं गीर्वाणेः समुदीरितम् ॥ ५८ ॥
 यावज्जीवन्मृतैः पापैर्मुक्तो याति परां गतिम् ।
 एवं स्तुतः सुरैः शंभुः प्रसन्नो वरदोऽभवत् ॥ ५९ ॥
 वरं वृणीध्वं हे देवा इत्युवाच महेश्वरः ।
 अथ तं वरदं ज्ञात्वा शंभुमग्निमुखाः सुराः ॥ ६० ॥
 ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे भयं त्यक्त्वा द्विजोत्तमाः ।

देवा उचुः—यदि तुष्टोऽसि विश्वेश देहीमं वरमुत्तमम् ॥ ६१ ॥

गिरिजाकुक्षिसंभूतः एत्रो मा भूत्तवानघ ।
 एवमस्तिदत्तसौ शंभुः एनरक्त्या ततो वचः ॥ ६२ ॥
 नाहं रेतो वृथा स्कन्दे त्रैलोक्ययक्षयकारकम् ।
 वृथा शुक्रे मदीये तु त्रैलोक्यं भस्मसाद्भवेत् ॥ ६३ ॥
 हिताय तस्माद्भोकानां मम रेतो द्विवौकसः ।
 शान्त्यर्थं चैव युष्माभिः शीघ्रमेव प्रयुज्यताम् ॥ ६४ ॥
 एवं शंभोर्वचः श्रुत्वा देवास्ते भयविह्वलाः ।
 सलोकेशाः सगोविन्दा न किञ्चिद्भ्रुवन्द्विजाः ॥ ६५ ॥
 अथ देवेषु सीदत्सु वह्निर्गौरिव कदमे ।
 प्रसार्य स्वाञ्जलिं शंभुं रेतो मुञ्चेति चाब्रवीत् ॥ ६६ ॥

* नमो गायत्रीनाथाय—यदि नमो नम इत्यन्तं = वदन्तं क= सज्जनपुस्तकयार्थिनि ।

१ ख. ग. पराप्रणम । २ क. ख. ग. व. झ. षि मवेश । ३ क. ख. ग. ज. झ. शंभु-
 वत्त्वा माह पुनर्वचः ॥ ६२ ॥

देवदेवामृतं दिव्यं हस्ताभ्यां मम शंकरं ।
 शीघ्रमेव प्रयच्छस्व पिबन्तु सुरपुंगवाः ॥ ६१ ॥
 ततो लिङ्गाद्विनिष्क्रान्तं चन्द्रविम्बात्सुनिर्घलम् ।
 जातीनीलोत्पलामोदं पाणौ वह्नेर्ददौ शिवः ॥ ६८ ॥
 कराभ्यां पतितं रेतस्तदाऽभूत्पावकस्य वै ।
 पयो वह्निस्ततः शुक्रं ज्वलत्तद्भास्करप्रभम् ॥ ६९ ॥
 सुधेति मनसा भत्वा हृष्टात्मा मुदयाऽन्वितः ।
 अथ पीते तदा शुके वह्निना मुनिपुंगवाः ॥ ७० ॥
 रेतःपातेन संतर्प्य स देवासुरपूजितः ।
 विसृज्य तांस्तु भगवांस्तत्रैवान्तरधीयत् ॥ ७१ ॥
 तदा हविर्भुजं देवं सेन्द्रा ब्रह्मपुरोगमाः ।
 यथाऽऽगता ययुस्तत्र पूजयित्वा दिवोकिसः ॥ ७२ ॥
 रेतसां दह्यमानोऽग्निः पातालात्सुतलं गतः ।
 ततो विवेश गिरिशो यत्राऽऽस्ते पार्वती शिवा ॥ ७३ ॥
 उवाच पार्वती शंभुः प्रहसन्कमल्लेक्षणाम् ।
 ईश्वर उवाच—शृणु देवि महाभागे यद्ववृत्तं तद्ब्रवीम्यहम् ॥ ७४ ॥
 स्वतन्त्रकामाऽसि शिवे यथाऽहं वरवर्णिनि ।
 देवा मच्छरणं प्राप्ता न चाहं शरणं त्यजे ॥ ७५ ॥
 गोप्या मया सदा कान्ते महादेवो गतः स्मृतः ।
 भविष्यति महाभागे पुत्रस्तथ षडाननः ॥ ७६ ॥
 किं त्वौरसस्तु सुश्रोणि देवैर्नेष्टस्तवांशतः ।
 तस्माच्छुद्धं (त्रिभु) मया रेतो मुखे वै जातवेदसः ॥ ७७ ॥
 वह्निःकुक्षिगतं रेतो गतं देवान्विभागशः ।
 यच्छेषमुदरे वह्निस्तद्द्रङ्गायां प्रदास्यति ॥ ७८ ॥
 ततः साऽपि विदह्यन्ती मम तेजः प्रतापवत् ।
 कृत्तिकाः षट् समाख्याता गङ्गायां स्नातुमागताः ॥ ७९ ॥
 तामु गङ्गाविनिक्षिप्तं मम रेतस्तदद्भुतम् ।
 तनस्ताः कृत्तिकाः स्तब्धा देवि मां शरणं गताः ॥ ८० ॥

अनुग्रहान्मया तासामिदमुक्तं तदा शिवे- ।
 ममाऽऽदेशद्वताः सर्वाः शरधानवनं शुभम् ॥ ८१ ॥
 मांचयिष्यन्ति ता गर्भं देवाश्च कमलेक्षणे ।
 वचनान्मम सुश्रोणि गर्भशल्यं वरानने ॥ ८२ ॥
 ततस्ते भविता पुत्र एकीभूत्वा स्वतेजसः ।
 बालसूर्यायुतप्रख्यो बालेन्दुभ्रूलताङ्कितः ॥ ८३ ॥
 आग्नेयो वह्निजो देवो गाङ्गेयः कृत्तिकासुतः ।
 स्कन्दो गुहस्तथा पुत्रो नामभिस्ते भविष्यति ॥ ८४ ॥
 एवं शंभोर्वचः श्रुत्वा प्राह देवी गिरीन्द्रजा ।
 मम कुक्षिसमुत्पन्नं यतो नेच्छन्ति पुत्रकम् ॥ ८५ ॥
 अतः पुत्रविहीनारते भविष्यन्ति सुरादयः ।
 यो हि नन्दी महावीर्यः सुरासुरमहोरगैः ॥ ८६ ॥
 दुर्जयः सर्वभूतानां योगी योगवलान्वितः ।
 प्रविश्यान्तःपुरे वह्निर्दृष्ट्वा मां वस्त्रवर्जिताम् ॥ ८७ ॥
 यस्मादुपेक्षितस्तस्मान्मनुष्यत्वं प्रयातु सः ।
 शापं श्रुत्वाऽथ शैलादिवज्रेणेव हतो गिरिः ॥ ८८ ॥
 न्यपतद्योगिनामृग्यो ज्ञानमूर्तिधरो द्विजाः ।
 एनश्च शंभोर्वचनाच्छैलादिमनुगृह्य च ॥
 समालिङ्ग्य महादेवं स्थिता देवीति नः श्रुतम् ॥ ८९ ॥ ३४३ ॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपगणे श्रीसौरे सूतशौनकसंवादे पावकस्तुत्यादि-
 कथनं नामैकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

ऋषय ऊचुः—वह्नौ संतर्पिते सूत रेतसा त्रिदिवौकसः ।

सगर्भाः खलुः संजाता देवदेवेन शंभुना ॥ १ ॥

सौख्यं कथमवाप्सुस्त उदरस्थेन रेतसा ।

किमकुर्वस्तदा सर्वे नारायणपुरोगमाः ॥ २ ॥

गर्भनिष्क्रमणं तेषामुत्पन्नेन च किं कृतम् ।

एतत्सर्वं समासेन ब्रूहि नः सूत पृच्छताम् ॥ ३ ॥

सूत उवाच—वह्नौ संतर्पितास्तेन रेतसा त्रिदिवौकसः ।

रेतसा चोदरस्थेन संतर्पारते सुरादयः ॥ ४ ॥

१ ख. ग. ज. 'कीकृत्वा । २ क. झ. योऽयं न° । ख. ग. यो नन्दी च म° । ३ ड.

दशपञ्चसहस्राणामतीतेषु द्विजोत्तमाः ।

वर्षाणां च तथाऽष्टौ च गृहगर्भा दिवोकसः ॥ ५ ॥

दुःखिताः पार्वतीकान्तं शंकरं शरणं ययुः ।

ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे सूर्यकोटिसमप्रभम् ॥ ६ ॥

देवा ऊचुः—भगवन्यदिदं दुःखं गर्भजं देहशोषणम् ।

यथा नश्यति देवेश तदुपायं कुरु प्रभो ॥ ७ ॥

वाङ्मिना पीतमात्रेण रेतसौ तव शंकर ।

वयं सगर्भाः संजाता गर्भकाले च तोयदाः ॥ ८ ॥

* उपहास्यमिदं देव पुंसां यद्गर्भसंभवः ।

सर्वे वै भृशमुद्दिग्नास्तव तेजोवशाद्विभो ॥ ९ ॥

दह्यमाना महादेव नरके पापिनो यथा ।

शरणं भव देवानां करालम्बं ददस्व नः ॥ १० ॥

दुःखोदधौ प्रदुस्तारे प्रणतार्तिविनाशन ।

× एवं श्रुत्वा तु वचनं देवानां पार्वतीपतिः ॥ ११ ॥

ईषद्विद्वस्य भगवानुवाचेदं सुरेश्वरः ।

ईश्वर उवाच—भवद्भिरीदृशं कार्यमिष्टं वै सुरपुंगवाः ॥ १२ ॥

नेष्टं देव्यो(व्यु)दररथं हि तस्माद्गर्भदशां गताः ॥ १३ ॥

इदानीं यत्प्रकर्तव्यं शृणुष्वं तत्सुरोत्तमाः ।

वाङ्मि यूयं पुरस्कृत्य मेरुं व्रजत मन्दरात् ॥ १४ ॥

शरधानवने यूयं हृदोत्सङ्गे प्रसूयत (?) ।

निःसरिष्यत्यसंदेहं ततः सौख्यमवाप्स्यथ ॥ १५ ॥

ततः शंभोर्वचः श्रुत्वा नारायणपुरोगमाः ।

अग्निमन्विष्य च ययुर्मेरुं गिरिवरोत्तमम् ॥ १६ ॥

तस्य चोत्तरदिग्भागे शरधानवने शुभे ।

उपविश्य महात्मानो मध्ये संस्थाप्य वेधसम् ॥ १७ ॥

नारायणं पुरस्कृत्य प्रसूताः सर्वदेवताः ।

गर्भशल्यविनिर्मुक्ता जातास्ते सुखिनो द्विजाः ॥ १८ ॥

* कसंज्ञितपुस्तकेऽयं श्लोको नास्ति ।

× एवं कृत्वेत्यादि सुरेश्वर इत्यन्तं शब्दजातं कसंज्ञितपुस्तकयोर्नास्ति ।

१ ख. ग. ड. च. छ. ज. च मूढ । २ क. झ. °न्तं शरण्यं श° । ३ क. ड. च. क. °सां ते च शं° । ४ घ. °स्थं तत्तस्मा° ।

शार्वेणःतेजसा तेन रञ्जितो मेरुपर्वतः ।
 ततः काञ्चनतां प्राप्तः सशैलवनकाननः ॥ १९ ॥
 शार्वं तेजो धृतं यस्माद्देवैर्वह्निपुरोगमैः ।
 तस्माज्जरादिभिर्मुक्ता अमराश्च सुरोत्तमाः ॥ २० ॥
 सिद्धाश्च मुनयश्चैव ये केचित्तत्र संस्थिताः ।
 तृणगुल्मलताश्चैव जलस्थलरुहाश्च ये ॥ २१ ॥
 सर्वे काञ्चनसंकाशाः संजातास्तत्प्रभावतः ।
 पार्श्वं मेरोर्विनिर्भिद्य शंभोस्तेजो विनिर्गतम् ॥ २२ ॥
 गङ्गायां निहितं यच्च तदेकस्थमभूद्द्विजाः ।
 अथ देवो महादेवस्तेजोराशिर्मापतिः ॥ २३ ॥
 गोपयामास तत्तेजः पिङ्गलं प्रेक्ष्य शंकरः ।
 गोप्यमाने तु तस्मिंश्च मेरौ सूर्यायुतप्रभः ॥ २४ ॥
 वर्षाणौ च सहस्रेण कठिनं स्कन्दतां गतः ।
 स्कन्द इत्युच्यते तेन तदाप्रभृति सुव्रताः ॥ २५ ॥
 *हराज्जातो यतस्तेन कुमार इति कथ्यते ।
 स्कन्दः कुमारः षड्वक्त्रस्तथा द्वादशलोचनः ॥ २६ ॥
 भ्रुजैर्द्वादशभिश्चैव शोभमानोऽभवत्तदा ।
 ईशादेशात्पुनः स्नातुं कृत्तिकाः परमोज्ज्वलाः ॥ २७ ॥
 ताभिः क्षीरं यतो दत्तं कार्तिकेय इति स्मृतः ।
 गर्भपङ्कविलिप्ताङ्गो गङ्गायां स्नापितः प्रभुः ॥ २८ ॥
 तप्तचामीकराभासः शरधानवने तदा ।
 नात्रां सहस्रेण तदा कुमारो वेधसा स्तुतः ॥ २९ ॥
 भ्रुमोच नादद्युत्थाय सर्वभूतभयंकरम् ।
 पातालं भेदयित्वा तु तच्छृङ्गं शतधा कृतम् ॥ ३० ॥
 सिंहादयोऽपि तत्रस्थास्तेन नादेन सूदिताः ।
 ततस्तं क्रीडमानं तु दृष्ट्वा देवं शिवात्मजम् ॥ ३१ ॥
 पिङ्गलो देवदेवेश ज्ञापयामास शंकरम् ।
 पश्य त्वं देवदेवेश क्रीडमानं कुमारकम् ॥ ३२ ॥
 सूर्यायुतप्रतीकाशमात्मसूनुं षडाननम् ।

* अमंसितपुम्नकेऽयं श्लोको न विद्यते ।

१ ख. ग. °देवक्रिडुं । २ क. ख. ग. झ. °ने तदा तस्मिन्मेरौ । ३ ख. ग. °णां तु स ।

ज्ञापितः पिङ्गलेनेशो वाक्यं देव्यै मुदावहम् ।

वरो वरेण्यो वरदो विश्वाकार उवाच ह ॥ ३३ ॥

ईश्वर उवाच—गच्छाव एहि देवेशि मेरौ यत्र सुतस्तव ।

पश्यावस्तं वरारोहे कुमारं तु षडाननम् ॥ ३४ ॥

पुग त्वयेष्टं कर्नकावभासं पश्याद्विजे मानसराजहंसम् ।

प्रधावमीनं शतसूर्यकल्पं षडाननं कार्मुकपाणिमग्रे ॥ ३५ ॥

समागतौ स ज्वलनोऽथ दृष्ट्वा त्रिलोकनाथो जगतः प्रदीपौ ।

उवाच बह्निर्वरदं कुमारं हराभिवके द्वौ पितरौ तवतौ ॥ ३६ ॥

त्वामागतौ द्रष्टुमनन्तवीर्यं व्रजाश्रयेति प्रमथाधिनाथौ ।

गतोऽथ बह्निर्वचनं निशम्य ततः सुतत्वाद्द्विरिजाङ्कगोऽभूत् ॥ ३७ ॥

तं सा पिवन्तं मुहुरङ्कसंस्थमनृतृष्यमानं कलहंसनादिनी ।

उमाङ्कसंस्थो मदनारिसूनुः करेण तस्यास्तिलकालकौ तु ॥ ३८ ॥

ममर्दे शंभोश्च भुजंगहारं जग्राह चन्द्रं स कपर्दसंस्थम् ॥ ३९ ॥

पञ्चम्यां स्थापितः सोऽथ षष्ठ्यां षष्ठीप्रियो गुहः ।

चतुष्पादवतीं त्यक्त्वा त्रैलोक्यं इन्तुमुद्यतः ॥ ४० ॥

अबोधयत्तदा बालो जन्तून्स्थावरजङ्गमान् ।

क्वचिच्छृङ्गं गिरिः शौर्यान्नयत्याशु समानताम् ॥ ४१ ॥

क्वचिन्सिंहान्समाकृष्य पातयामास भूतले ।

आरुह्योभ्यहनत्पृष्ठे (!) तानेव भ्रामयन्पुनः ॥ ४२ ॥

क्वचिन्नागौ गृहीत्वा तु कराभ्यां संमुखावुभौ ।

औत्फोटयत्तदाऽन्योन्यं कुम्भाभ्यां स च लीलया ॥ ४३ ॥

समुत्पत्य समादाय स्वेचराणामुभास्तुतः ।

विक्षेप सहसा बालो विमानान्यवनीतले ॥ ४४ ॥

पुनरुत्पत्य वेगेन प्रेक्ष्यमाणः खमण्डले ।

मार्गं रुरोष सूर्येन्द्रोर्ग्रीहाणां च तथैव सः ॥ ४५ ॥

उत्पाद्य मेरुगृङ्गानि इतश्चेतश्च सोऽक्षिपत् ।

पर्वतांश्च त्रिशेषेण नदीश्चोन्मार्गतोऽनयत् ॥ ४६ ॥

त्रासितं तु जगत्सर्वं दामोदस्पदत्रये ।

ततस्ते भृशमुद्विशाः शकं शत्रुप्रतापनम् ॥ ४७ ॥

१ ड. च. छ. 'विश्वका' । २ घ. ड. च. छ. 'यं महावठं वै प्र' । ३ ख. ड. 'रेन-
प नय' । ४ घ. ड. च. छ. ज. 'ह्यथाइ' । क. झ. 'ह्याथाइ तत्पृष्ठं ता' । ५ ख. ग.
शस्फाडय' ।

उच्चुर्गत्वा द्विजश्रेष्ठा भृता वाक्यमिदं तदा ।
अयमकायुतप्रख्यो बालो नो हन्ति वृत्रहन् ॥ ४८ ॥

* तवैष राज्यहर्ता वै भविष्यति न संशयः ।

पराक्रमाद्बालाच्छक्र तथोत्साहाच्च तेजसः ॥ ४९ ॥

नूनं शतगुणेनायमधिकश्चेह दृश्यते ।

यदि सूदयसे नाथ तत्त्वं सुखमवाप्स्यसि ॥ ५० ॥

करिष्यसि वचोऽस्माकं तव राज्यं भविष्यति ।

उपेक्षा नैव कर्तव्या शिशुं मत्वा पुरंदर ॥ ५१ ॥

एतद्विचार्य यत्नेन ततो बालं निषूदय ।

एवमुक्त्स्वतत्तत्तैस्तु भूतव्रातैः पुरंदरः ॥

उवाच वचनं श्लक्ष्णं तेषां धर्मपरायणम् ॥ ५२ ॥

इन्द्र उवाच—कथमुक्तमिदं भूता बालस्य हननं प्रति ।

धर्मघ्नं पापसंघातं कीर्तिघ्नं वै चराचरे ॥ ५३ ॥

श्रूयतामभिधास्यामि धर्मशास्त्रस्य निश्चितम् ।

ऋषिभिश्च पुराऽऽख्यातं पुराणेषु चराचराः ॥ ५४ ॥

आतुरं भीरुमुद्विगमेकरथं शरणागतम् ।

स्त्रियमप्यथवा बालमन्धं पङ्कं तपस्विनम् ॥ ५५ ॥

विलपन्तं तथोन्मत्तं विश्वस्तं ब्राह्मणं तथा ।

पतितं प्रपलायन्तं कामासक्तं निरायुधम् ॥ ५६ ॥

नग्नं दीनं तथा वृद्धं नखरोमसमन्वितम् ।

मुक्तकेशं तथा मत्तं सुप्तं च भुवनौकसः ॥ ५७ ॥

सूदयिष्यन्ति ये नूनं मूढास्ते नरकार्णवात् ।

अनुत्थाना भविष्यन्ति गर्तस्थः कुञ्जरो यथा ॥ ५८ ॥

तस्माद्ब्रजध्वं शरणं यत्र शंसुसुतो गुहः ।

नाहं बालवधं कर्तुमुत्सहे रुचराचरे ॥ ५९ ॥

x एवमुक्ते तु शक्रेण भूतारते भृशदुःखिताः ।

क्रोधसंदीपनं वाक्यं पुनरुचुश्चराचराः ॥ ६० ॥

* इच्छसंज्ञिनपुस्तकेष्वयं श्लोको नास्ति ।

x अग्निसंज्ञिनपुस्तकशेषेषु श्लोको वर्तते ।

१ ख. ग. 'रं' - 'श' । २ ख. ग. 'इन्द्रं हरोमाभ्यां समाश्रितं' । ३ क. ल.

ग. ग. 'चराः ॥ ५९ ॥

भूता ऊचुः—गर्भो दितेर्यथा शक्र संरम्भात्सूदितस्त्वया ।

तदा नीतिर्गता कुत्र दारुणे गर्भपातने ॥ ६१ ॥

अशक्यमिति मत्वैव नीतिमानसि मानद ।

अशक्यकर्मणि विभो नीतिमान्पुरुषो भवेत् ॥ ६२ ॥

कश्च नाम नरः शूरो यो बालं योधयेद्गणे ।

अपि शक्रशतैस्तस्य वज्रकोटिनिपातनैः ॥ ६३ ॥

अप्येकमपि रोमाग्रं पातितुं नैव शक्यते ।

एवमुक्तस्ततस्तैस्तु भूतव्रातैः पुरंदरः ॥ ६४ ॥

आज्यधाराभिषिक्तोऽग्निर्यथैव प्रज्वलंस्तथा ।

उवाचेदं वचस्तांस् क्रोधवाह्निप्रदीपितः ॥ ६५ ॥

वज्रमुद्यम्य हस्तेन वृत्रहा कुलिशायुधः ॥ ६६ ॥

इन्द्र उवाच—पुरा मया यथा गर्भो घातितश्च चराचराः ।

दितेः कार्यं समाविश्य तथेदानीं निहन्यते ॥ ६७ ॥

अथ गत्वा हनिष्यामि पतङ्गमिव वह्निना ।

वज्रं हस्ते समादाय आहवे प्रसहेत कः ॥ ६८ ॥

एवमुक्त्वा ततः शक्रः क्रोधानलसमीरितः ।

आज्ञापयत्तदा विप्राः साध्यान्देवान्दिवाकरान् ॥ ६९ ॥

शरधानं गमिष्यामि वधार्थं बालकस्य च ।

हंसकुन्देन्दुवर्णाभं चतुर्दन्तं महागजम् ॥ ७० ॥

आनयध्वं ममाग्रे तु करीन्द्रं मम बल्लभम् ।

जलधे(धि)रिव गम्भीरं दीर्घहस्तं घनस्वनम् ॥ ७१ ॥

दैत्यदानवरक्तेन क्लिन्नदंष्ट्रं भयावहम् ।

तदादेशात्सुरैस्तूर्णं सर्वायुधसमन्वितः ॥ ७२ ॥

निवेदितः स शक्राय तमारुह्य पुरंदरः ।

विश्वेदेवैश्च साध्येश्च वसुभिश्च मरुद्गणैः ॥ ७३ ॥

आदित्यैरश्विनीभ्यां च ययौ स्कन्दवधाय सः ।

वियन्मण्डलमास्थाय स्तूयमानश्चराचरैः ॥ ७४ ॥

नृत्यमानाप्सरोभिश्च वाद्यमानैश्च किंनरैः ।

गीयमानश्च गन्धर्वैः सुगीतैर्गीतशालिभिः ॥ ७५ ॥

नदद्भिश्च महासिंहैर्गर्जद्भिश्च गजोत्तमैः ।
 हरिभिर्हेषमाणैश्च वायुवेगैर्महारथैः ॥ ७६ ॥
 पताकाभिर्जयन्तीभिर्ध्वजैश्छत्रैश्च चामरैः ।
 एवमाद्यैरनेकैश्च नन्दीश्वर इवापरः ॥ ७७ ॥
 दोधूयमानश्चमरैश्च दिव्यैर्जेगीयमानः सुरकिंनरीभिः ।
 पेपीयमानः सुरसुन्दरीभिः कामातुराभिर्नयनैरजस्रम् ॥ ७८ ॥
 संपूज्यमानो मुनिभिर्द्रसंघैर्षुद्राऽन्वितो वज्रधरः किरीटी ।
 कुमारमुद्दिश्य गतोऽथ वेगाद्धरिर्हरिवै म(द)नुजान्यथेव ॥७९॥३५१३॥
 इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरे सूतशौनकसंवादे परमेश्वर-
 सुरसंवादादिकथनं नाम द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥
 सूत उवाच—एवं गत्वा सहस्राक्षो यत्राऽऽस्ते पार्वतीसुतः ।
 बालं सूर्यायुतप्रख्यं तमपश्यच्छचीपतिः ॥
 प्रलयाग्निचयाकारं दृष्ट्वा नारदमब्रवीत् ॥ १ ॥
 इन्द्र उवाच—इदं किं भाति देवर्षे मेरोः शतगुणोच्छ्रयम् ।
 तेजसा व्याप्तश्रुवनं सर्वभूतभयंकरम् ॥ २ ॥
 एवं शक्रवचः श्रुत्वा भगवान्पद्मभूसुतः ।
 ऐरावतगजारूढं शचीपतिमथाब्रवीत् ॥ ३ ॥
 नारद उवाच—योऽसौ देव त्वया न्यस्तो गर्भश्चैव सहामरैः ।
 तस्यैवैष प्रभावोऽयं नूनं देव शतक्रतो ॥ ४ ॥
 भास्कराणां न पुञ्जोऽयं नैव पर्वतसंचयः ।
 बालेनोत्पाद्यमानेन सह देवैश्च रञ्जितः ॥ ५ ॥
 अधो योजनसंख्याभिः सहस्राण्येव षोडश ।
 चतुरशीतिरुत्सेधो द्वात्रिंशद्विस्तरः स्मृतः ॥ ६ ॥
 यद्भिरिः सकलोऽयं तु मेरुः काञ्चनतां गतः ।
 तत्तेजः स्कन्दतां यातं सहस्राब्दैर्गतैस्तथा ॥ ७ ॥
 चतुर्थ्यां साकृतिर्देव पञ्चम्यामङ्गवांस्ततः ।
 षष्ठ्यां पद्भ्यां यथा वैप त्रैलोक्यं विजयिष्यति ॥ ८ ॥
 त्वया सहायं सप्तम्यां पालयिष्यति वा पुनः ।
 त्वं तु नूनं न शक्तोऽसि जेतुं वर्षशतैरपि ॥ ९ ॥

१ ष. क. छ बालसू. २ क. स. 'व महासुरैः । ३ क. स्व. ग. ज. स. त्वं

कुमारं वरदं देवं पार्वत्यानन्दवर्धनम् ।
 नानामहरणोपेतं नानाभरणभूषितम् ॥ १० ॥
 मातृभिर्गणवृन्दैश्च सेव्यमानमुमासुतम् ।
 एवं संजल्पमानोऽसौ जम्भारिर्बालकं प्रति ॥ ११ ॥
 वज्रं मुमोच वृत्रारिः स्फुलिङ्गोद्धारिभीषणम् ।
 तृणवन्मन्यमानोऽसौ वज्रं तत्पार्वतीसुतः ॥ १२ ॥
 शरेणैकेन विव्याध पपानं च स मूर्छितः ।
 पुनरन्यं समादाय शरं ज्वलनसंनिभम् ॥ १३ ॥
 छत्रं ध्वजं पताकाश्च हरेश्चिच्छेद षण्मुखः ।
 विभेदान्येन तीक्ष्णेन *हस्तं वै वज्रिणो गुहः ॥ १४ ॥
 शरेणाऽऽदित्यतुल्येन रुरुं शंभुर्यथाऽऽहवे ।
 पुनर्वाणं समादाय तं जघान शतक्रतुम् ॥ १५ ॥
 अपरेण तु तीक्ष्णेन मुकुटं तु तथा हरेः ।
 शरेण वह्नितुल्येन चिच्छेद च स लीलया ॥ १६ ॥
 यमं च पञ्चभिर्वाणैर्निर्ऋतिं दशभिर्गुहः !
 दशपञ्चशरैराशु वरुणं च विभेद सः ॥ १७ ॥
 त्रिंशत्या वायुदेवं च रविं च दशपञ्चभिः ।
 त्रिंशद्भिः सोमराजानं ताडयित्वा रणे पुनः ॥ १८ ॥
 शक्रं पञ्चशतैराशु शरैश्च प्राणहारिभिः ।
 अन्यानपि सुरान्स्कन्दश्चिभिर्द्विपञ्चभिः शरैः ॥ १९ ॥
 शूरो नादं प्रमुञ्चन्वै शक्रं दुद्राव शंभुजः ।
 वसुभिश्च तथाऽऽदित्यैर्मरुद्भिश्च महाबलैः ॥ २० ॥
 वृतः शैल्यकरैर्बालः सिंहैः शरभराडिव ।
 ततस्तानागतान्दृष्ट्वा देवाञ्शंकरवल्लभः ॥ २१ ॥
 केसरीव मृगान्शुद्रान्दुद्राव च दिवोकसः ।
 पुनः स्कन्दं सहस्राक्षो वज्रेण तमताडयत् ॥ २२ ॥
 ताडिते तु ततस्तस्मादुत्पन्नाश्चारूमूर्तेयः ।
 त्रयो देवाश्च वेदाश्च लोकाश्चाग्निदिवाकराः ॥ २३ ॥

* वल्लभश्च जसोऽश्विनपुत्रकेषु हस्तं वा इन्द्रोऽपि तीक्ष्णोत्पन्नं शब्दजननं नास्ति ।

१ छ. च. उ. देवं पा० । २ क. स. 'त हृदि मू' । ३ व. ड. च. छ. ज. 'शक्रमु' ।

ततश्चेदं सहस्राक्षं बृहद्गुरुवृहस्पतिः (?) ।
 देवमन्त्री महाप्राज्ञो बृहस्पतिरथाब्रवीत् ॥ २४ ॥
 अलं युद्धेन देवेश महादेवस्य सूनुना ।
 हितं तवोपदेक्ष्येऽहं सहस्राक्षं शृणुष्व तत् ॥ २५ ॥
 यदीप्ससि सुखं भोक्तुं कुरुष्व वचनं मम ।
 अनेन सह संप्रीतिं कृत्वा राज्यमकण्ठकम् ॥ २६ ॥
 भुङ्क्ष्व त्वं निश्चलं कृत्वा दानवांश्च निषूदय ।
 यस्य वज्रमभिघातेन नार्तिः स्वल्पाप्रपि जायते ॥ २७ ॥
 हन्तव्यः स कथं शक शतसंख्यैर्भवाद्दृशैः ॥ २८ ॥

सूत उवाच—*श्रुत्वा तस्य वचः शक्रस्तदा सुरगुरोर्द्विजाः ।

तमेव शरणं प्रायात्कुमारं पार्वतीसुतम् ॥ २९ ॥

इन्द्र उवाच—प्रसीद मे त्वं शरणागतस्य पादौ तवाहं शिरसा वहामि ।

सुराधिपस्त्वं भव शर्वसूनो गृहाण राज्यं मम शंभुकल्प ॥ ३० ॥

एषोऽञ्जलिः पङ्कजचारुनेत्र कृतोत्तमाङ्गे(?) जहि मन्युमुग्रम् ।

सतां हि कोपः प्रणतेषु नित्यं विनाशमेत्यार्यमनः सुसिद्धम् ॥ ३१ ॥

अथेन्द्रवचनं श्रुत्वा भगवान्पुंसुखस्तदा ।

अब्रवीत्करुणादिष्टः शक्रं प्रति मुनीश्वराः ॥ ३२ ॥

स्कन्द उवाच—करोमि किमहं राज्यं भोगैश्च प्राकृतैरलम् ।

अपर्याप्तं न मे किंचिदस्ति पित्रोः प्रसादतः ॥ ३३ ॥

निष्कण्ठकं त्वमेवेह राज्यं कुरु शचीपते ।

मम सख्येन सकलाब्धश्चूञ्जहि पुरंदर ॥ ३४ ॥

एवं स्कन्दवचः श्रुत्वा पुनराह शचीपतिः ।

भगवन्नापरः कश्चिद्देवानां विदितो धर्मी ॥ ३५ ॥

तस्मात्कुरु त्वमेवेह राज्यमीश्वरनन्दन !

क वालः क च संग्रामः क नीतिः क पराक्रमः ॥ ६६ ॥

क ज्ञानमतुलं देव क मतिः क च सौम्यता ।

क माया क च दाक्षिण्यं क शान्तिः क प्रसादता ॥ ३७ ॥

* संज्ञित-पुनःकेऽयं श्लोको नास्ति ।

१ क. च छ. 'तं ते उपदे' । २ क. झ. यदिकुञ्जि । ३ ख. ग. पुनः प्रह ।

अलं त्वमेव राज्यस्य गुणैरेभिर्दीरितः ।

* स्वरूपैः स्वगुणैस्त्वं हि बन्दिभिश्चारणैरतथा ॥ ३८ ॥

विद्याधरैश्च यक्षैश्च विविधैर्गुणकोटिभिः ।

स्तूयमानोऽपरैः सिद्धैर्गन्धर्वापसरसां गणैः ॥ ३९ ॥

अहं सेनापतिर्देव भवामि भवनन्दन ।

तिष्ठस्वोपरि कृत्स्नस्य त्रैलोक्यं भुङ्क्ष्व षण्मुख ॥ ४० ॥

सर्वगः सर्वभूतस्त्वं यथा देवो महेश्वरः ।

एवं शक्रवचः श्रुत्वा पुनः प्राहाम्बिकासुतः ॥ ४१ ॥

स्कन्द उवाच—अभयं शक्र मा भैषीः कुरु राज्यमकण्टकम् ।

इन्द्रस्त्वं देवराजस्त्वं त्वमेव जगतः प्रभुः ॥ ४२ ॥

दर्पमर्षवल्लोदीर्णा दानवा ये च तांस्तदा ।

यैः पराजीयसेऽत्यर्थं सूदयेऽहं त्वया स्मृतः ॥ ४३ ॥

बह्मालापैरलं शक्र गदितेन पुनः पुनः ।

निश्चयेन सखाऽहं ते भवान्यसुरसूदन ॥ ४४ ॥

अथोवाच महादेवपुत्रं संवीक्ष्य निःस्पृहम् ।

नेष्टं त्वयाऽपि हीन्द्रत्वं भव सेनापतिर्गुह ॥ ४५ ॥

एवमस्त्विति तं प्राह कार्तिकेयः शचीपतिम् ।

ततः सभैः सुरैर्विप्रा आदेशात्परमेष्ठिनः ॥ ४६ ॥

अभिषिक्तोऽथ विधिना सेनापत्ये तदा गुहः ।

यावत्तं कुमाराय सेनापत्यं हराज्ञया ॥ ४७ ॥

इन्तुमभ्यागतस्तूर्णं कुमारं तारकस्तदा ।

आगर्षं तं तदा वीक्ष्य लीलया पार्वतीसुतः ।

ददाहाऽऽशु महादैत्यं तूलं बह्मिनिवाऽऽहवे ॥ ४८ ॥

दग्ध्वा तु तारकं घोरं पतङ्गमिव पावकः ।

ततः प्रीतिमनाः रकन्दो मातुरङ्कुमुपाविशत् ॥ ४९ ॥

महादेवोऽपि भगवान्वेधादीन्विष्णुना सह ।

विसृज्य गणपैः सार्धं क्षणादन्तर्हितोऽभवत् ॥ ५० ॥ ३५६३ ॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरे सूतशौनकसंवादे नारदेन्द्र-

संवादादिकथनं नाम त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

ऋषय ऊचुः—कथितो भवतौ सूत विवाहः परमेष्ठिनः ।

उत्पत्तिः कार्तिकेयस्य तस्य चैव पराक्रमः ॥ १ ॥

* रुसंज्ञे पुनके स्वरूपसिन्यादि गणकोटिभरित्यन्तं उद्वज्जतं न स्ति ।

१ क. झ. °यः सह ॥ ४२ ॥ २ ग. ग. °त्रं तं वी° । ३ क. झ. °तोऽपि विधिबर्षे-
ना° । ४ घ. °ला नूनं वि° ।

सेनापत्यं यथा दत्तं श्रुतं सर्वमशेषतः ।
 भक्तियोगमथेदानीं वद सूत महात्मते ॥ २ ॥
 वृत्तिर्नाद्याप्यभूद्यस्माच्छ्रुत्वा चैव पुनः पुनः ।
 जानासि त्वं भगवतो माहात्म्यं त्रिपुरद्विषः ॥ ३ ॥
 उपासितो यतः सम्यग्भगवान्बादरायणिः ।
 तत्प्रसादाच्चया लब्धं ज्ञानं तत्पारमेश्वरम् ॥ ४ ॥
 दुर्लभं सर्वशास्त्रेषु मुनीनां च माहात्मनाम् ॥ ५ ॥
 सूत उवाच—यदुक्तं ब्रह्मणा पूर्वं नारदाय माहात्मने ।
 प्रीतेन मनसा तेन तच्छृणुष्वं द्विजोत्तमाः ॥ ६ ॥
 सत्यलोके सुखासीनं ब्रह्माणं तेजसां निधिम् ।
 ऋषिभिर्मुनिभिः सिद्धैर्वेदैः साङ्गैरुपासितम् ॥ ७ ॥
 संगीयमानं गन्धर्वैः स्तूयमानं मरुद्गणैः ।
 दृष्ट्वा प्रणम्य विधिवन्नारदरतमथाब्रवीत् ॥ ८ ॥
 नारद उवाच—देवदेव जगन्नाथ चतुर्मुख सुरोत्तम ।
 भक्तियोगस्य माहात्म्यं देवदेवस्य शूलिनः ॥ ९ ॥
 ब्रह्मोवाच—प्रणम्य शंकरं शान्तप्रभमेयमनामयम् ।
 परं ज्योतिरनाद्यन्तं निर्गुणं तमसः परम् ॥ १० ॥
 भक्तियोगं प्रवक्ष्यामि नृणु नारद सुव्रत ।
 भक्तियोगस्य माहात्म्यं यथा शंभोर्मया श्रुतम् ॥ ११ ॥
 भक्तिर्भगवतः शंभोर्दुर्लभा खलु देहिनाम् ।
 कथंचिद्यदि सा लब्धा तेषां नैवास्ति दुर्लभम् ॥ १२ ॥
 भक्त्यैव प्राप्यते राज्यमिन्द्रत्वं मत्पदं च यत् ।
 विष्णुत्वमपि मुक्तिं च नूनं प्राप्नोति नारद ॥ १३ ॥
 शुभानामशुभानां च कर्मणां राशिसंचयम् ।
 करोति भस्मसाद्भक्तिर्भवस्याग्निर्यथेन्धनम् ॥ १४ ॥
 म्लेच्छोऽपि वा यदि भवेद्भवभक्तिसमन्वितः ।
 न तत्समश्चतुर्वेदी नाग्निष्टोमादियज्ञकृत् ॥ १५ ॥
 अपि पापानि घोरानि सदा कुर्वन्नरो यदि ।
 लिप्यते नैव पापैस्तु भक्तो भवति चेच्छिवे ॥ १६ ॥

शिवभक्ता महात्मानो मुच्यन्ते ते न संशयः ।
 अपि दुष्कृतकर्माणः प्रसादाच्छालिनो मुने ॥ १७ ॥
 सकृत्पूजयते यस्तु भगवन्तमुमापतिम् ।
 अप्यश्वमेधादधिकं फलं भवति नारद ॥ १८ ॥
 जीवितं चञ्चलं ज्ञात्वा पद्मपत्र इवोदकम् ।
 मृतेर्दुरन्तान्नरकारततः कुर्याच्छिवे मतिम् ॥ १९ ॥
 शिवे मतिं प्रकुर्वाणः संसारादतिभीषणात् ।
 मुच्यते मुनिशार्दूल मतिः शर्वेऽतिदुर्जभा ॥ २० ॥
 भवव्यालमुखस्थानां भीरूणां देहिनां मुने ।
 तस्माद्विमोचकरतेषां महादेव इति श्रुतिः ॥ २१ ॥
 भक्तिः शिवे यदि भवेन्नै कस्मात्कस्यचिद्भयम् ।
 भवार्णवं तरत्येव प्रसादात्परमेष्ठिनः ॥ २२ ॥
 स्वर्गार्थिनां मुमुक्षूणां ब्रह्मत्वमपि काङ्क्षिणाम् ।
 भक्तिरेव विरूपाक्षे नान्यः षन्था इति श्रुतिः ॥ २३ ॥
 आदिमध्यान्तरहिते पिनाकिनि जगत्पतौ ।
 सदा मनीषिभिः कार्या भक्तिरेव हि नारद ॥ २४ ॥
 सर्वमन्यत्परित्यज्य भक्तो भव हरे मुने ।
 मुक्तो भविष्यसि क्षिप्रं तस्य शंभोरनुग्रहात् ॥ २५ ॥
 यस्य प्रसादलेशेन ब्रह्मत्वं प्राप्तवानहम् ।
 विष्णुत्वमपि विष्णुश्च स शिवः केन सेव्यते ॥ २६ ॥
 शिवे दानं शिवे होमः शिवे स्नानं शिवे जपः ।
 अक्षयानि फलान्येषामित्याह भगवाञ्छिवः ॥ २७ ॥
 कुरुक्षेत्रे निवसतां यत्फलं तैमिषे तथा ।
 प्रयागे च प्रभासे च गङ्गासागरसंगमे ॥ २८ ॥
 रुद्रकोट्यां गयायां च शालिग्रामेऽमरेश्वरे ।
 पुष्करे भारभूतेशे गोकर्णे मण्डलेश्वरे ॥ २९ ॥
 तत्फलं दिवसेनैव भक्त्या भर्गार्चनाद्भवेत् ।
 नास्ति लिङ्गार्चनात्पुण्यमधिकं भुवनत्रये ॥ ३० ॥

१ व. छ. च. छ. 'न तस्य कस्य' । २ क. ख. म. ज. छ. 'वाग्भवः ॥ २५ ॥ इ. क.

लिङ्गेऽर्चितेऽखिलं विश्वमर्चितं स्यान्न संशयः ।
 मायया मोहितात्मानो न जानन्ति महेश्वरम् ॥ ३१ ॥
 अनुग्रहाद्भगवतो जानन्त्येव हि नारद ।
 यः पूजितं शिवं दृष्ट्वा प्रणम्येत्प्रतिभावतः ॥ ३२ ॥
 पुण्डरीकस्य यज्ञस्य फलं भवति निश्चितम् ।
 * ये पुनः शान्तमनसः शिवभक्ता जितेन्द्रियाः ॥ ३३ ॥
 मर्त्य(यम)स्य वदनं तेऽपि नैव पश्यन्ति नारद ।
 पृथिव्यां यानि तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च ॥ ३४ ॥
 शिवलिङ्गे वसन्त्येव तानि सर्वाणि नारद ।
 तस्माल्लिङ्गं सदा पूज्यं भक्तिभावेन नित्यशः ॥ ३५ ॥
 स स्नातः सर्वतीर्थेषु सर्वस्मादधिकश्च सः ।
 यस्तु लिङ्गार्चनं त्यक्त्वा देवानन्द्यांश्च पूजयेत् ॥ ३६ ॥
 रत्नं विहाय मूढात्मा यथा काचमपेक्षते ।
 चतुर्दश्यामथाष्टम्यां पौर्णमास्यां तथैव च ॥ ३७ ॥
 अमावास्यौ(यां वा) त्रयोदश्यां पूजयेदिन्दुशेखरम् ।
 स स्नातः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षितः ॥ ३८ ॥
 शिवलोकमवाप्नोति देहान्ते दुर्लभं मुने ।
 शिवार्चनरतो नित्यं महापातकसंभैवः ॥ ३९ ॥
 दोषैः कृतैर्न लिप्येत पद्मपत्रमिवाम्भसा ।
 दर्शनाच्छिवभक्तानां सकृत्संभाषणादपि ॥ ४० ॥
 अतिरात्रस्य यज्ञस्य फलं भवति नारद ।
 ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वाऽन्त्यजजातिजः ॥ ४१ ॥
 शिवभक्तः सदा पूज्यः सर्वावस्थां गतोऽपि वा ।
 नास्याऽऽचारं परीक्षेत न कुलं न व्रतं तथा ॥ ४२ ॥
 त्रिपुण्ड्राङ्कितभालेन पूज्य एव हि नारद ।
 कर्मणा मनसा वाचा यस्तु भक्तान्विनिन्दति ॥ ४३ ॥
 निरयान्निष्कृतिर्नास्ति तस्य मूढात्मनो मुने ।
 शिवभक्तान्वर्जयित्वा सर्वेषां शासको यमः ॥ ४४ ॥

* स्वयम्भुवच उज्ज्वलतेषु दर्शयस्तत्रेषु ये पुनरित्यादिवर्षदेवन्तः श्लोको नास्ति ।

१ क. ख. ग. ज. झ. 'दर्श्यां तथा' । २ घ. ङ. च. छ. ज. 'स्यां च यो भक्तश्च
 ५° । ३ घ. ङ. च. छ. ज. 'रि' प्रतीक्षे' ।

यः पुनः शिवभक्तानां शिव एव न चापरः ।
 न शिवाश्रयिणो मौञ्जी न दण्डो न च कुण्डले ॥ ४५ ॥
 नैव काषायवासांसि भक्तिरेवात्र कारणम् ।
 यदि भक्ताः पशुपतौ पापकर्मसु ये रताः ॥ ४६ ॥
 यमस्य वदनं तेऽपि नैव पश्यन्ति नारद ।
 ये पुनः शान्तमनसः शिवभक्ता जितेन्द्रियाः ॥ ४७ ॥
 मर्त्यधर्मं समासाद्य विज्ञेयास्ते गणेश्वराः ।
 मृतस्य जीवतो वाऽपि शिवभक्तस्य नारद ॥ ४८ ॥
 यमाद्भयं न तस्यास्ति राज्ञश्चैव तु का कथा ।
 आश्चर्यं कथयिष्यामि शृणु नारद यत्पुरा ॥ ४९ ॥
 उज्जयिन्यां नृपो ह्यासीन्नाम्ना सत्यध्वजो मुने ।
 धर्मात्मा सत्यसंकल्पः प्रजापालनतत्परः ॥ ५० ॥
 भुक्त्वा समस्तामवनिं कालेनाथ दिवं गतः ।
 वसुश्रुत इति ख्यातः पुत्ररतस्य महात्मनः ॥ ५१ ॥
 महाकालार्चनरतस्तन्निष्ठस्तत्परायणः ।
 न धर्मेण प्रजाः शास्ति राजधर्मवहिष्कृतः ॥ ५२ ॥
 असाधून्संपरित्यज्य साधून्वै हन्त्यसौ नृपः ।
 प्रजानां कुशलं नास्ति सर्वत्र परिपन्थिनः ॥ ५३ ॥
 यज्ञांश्च यज्वर्नां दृष्ट्वा म्लेच्छा विध्वंसयन्ति तान् ।
 गते वर्षसहस्रे तु राज्ये तस्मिन्वसुश्रुते ॥ ५४ ॥
 मृत्युकालोऽथ संप्राप्तो देहिनामतिभीषणः ।
 पापिष्ठ इति तं मत्वा संप्राप्ता यमकिंकराः ॥ ५५ ॥
 शिवभक्त इति प्राप्तास्त्रिनेत्राः शूलधारिणः ।
 शिवदूतैः समानीतं विमानं सार्वकामिकम् ॥ ५६ ॥
 यमदूतास्त्वतिकूराः पाशदण्डासिपाणयः ।
 आहर्तुमुद्यताः सर्वे नृपं तं यमकिंकराः ॥ ५७ ॥
 गणेश्वरास्ततः क्रुद्धा दृष्ट्वा तान्यमकिंकरान् ।
 त्रिशूलैर्मुद्गरैश्चक्रेर्गदाभिर्मुसलैस्तथा ॥ ५८ ॥
 ताडयित्वा भृशं दूतान्यमशासनपालकान् ।
 नीतः शिवपुरं दिव्यं पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ ५९ ॥

अथ ते किंकराः सर्वे यमं गत्वेदमब्रुवन् ।

किंकरा ऊचुः—शृणु धर्मं यथा वृत्तमीश्वरस्य गणेश्वरैः ॥

सर्वानस्मार्ताडयित्वा नीतः पापो वसुश्रुतः ॥ ६० ॥

न यज्ञैर्यजते देवान्न विप्राच्चातिथीनपि ।

न धर्मेण प्रजाः पाति कथं शिवपुरं गतः ॥ ६१ ॥

तत्त्वं धर्मं विजानासि धर्मदण्डधरो भवान् ।

तस्माद्भ्रवीहि(!) भर्गवँरतवाऽऽज्ञाकारिणो वयम् ॥ ६२ ॥

एवं तेषां वचः श्रुत्वा धर्मराट् सूर्यनन्दनः ।

वचः प्रोवाच गम्भीरं किंकरान्प्रति नारद ॥ ६३ ॥

यम उवाच—देवासुरमनुष्याणां सर्वेषां प्राग्गिनामपि ।

शारताऽहं नास्ति संदेहः शिवभक्तमृते किल ॥ ६४ ॥

माहात्म्यं शिवभक्तानां को वा विन्दति तत्त्वतः ।

तेषां नियन्ता भगवान्महादेवो न चापरः ॥ ६५ ॥

शिवभक्ता महात्मानः सदा शर्वाचने रताः ।

अप्याश्रमाचारहीनास्त्यजध्वं तान्प्रयत्नतः ॥ ६६ ॥

वर्णाश्रमाणामाचारा अपि तेन विवर्जिताः ।

शंकरे यदि भक्तः स्यान्न शास्यः पूज्य एव हि ॥ ६७ ॥

भवद्भिः परिहर्तव्याः शिवभक्ताः प्रयत्नतः ।

पापकर्मस्वपि रतारतेषामेनो न विद्यते ॥ ६८ ॥

विभेमि शिवभक्तेभ्यः सिंहादिव यथा मृगाः ।

श्वेतरयाऽऽहरणे पूर्वमहं देवेन घातितः ॥ ६९ ॥

ततः प्रभृत्यहं शारता तद्भक्तानां न किंकराः ।

योऽसौ वसुश्रुतो राजा न प्रजाः पालयन् यदि ॥ ७० ॥

तथापि शंकरे भक्तो मनोवाक्कायकर्मभिः ।

भ्रादात्तरय देवरय पापं स्पृशति तं कथम् ॥ ७१ ॥

सदृशपश्यति यो देवं महाकालं त्रिलोचनम् ।

सर्वपपविनिर्मुक्तो याति शैवं परं पदम् ॥ ७२ ॥

यः सपऽर्चयते देवं महाकालं तमीश्वरम् ।

गणेश्वरः स मन्तव्यो भवद्भिरिति किंकराः ॥ ७३ ॥

१ घ. ज. °गच्छजावःका° । २ क. ख. ग. ज. झ. इति ते° । ३ क. ख. ग. झ. नात्र सं° । ४ ड. च. छ. भागिः री° । ५ घ. ड. च. छ. °षामन्तो न ।

* मातृहा पितृहा वाऽपि युक्तो वा सर्वपातकैः ।
 माघे कृष्णचतुर्दश्यां पूजयेदिन्दुशेखरम् ॥ ११ ॥
 भक्त्या बिल्वदलैर्मौनी हरनाम जपन्निशि ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तो याति शैवं परं पदम् ॥ १२ ॥
 शुष्कैः पर्युषितैः पत्रैरपि बिल्वस्य नारद ।
 पूजयेद्विरिजानाथं मुच्यते सर्वपातकैः ॥ १३ ॥
 अर्घ्यं पुष्पफलोपेतं यः शिवाय निवेदयेत् ।
 युगानामयुतं साग्रं शिवलोके वसेन्नरः ॥ १४ ॥
 आपः क्षीरं कुशाग्राणि सघृतं दधि तण्डुलाः ।
 तिलैश्च सर्षपैः सार्धमर्घ्योऽष्टाङ्ग इति स्मृतः ॥ १५ ॥
 फलकोटिं सुवर्णस्य यो दद्याद्वेदपारमे ।
 शिवायं रक्तिकामात्रं प्रदत्त्वा(?) वाऽधिकं भवेत् ॥ १६ ॥
 तस्मात्पत्रैः फलैः पुष्पैस्तौयैरपि यजेच्छिवम् ।
 तदनन्तफलं प्रोक्तं भक्तिरेवात्र कारणम् ॥ १७ ॥
 लिङ्गस्य लेपनं कुर्याद्विव्यैर्गन्धैर्मनोरमैः ।
 वर्षकोटिशतं दिव्यं शिवलोके महीयते ॥ १८ ॥
 सुगन्धालेपनात्पुण्यं द्विगुणं चन्दनस्य तु ।
 चन्दनाच्चौगरोर्ज्ञेयं पुण्यमष्टगुणाधिकम् ॥ १९ ॥
 कृष्णांगरोर्विशेषेण द्विगुणं फलमिष्यते ।
 तस्माच्छतगुणं पुण्यं कुङ्कुमस्य विधीयते ॥ २० ॥
 चन्दनांगरुकपूर्वैर्नाभिरोचनकुङ्कुमैः ।
 लिङ्गमेतैः समालिप्य गाणपत्यमवाप्नुयात् ॥ २१ ॥
 संवीज्य तालवृन्तेन लिङ्गं गन्धैः सुलोपितम् ।
 दशवर्षसहस्राणि शिवलोके महीयते ॥ २२ ॥
 मयूरव्यजनं दद्याच्छिवायातीव शोभनम् ।
 वर्षकोटिशतं दिव्यं शिवलोके महीयते ॥ २३ ॥

* मातृहेत्यादिश्लोकस्थाने कखगझसंज्ञितपुस्तकेषु किञ्चिद्भिन्नं श्लोकार्धमेव दृश्यते ।
 तद्यथा—बिल्वपत्रैरखण्डैश्च पूजयेदिन्दुशेखरम्—इति ।

१ क. झ. °य भक्तिमात्रं च प्रधानमाधिकं फलम् ॥ १६ ॥ २ क. ख. ग. झ. °इत्याऽऽ-
 ले° । ३ ब. ड. च. छ. ज. °च्चागुरो° । ४ व. ड. च. छ. ज. °ष्णागुरो° । ५ व. ड. छ.
 झ. °नाभुरु° ।

* मातृहा पितृहा वाऽपि युक्तो वा सर्वपातकैः ।
 माघे कृष्णचतुर्दश्यां पूजयेद्दिन्दुशेखरम् ॥ ११ ॥
 भक्त्या बिल्वदलैर्मौनी हरनाम जपन्निशि ।
 सर्वघापविनिर्मुक्तो याति शैवं परं पदम् ॥ १२ ॥
 शुष्कैः पर्युषितैः पत्रैरपि बिल्वस्य नारद ।
 पूजयेद्द्विरिजानाथं मुच्यते सर्वपातकैः ॥ १३ ॥
 अर्घ्यं पुष्पफलोपेतं यः शिवाय निवेदयेत् ।
 युगानामभ्युतं साग्रं शिवलोके वसेन्नरः ॥ १४ ॥
 आपः क्षीरं कुशाग्राणि सघृतं दधि तण्डुलाः ।
 तिलैश्च सर्षपैः सार्धमर्घ्योऽष्टाङ्ग इति स्मृतः ॥ १५ ॥
 षष्ठकोटिं सुवर्णस्य यो दद्याद्वेदपारमे ।
 शिवायं रक्तिकामात्रं प्रदत्त्वा(?) वाऽधिकं भवेत् ॥ १६ ॥
 तस्मात्पत्रैः फलैः पुष्पैस्तौयैरपि यजेच्छिवम् ।
 तदनन्तफलं प्रोक्तं भक्तिरेवात्र कारणम् ॥ १७ ॥
 लिङ्गस्य लेपनं कुर्याद्विव्यैर्गन्धैर्मनोरमैः ।
 वर्षकोटिशतं दिव्यं शिवलोके महीयते ॥ १८ ॥
 सुगन्धालेपनात्पुण्यं द्विगुणं चन्दनस्य तु ।
 चन्दनाच्चांगरोर्ज्ञेयं पुण्यमष्टगुणाधिकम् ॥ १९ ॥
 कृष्णांगरोर्विशेषेण द्विगुणं फलमिष्यते ।
 तस्माच्छतगुणं पुण्यं कुङ्कुमस्य विधीयते ॥ २० ॥
 चन्दनांगरुकपूरैर्नाभिरोचनकुङ्कुमैः ।
 लिङ्गमेतैः समालिप्य गाणपत्यमवाप्नुयात् ॥ २१ ॥
 संवीज्य तालवृन्तेन लिङ्गं गन्धैः सुलोपितम् ।
 दशवर्षसहस्राणि शिवलोके महीयते ॥ २२ ॥
 मयूरव्यजनं दद्याच्छिवायातीव शोभनम् ।
 वर्षकोटिशतं दिव्यं शिवलोके महीयते ॥ २३ ॥

* मातृहेत्यादिश्लोकस्थाने कखगझसंज्ञितपुस्तकेषु किञ्चिद्भिन्नं श्लोकार्धमेव दृश्यते ।
 तद्यथा—बिल्वपत्रैरखण्डैश्च पूजयेद्दिन्दुशेखरम्—इति ।

१ क. झ. °य भक्तिमात्रं च प्रधानमाधिकं फलम् ॥ १६ ॥ २ क. ख. ग. झ. °ब्रह्मस्याऽऽ-
 ले° । ३ ष. ड. च. छ. ज. °चांगरो° । ४ व. ड. च. छ. ज. °णांगरो° । ५ व. ड. छ.
 झ. °नामुरु° ।

* मातृहा पितृहा वाऽपि युक्तौ वा सर्वपातकैः ।
 माघे कृष्णचतुर्दश्यां पूजयेदिन्दुशेखरम् ॥ ११ ॥
 भक्त्या बिल्वदलैर्मौनी हरनाम जपन्निशि ।
 सर्वप्रापविनिर्मुक्तो याति शैवं परं पदम् ॥ १२ ॥
 शुष्कैः पर्युषितैः पत्रैरपि बिल्वस्य नारद ।
 पूजयेद्विरिजानाथं मुच्यते सर्वपातकैः ॥ १३ ॥
 अर्घ्यं पुष्पफलोपेतं यः शिवाय निवेदयेत् ।
 युगानामयुतं साग्रं शिवलोके वसेन्नरः ॥ १४ ॥
 आपः क्षीरं कुशाग्राणि सघृतं दधि तण्डुलाः ।
 तिलैश्च सर्षपैः सार्धमर्घ्याऽष्टाङ्ग इति स्मृतः ॥ १५ ॥
 फलकोटिं सुवर्णस्य यो दद्याद्वेदपारमे ।
 शिवाय रक्तिकामार्त्रं प्रदत्त्वा(?) वाऽधिकं भवेत् ॥ १६ ॥
 तस्मात्पत्रैः फलैः पुष्पैस्तौयैरपि यजोच्छिवम् ।
 तदनन्तफलं प्रोक्तं भक्तिरेवात्र कारणम् ॥ १७ ॥
 लिङ्गस्य लेपनं कुर्याद्विव्यैर्गन्धैर्मनोरमैः ।
 वर्षकोटिशतं दिव्यं शिवलोके महीयते ॥ १८ ॥
 सुगन्धालेपनात्पुण्यं द्विगुणं चन्दनस्य तु ।
 चन्दनाच्चांगरोन्नयं पुण्यमष्टगुणाधिकम् ॥ १९ ॥
 कृष्णांगरोर्विशेषेण द्विगुणं फलमिष्यते ।
 तस्माच्छतगुणं पुण्यं कुङ्कुमस्य विधीयते ॥ २० ॥
 चन्दनांगरुकर्पूरैर्नाभिरोचनकुङ्कुमैः ।
 लिङ्गमैतैः समालिप्य गाणपत्यमवाप्नुयात् ॥ २१ ॥
 संवीज्य तालवृन्तेन लिङ्गं गन्धैः सुलोपितम् ।
 दशवर्षसहस्राणि शिवलोके महीयते ॥ २२ ॥
 मयूरव्यजनं दद्याच्छिवायातीव शोभनम् ।
 वर्षकोटिशतं दिव्यं शिवलोके महीयते ॥ २३ ॥

* मातृहेत्यादिश्लोकस्थाने कखगझसंज्ञितपुस्तकेषु किञ्चिद्भिन्नं श्लोकार्धमेव दृश्यते ।
 तद्यथा—बिल्वपत्रैरखण्डैश्च पूजयेदिन्दुशेखरम्—इति ।

१ क. झ. °य भक्तिमात्रं च प्रधानमाधिकं फलम् ॥ १६ ॥ २ क. ख. ग. झ. °ङ्गस्याऽऽ-
 ले° । ३ व. छ. च. छ. ज. °च्चांगरो° । ४ व. छ. च. छ. ज. °ष्णांगरो° । ५ व. छ. छ.
 अ. °नायुह° ।

चामरं यः शिवे दद्यान्मणिरत्नविभूषितम् ।
 हेमरूप्यादिदण्डं वा तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ २४ ॥
 चामरासक्तहस्ताभिर्दिव्यस्त्रीपरिवारितः ।
 विमानं वरमारुह्य गणैर्याति शिवं पदम् ॥ २५ ॥
 अरण्यसंभवैः पुष्पैः पत्रैर्वा गिरिसंभवैः ।
 अपर्युषितनिश्छिद्रैररक्तैर्जन्तुवर्जितैः ॥ २६ ॥
 आत्मारामोद्भवैर्वाऽपि पुष्पैः संपूजयेच्छिवम् ।
 पुष्पजातिविशेषेण भवेत्पुण्यमथोत्तरम् ॥ २७ ॥
 तपःशीलगुणाढ्याय वेदवेदाङ्गनामिने ।
 दश दत्त्वा सुवर्णस्य फलं हि तदवाप्नुयात् ॥ २८ ॥
 अर्कपुष्पैः कृता पूजा यदि देवाय शंभवे ।
 अर्कपुष्पसहस्रेभ्यः करवीरं प्रशस्यते ॥ २९ ॥
 करवीरसहस्रेभ्यो विल्वपत्रं विशिष्यते ।
 विल्वपत्रसहस्रेभ्यः शमीपत्रं विशिष्यते ॥ ३० ॥
 अर्कपुष्पसहस्रेभ्यः शमीपुष्पं विशिष्यते ।
 शमीपुष्पसहस्रेभ्यः कुशपुष्पं विशिष्यते ॥ ३१ ॥
 कुशपुष्पसहस्रेभ्यः पद्मपुष्पं विशिष्यते ।
 पद्मपुष्पसहस्रेभ्यो बकपुष्पं विशिष्यते ॥ ३२ ॥
 बकपुष्पसहस्रेभ्य एकं धत्तूरकं तथा ।
 धत्तूरकसहस्रेभ्यो बृहत्पुष्पं विशिष्यते ॥ ३३ ॥
 बृहत्पुष्पसहस्रेभ्यो द्रोणपुष्पं विशिष्यते ।
 द्रोणपुष्पसहस्रेभ्यः अपामार्गं विशिष्यते ॥ ३४ ॥
 अपामार्गसहस्रेभ्यः श्रीमन्नीलोत्पलं वरम् ।
 नीलोत्पलसहस्रेण यो मालां संप्रयच्छति ॥ ३५ ॥
 शिवाय विधिवद्भक्त्या तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च ॥ ३६ ॥
 वसेच्छिवपुरे श्रीमाञ्छिवतुल्यपराक्रमः ।
 करवीरसमा ज्ञेया जाती विजयपाटला ॥ ३७ ॥

१ क. ख. ग. झ. 'मानमारुह्य गणैर्याति माहेश्वरं प' । २ क. ख. ग. झ. 'लं भवेत् ।
 नी' । ३ क. ख. ग. झ. 'सिभ्यो ये ।

श्वेतमन्दारकुसुमं सितपद्मं च तत्समम् ।
 नागचम्पकपुंनागा धत्तूरकसमाः स्मृताः ॥ ३८ ॥
 रन्ध्रकं केतकीपुष्पं कुन्दयूथीमदान्तिकाः ।
 शिरीषं चार्जुनं पुष्पं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥ ३९ ॥
 कनकानि कदम्बानि रात्रौ देयानि शंकरे ।
 दिवा शेषाणि पुष्पाणि दिवा रात्रौ च मल्लिकाः ॥ ४० ॥
 प्रहरं तिष्ठते जाती करवीरमहर्निशम् ।
 केशकीटापविद्धानि शीर्णपर्युषितानि च ॥ ४१ ॥
 स्वयं पतितपुष्पाणि त्यजेदुपहतानि च ।
 मुकुलैर्नार्चयेदीशं यस्य कस्यापि नारद ॥ ४२ ॥
 कलिकैर्नार्चयेद्देवं चम्पकैर्जलजैर्विना ।
 न पर्युषितदोषोऽरित जलजोत्पलचम्पकैः ॥ ४३ ॥
 पुष्पाणामप्यलाभे तु पत्राण्यपि निवेदयेत् ।
 फलानामप्यलाभे तु तृणगुल्मौपधैरपि ॥ ४४ ॥
 औषधानामभावे तु भक्त्या भवति पूजितः ।
 बिल्वपत्रैरखण्डैस्तु सकृत्पूजयते शिवम् ॥ ४५ ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तो रुद्रलोके महीयते ।
 धत्तूरकैस्तु यो लिङ्गं सकृत्पूजयते नरः ॥ ४६ ॥
 गोलक्षस्य फलं प्राप्य शिवलोके महीयते ।
 बृहतीकुसुमैर्भक्त्या यो लिङ्गं सकृदर्चयेत् ॥ ४७ ॥
 गवामयुतदानस्य फलं प्राप्य शिवं व्रजेत् ।
 मल्लिकोत्पलपुष्पाणि नागपुंनागचम्पकैः ॥ ४८ ॥
 अशोकश्वेतमन्दारकर्णिकारवकानि च ।
 करवीरार्कमन्दारशभीतगरकेसरम् ॥ ४९ ॥
 कुशापामार्गकुमुदकदम्बकुरैवैरपि ।
 पुष्पैरेतैर्यथालाभं यो नरः पूजयेच्छिवम् ॥ ५० ॥
 स यत्फलमवाप्नोति तदेकाग्रमनाः शृणु ।
 सूर्यकोटिप्रतीकाशैर्विमानैः सार्वकामिकैः ॥ ५१ ॥
 पुष्पमालापरिक्षिप्तैर्गीतवादित्रनिःस्वनैः ।
 तस्त्रीमधुरनादैश्च स्वच्छन्दगमनैस्तथा ॥ ५२ ॥

रुद्रकन्यासमाकीर्णैः समन्तादुपशोभितैः ।
 दोधूयमानश्चमरैः शिवलोके महीयते ॥ ५३ ॥
 अनेकाकारविन्यासैः कुमुदैश्च शिवं गृहम् ।
 यः कुर्यात्पर्वकालेषु विचित्रकुसुमोज्ज्वलम् ॥ ५४ ॥
 स पुष्पकविमानेन सहस्रपरिवारितः ।
 दिव्यस्त्रीमुखसौभाग्यक्रीडारतिसमन्वितः ॥ ५५ ॥
 अक्षयाल्लभते लोकानतिरस्कृतशासनः ।
 शिवादिसर्वलोकेषु यत्रेष्टं तत्र याति सः ॥ ५६ ॥
 पूजादिभक्तिविन्यासैरर्चनादिषु सर्वतः ।
 फलमेकं समं ज्ञेयं फलं वित्तानुसारतः ॥ ५७ ॥
 स्वयमुत्पाद्य पुष्पाणि यः स्वयं पूजयेच्छिवम् ।
 तानि साक्षात्पश्याति देवदेवो महेश्वरः ॥ ५८ ॥
 कृष्णाभैरोः सकर्पूरधूपं दद्याच्छिवाय वै ।
 नैरन्तर्येण मासार्धं तस्य पुण्यफलं जृणु ॥ ५९ ॥
 कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च ।
 भुक्त्वा शिवपुरे भोगास्तंतन्ते पृथिवीपतिः ॥ ६० ॥
 गुग्गुलं घृतसंयुक्तं साक्षाद्गृह्णाति शंकरः ।
 मासार्धं धूपदानेन शिवलोके महीयते ॥ ६१ ॥
 कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां यः साज्यं गुग्गुलं दहेत् ।
 स याति परमं स्थानं यत्र देवः पिनाकधृत् ॥ ६२ ॥
 श्रीफलं चाऽऽज्यसंमिश्रं दत्त्वाऽऽप्नोति परां गतिम् ।
 एभिः सुगन्धितो धूपः षट्सहस्रगुणोत्तरः ॥ ६३ ॥
 यैस्त्वर्कसंपुटे कृत्वा मधु चार्घ्यस्य मन्त्रतः ।
 निवेदयति शर्वाय सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ ६४ ॥
 शालितण्डुलप्रस्थेन कुर्यादन्नं सुसंस्कृतम् ।
 शिवाय तच्चरुं दत्त्वा चतुर्दश्यां विशेषतः ॥ ६५ ॥
 यावन्तस्तण्डुलास्तस्मिन्नैवेद्ये परिसंख्यया ।
 तावद्दर्पसहस्राणि शिवलोके महीयते ॥ ६६ ॥

१ घ. ड. च. छ. ज. 'यादन्नकाले तु वि' । २ क. ख. ग. ज. झ. 'त्वसंभागिके' ।
 ३ क. झ. 'मेव स' । ख. ग. मेनं स' । ४ क. ख. ग. घ. 'गहस' । ५ क. ख. ग. ज. झ.
 'स्तस्यान्ते' । ६ क. ख. ग. झ. 'ट्साह' । ७ क. ख. ग. ज. झ. 'योऽर्कपत्रपुटे कृ' । ८ क.
 स. ग. झ. 'लिनां तण्डुलप्रस्थं कु' ।

गुडखण्डघृतानां च भक्ष्याणां च निवेदनात् ।
 घृतेन पाचितानां तु दत्त्वा शतगुणं भवेत् ॥ ६७ ॥
 घृतदीपप्रदानेन शिवाय शतयोजनम् ।
 विमानं लभते दिव्यं सूर्यकोटिसमप्रभम् ॥ ६८ ॥
 यः कुर्यात्कार्तिके मासि शोभनां दीपमालिकाम् ।
 घृतेन च चतुर्दश्याममावास्यां (यां वा)विशेषतः ॥ ५९ ॥
 सूर्यायुतप्रतीकाशस्तेजसा भासयन्दिशः ।
 तेजोराशिर्विमानस्थः सूर्यवद्द्योतते सदा ॥ ७० ॥
 शिरसा धारयेद्दीपं सर्वरात्र्यां* विशेषतः ।
 ललाटे वाऽथ हस्ताभ्यां शिरसा वाऽथ नारद ॥ ७१ ॥
 सूर्यायुतप्रतीकाशैर्विमानैः सार्वकामिकैः ।
 कल्पायुतशतं दिव्यं शिवलोके महीयते ॥ ७२ ॥
 शिवस्य पुरतो दत्त्वा दर्पणं च सुनिर्मलम् ।
 चन्द्रांशुनिर्मलः श्रीमान्सुभगः कामरूपधृत् ॥ ७३ ॥
 कल्पायुतसहस्रं तु शिवलोके महीयते ।
 कृत्वा प्रदक्षिणं भक्त्या शिवस्याऽऽयतनं नरः ॥ ७४ ॥
 अश्वमेधसहस्रस्य फलमाप्नोति नारद ।
 कूपारामप्रपाद्यैस्तु शिवायतनकर्मणि ॥ ७५ ॥
 उपयुक्तानि भूतानि खननोत्पातनादिषु ।
 कामतोऽकामतो वाऽपि स्थावराणि चराणि च ॥ ७६ ॥
 शिवं यान्ति न संदेहः प्रैसादात्परमेष्ठिनः ।
 क्रोशमात्रं शिवक्षेत्रं समन्तात्परमेष्ठिनः ॥ ७७ ॥
 देहिनां तत्र पञ्चत्वं शिवसायुज्यकारणम् ।
 मनुष्यस्थापिते लिङ्गे क्षेत्रमानमिदं स्मृतम् ॥ ७८ ॥
 स्वायंभुवे योजनं स्यादार्षे चैव तदर्धकम् ।
 पापाचारोऽपि यस्तत्र पञ्चत्वं याति नारद ॥ ७९ ॥

* अत्र सर्वरात्र्यामित्यपेक्षितमिति प्रतिभाति ।

१ क. ख. ग. झ. °णं फलम् ॥ ६७ ॥ २ घ. ङ. च. छ. ज. °तप्रदीपदा° । ३ घ.
 सर्वां रात्रिं वि° । ४ घ. ङ. छ. °तं गुणं शि° । ५ क. ख. ग. झ. °णं तु सु° । ६ क. झ.
 ग. ज. झ. प्रभावात्प° ।

सोऽपि याति शिवस्थानं यद्देवैरपि दुर्लभम् ।

* तस्मात्सर्वप्रयत्नेन तत्र स्नानादिकं चरेत् ॥ ८० ॥

= तस्मादावसथं कुर्याच्छिवक्षेत्रसमीपतः ।

शिवलिङ्गसमीपस्थं यत्तोयं पुरतः स्थितम् ॥ ८१ ॥

शिवगङ्गेति संग्रह्यं तत्र स्नानादिना व्रजेत् ।

यः कुर्याद्दीर्घिकां वाऽपि कूपं वाऽपि शिवाश्रमे ॥

त्रिःसप्तकुलसंयुक्तः शिवलोके महीयते ॥ ८२ ॥ ३७२२ ॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरे सूतशौनकसंवादे पञ्चाक्षरमन्त्र-

प्रभावादिकथनं नाम षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

ब्रह्मोवाच—पुष्पं वा यदि वा पत्रं सकृद्विद्धे समर्पितम् ।

तदनन्तफलं प्रोक्तं हेतुर्भवाति मुक्तये ॥ १ ॥

× तुष्टे शिवे पदार्थः को दुर्लभो हि नृणां प्रभो ।

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन शिवप्रीत्यर्थमाचरेत् ॥ २ ॥

यावद्दातुं शिवः शक्तस्तावच्चिन्तयितुं प्रभुः ।

तत्सर्वं न नरः सौख्यं शिवप्रीत्यर्थमाचरेत् ॥ ३ ॥

ऋद्धिसिद्धी न दूरस्थे शिवप्रीत्यर्थकर्मणाम् ।

नराणां नरनाथे किं प्रीते तु दुर्लभं भवेत् ॥ ४ ॥

विश्वेश्वरं सदा प्रेम्णा ये भजन्ति नरोत्तमाः ।

इह सौख्यं चिरं भुक्त्वा ह्यन्ते मोक्षमवाप्नुयुः ॥ ५ ॥

श्रीशंभुनाथं भुवि मानवा ये भजन्ति भक्त्या नरलोकवन्द्याः ।

भवन्ति ते हाटकपूर्णगेहा देहावसाने शिवलोकभाजः ॥ ६ ॥

ब्रह्महा वा सुरापो वा स्तेयी वा गुरुतल्पगः ।

योऽन्तकाले शिवं स्मर्याच्छिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥ ७ ॥

निर्माल्यं धारयेद्भक्त्या शिरसा पार्वतीपतेः ।

राजसूयस्य यज्ञस्य फलमाप्नोत्यनुत्तमम् ॥ ८ ॥

* इदं श्लोकार्थं क ... नास्ति ।

= इच्छसंज्ञितयोः पुस्तकयोस्तस्मादित्या दिवनेदित्यन्तः सार्धः श्लोको नास्ति ।

तुष्टे शिव इत्यादि शिवलोकभाज इत्यन्तं श्लोकपञ्चमं कथमज्ञसंज्ञितपुस्तकेषु नास्ति ।

शिरसा शिवनिर्माल्यं भक्त्या यो धारयिष्याति ।
 अशुचिभिन्नमर्दिः सर्वावस्थां गतोऽपि वा ॥ ९ ॥
 स्वैरी चैवाप्रयुक्तात्मा नियमैश्च बहिष्कृतः ।
 तस्य पापानि नश्यन्ति नात्र कार्या विचारणा ॥ १० ॥
 माहात्म्यं धारयेच्छंभोर्निर्माल्यं न च भक्षयेत् ।
 न स्पृशेदपि पादेन लङ्घयेन्नापि नारद ॥ ११ ॥
 निर्माल्यलङ्घनाच्छंभोश्चाण्डालः सोऽभिजायते ।
 पृथूदकं महतीर्थं गङ्गा च यमुना तथा ॥ १२ ॥
 नर्मदा सरयूः क्षिप्रा तथा गोदावरी नदी ।
 सदा संनिहितास्त्वेवं शंभोः स्नानोदके मुने ॥ १३ ॥
 शंभोः स्नानोदकं सेव्यं सर्वतीर्थमयं हि तत् ।
 धारणात्पापसंघातैस्तत्प्रणादेव मुच्यते ॥ १४ ॥
 लिङ्गे स्वायंभुवे बाणे रत्नजे रसनिर्मिते ।
 सिद्धप्रतिष्ठिते लिङ्गे न चण्डोऽधिकृतो भवेत् ॥ १५ ॥
 पादोदकं च निर्माल्यं भक्तैर्धार्यं प्रयत्नतः ।
 न तान्स्पृशन्ति पापानि मनोवाकायजान्यपि ॥ १६ ॥
 नारद उवाच—किं लिङ्गं प्रोच्यते तात केन वा तदधिष्ठितम् ।
 भगवन्ब्रूहि मे सर्वमाश्चर्यं ह्येतदुत्तमम् ॥ १७ ॥
 ब्रह्मोवाच—अव्यक्तं लिङ्गमित्युक्तमानन्दं तमसः परम् ।
 महादेवस्य यत्नेन लिङ्गी रयात्तेन शंकरः ॥ १८ ॥
 एकार्णवे पुरा घोरे नष्टे स्थावरजङ्गमे ।
 मम विष्णोः प्रबोधार्थमादिभूतं शिवात्मकम् ॥ १९ ॥
 तदाप्रभृत्यहं विष्णुर्भक्त्या परमया मुदा ।
 लिङ्गमूर्तिधरं शान्तं पूजयावो वृषध्वजम् ॥ २० ॥
 नारद उवाच—लिङ्गं कथमभूत्पूर्वमानन्दमजरं ध्रुवम् ।
 प्रबोधार्थं च युवयोर्वक्तुमर्हसि पद्मज ॥ २१ ॥

१ क. ख. ग. झ. °नि रौद्राणि नाशयत्येव शंकरः ॥ १० ॥ २ क. ख. ग. झ. लोभात् ।

३ ष. महातीर्थं । ४ ख. ग. घ. °यू शिप्रा । छ. ज. °यू सिप्रा । ५ घ. छ. च. छ. ज. °दका. म्मुने । ६ क. ख. °त्युक्तं सानं । ७ क. ख. ग. झ. °ष्टे च सचराचरे । मं । ८ घ. °मे । विष्णोः प्रबोधनार्थाय चादि । ९ क. ख. ग. झ. °धार्थं प्रादुर्भू । १० क. ख. ग. झ. °त्वजम् ॥ १९ ॥

ब्रह्मोवाच-आसीदेकार्णवे घोरे निर्विभागे तमोमये ।

शेते च भगवान्विष्णुस्तप्तजाम्बूनदप्रभः ॥ २२ ॥

तत्समीपमहं गत्वा संरम्भादिदमुक्तवान् ।

कस्त्वं किमर्थं वा शेषे शीघ्रमुत्तिष्ठ दुर्मते ॥ २३ ॥

कुरु युद्धं मया सार्धमहमेव जगत्पतिः ।

अथ वा भज मां देवं त्रैलोक्यस्याभयप्रदम् ॥ २४ ॥

एवं मद्रचनं श्रुत्वा प्रहसन्मधुसूदनः ।

मामन्नवीदमेयात्मा कथं गर्वायसे मुधा ॥ २५ ॥

कर्तोऽहं सर्वलोकानां पालकोऽहं न संशयः ।

संहर्ताऽहं पुनश्चान्ते नान्योऽस्ति सदृशो मया ॥ २६ ॥

एवं विवादे संजाते मम देवेन शार्ङ्गिणा ।

प्रादुर्भूतं तदा लिङ्गभावयोर्दर्पहारि तत् ॥ २७ ॥

कालाग्निप्रयुतप्रख्यं ज्वालामालासमाकुलम् ।

आदिमध्यान्तरहितं क्षयवृद्धिविवर्जितम् ॥ २८ ॥

तस्मिँल्लिङ्गे महादेवः स्वयंज्योतिः सनातनः ।

सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥ २९ ॥

अर्धनारीश्वरोऽनन्तस्तेजोराशिर्दुरासदः ।

ज्येष्ठत्वं युवयोस्तावदास्तां किञ्चिद्भवीम्यहम् ॥ ३० ॥

मूलं ममास्य लिङ्गस्य यदि पश्यति माधवः ।

नूनं भविष्यति ज्येष्ठ इति देवेन भाषितम् ॥ ३१ ॥

मूर्धानमस्य लिङ्गस्य यदि पश्यति पद्मजः ।

भविष्यति ततो ज्येष्ठ इति देवेन भाषितम् ॥ ३२ ॥

एवं शंभोर्निगदितमुररीकृत्य नारद ।

गतोऽस्मि मस्तकं द्रष्टुं तस्य लिङ्गस्यै पुत्रक ॥ ३३ ॥

आवयोर्वर्षसाहस्रं गच्छतोर्मोहितात्मनोः ।

गतं देवऋषे नूनं विस्मयाविष्टचित्तयोः ॥ ३४ ॥

१ ख. ग. 'र्थे रे शे' । २ घ. ङ. छ. पावको । ३ ख. ग. ज. इत्याषामन्नवीच्छिषः

॥ ३१ ॥ ४ ङ. ज. 'श्यति पद्मज । भविष्यति त' । ५ क. ख. म. झ. 'स्य नारद ॥ ३३ ॥

६ क. ख. ग. झ. 'योर्युगता' । ७ ङ. छ. ज. 'र्षसह' । ८ क. ख. ग. झ. 'ष्टचे-

तयोः ॥ ३४ ॥

हरिमूलमदृष्टैव तं देवं पुनरागतः ।

यथा हरिस्तथैवाहमागतो वै मुने तदा ॥ ३५ ॥

तमेव शरणं गत्वा संस्तूय विविधैः स्तवैः ।

प्रीतो भूत्वा महादेवो चाक्यमेतदुवाच ह ॥ ३६ ॥

ईश्वर उवाच—मत्प्रसादेन सर्वस्मादधिको भव माधव ।

मद्भक्तानां त्वमेवाग्र्यः पूज्यो मान्यस्त्वमेव हि ॥ ३७ ॥

लिङ्गे मां पूजय हरे लिङ्गमूर्तिधरो ह्यहम् ।

अत ऊर्ध्वं न संदेहः सर्वे चान्ये दिवौकसः ॥ ३८ ॥

लिङ्गाराधनतः क्षिप्रमज्ञानं नाशयाम्यहम् ।

लिङ्गार्चनरतानां च नारित संसारजं भयम् ॥ ३९ ॥

एवं हरेर्वरं दत्त्वा मासुवाच महेश्वरः ।

विरञ्चे तव दास्यामि गृहाण वरमुत्तमम् ॥ ४० ॥

चराचरस्य जगतो मान्यो भव पितामह ।

गृहाण चतुरो वेदांश्चतुर्भिर्वदनैर्विधे ॥ ४१ ॥

इत्यावाभ्यां वरं दत्त्वा देवदेवः पिनाकधृत् ।

विश्वेश्वरः स्वयंज्योतिः क्षणादन्तर्हितोऽभवत् ॥ ४२ ॥

ततः प्रभृति विष्णवाद्या देवा दैत्याश्च दानवाः ।

गन्धर्वा मुनयः सिद्धा यक्षा नागाश्च किंनराः ॥ ४३ ॥

संपूज्य परमं लिङ्गं परां सिद्धिं गता मुने ।

नास्ति लिङ्गार्चनादन्यच्छ्रेयोऽस्मिन्भुवनत्रये ॥ ४४ ॥

ज्ञात्वा त्वमेवं देवर्षे लिङ्गार्चनरतो भव ।

क्षेत्रेषु चैव तीर्थेषु वनेषूपवनेषु च ॥ ४५ ॥

यानि लिङ्गानि दिव्यानि स्थापितानि सुरासुरैः ।

द्रष्टव्यानि बुधैस्तानि श्रद्धयैव हि नारद ॥ ४६ ॥

मुक्तिभाजो भवन्त्येवं तैःपि शंभोरनुग्रहात् ॥ ४७ ॥

नारद उवाच—कानि स्थानानि दिव्यानि येषु संनिहितः शिवः ।

आचक्ष्व तानि मे ब्रह्मन्माहात्म्यं चापि कृत्स्नशः ॥ ४८ ॥

ब्रह्मोवाच—माहात्म्यं दिव्यलिङ्गानां तीर्थानामपि नारद ।

अत्र ते कथयिष्यामि श्रूयतामघशास(नाश)नम् ॥ ४९ ॥

१ क. ख. ग. झ. 'देशं पु° । २ क. ख. ग. झ. 'तोऽस्मि मु° । ३ ख. ग. 'षोऽस्ति भु° । ४ क. ख. ग. झ. 'ते च शं° ।

या सा शैवी परा मूर्तिः शिवभक्त्या ह्यर्पां पतिः ।
नारायणः स्वयं साक्षादहं चान्याश्च देवताः ॥ ५० ॥
वसन्ति सागरे नूनं तीर्थराजेति स स्मृतः ।
जम्बूद्वीपं महापुण्यं तत्रापि लवणोदधिः ॥ ५१ ॥
अहोरात्रकृतं पापं दर्शनादेव नश्यति ।
स्पृष्ट्वा त्रिरात्रकं पापं नाशयत्येव सागरः ॥ ५२ ॥
सप्तरात्रकृतं पापं प्रौक्षणादेव नश्यति ।
पानेन पक्षजनितं स्नानात्पक्षद्वयस्य च ॥ ५३ ॥
ऋतुद्वये तथाऽष्टम्यां पर्वस्नानं च वार्षिकम् ।
भानावनुदिते नित्यं यः स्नाति लवणोदधौ ॥ ५४ ॥
कपिलायाः फलं तस्य दत्तायाः श्रोत्रिये ध्रुवम् ।
उपोष्य रजनीमेकां रविसंक्रमणं प्रति ॥ ५५ ॥
स्नात्वा शतसुवर्णस्य दत्तस्य फलमाप्नुयात् ।
व्यतीपाते दिनच्छिद्रे अ(ह्य)यनं विषुवेषु च ॥ ५६ ॥
युगादौ च नरः स्नात्वा विधिवल्लवणोदधौ ।
गोसहस्रस्य दत्तस्य कुरुक्षेत्रे फलं हि यत् ॥ ५७ ॥
तत्फलं लभते मर्त्यो भूमिदानस्य च ध्रुवम् ।
दानानि यानि लोकेषु विख्यातानि मनीषिभिः ॥ ५८ ॥
तेषां फलमवाप्नोति ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ।
वडवानलमुक्तोऽसौ पूतो भवति नारद ॥ ५९ ॥
अतोऽस्माद्धि परं नास्ति सुतीर्थमवनीतले ।
गङ्गा गोदावरी रेवा चन्द्रभागा च वेदिका ॥ ६० ॥
एतासां संगमो यत्र स्नानं कुर्यान्महोदधौ ।
यानि पापानि घोराणि भ्रूणहत्यादिकानि च ॥ ६१ ॥
नाशं यान्ति क्षणादेव संगमस्य प्रभावतः ।
अश्वमेधसहस्रस्य फलं च भवति ध्रुवम् ॥ ६२ ॥
समुद्रतीरे परमं तेजोलिङ्गं दुरासदम् ।
यत्र सिद्धाः दुरा वत्स मुनयः सप्तकोट्यः ॥ ६३ ॥
सप्तकोटीश्वरं नाम ततः प्रभृति नारद ।
तस्य लिङ्गस्य माहात्म्यं मया वक्तुं न शक्यते ॥ ६४ ॥
स्मरणादस्य लिङ्गस्य गोसहस्रफलं लभेत् ।
समुद्रे विधिवत्स्नान्वा सप्तकोटीश्वरं शिवम् ॥ ६५ ॥

ये द्रक्ष्यन्ति महात्मानो मुक्तिभाजो भवन्ति ते ।
 राजसूयस्य यज्ञस्य सहस्रगुणितं फलम् ॥ ६६ ॥
 तथा गोमेधयज्ञस्य दर्शनात्तत्फलं त्विह ।
 सप्तकोटीश्वरो देवो दृष्टश्चेद्भुवि मानवैः ॥ ६७ ॥
 धन्यास्ते ये च लोकेऽस्मिन्तेषां मुक्तिः करे स्थिता ।
 तत्र स्नानं जपो ह्योमो दानं च पितृतर्पणम् ॥ ६८ ॥
 सर्वं तदक्षयं प्रोक्तं सप्तकोटीश्वरे शिवे ।
 सप्तकोटीश्वरं प्राप्य कथं शोचन्ति जन्तवः ॥ ६९ ॥
 सर्वानुग्राहको रुद्रस्तास्मिलिङ्गे व्यवस्थितः ।
 न तच्छैलमयं लिङ्गं न तद्धैमं न राजतम् ॥ ७० ॥
 न तद्रत्नमयं लिङ्गं ज्ञातव्यमिति नारद ।
 किं तज्ज्योतिर्मयं लिङ्गं शैवं पदमनामयम् ॥ ७१ ॥
 सप्तकोटीश्वरं लिङ्गं प्राहुर्वेदविदो बुधाः ।
 अदं नारायणो देवः शङ्खश्चन्द्रो दिवाकरः ॥ ७२ ॥
 मरुतो मुनयः सिद्धाः खेचरा भूचराश्च ये ।
 अर्चयित्वा परं लिङ्गं सप्तकोटीश्वरं शिवम् ॥
 प्राप्तवन्तः परां सिद्धिं तस्मिन्लिङ्गे च नारद ॥ ७३ ॥ ३७९५ ॥
 इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरे स्तशौनकसंवादे शिवार्चन-
 माहात्म्यादिकथनं नाम षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥
 ब्रह्मोवाच—उज्जयिन्यां महाकालं ये वै पश्यन्ति मानवाः ।
 अवाप्नुयुः परं लोकं यत्र गत्वा न शोचति ॥ १ ॥
 महाकालस्य लिङ्गस्य दिव्यलिङ्गं तदुच्यते ।
 स्पर्शनात्तस्य लिङ्गस्य सशरीराः शिवं ययुः ॥ २ ॥
 तज्ज्ञात्वा च मया तत्र पाषाणः कुक्कुटाकृतिः ।
 निक्षिप्तश्च महाकाले ततोऽभूत्कुक्कुटेश्वरः ॥ ३ ॥
 तत्रैव नगरे रम्ये शूलेश्वर इति स्मृतः ।
 तस्य दर्शनमात्रेण हयमेधफलं लभेत् ॥ ४ ॥
 शूलेश्वरस्य पूर्वं तु अकारं लिङ्गमुत्तमम् ।
 तत्र कुण्डं महोदिव्यं पूरितं पुण्यवारिणा ॥ ५ ॥

१ क. ख. ग. घ. 'केऽस्मिन्मुक्तस्तेषां क' । २ क. ख. ग. घ. 'ङ्गे तु नः' । ३ घ. 'ते । दर्श' । ४ क. ख. ग. घ. 'ति भुतः । ५ घ. 'हापुण्यं प' ।

स्नानं समाचरंस्तत्र प्रयतात्मा समाहितः ।
 द्वितीयेऽह्नि तृतीयेऽह्नि दशमे वाऽपि नारद ॥ ६ ॥
 पक्षे मासेऽथ षण्मासे स्वप्ने पश्यति शंकरम् ।
 दिव्यं ज्ञानमवाप्नोति देवानामपि दुर्लभम् ॥ ७ ॥
 यः पश्येल्लिङ्गमोंकारं स्नात्वा कुण्डे समाहितः ।
 दीक्षासहस्रस्य फलं प्राप्य याति परां गतिम् ॥ ८ ॥
 तत्रैवागस्त्यमुनिना तपसाऽऽराधितः शिवः ।
 प्रादुर्भूतश्च भगवानगस्त्येश्वरनामतः ॥ ९ ॥
 प्रसिद्धो दर्शनात्तस्य ब्रह्महत्यां व्यपोहति ।
 तत्रैव शक्तिभेदाख्यं तीर्थं मुनिनिषेवितम् ॥ १० ॥
 तत्र स्नात्वा भद्रवटं यस्तु पश्यति मानवः ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः स्कन्दलोके महीयते ॥ ११ ॥
 तीर्थानि कोटिशः सन्ति उज्जयिन्यां समन्ततः ।
 तेषां माहात्म्यमाखिलं स्कान्दे स्कन्देन भाषितम् ॥ १२ ॥
 कुरुक्षेत्रे तु देवर्षे स्थाणुर्नाम महेश्वरः ।
 तपस्तप्त्रा मया तत्र प्राप्तं ब्रह्मत्वमुत्तमम् ॥ १३ ॥
 बालखिल्यादयस्तत्र सिद्धिं प्राप्ताः परां द्विजाः ।
 तत्राऽऽसीत्पुलहः पूर्वं मशकः स्थाणुमन्दिरे ॥ १४ ॥
 भृतस्तु विविधान्भोगान्भुक्त्वा दिव्यमनोरथान् ।
 तदन्ते मत्सुतो जातः स्थाणुमूढ(ति)प्रभावतः ॥ १५ ॥
 सर्वदेवमयो यत्र स्थाणुर्नाम महेश्वरः ।
 इष्टः सकृच्च मनुजः शैवं पदमवाप्नुयात् ॥ १६ ॥
 तीर्थराज इति ख्यातः प्रयागो मुनिसत्तमाः ।
 गङ्गायमुनयोस्तत्र संगमो लोकविश्रुतः ॥ १७ ॥
 तत्र स्नात्वा दिवं गत्वा भोगान्भुक्त्वा यथेप्सया ।
 आस्ते महेश्वरो यत्र सर्वानुग्राहकः परः ॥ १८ ॥
 दर्शनादक्षयाल्लोकान्प्राप्नोति मनुजोत्तमः ।
 अन्यस्तीर्थं परं गुह्यं गयातीर्थमिति स्मृतम् ॥ १९ ॥
 यत्र शंभोर्भगवतश्चरणौ सुप्रतिष्ठितौ ।
 पितृणामक्षया तृप्तिस्तत्र पिण्डप्रदानतः ॥ २० ॥

१ क. ख. ग. झ. 'त्रे च दे' । २ क. ख. ग. झ. 'दो यत्र । ३ घ. 'रां पु । ४ क.
 ख. ग. झ. 'जाः । यत्रा' । ५ घ. ह. च. छ. ज. मिङ् स्म° ।

महानद्यां नरः स्नात्वा रुद्रपादं स्पृशेद्यदि ।

शिवलोकमवाप्नोति पितृभिः सह मोदते ॥ २१ ॥

महाकालं महातीर्थं कालकालस्य बल्लभम् ।

तत्रापि देवदेवेन विन्यस्तश्चरणो भुवि ॥ २२ ॥

तत्र स्नात्वा तु मेधावी चरणं पार्वतीपतेः ।

यः पश्यति नरो भक्त्या शैवं पदमवाप्नुयात् * ॥२३॥३८१८॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरे स्तशौनकसंवादे महाकाल-

माहात्म्यकथनं नाम सप्तपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

= प्रायः प्रान्तमुपोष्यं स्यात्तीर्थं देवफलेप्सुभिः ।

मूलं हि पितृतृष्ट्यर्थं पित्र्यं चोक्तं महर्षिभिः ॥ १ ॥

यां प्राप्यास्तमुपैत्यर्कः सा चेत्स्यान्निमुहूर्तिका ।

× धर्मकृत्येषु सर्वेषु संपूर्णां तां विदुस्तिथिम् ॥ २ ॥

अष्टम्येकादशी षष्ठी तृतीया च चतुर्दशी ।

कर्तव्या परसंयुक्ता अ(ह्य)परा पूर्वदिश्रिता ॥ ३ ॥

वृहत्तपा तथा रम्भा सावित्री वटपैतृकी ।

कृष्णाष्टमी च सभूता कर्तव्या संमुखी तिथिः ॥ ४ ॥

लिङ्गे स्वायंभुवे वाणे रत्ने च रसनिर्मिते ।

सिद्धप्रतिष्ठिते लिङ्गे न चण्डस्याधिकारतः ॥ ५ ॥

वाणालिङ्गं स्वयं भूमिश्चन्द्रकान्तिस्तथैव च ।

चान्द्रायणसमं पुण्यं शंभोर्नैवेद्यभक्षणात् ॥ ६ ॥

वृषं चण्डं वृषं चैव सोमसूत्रं पुनर्दृषम् ।

चण्डं च सोमसूत्रं च पुनश्चण्डं पुनर्दृषम् ॥ ७ ॥

आरं च आरनालं च कांस्यपात्रं मसूरिका ।

चणकास्तिलतैलं च मन्त्रवीर्यहराणि पद् ॥ ८ ॥

वामपार्श्वे विनिक्षिप्य गृहीत्वा वामपाणिना ।

धृत्वा च दक्षिणे पाणौ तैले दद्याज्जलाञ्जलिम् ॥ ९ ॥

* कखगझसंज्ञितपुस्तकेष्वेवमध्यायसमाप्तिरत्र न विद्यते । किंतु हेतुः केन भावानित्यादि-
रध्यायो योऽस्मिन्पुस्तके एकोनसप्ततितमः अध्यायस्थे ने संगृहीतः सोऽस्यैव शेषः ।

= कखगझसंज्ञितपुस्तकेष्वध्यायो नास्त्येव ।

× इदं श्लोकार्थं नास्ति ।

१ ङ. च. छ. "देवस्य वि" । २ घ. "त्री पितृपै" । ३ ङ. छ. ज. "मी सभूता च क" ।

गुशब्दस्त्वन्धकारश्च रुशब्दस्तु निरोधकः ।
 अन्धकारनिरोधत्वाद्गुरुशब्दो निगद्यते ॥ १० ॥
 गुरुत्यागी लभेन्मृत्युं मन्त्रत्यागी दरिद्रताम् ।
 गुरुमन्त्रपरित्यागात्सिद्धोऽपि नरकं व्रजेत् ॥ ११ ॥
 एकमर्घ्यं प्रदातव्यं मध्याह्ने भास्करं प्रति ।
 उभयोः संध्ययोरापस्त्रिः क्षिपेदसुरक्षयात् ॥ १२ ॥
 भ्रातृद्वयं न कुर्वीत न कर्तव्यं पितासुतम् ।
 अनग्निकं न कर्तव्यं न कुर्याद्भिषिणीपतिम् ॥ १३ ॥
 निरग्निकः स्मृतस्तावद्यावद्भार्या न विन्दति ।
 साग्निको भार्यया युक्त इत्येवं मनुरब्रवीत् ॥ १४ ॥
 प्रणाममेकहस्तेन एकं वाऽपि प्रदक्षिणम् ।
 कालसेवा तथाऽकाले अब्दपुण्यं विनश्यति ॥ १५ ॥
 सभायां यज्ञशालायां देवतायतने गुरौ ।
 प्रत्येकं च नमस्कारो हन्ति पुण्यं पुराकृतम् ॥ १६ ॥
 गोक्षीरं गोघृतं चैव मुद्गधान्यं तिला यवाः ।
 एते चैवाक्षारगणा अन्ये क्षारगणाः स्मृताः ॥ १७ ॥
 मक्षिका मशका वेश्या याचकाश्चैव मूषकाः ।
 गणका ग्रामणीश्चैव सप्तैते परभक्षकाः ॥ १८ ॥ ३८३६ ॥
 इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरे सूतशौनकसंवादे तिथिनिर्ण-
 यादिकथनं नामाष्टषष्टितमोऽध्यायः = ॥ ६८ ॥
 नारद उवाच—हेतुना केन भगवान्कालकालो महेश्वरः ।
 श्रोतुमिच्छामि भगवन्ब्रूहि मे कमलोद्भव ॥ १ ॥
 ब्रह्मोवाच—आसीन्मुनिवरः पूर्वं नाम्ना श्वेत इति स्मृतः ।
 तीर्थेदकानि सेवेत यमांश्च नियमांस्तथा ॥ २ ॥
 माहेश्वराग्रणीः शान्तो महादेवार्चने रतः ।
 तं नेतुमागतः कालो दण्डहस्तो भयंकरः ॥ ३ ॥
 दृष्ट्वा कालं स विप्रेन्द्रो भयव्याकुलितेन्द्रियः ।
 स्पृष्ट्वा कराभ्यां तल्लिङ्गं ध्यायमानो महेश्वरम् ॥ ४ ॥
 प्रहसन्नब्रवीत्कालः श्वेतं मुनिवरं मुने ।
 प्राप्ते मयि कथं ब्रह्मन्स्वस्थास्तिष्ठन्ति जन्तवः ॥ ५ ॥

= अहोचक्षुसंज्ञितपुस्तकेष्वत्रैव पुण्यस्य समाप्तिः । हेतुना केनेत्यादिरन्तिमोऽध्याय एतेषु
 पुस्तकेषु नास्त्येव ।

चरन्ति मद्भयात्सर्वे ब्रह्मचर्यं तपांसि च ।
 तीर्थं दानं प्रशंसन्ति निरन्ताः स्वेषु कर्मसु ॥ ६ ॥
 यजन्ति मद्भयाद्देवान्यज्ञांश्च विविधांस्तथा ।
 तस्मादुत्तिष्ठ नेष्यामि मम पाशवशं गतः ॥ ७ ॥
 दा(त्रा)तारं नैव पश्यन्ति(श्यामि) तवाद्य मुनिपुंगवाः (व) ।
 एवं निशम्य वचनं स वै कालस्य नारद ॥ ८ ॥
 अथाब्रवीद्यमं भीतः पाशहरतं करालिनम् ।
 कथमीशार्चनरतं त्वं मां नेतुमिहार्हसि ॥ ९ ॥
 शिवार्चनरतानां च त्वत्तः कस्माद्भयं वद ।
 एवमुक्तो यमः कोपादुद्धन्ध्य मु(दभान्तसीन्मु)निपुंगवम् ॥ १० ॥
 पाशैर्दृढतरैः शीघ्रं ध्यायमानं महेश्वरम् ।
 अथ देवो महादेवः प्रादुर्भूतस्त्रिलोकभृत् ॥ ११ ॥
 तं दृष्ट्वा देवदेवेशं प्रहृष्टोऽभूत्तदा मुनिः ।
 शंकरोऽथाब्रवीत्कालं मम भक्तं विमोचय ॥ १२ ॥
 स्वतन्त्र एव मद्भक्तः स कथं नीयते त्वया ।
 यदुक्तं देवदेवेन तदतिक्रम्य सूर्यजः ॥ १३ ॥
 पुनर्बबन्ध नृपतिं स्वर्पुरीगमनोद्यतः ।
 अथ देवो महादेवो विश्वेश्वर उमापतिः ॥ १४ ॥
 अकरोद्भ्रमसात्कालं श्वेतः पाशैर्विमोचितः ।
 दत्तं भगवता तस्मै गाणपत्यं च शाश्वतम् ॥ १५ ॥
 देव्या सह महादेवः क्षणादन्तर्हितोऽभवत् ।
 अनेन हेतुना शंभुः कालकाल इति स्मृतः ॥ १६ ॥
 अहं च विष्णुना सार्धं स्तुत्वा देवं महेश्वरम् ।
 प्रसाद्याथ पुनर्जातः कालः शंभोरनुग्रहात् ॥ १७ ॥
 अन्यतीर्थं पुण्यतमं ज्वालेश्वरमिति स्मृतम् ।
 रेवातीरे मुनिश्रेष्ठ महापातकनाशनम् ॥ १८ ॥
 कोटिशः सन्ति तीर्थानि तस्मिञ्ज्वालेश्वरे शिवे ।
 तत्र स्नात्वा देवऋषे दृष्ट्वा ज्वालेश्वरं शिवम् ॥ १९ ॥
 कुलैकविंशमुद्भृत्य (?) शिवलोके महीयते ।
 अन्यं श्रीपर्वतं श्रेष्ठं सिद्धानामालयं शुभम् ॥ २० ॥

तत्र सिद्धाश्च मुनयो दृश्यन्ते सर्वतो गिरौ ।
 सदा संनिहितः शंभुलिङ्गे श्रीमल्लिकार्जुने ॥ २१ ॥
 दृष्टे तस्मिन्परे लिङ्गे जीवन्मुक्तो नरो भवेत् ।
 मनुष्याः पशवः कोटिमृगाश्वमशकादयः ॥ २२ ॥
 श्रीपर्वते मृताः सर्वे यान्ति शंभोः परं पदम् ।
 केदारं परमं तीर्थं प्रियं देवस्य शूलिनः ॥ २३ ॥
 तत्र स्नात्वोदकं पीत्वा संपूज्य च पिनाकिनम् ।
 गाणपत्यमवाप्नोति देवानामपि दुर्लभम् ॥ २४ ॥
 वृषध्वजे परं तीर्थं देविकायास्तटे मुने ।
 यत्र स्नात्वा शिवं दृष्ट्वा ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ २५ ॥
 गोदावरी नदी यत्र निर्गता पापहारिणी ।
 तत्र देवाधिदेवेशस्त्रियम्बक इति स्मृतः ॥ २६ ॥
 तत्र स्नानं जपो दानं ब्रह्मयज्ञमखः कृतः ।
 सर्वं तदक्षयं प्रोक्तं नूनं ब्रह्मगिरौ मुने ॥ २७ ॥
 तत्र स्नात्वा शिवं दृष्ट्वा देवदेवं त्रियम्बकम् ।
 स्कन्दनन्दिसमो भूत्वा क्रीडते शिवसंनिधौ ॥ २८ ॥
 रेवाया नातिदूरे तु गोकर्ण इति विश्रुतः ।
 अनुग्रहार्थं लोकानां तत्र संनिहितः शिवः ॥ २९ ॥
 नियतोऽनियतो वाऽपि यो वा को वाऽपि मानवः ।
 यस्तु पश्यति गोकर्णं रुद्रस्यानुचरो भवेत् ॥ ३० ॥
 देवस्य चायुदिग्भागे देवेशी भद्रकालिका ।
 योगसिद्धिप्रदा नित्यं दर्शनात्प्राणिनां मुने ॥ ३१ ॥
 महाबलश्च भगवान्यत्राऽऽस्ते गिरिजापतिः ।
 तस्य दर्शनमात्रेण गोसहस्रफलं लभेत् ॥ ३२ ॥
 अन्यदक्षिणगोकर्णं सिन्धुतीर्थं महेश्वरः ।
 तस्य दर्शनमात्रेण राजसूयफलं लभेत् ॥ ३३ ॥
 अन्यद्वारुवनं पुण्यं शंकरस्यातिबल्लभम् ।
 गिरिजापतिना यत्र मोहिता मुनिपत्नयः ॥ ३४ ॥
 नारद उवाच—कथं भगवता तात मोहिता मुनिपत्नयः ।
 आचक्ष्व तत्समासेन कौतुकं हृदि वर्तते ॥ ३५ ॥

ब्रह्मीवाच—शृणु नारद वक्ष्यामि भवन्म्य चरितं सुभम् ।
 श्रवणादेव मनुजः शिवस्य दयितो भवेत् ॥ ३६ ॥
 भृगुरत्रिवैमिष्ठश्च पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।
 जमदग्निर्भरद्वाजो गौतमो भागुरिस्तथा ॥ ३७ ॥
 बामदेवोऽङ्गिराः शङ्खो लिखितश्च बृहच्छुभाः ।
 विश्वामित्रोऽथ जाबालिरन्ये च मुनयस्तथा ॥ ३८ ॥
 अज्ञैर्यजन्ति देवेशं तपन्ति च तपस्तथा ।
 अज्ञानैव परं भावं देवदेवस्य ब्रह्मिणः ॥ ३९ ॥
 तेषां मूर्धोत्थितो धूमो ह्येतितात्मनाम् ।
 तेन धूमेन महता व्याप्तो ब्रह्माण्डमण्डपः ॥ ४० ॥
 शंभोरुत्सङ्गना देवी धूमव्याप्तं जगन्नयम् ।
 दृष्ट्वा पप्रच्छ विश्वेशं कौतुकादीश्वरेश्वरी ॥ ४१ ॥
 देव्युवाच—आश्चर्यमिव मे भाति धूमव्याप्तसिद्धं जगत् ।
 धूमस्य कारणं ब्रूहि देवदेव महेश्वर ॥ ४२ ॥
 ईश्वर उवाच—यत्र दारुवनं पुण्यं मम चातीव बल्लभम् ।
 तत्र तिष्ठन्ति मुनयस्तपोनिष्ठा जितेन्द्रियाः ॥ ४३ ॥
 अविदित्वैव मां देवि शरीरक्लेशकारिणि (णाम्) ।
 तेषां मूर्ध्नि स्थितो धूमो व्याभ्रोति सचराचरम् ॥ ४४ ॥
 कर्माणि यानि लोकेषु पुष्कलानि बहूनि च ।
 सर्वाणि निष्फलान्येव मामज्ञात्वैव पार्वति ॥ ४५ ॥
 एवं देवस्य वचनं श्रुत्वा शर्धमथाब्रवीत् ॥ ४६ ॥
 देव्युवाच—देवदेव महादेव मुनीनां भावितात्मनाम् ।
 अज्ञानस्य यथा व्याप्तिस्तामहं द्रष्टुमुत्सहे ॥ ४७ ॥
 एवं देव्या वचः श्रुत्वा भगवान्नीललोहितः ।
 विष्टवैपमथाऽऽस्थाय ययौ दारुवनं प्रति ॥ ४८ ॥
 स्त्रीरूपधारी विष्णुश्च शंकरेण समागतः ।
 विष्णुना सह विश्वेशो देवदारुवनौकसः ॥ ४९ ॥
 मोदयन्मायया शंभुर्विचचार वने तदा ।
 मुनिस्त्रियः शिवं दृष्ट्वा मदनानलदीपिताः ॥ ५० ॥
 त्यक्तलज्जा विवस्त्राश्च ययुस्ता अनु शंकरम् ।
 स्त्रीरूपधारिणं विष्णुं सर्वं मुनिकुमारकाः ॥ ५१ ॥

अन्वगच्छन्त देवर्षे कामबाणप्रपीडिताः ।
 तदद्भुतं तदा ज्ञात्वा कुपिता मुनयस्तदा ॥ ५२ ॥
 लिङ्गहीनं हरं कृत्वा गो(चक्रुर्गो)पवेषधरं हरिम् ।
 तदा प्रभृति विभेन्द्र शिवा देखलसंज्ञिता ॥ ५३ ॥
 उभयोश्चैव भंयोगः सवेपापहरः शिवः ।
 इति श्रुत्वा तु देवर्षिर्ब्रह्मणो वचनं तदा ॥ ५४ ॥
 जगाम कर्तुं तीर्थानि शिवभक्तिपुरस्कृतः ।
 एतत्सौरं पुराणं ते यथावत्समुदीरितम् ॥ ५५ ॥
 यच्छ्रुत्वा मनुजः सम्यग्गोसहस्रफलं लभेत् ।
 किं तीर्थैस्तु प्रयागाद्यैः किं यज्ञैर्भूरिदक्षिणैः ॥ ५६ ॥
 यदि श्रुतं श्रद्धाद्यैः पुराणामिदमुत्तमम् ।
 यं देवाधिदेवस्य नाशाल्पं कथ्यते विभोः ॥ ५७ ॥
 गिरीश्वर तु शोनीन्द्राः किं तेन सदृशं भवेत् ।
 श्रद्धाद्यैः शिवे भक्तो गियतः शृणुयादिदम् ॥ ५८ ॥
 ब्राह्मणाश्चिवभक्ताश्च पुरस्कृत्य समाहितः ।
 समाच्य सकलं धेः पूजयेद्वाचकं नरः ॥ ५९ ॥
 कनकैः सुगुह्यैश्च तथा चन्दनखण्डकैः ।
 दिव्येश्वरो महादेवः प्रीयतामिति भावतः ॥ ६० ॥
 दद्यात्स्वर्णं यथाशक्ति वाचकाय सचन्दनम् ।
 यत्रेकशी(श)रमात्राऽपि दत्ता भूमिः शिवार्थिना ॥ ६१ ॥
 सा तारयति दातुर्हि पूर्वजान्सकलानापि ।
 श्रुत्वा ग्रन्थमिमं सम्यग्दद्याद्दानानि शक्तितः ॥ ६२ ॥
 तान्यक्षयफलान्याहुर्मुनयो वेदवादिनः ॥ ६३ ॥ ३८९९ ॥

इति श्रीब्रह्मपुराणोपपुराणे श्रीसौरै सूतशौनकसंवादे शिवतीर्थ-
 कथनं मुनिपत्नीमोहनं नामैकोनसप्तति-
 तमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

—:~*~:—

॥ समाप्तमिदं सौरपुराणम् ॥